

De opkomst van de Nederlandsche Republiek.

Deel 1

J.L. Motley

vertaling R.C. Bakhuizen van den Brink

bron

J.L. Motley, *De opkomst van de Nederlandsche Republiek. Deel 1* (vert. R.C. Bakhuizen van den Brink). Van Stockum, Den Haag 1878

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/motl001opko01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl

Inleiding

De beroemdste historieschrijver van de nieuwe wereld, W.H. Prescott, kondigde in het vorige jaar reeds het boek aan, waarvan den lezer hier de vertaling wordt aangeboden. In de voorrede zijner Geschiedenis van de regering van Filips II beklagt hij zich, dat hij den opstand der Nederlanden, die wel eene afzonderlijke en op haarzelve staande beschrijving had verdiend, slechts als eene episode in zijn werk had kunnen inlasschen. 'Maar,' vervolgt hij, 'met blijdschap verneem ik dat zulk eene geschiedenis - zoo zij niet zelfs de uitgave van mijnen arbeid nog voorafgaat - verwacht kan worden van de pen van onzen voortreffelijken landgenoot J. Lothrop Motley. Ten einde te beter in zijnen arbeid te slagen, heeft hij zijn verblijf gekozen in de nabijheid van het tooneel des verhaals. Niemand die de gelukkige begaafdheden van dien geleerde, en den ernst, waarmede hij zich aan zijne taak heeft toegewijd, weet te waarden, kan er aan twifelen of hij zal aan zijn belangrijk, maar moeilijk onderwerp alle regt doen wedervaren.'

De gunstige voorspelling van den beroemden Prescott is zoo ten volle bewaarheid, dat men zeggen kan dat zijn eigen werk, ofschoon de vrucht van grondige en veelzijdige studie, althans voor Nederlanders, geheel in de schaduw gesteld is door dat van den man, wien hij met deze aanbeveling bij het publiek inleidde. En geen wonder: voor Prescott was de regering des konings, die de wreede tyran der Nederlanders was en die hun hevigste vijand en het blijvend voorwerp van hunnen vloek werd, het middenpunt zijner studie: diens handelingen in en tegen de Nederlanden waren voor hem een gedeelte van die uitgebreide kreits van werkzaamheden, waartoe de Voorzienigheid in de ondoorgrondelijkheid harer besluiten, den magteloozen dweeper, den held dier geschiedenis, had geroepen: en waar de draad van Prescott's verhaal hem tot de vermelding dier handelingen geleidt, beschouwt hij die uit de hoogte, als iemand,

die in den raad des konings heeft gezeten, maar door eigen schrandeheid en door de uitkomst beter geleerd, die raadsragen misbillijkt. Voor Prescott staan de Nederlanden naast en nevens Milaan en Sicilie en Arragon en Portugal: of zoo zij iets meer zijn, zij zijn het tragisch hoofdfeit, de beschikking des noodlots, waaruit zich het drama van Spanjes verval onder de regering van Filips moet ontwikkelen. Geheel anders is het standpunt van Motley: de Nederlanden zelf zijn het middenpunt zijner studie: de opkomst hunner republiek is zijn thema: voor het volk dat den opstand maakte voelt hij al de genegenheid eener oude bloedverwantschap en in het hoofd van dien opstand vindt hij, wat ook door Prescott niet onopgemerkt bleef, eene gelijkheid met, een voorbeeld van Washington. Vervult Prescott de misschien hogere pligt van een historieschrijver, door een naauwelijks bearbeid hoofdstuk der wereldgeschiedenis in al het licht te plaatsen, dat uit latere onderzoekingen of ongebruikte oorkonden kan opgaan, al ontdekt ook dat licht al de gebreken van zijn held en de overhand nemende verschijnselen der ziekte, waaraan diens Rijk zal sterven; vervult hij die taak, even als de romeinsche geschiedschrijver, zonder voorliefde of haat, omdat hij nog meer dan deze door plaats en tijd verre van zijn onderwerp gescheiden is: bij Motley geschiedt het tegenovergestelde. Liefde voor de zaak heeft hem aan het schrijven gebracht: en hoe dieper hij in zijn onderwerp doordringt, hoe levendiger zijne sympathie: op de plaats zelve, waar de gebeurtenissen voorvielen, zijn de gebeurtenissen hem dierbaar geworden; hij heeft zich met het volk dat zoo groote dingen tot stand bracht geïdentificeerd en na lang denzelfden wrok tegen hunnen magtigen dwingeland te hebben gevoeld, dien met hen in het jaar 1581 tot zijn vijand verklaard.

Het is voorzeker streelend voor ons nationaal gevoel bij een vreemdeling dezelfde sympathien te ontdekken, welke wij aan de dierbaarste herinneringen onzer geschiedenis verbinden. Een vreemdeling, die zich in ons midden komt nederzetten om onze overleveringen als uit eigen mond te vernemen, en met die overleveringen ingenomen nog verder vraagt dan hetgeen wij weten: het is helaas, bij de traagheid onzen landaard wel eens eigen, niet zoo vreemd, als van dien vreemdeling geen verwijt te moeten hooren over het verschil van het verledene met het tegenwoordige, van de belofte met de vervulling, van den bloesem met de vrucht. Zoo wij die bescheidenheid in Motley huldigen, wij meenen - en wij gebruiken die meening niet als eene pleister voor onze nationale ijdelheid - dit ook te moeten toeschrijven aan die liefde tot zijn onderwerp, welke de beweegreden van zijn schrijven was en die bij de nadere kennismaking met onzen landaard niet verflauwd is. Ik zou bijna

zeggen, hij heeft ons zelfs in onze gebreken lief gekregen en het is eene aanbeveling voor de gegrondheid zijner opvatting, dat hij gebreken die aan onzen deugden verwant zijn: de taaije lijdelijkheid van ons phlegma, de onbesuisde overmoed, wanneer dat phlegma eenmaal overwonnen is, onze neiging tot godsdienstige overdrijving, als zoodanig heeft weten te erkennen en als noodwendige verschijnselen in de jeugd van ons volksbestaan op hunne waarde heeft weten te schatten. Protestant uit overtuiging, Amerikaan om volkszin en volkswil te eerbiedigen, republikein van herkomst, maar tevens Amerikaansche Whig om eenig gezag aan oude rechten te hechten, bezit hij juist de vereischten om de ruwe tegenstrijdigheden en de schrillende wanklanken, die zich onbetwistbaar in de geschiedenis onzer wording voordoen, op te merken, maar tevens om die te begrijpen en daarom niet te verfoeijen of te betreuren.

Maar is de schrijver, bij eene zoo gunstige gestemdheid voor onzen volksgeest en ons volkskarakter, van alle partijdigheid vrij? heeft hij eerlijk licht en schaduw verdeeld tusschen deze natie en het volk dat zij bestreed? heeft hij niet juist door de studie welke hij aan de bronnen onzer geschiedenis wijdde, ook waar die bronnen in vlugschriften en pamfletten vloeiden, de hartstogten van den tijd in zich opgenomen en alzoo het ongelijk te veel aan de zijde van Spanje en Spanjes aanhangers, het regt te veel aan de zijde der Nederlanders en van het onsterfelijk hoofd van den Nederlandschen opstand geplaatst? Immers zoo zouden wij ons mogen verheugen een welsprekend pleitbezorger voor onze zaak in den vreemde te hebben gewonnen, minder een onbevooroordeeld historieschrijver, met wiens berigten ook wij ons voordeel zullen doen.

Ik aarzel op deze vragen een voor den schrijver even gunstig antwoord te geven. Het is het doel dezer inleiding aan te wijzen, waar zich onze schrijver door eene vooropgevatte meening, onzes inziens, van het spoor liet leiden en alzoo tevens de veranderingen te regtvaardigen, welke wij in het werk zelf hebben meenen te moeten maken en de tegenspraak, waarmede wij met onzen schrijver nu en dan in de aantekeningen gekomen zijn.

Het is sedert eenige jaren een geliefkoosd denkbeeld drie groote staatsomwentelingen met elkander in naauw verband te brengen en als schakels van ééne keten van de ontwikkeling der volken te beschouwen: die van Holland en Zeeland in de zestiende, die van Engeland en Holland vereenigd in de zeventiende, die van de Vereenigde Staten van Amerika in de achttiende eeuw. Men is geneigd die omwentelingen als de wettige, de van God verordende over te stellen tegen de gruwelen en goddeloosheden van hetgeen men 'de revolutie' gelieft te noemen. Het laatste is eene meening, die wij thans niet te bestrijden

VIII

hebben, daar ook Motley die eenigermate ter zijde laat rusten⁽¹⁾, ofschoon eene daarmede verwante voorstelling door zijne ganschen arbeid zich uitstrekt. Het is deze, dat sommige omwentelingen reiner in hare beginsels, regelmatig in hare vormen en heilrijker in hare gevolgen zijn geweest, omdat zij de levensuitingen waren van eenen menschenstam, welks rol in de geschiedenis niet is afgespeeld, maar die voorbestemd is nog magtiger invloed op de ontwikkeling der menschheid uit te oefenen. Zelf, zoo ik wel heb, een tijd lang op Duitschen bodem groot gebragt, althans met de wetenschappelijke rigting van Duitschland door zijne studien aan eene der hoogeschoolen aldaar naauw bekend, niet ongevoelig natuurlijk voor de vleijende ontvangst, waarmede men in Duitschland elk een bejegt, die van over het Kanaal of van over den Atlantischen Oceaan derwaarts komt, stond Motleys gemoed open voor dat stelsel, hetwelk het Germanismus heet: het Germanismus in al zijne glorie door Gervinus in zijne beroemde inleiding gepredikt, maar waarmede Motleys landgenoot, de beroemde Bancroft, zich reeds vroeger hoog ingenomen had getoond: het Germanismus, hetwelk zich bij Motley slechts op eene andere wijze uit, wanneer hij in zijne voorrede zegt: ‘de geschiedenis van het groote wee, waaronder het Hollandsche gemeenebest ter wereld kwam, moet voor ieder, wiens taal de Engelsche is, een bijzonder belang hebben. Want die geschiedenis is een deel der herinneringen van den Angel-Saksischen stam, denzelfden, of hij in Friesland, in Engeland of in Massachusetts leeft.’

In dien geest is de inleiding van Motley gesteld. De zucht om eenheid te vinden of te brengen tusschen de overleveringen van de kindsche jaren der natie en de historische berigten omtrent den oorsprong van ons gemeenebest heeft hem tot beschouwingen verleid, waarbij de schoone rol aan Duitschland en wat daarmede stamverwant is, de schaduwpartij ten deele valt aan wat vroeger Keltisch, later Romaansch heette. De strijd van Civilis met Rome en die van Willem den Zwijger met Spanje dragen, volgens hem, de kenmerken van bloedverwantschap. In het groote bondgenootschap door den een en den ander tegen de magtige verdrukkers hunner landgenooten tot stand gebragt, zijn op gelijke wijze de beide geslachten, die zich daartoe vereenigden, in de eerste en in de zestiende eeuw onderscheiden. De zuidelijke stammen, de Kelten, doen den eersten aanval,

(1) Evenwel niet zoo of hij zegt in zijne inleiding: ‘Noch onze (Amerikaansche) noch de Nederlandsche vrijheid was de vrucht der nevelomhelzing eener valsche godheid en eener menschheid van ondenkbare en onmogelijke schoonheid: noch de hare noch de onze werd in de ontwikkeling harer kindsche jaren gestuit door de stroomen van bloed en tranen door hare dolzinnige vereerders vergoten’ -!! Onze antirevolutionairen kunnen niet beter!

behalen de eerste overwinningen; maar breken ook het eerst den band des verbonds en zwichten voor de verleiding van het vorstelijk goud; de noordelijke bezweken éénmaal, het is waar, voor de magt die uit het zuiden kwam, maar niet dan na wanhopigen strijd; een andermaal behaalden zij, ten koste van jaren onafgebroken worstelens, eene blijvende overwinning. En op dezelfde wijze gaan die inleidende beschouwingen voort. Friesland en Holland, Vlaanderen en Brabant zijn de werktuigen en voertuigen van persoonlijke, staatkundige en godsdienstige vrijheid; uit het zuiden komt de slavernij, de tiranny, de priesterheerschappij, tot dat de wind van het Noorden dien Simoom der woestijn uiteen jaagt en in onzen opstand tegen Spanje het echt Duitsche bloed zijne regten tegen de Boergoensche bastaardij herneemt.

Zal ik eerlijk zeggen wat ik meen? Er is geene geschiedenis die minder met zulke beschouwingen bevredigt, dan juist de geschiedenis van onzen opstand tegen Spanje. Zie ik wel, dan heeft juist die omwenteling hare zegenrijke gevolgen gehad, omdat zij was voorbereid door vorsten uit vreemden stam, omdat zij begon, toen de band dezer landen met Duitschland was losgeknoopt, omdat zij hare aanleiding en eerste krachten putte uit de meeningen en hartstogten, die uit het zuiden binnendrongen. Het is in Holland met Duitsche begrippen en Duitschen invloed als met Duitschlands nationalen stroom. Fier betreedt ook die onzen bodem, maar weldra splitst hij zich in kleine vertakkingen en smoort in het zand; maar de Maas en de Schelde op dezelfde grond ontsprongen van waar de eerste volksbeweging uitging en die thans - wij moeten het erkennen - Frankrijk heet, stuwen langs onze gewesten in breede golving hunne wateren naar zee.

Of het absolutismus zich zijner roeping bewust zij geworden of niet, der roeping, om - wij volgen hier de omschrijving van Gervinus - alle leden van den staat tot vrijheid en gelijke regten op te voeren en de democratie te vestigen; of, herhalen wij, ten onzent het absolutismus begrepen heeft, waartoe het doorzetten van zijn stelsel leiden moest, wij gelooven het niet. Dat stelsel was waarschijnlijk hier even blind als overal; maar zoo het tot de taak der geschiedenis behoort niet alleenlijk te vermelden wat *door* een volk geschied is, maar zij meestal - helaas in tegenspraak met het Germanistisch stelsel! - moet beginnen met te vertellen wat er *met* een volk gebeurde, dan mogen de Nederlanden zich beroemen drie der voortreffelijkste absolutisten te hebben bezeten, die immer eenen vorstelijken zetel hebben

bekleed. Drie eeuwen zijn door hunnen naam en instellingen beheerscht: eene eeuw na elkander geboren, heeft elk hunner het afgebroken werk zijns voorgangers hersteld en voltooid; de verschijning van ieder hunner is van omstandigheden omgeven, die te zeer op elkander gelijken om toevallig te heeten, om niet aan dieperen te doen denken. Ondanks alles wat de geschiedenis in hen laken moge, gaf de goede gemeente aan twee dier beheerschers den eernaam van den Goede, en zij weende toen de derde van haar afscheid nam. Willem de Goede, Filips de Goede, Karel de Vijfde: geen van drieën vreesde de wapenen te voeren, geen van drieën nam ze op, vóór staatkundig beleid de kans der wapenen berekend had. Van elk hunner offerde de opvolger het stelsel des vaders aan eigene hartstogt op, even als zij hunne schatkisten uitputten. Willem de Vierde verspeelde het heil des lands in den oorlog met Utrecht en Friesland en liet de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten als erfenis achter, Karel de Stoute vocht tegen de gansche wereld en verwekte, naast eene magtelooze dochter, den opstand zijner onderdanen en het groot privilege. - De opvolger van Karel de Vijfde riep het leger van Alva herwaarts en tevens ons gemeenebest in het aanzijn.

Is de gelijkheid dier omstandigheden een louter spel van het toeval? Is er iets meer dan de volkssstem dat hunne gedragingen stempelt en is die uitspraak zonder beroep? Ik geloof het. De gebeurtenissen worden niet gemaakt door de nationaliteit. De gebeurtenissen vormen de natie. Germaansch of Romaansch, elk volk, elke stam, elke staat vindt het bewijs voor zijne kracht in zijne uitbreiding. Het is eene drift, het is eene wet niet van volksinstellingen, maar van de natuur, en de vorst welke die wensch naar uitbreiding weet te verwezenlijken zonder dat de natie hare dierbaarste belangen, de kennelijkste zijden van haar karakter of hare meest getroetelde zwakheden prijs geeft, die vorst blijft met gouden letteren in hare jaarboeken aangeteekend; maar er is ééne voorwaarde, waarop de natie hare toejuiching schenkt, deze: dat zij het denkbeeld eener organisatie vertegenwoordigd zie, welke eene zekere toekomst voerspelt. De drie vorsten die wij noemden, begrepen dat, meest van alle Karel de Vijfde.

Laat ons op eene naauwlijks geslotene wond den vinger leggen. De leer van de aanwinst van intensieve kracht bij gemis van extensieve is eene pleister, die misschien het bloeden stelt, maar de pijn niet wegneemt. Toen in 1830 Belgie ons afviel, hoe velen waren er niet, die zich voorstelden dat een zegenrijke veldtogt eens vooral Nederland zou maken tot hetgeen waarvan vroegere eeuwen droomden? Toen Belgie ons toegevoegd werd, hoe velen juichten er niet in het denkbeeld, dat toen verwezenlijkt werd, hetgeen oude herinneringen voerspeld hadden en

jongere gebeurtenissen schenen te bekrachtigen. De denkbeelden van Willem III, Filips I, Karel II, waren van zelve bij onze natie populair geworden. En zoo was het een oogenblik, toen Belgie en ons gemeenebest gelijke ondersteuning van het bevrijdend Frankrijk wachtten; toen weinige jaren vroeger de kwalijk begrepen opstand van van der Noot en van Eupen voor eene nationale volksbeweging gold; toen sedert de verovering van Brussel een kortstondig Engelsch-Hollandsch bestuur zich in Belgie gevestigd had. Dezelfde gedachte was het lokaas der verleiding, waarmede Lodewijk de XIV den valkenblik van Jan de Witt trachtte te bedriegen, maar niet bedriegen kon: de verdeeling van Belgie. Dezelfde gedachten stond op den voorgrond bij de eierzuchtige barons, die in 1632 een nieuw verbond der edelen tot stand zochten te brengen en daarin den eierzuchtigen Frederik Hendrik wisten te wikkelen; dezelfde gedachte, schoon in omgekeerden zin, bezielde weinige jaren vroeger de aartshertogen, toen deze, schijnbaar onafhankelijk, hunne vredesvoorslagen aan de afgevallenen Nederlanden rigtten; dezelfde gedachte, welke in den aanvang der beroerten alle de Nederlanden gezamenlijk tot den opstand tegen Spanje had vereenigd, en welks leus, hoe kortstondig,

Ras Seeventien Provincien
Stelt u op eenen voet!

een volkslied was, welligt uit dezelfde pen gevloeid, maar voorzeker niet minder populair, dan het *Wilhelmus van Nassouwen* voor Holland en Zeeland was geweest.

Zonder het denkbeeld van die staatkundige eenheid der Nederlanden, welke in die dagen zelfs aanschouwelijk werd afgeteekend - was Italie met Sicilie een laars, de XVII provincien stelden de figuur van een leeuw, den *leo Belgicus*, voor - zonder dat denkbeeld van staatkundige eenheid, had nimmer onze opstand tegen Spanje de rigting genomen, welke zij insloeg, noch de gevolgen gehad, welke zelfs in de republiek der zeven provincien hebben voortgeduurd. Dat denkbeeld van eenheid was minder het gevolg van stamverwantschap, dan van nabuurschap, van onderling belang, van voor- en tegenspoeden door allen gelijkelyk gedeeld, van eenheid van regten en bestuur in staten van verschillende afstamming, verschillende spraak en tongval en, ook in het staatkundige, verschillende oorsprong. Dat denkbeeld was uitgewerkt in het brein van den voormaligen heerscher en al doorboorde het de verzenen van zijnen opvolger, aan dien heerscher komt de eer toe, het ook bij de natie te hebben verlevendigd en gevestigd. De schoone volksbeweging van 1576 - te schoon en te grootmoedig om van langen duur te zijn - die volksbeweging, welke als in eene dragt de Pacificatie van

Gent en de Unie van Brussel baarde, maar waarbij de jongste der tweelingen den oudsten den voet ligtte, zou noch zoo algemeen, noch zoo krachtig zijn geweest, indien zij haren bodem niet had gehad in eene heerschende gedachte. Hoe vast die gedachte geworteld was, bleek in de tijden der bangste verdrukking, in de dagen toen Alva met strop en zwaard den tienden penning opeischte en de wederstand zich zegevierend achter het schild van de Algemeene Staten verborg. West-Friesland was daarbij door één belang, door éénen wensch met Artois verbonden, even als, bij het beroemde smeekschrift van 1566, de edelen van Groningen zich met die van Luxemburg hadden vereenigd, om ter afkeering van het dreigend onheil de bijeenroeping van alle staten der landen van herwaarts over te verzoeken.

Het denkbeeld van een gemeen vaderland had zich vooral aan het einde der regering van Karel V en als een gevolg van zijn bestuur verwezenlijkt. De bijeenroeping der algemeene staten, zoo als die tijdens den afstand van keizer Karel geschiedde, was de laatste, de uiterste grens van inschikkelijkheid, welke de gezanten des konings later aan de opgestane provincien bij de mislukte vredehandeling van Breda in 1575 aanboden. Nimmer inderdaad hadden de Nederlanden een zoo krachtig en schoon geheel dan toen gevormd. De ban met het Rijk was in 1548 door keizer Karel geslaakt, geen bisschop betwistte meer als grondheer den graaf van Holland en Zeeland zijne magt, met de geheele onderwerping van Gelderland waren de laatste stuiptrekkingen van onafhankelijke heerschappijen gesmoord, en de vreesselijke Carolina had eens vooral te Gent een einde gemaakt aan een gemeenebest van kleinen omvang, van groote kracht, van nog grootere onrust, dat, zoo het bleef voortbestaan, de samenwerking des geheels moest storen. Met één woord het denkbeeld: de Nederlanden ééne provincie, het denkbeeld misschien van Willem, voorzeker van Filips den Goede, was ééne eeuw later door zijn achterkleinzoon verwezenlijkt.

Het hing niet van de willekeur des vorsten, welke die eenheid in het leven riep, maar van den tijdgeest, welke haar bezielen zou, af, wat daarvan de uitwerking voor de Nederlanden zou zijn. Filips de Goede was een vorst van onbegrensde heerschzucht, een vorst van Franschen oorsprong, in wiens geboorteland de melding van algemeene staten al te dikwijls gelijklopende was met ongehoorde lasten. Het kan zijn, dat aan de eerste bijeenroeping der algemeene staten door hem gedaan, zijne praalzucht, welke van eene koningschap droomde, haar aandeel had, daarin ten minste verschilde zijn zoon Karel de Stoute niet van hem, dat deze al spoedig die algemeene staten misbruikte als een middel om ongehoorde belastingen aan zijne

onderzaten af te persen. Zijne opvolgers regtvaardigden voor zeker het volksinstinkt, hetwelk die vereenigingen ongaarne zag, zoo ongaarne, dat die gewesten, welke niet bij erfopvolging, maar ten gevolge van verdragen onder de Boergoensche heerschappij waren gekomen, van de bevoorregte Friesland af tot het magtelooze Luxemburg toe, zich liefst van de eer der vertegenwoordiging trachtten te verschoonen. Maar ondanks het baatzuchtig gebruik, dat de vorsten allengs van de door hen gevestigde instelling hadden gemaakt, had die instelling als de grondslag van eenheid van belang, van eenheid van regten voor de op zich zelve onbestaanbare gewesten hare onmiskenbare waarde.

Uit zijn Germanistisch standpunt heeft Motley in zijne inleiding een hevig protest ingeleverd tegen de maatregelen door Filips, Maximiliaan, Karel V, inzonderheid den laatste, genomen ten opzichte van zulke leden der staten, welke ter handhaving hunner voorregten de banier van den opstand hadden ontrold. Gewoonlijk worden die vorsten beschouwd als diegenen, welke de magt van den derden stand gefnuikt en aan het zoogenaamde tijdvak der gemeenten een einde hebben gemaakt, en dan wordt over hen in naam van de vrijheid de vloek uitgesproken. Om echter dit toe te stemmen, zou men moeten aannemen dat eene kracht te grooter is, naarmate hare grenzen onbepaalder zijn. Het tijdvak der gemeenten had evenveel voorbeelden van dwingelandij opgeleverd, als het tijdvak der adelregering of der alleenheersching. De buitensporigheden van Brugge en Gent waren even onregtmatig in hare beginselen als eenzijdig in hare strekking, meer berekend om de overmagt van een enkel lid der staten over allen te bevestigen, dan om de belangen des algemeen tegenover den vorst te handhaven. Zoo die buitensporigheden met krachtige hand beteugeld en streng geboet werden, dan zijn wij er verre van, den vorsten eene deugd te maken van wat hun belang, van wat de omstandigheden hen voorschreven, maar dit moeten wij erkennen, dat zij door de regeling, waaraan zij de vertegenwoordiging van den derden stand onderwierpen, dien stand evenveel innerlijke veerkracht hebben toegevoegd, als zij aan zijn al te wilden wasdom besnoeiden. Privilegien, afgedwongen en dikwijls nog verdichte voorregten, niet te handhaven dan ten koste van de regten van anderen, mogen weggenomen zijn, geen vorstelijk vonnis kon eigenlijk gezegde regten, waar zij op billijkheid steunden en door overlevering of lang bezit in het hart der onderzaten gevestigd waren, vernietigen. Krachtig, bloedig zoo men wil, werd de Gentsche opstand in 1540 bedwongen; zelfs te midden der publicisten, welke de opstand der Nederlanden vijf en twintig en dertig jaren later in het leven riep, was er

geen enkele, die de handelingen des keizers misprees. De onzinnige *koop van Vlaanderen*, de voorname drijfveer der Gentsche volksleiders, was en bleef verworpen als het hersenschimmig verdichtsel eener partijzieke menigte. Maar Gents wettige invloed onder de vier leden van Vlaanderen was door die kortstondige kastijding niet geknakt; nog altoos bleven de steden en Gent aan het hoofd magtig genoeg om, tegen alle oude regten aan, de geestelijkheid van haar gewest in 1551 met belastingen te bezwaren, voor eene bede, niet door haar, maar door de vier leden bewilligd; nog altoos bleven de breede raden daar, zoo als elders, ligchamen, wier gezag elke revolutionnaire dwingelandij het meest te vreezen had, welke men te vergeefs buiten de algemeene beraadslagingen zocht te dringen, maar welke altoos eindigden met over den tegenstand te zegevieren en elken maatregel van het algemeen bestuur te stuiten, wanneer die met hunnen zin of met de oude regten in strijd waren.

De zamenstelling der algemeene staten had het geheele land door aan den derden stand eene kracht, eene eenheid van werking gegeven, welke die stand niet zou hebben bezeten, ware hij in tallooze gemeenten verdeeld gebleven, al waren ook die gemeenten met de schoonste voorregten begiftigd. Over het geheel heerschte er bij den derden stand eene gemeenschappelijkheid van belang, die de sterkste band van eensgezindheid tusschen de leden der statenvergadering worden moest. Van den derden stand moest komen, wat het laatste doel van alle statenvergaderingen, wat de zenuw der onophoudelijk gevoerde oorlogen was, geld nogmaals geld! De derde stand pleitte het geheele land door voor de belangen van den handel en voor een eerlijk en verantwoordelijk beheer der geldmiddelen; maar hielp bovendien den vorst om aan den regel van betaling in de gemeene lasten ieder, ook die bevoorregte standen, adel en geestelijkheid te onderwerpen, welke daarvan tot nog toe waren uitgezonderd geweest. Die derde stand vormde in de vertegenwoordiging eene magt, welke die der staten verre overtrof en van lieverlede het grootste tegenwigt tegen het vorstelijk oppergezag worden moest. Adel en geestelijkheid waren in persoon aansprakelijk voor het gevoelen, dat zij op de dagvaart uitbragten. De regering kon op ieder der leden door gunst of ongunst eenen dadelijken invloed oefenen; maar die invloed was magteloos ten opzichte van de vertegenwoordigers van den derden stand, wier verantwoordelijkheid zich achter hunne lastgeving verschool. Wegens sommige gewesten, zooals Vlaanderen, Henegouwen en Holland, talrijker vertegenwoordigd dan een der overige standen en uit dat aantal zelf zijnen moed, zijne onderlinge eenstemmigheid ontleenend, waren zij door eene onzichtbare maar krachtige achterhoede gerugsteund. Het was dat gansche

heirleger van stedelijke regeringen, breede raden, natien, ambachten en gilden: de onwil of de kwade luim van deze in eene enkele stad kon het besluit eener geheele statenvergadering vernietigen of de uitvoering daarvan stremmen, tot dat de tijd van uitvoeren voorbij was. Zoodra die deels verborgene, deels onbereikbare magt voor de veiligheid der opperheerschappij gevaarlijk dreigde te worden, spanden de ijverige dienaars van deze al hunne krachten in, om haar te ondermijnen. Dan eens hield men de afgevaardigden van den derden stand uit de onderscheidene gewesten, tot op het oogenblik van het plegtig afscheid der vergadering, streng van elkander afgezonderd; dan weder vorderde men eene zoo uitgebreide volmagt van de afgevaardigden, dat alle ruggespraak met hunne lastgevers onnoodig was en alzoo geenerlei grond voor verontschuldiging of uitstel. Margaretha van Parma waagde het eenmaal den derden stand met open vizier aan te tasten, toen zij uitdrukkelijk bevel gaf, de de breede raden buiten het geheim der door haar ontworpen *moderatie* te houden, en een der beruchte artikels van regering, zoo het schijnt niet ten onrechte aan Granvelle toegeschreven, hield in, dat de koning voortaan de breede raden zou opheffen als eene instelling, waaraan alle oproeren en volksbewegingen der laatste jaren waren toe te schrijven. IJdele pogingen van het absolutisme! De drukking van die zijde geoeffend verbond de leden van het thans volwassen ligchaam te naauwer door de kracht van den wederstand, en het bleek dat de heerschzucht te laat eene magt trachtte te bezweren door haar zelve in het leven geroepen.

Zoo als det denkbeeld: de Nederlanden ééne provincie, in de bijeenroeping van de leden aller gewesten ter staatsvergadering verligchamelijkt, de strekking had de magt van den derden stand eens vooral te vestigen, evenzeer moest het den weg banen tot het begrip van de gelijkheid van alle Nederlandsche gewesten in hunne verhouding en in hunne regten tegenover den vorst. Ook de gewesten hadden hunne privilegien even als de steden, hunne bijzondere verdragen, waarbij zij in de magt van den vorst waren overgegaan. Het was een der moeilijkste vragen in het staatsregt van dien tijd, in hoe verre de vorst aan die privilegien gebonden was. Het voorbehoud in sommige dier privilegien uitgedrukt ‘sooverre deselve tot observancien staen ende observeerlyck syn’, werd natuurlijkerwijze van de zijde des vorsten zoo uitgerekt, dat het regt der staten allengs inkromp⁽¹⁾; doch ook dezen stelden zich, en op zich zelve en

(1) Het verst ging ten deze Karel V, toen hij zijne beruchte Carolina te Gent besloot met de verklaring, dat hij aan zich en zijnen opvolgers, zoo Graven als Gravinnen van Vlaanderen, voorbehold de verklaring, uitlegging, uitbreiding en beperking aller instellingen, zoo en wanneer het hem of hun noodig zou toeschijnen.

vereenigd, op hunne beurt wakker tegen de vorstelijke aanmatigheden te weer. De formule, waarmede de algemeene staten doorgaans hunne toestemming tot eene bedegaven, dat deze niet gelden zou, indien een der overige gewesten zich van dezelfde verplichtingen ontsloeg of ontslagen rekende, was een krachtige waarborg voor eenparigheid in de beveiliging van elks regten. Wel had de regering een dergelijken waarborg, welke in de eenparigheid van de leden van elk gewest gelegen was, door de gevaarlijke regtsverdichting, onder den naam van *comprehensie* of *vervanging* bekend, zoeken te ontduiken; maar althans tot op den tijd van Alva toe, had men het stelsel, dat het gevoelen van minderheid in dat der meerderheid vervangen was, niet openlijk durven verkondigen. Eerst Alva deed dit bij het doordrijven van den tienden penning, en, zonderling genoeg, de staten van 1576, die zich tegen de gevolgen van zijne dwingelandij vereenigden, volgden zijn voorbeeld.

De staten ter algemeene vergadering vereenigd roemden op velerlei schoone voorregten van keizers en vorsten voor tijden verkregen. Soms was die roem ijdel⁽¹⁾; doch, ook waar hij het niet was, boden die schoone vrijheden het zonderlingst en onvereenigbaarst mengelmoes aan, wanneer men er aan gedacht mogt hebben die tot een algemeen staatsregt te verheffen. Meest alle gewesten kwamen met het voorregt, dat geen ingezetenen van het gewest daar buiten in regten mogt worden betrokken, en gelukkig bleken zij later op dat punt vooral eendragtig, toen het er op aankwam de inquisitie en de aanmatigheden van den grooten raad van Mechelen te bestrijden. Holland, Vlaanderen, Namen, Henegouwen en Valencijn lieten de vrijheid gelden, hun voor tijden verleend, dat een burger, of in het geheel niet, of slechts tot zeker bedrag met verbeurdverklaring van goederen

- (1) Wij noemden reeds als zoodanig den koop van Vlaanderen, volgens welke geene bedegaven door den graaf kon worden geheven buiten toestemming van Gent. Een ander voorbeeld levert Valencijn. De stad beweerde stijf en sterk dat geene burgers op de pijnbank konden worden gebragt. Toen echter de landvoogdes bij monde van den markgraaf van Bergen op het vertoonen van dit privilege aandrong, wist men niets anders aan te voeren dan het jarenlange genot (*invétérée possession*) en de zaak werd op deze wijze bemiddeld, dat de stad van haar voorgewend regt afstand deed ten opzichte van de predikers der ketterij en van de zaamgezworenen tegen den koning of staat. Dezulke werden dan ontpoorterd en onbekwaam verklaard met de voorregten der overigen hun voordeel te doen. Evenzoo was in lateren tijd in Brabant het gevoelen algemeen, dat de openbare ambtenaren des hertogs hun ambt levenslang bekleeden moesten, ofschoon de Pape, (*Traité de la joyeuse entrée* p. 104-108) onwederlegbaar aantoonde, dat dit vermeende privilege met de uitdrukkelijkste bepalingen der blijde inkomsten in strijd was.

kon worden gestraft. Maar zoo Braband dien vrijdom miste, andere en betere stonden daar tegenover, daaronder dat kostbare regt van verzet, indien de opperheer de blijde inkomst door hem bezworen schond, dat kostbare regt, waarbij het eigenmagtig bijeenkomen der staten werd gewaarborgd, indien de bestaande grieven niet werden opgeheven. Het streven naar eenheid tusschen de gewesten moest langzamerhand de vraag ter sprake brengen of men de ruimere vrijheden van Braband tot de maat der overigen moest bekrimpen, zoo als dat met het oproerig Gent had plaats gehad, dan wel of men de geregtigheden der overigen tot de Brabandsche zelfstandigheid zou uitbreiden. Welke beantwoording van die vraag er moest broeijen in het brein van het absolutismus is niet moeilijk te gissen; maar Karel V was te zeer staatsman om niet te doorzien dat tot het nemen van geweldige maatregelen tegen de schoone Brabandsche vrijheid het getij verlopen was; de stroom wentelde intusschen voort en verspreidde door het gansche land wijd en zijd het regtsbeginsel waarop Braband zich verhief. Verkeerdelijk voorzeker, wanneer men de zaak eeniglijk van het standpunt des regts beschouwt⁽¹⁾, maar noodzakelijk in de orde der gebeurtenissen, werd de blijde inkomst allengskens en stilzwijgend als de grondwet aller Nederlanden beschouwd, en de bekwaamste publicist naast Marnix uit de eerste dagen van onzen vrijheidsoorlog, doctor Junius de Jonge, schroomde niet zijn voortreffelijk betoog van 1574 tot aanprijzing van de vereeniging der Nederlandsche gewesten en het buitensluiten van den Spanjaard, vooral af te leiden uit het te niet doen van ‘dat solemnele contract, hetwelcke de coninck in zijne blijde incomste in Brabant, *de hooftprovincie der Nederlanden*, hadde gemaect.’

Karel V had vooral door twee maatregelen de nationale eenheid der Nederlanden krachtig bevorderd: door het verdrag van Augsburg van 1548, waarbij onder zekeren vorm de Nederlanden gezamentlijk als eene nieuwe kreits bij het Rijk werden ingelijfd, maar waardoor in het wezen der zaak de betrekkingen, die er tusschen het Rijk en enkele onzer gewesten bestonden, werden afgebroken; vervolgens door zijne zoogenaamde pragmatische sanctie van 1549, waarbij alle gewesten aan eene gelijke wet van erfopvolging werden onderworpen. Beide maatregelen hadden één doel, dit namelijk: om bij de onzekere toekomst, welke zijn geslacht ten opzichte der opvolging in het keizerrijk te gemoet ging, daaraan een magtigen staat, welks hulpbronnen niemand beter dan hij had leeren kennen, onverdeeld te verzekeren. Zonderling is ook evenwel hier het spel der gebeurte-

(1) Zie Kluit, Over het recht der Nederlanders om - Philips - af te zweren, bl. 113 en aant. 51.

nissen. De opvolger van den vorst, die ten minsten uiterlijk den band met het Rijk had gelegd, zag zich genoodzaakt het bestaan van zoodanigen band te ontkennen, zoo dikwijls de verdrukke Nederlanders de bescherming van het Rijk inriepen en zoo dikwijls dit ter bemiddeling met hunnen verdrukker optrad; de Nederlanders daarentegen, die altoos door korzel verzet aan die gemeenschap zich onttrokken, zoo vaak hun bijdragen voor de ongeschondenheid des Rijks werden afgevorderd, waren de eersten om bij den koning op de instandhouding van het verbond van 1548 aan te dringen en slopen in 1563 in heimelijke bijeenkomsten met de rijksvorsten te zamen, ten einde zich tot het verzet tegen hunnen natuurlijken heer te vereenigen. Wat er van zij, Karel V had juist gezien: de Nederlanden hadden den wasdom bereikt om voortaan ééne natie, één staat, afgescheiden van zijne naburen, te zijn, en de uitkomst heeft de berekeningen zijner staatkunde bevestigd.

Het hoofdstuk, waarmede Motley zijne geschiedenis opent, geeft ons eene uit de beste bronnen geputte voorstelling van het plegtig oogenblik, waarop Karel de Vijfde van zijne staten afstand deed. Die voorstelling is het afscheidstooneel van een welmeenend vader van zijne liefhebbende kinderen. Dezelfde schrijver, die dit alles met zooveel waarheidsliefde schetst, werpt aan het einde bedenkingen op, die het vaarwel des vaders tot een verachtelijk guichelspel, het schreijen der kinderen tot eene onredelijke zenuwzwakheid vernederen. Vele van die bedenkingen zijn waar. Karel de Vijfde had dikwijls zijne onderdanen tot hulpmiddelen zijner heerschzucht misbruikt; hij had willekeurig over hunne hoofden en beurzen beschikt, hij had privilegien met voeten getreden en uit ingebeelden geloofsijver stroomen bloeds van weerlooze onderdanen vergoten. Het kan met waarheid gezegd worden: van al de maatregelen door Filips genomen, welke den opstand der Nederlanden te voorschijn riepen, is er geen enkele te noemen, die niet door Karel ingevoerd, of beraamd, of bedoeld was. Evenmin mag het geloochend worden, dat de Nederlanders van harte in 's keizers allerlaatste bede hebben bewilligd: dat hem alles mogt worden vergeven, wat hij willens of onwillens jegens hen had misdreven. Het kan niet ontkend worden, dat, te midden van den driftigsten vrijheidsijver, Nederlandsche schrijvers ter goeder trouw zijne deugden verhieven tegenover de gebreken zijns opvolgers; dat zij het bedwingen van Gent eene roemrijke daad noemden, die 's keizers belangstelling in de goede orde zijner staten in tegenstelling bragt met de traagheid zijns opvolgers; dat zij vergaten dat Karel de bloedplakaten geschreven had, om te kunnen ver-

melden dat hij ze nu en dan had verzacht; dat zij verzwegen dat hij den tienden penning gevorderd had, om zich te herinneren dat hij die belasting in sommige artikelen had gewijzigd; dat zij naauwelijks gedachten hoe hij de hervorming had bestreden, maar wel dat hij Luthersche predikers bij zijne garnizoenen had geduld; dat het hen ontging hoe hij de Spaansche legers met hunne Alvas en Romero's op de grenzen der zuidelijke gewesten had gelegerd, om luide te kunnen verzekeren, dat de keizer zijnen zoon gewaarschuwd had tegen de inmenging der Spanjaarden in de zaken der Nederlanden; dat zij noch om de verkwiste schatten, noch om het vergoten bloed treurden, omdat ten koste daarvan de overwinningen van Pavia, van Tunis, van Muhlberg waren gekocht en de roem der Nederlanders, hunner Lannoys, hunner Nassaus, hunner Egmonts was gevestigd⁽¹⁾.

Inderdaad zou de vertooning van 1555, en de kinderlijke, neen kinderachtige gehechtheid der Nederlanders aan hunnen afgetreden vorst al den blaam verdienen, welken Motley daarover ruimschoots wierp, indien er geene betere middelen tot oplossing van het vraagstuk overbleven. Wij hebben de voorgaande beschouwing met geen ander doel geschreven dan om tot zulk eene oplossing den weg te banen.

Immers waartoe geleidde die beschouwing? Tot de trooste-

- (1) Het blijft intusschen opmerkelijk, dat Willem van Oranje in zijne openbare geschriften, schoon hij van Karel steeds met eerbied spreekt, nimmer veel ophef heeft gemaakt van de zoogenaamde goede bedoelingen des Keizers. Zoo iemand had hij diens gemoed kunnen doervorschen en echter schrijft hij 's Keizers nu en dan betoonde rekkelijkheid meer aan staatkunde dan aan goede gezindheid toe. Noch in zijne Memorie van 1566 bij Groen van Prinsterer T. II, pag 428-450, noch in zijne Justification, noch in zijne Rescript et déclaration van 1568, noch eindelijk in zijne Apologie van 1580 vinden wij daarvan sporen. De verdiensten der Nederlanders jegens Karel worden meestal hooger aangeslagen dan Karels verdiensten jegens hen. Daarentegen is de tegenstelling tusschen Karel en zijnen zoon gewoonlijk het scherpst uitgedrukt zoo in verzoekschriften, welke op naam der menigte zijn ingeleverd (zoo als b.v. in het adres der Staten van Brabant (Maart 1566) bij Petit § II, p. 96, en in de Remonstrance van Mei 1566 bij te Water, Verbond der Edelen, IV Dl., bl. 84, 127) als vooral in de schimpschriften sedert in het licht verschenen. Rijk vooral aan proeven en, wij moeten het erkennen, apocryfe anekdoten is het hevige geschrift tegen de bisschoppen: *Totius Belgii descriptio* door den bekenden Geldorp in het licht gegeven. P. 57 verhaalt de schrijver b.v. dat Karel V zijnen geloofsregters heimelijk in last gaf zich op alle manieren van bloedvergieten te onthouden; maar dat zij dat geheim tot op den huidigen dag nimmer hadden willen openbaren. P. 112, dat hij op zijn uiterste zijnen zoon zou beklagd hebben, omdat de aanmatiging der geestelijkheid aan dezen alle rampen zou op den hals halen. P. 119, dat keizer Karel op eene handige manier zekeren uurwerkmaker, wiens vrije gevoelens hem bij de inquisiteurs hadden in het oog doen loopen, had weten te redden.

looze uitkomst, dat wel het tijdvak van Karel V van een stelselmatig streven naar eenheid de blijken oplevert, maar dat daarin tevens eene gevaarlijke gisting ontstond van twee beginselen, van wier oorsprong en strekking men wederzijds geen helder inzicht had; de worsteling van twee partijen, die naar willekeur en zonder logischen noodzaak van elkander overnamen, wat aan elke harer voor het oogenblik ter bevordering harer wenschen scheen vereischt te zijn. Tegenpartijen, die zich niets herinnerden van oude stamverwantschap of oude veete, die niet in te deelen waren naar Germaansche of Keltische herkomst, die evenzeer de Germaansche bosschen van Tacitus als de Druidenoverleveringen van Caesar hadden verloochend, die onverschillig in welke taal, Nederduitsch of Waalsch, elkander toestemden of bestreden; maar die beide hun ontstaan te danken hadden aan den eeuwen lang voorbereiden, maar in de laatste jaren door kunstmatig staatsbeleid bespoedigden gang der gebeurtenissen; tegenpartijen met zich zelve meermalen in strijd; tegenpartijen, wier voorstanders toevallig en als noodlottigerwijze nu en dan in hetzelfde begrip overeenstemden. Wil iemand voorbeelden, hier zijn er eenige. Filips deinsde van het bijeenroepen der algemeene staten als van het voorspook zijns eigenen ondergangs terug, en Alva, de dweepzieke trawant zijner heerschzucht riep ze aanstonds en van den beginne van zijn bestuur af bijeen. Om den derden stand te beteugelen, prezen de leerlingen en aanhangers van Granvelle eene herstelling, eene uitbreiding van de voorregten des adels aan, en de adel werd de eerste om zich tegen de regering te verklaren en in bondgenootschap met den derden stand te treden. Van de tusschenkomst der staten verwachten de voorstanders van gewetensvrijheid de opheffing der plakكاتen, en, tot behoud van de Katholieke godsdienst deed, zoo niet Granvelle zelf, dan toch iemand uit zijne school, (in eene der beruchte dertien artikelen) den voorslag, om met vrije bewilliging aller natien en provincien eene godsdienstwet te ontwerpen, die in het wezen der zaak tot geloofsonderzoek - inquisitie - leiden moest, ofschoon het nimmer dien gehaten naam dragen zou.

Eenheid en samenwerking aller krachten was gedurende het tijdvak van Karels regering de behoefte geworden, welke gelijkelijk overal werd gevoeld; maar de eene partij zocht de bereiking van haar doel in de uitbreiding van vrijheden over degenen die misdeeld waren, de andere in de besnoeiing van de voorregten dergenen, welke der evenredigheid van de overige staten, standen en onderdanen waren ontwassen.

Karel V, zegt de overlevering, was een behendig werktuigkundige: zeker was hij dit ten opzichte van het besturen zijner staten. Hij wist de raderen ondanks hare strijdige werking in

beweging te houden, zonder dat zij elkander kneusden, en, waar het gebeurde, had hij de hulpmiddelen gereed om te verhoeden dat het geheel in duigen spatte. Doch ondanks al zijn staatkundig talent moesten, hetzij onder hem, hetzij onder zijne opvolgers, indien zij hetzelfde stelsel van regeren voortzetten, de twee beginsels in de maatschappij aanwezig en bij de wetgeving vertegenwoordigd tegen elkander botsen en met den ondergang van een van beiden eindigen. Zou het stelsel der eenheid, der samenpersing van alle krachten, onder eene enkele hoofdkracht, of wel het stelsel van aloude afzonderlijke regten zegevieren: centralisatie of privilegien? Die vraag moest de vraag van den dag worden, de onderzaten in twee slagorden scharen, staatsdienaren aan het hoofd van zaken brengen en omverwerpen, eindelijk een burgeroorlog in het leven roepen. Maar de Nederlandsche beroerten dragen zulk een karakter niet of slechts nu en dan bij uitzondering. Het is de opstand ééner natie tegen de overheersching van den vreemdeling, ééner natie verschillend, van herkomst, van overlevering, van taal, van burgerlijke instellingen, van godsdienst misschien, zoodra die zuurdesem de maatschappij deed gisten, maar verbonden in de vestiging van eenen krachtigen onafhankelijken volksgeest, zoo als die zich in haar verzet tegen vreemde dwingelandij, op het oogenblik dat de opstand zijn toppunt had bereikt, in 1576, kennen deed.

Zie, zoodanig eene uitkomst ware onder Karel V onmogelijk geweest, en de oorzaak van den verschillenden indruk, dien hij en zijn zoon bij de natie te weeg bragten en beide bij de natie achterlieten, was wel daar gelegen. Van die natie was Karel zelf de schepper, de ziel, de vertegenwoordiger; de vertegenwoordiger tegenover Frankrijk, tegenover het Rijk, waar het noodig was, tegenover Spanje. De Nederlander is niet ijdel, maar er lag toch iets streelends voor zijne volkstrots in, dat de Utrechtsche bisschop van alle wereldsche magt ontbloot was, dat het zoo lang gevreesde Gelderland aan de voeten van zijnen vorst lag, dat het vrije Friesland hem gehoorzaamde, zoo als het nog nimmer aan iemand had gehoorzaamd; er lag iets streelends in voor zijnen volkstrots, dat een geboren Nederlandsche vorst tegen de geheele wereld het stoute *plus ultra* had uitgesproken. Spanje en de Nederlanden waren Karels erfelijke staten, het Rijk een toevallig aangekomen voordeel, dat hij met weerzin aan een anderen tak van zijn geslacht zag overgaan. Van alle zijne staten bleef Duitschland hem het meeste vreemd, en waar hij het Duitsche beginsel te bestrijden of te bedwingen had, waren onder ééner naam de Nederlanders en de Spanjaarden als de zoogenaamde Spaansche partij om den keizer vereenigd. Ook ontgaf men zich niet welken invloed de

Nederlandsche grooten op hem oefenden⁽¹⁾. Spanjes heerlegers, uit de midden der Nederlanders onderhouden, waren de zenuw van Karels kracht. Duitschers had men tegen den keizer en in de gelederen van diens ervvijand Frankrijk, zien strijden; Spanjaards en Nederlanders, deze laatsten althans sedert de eenheid der gewesten door de onderwerping van Gelderland gevestigd was, nimmer.

Waren Spanje en Nederland onder den keizer tegen de geheele wereld vereenigd geweest, waar beider belangen mogten uiteenloopen, verloochende de keizer nimmer zijne voorliefde voor de natie, onder welke hij geboren was. Die voorliefde legde meer dan iets anders de kiem voor dien onverzoenlijken wrok, welke later tusschen de Spaansche en Nederlandsche heeren losbarstte. Beiden wisten en vergaten het niet dat Karel V opentlijk zijnen zoon had bestraft over zijne Spaansche manieren en bij het bestuur der Nederlanden gewaarschuwd voor de Spanjaarden, welke hem omgaven. De heerschappij nu en dan door Nederlandsche heeren in Spanje zelf geoefend, de raadslieden door wie men veeltijds den keizer omgeven zag, de volkomene gelijkstelling van Nederlandsche kooplieden in Spaansche havens en op Spaansche markten met de inboorlingen, waren zoo vele wonden aan de verwatenheid dier natie geslagen. Toen Karel V tot eene vrijwillige afzondering de Nederlanden verliet, nam hij bijna geen enkelen Duitser, maar Nederlanders mede, om hem in zijne eenzaamheid tot gezelschap, bij zijn verscheiden tot getuigen te dienen. Het was eene kleine Nederlandsche kolonie, die zich om Yuste en in Coacos nederzette; het waren Nederlandsche dienaars, die de keizer inzonderheid bij zijnen uitersten wil bedacht. Het volk heeft een zeldzamen, een onbeschrijfbaaren takt om de sympathien zijner heerschers te gissen, eene onvervreemdbare dankbaarheid, wanneer het eenmaal weet die sympathien verworven te hebben.

Was Karel de schepper der Nederlandsche eenheid en zelf de vertegenwoordiger der gedachte, die hem bij het ontwerpen

- (1) Eene proeve uit de geschiedenis van hertog Christoffe van Wurtemberg. Zijn hertogdom was verbeurd verklaard en aan koning Ferdinand toegewezen. In 1551 stelde hij zoowel bij den keizer als bij den koning pogingen in het werk om van dien ban ontheven te worden. Maar keizer en koning waren juist op dat oogenblik verdeeld, omdat de laatste de Duitse partij in zijne bescherming nam en wederkeerig van haar beschermd werd. De poging des hertogs mislukte en de keizerlijke raad, Balth. Stumpf, schreef in vertrouwen: ‘dass der Herzog bisher den unrechten Weg gebraucht habe, weyl der Kayser alles durch seine Niederländer thue. Diese seyen aber seltsame Kopffe, welche nicht den Nützen des Kaysers und Königs, sondern nur ihren eigenen Vorthail wissen, und welche auch der Köning nicht leyden konne.’ SATTLER, Geschichte der Herzogen von Wurtemberg, IV Th., S. 16.

daarvan voor den geest zweefde, om dat te kunnen zijn was eene zelfstandigheid noodig die zijnen zoon ten eenenmale ontbrak. Karel was een even geloovig, een misschien even bekrompen zoon der kerk als Filips II. De wijze, waarop hij, volgens de ontdekkingen door Gachard gedaan, zich van den bezworen Passauschen vrede liet ontslaan, is de wedergade van het valsche protest, dat zijne bastaarddochter Margaretha in haar kabinet nederlegde tegen de afgedwongene overeenkomst van 24 Augustus 1566, en van de trouwelooze wijze, waarop Filips II door den pauselijken Stoel zijnen eed aan de Nederlanden afgelegd liet verbreken. Maar ondanks al die geloovigheid, die op het laatst zijns levens tot beuzelachtig bijgeloof oversloeg, was Karel boven alles heerscher. Het denkbeeld eener Caesaropapie schemert in zijne handelingen zoo sterk door, dat het ten onregte 's keizers gehechtheid aan de kerk heeft doen wantrouwen en men daarin een middel zijner heerschzucht gezocht heeft. Al ware zijn zoon hem in geestkracht gelijk geweest, toen eenmaal het Duitsche Rijk aan diens wenschen ontgaan was, nam hij tegenover dat Rijk de magt tot bondgenoot, de magt die eenmaal zijne meesteres zou worden, de kerk van Rome. Het beginsel zijner staatkunde - schrijft Prescott te regt - was de heerschappij dier kerk te vestigen en als een gevolg daarvan, de heerschappij van de kroon. De staatkunde van Karel was om haar zelfs wille daar; hadde hij zijn doel bereikt, hij zou, uit zijne alleenheerschappij en als een gevolg daarvan, de kerk zoo mildelijk hebben begiftigd als zijn groote naamgenoot en voorganger dat eenmaal had gedaan. Maar nu, welk een onderscheid van beide vorsten in hunne betrekking tot de Nederlanden! Den wil van den eenen kon men eerbiedigen en een tijd lang zijn juk torschen, omdat hij de vertegenwoordiger der natie was of daarvoor wist te gelden. De ander was en bleef een vreemdeling, wiens boeijen te knellender waren, omdat hij zelf gekluisterd liep aan eene onzichtbare magt, dan eens Heilige Stoel, dan eens inquisitie.

De lezers zullen het mij, hoop ik, ten beste houden, dat ik door deze beschouwingen eene inleiding vervangen heb, waarin Motley kortelijk vele aan elk welopgevoed Nederlander bekende zaken vermeldt en eindigt met eene beschouwing van den toestand des lands door en onder het bestuur van Karel V, die, naar mij voorkwam, te eenzijdig was voorgesteld, om de gebeurtenissen, die hij ging beschrijven, in haren innigen zamenhang te verklaren. Het door mij ter nedergestelde gelde als een tegengif tegen den bitteren drank, dien hij in zijn eerste hoofdstuk den Nederlanders aanbiedt. Over zijne beschouwing van

het persoonlijk karakter van Karel zal ik mij aan het einde van dat hoofdstuk eene nadere aanteekening veroorlooven.

Motley, ik heb het reeds gezegd, heeft met verbazende vlijt en verwonderlijke schranderheid bronnen gebruikt, welke aan anderen onbekend waren gebleven. De handschriften van Pasquier de la Barre, Pontus Payen en Renom de France, welke zijn uitvoerige berigten uit de papieren van Assonleville putte, verdienen in de eerste plaats vermeld te worden. Meer dan door onze en door Belgische schrijvers pleegt te geschieden, heeft hij Spaansche schrijvers bestudeerd en daaraan een gezag toegekend, waarop wij alleen ten opzichte van het boek van Alfonso d'Ulloa⁽¹⁾ eene uitzondering maken. Maar zoo als het niet te

- (1) Men vergunne mij dat ik mij in eene eenigzins dorre aanteekening afmaak van een boek, dat in onze geschiedenis sedert lang een onverdiend gezag heeft en waardoor ik mij zelf, even als thans Motley, eenmaal heb laten verleiden. Het boek heeft door den naam des schrijvers de gansche wereld bedrogen. Het heet: *Commentari del Sign. Alfonso Ulloa della guerra, che il Sig. Don Fern. Alv. de Toledo Duca d'A. e capit. gener. del Ser. R. Cat. ha fatto contra Guglielmo de Nansau Principe de Oranges e contra il Conte Ludovico suo fratello ed altri rebelli de S.M. Cat. nelli paesi bassi, che comunemente se chiamano Fiandra l'anno MDLXVIII - insieme con le cose occorse tra la Reina d'Inghelterra, l'ambasciatore catolico appresso quella Maesta ed il sopraditto Ducha d' intorno a!!' arresto fatto de alcune navi e denari del Re Cat. nei paesi d' Inghelterra e degli Inglesi e robbe loro in Fiandra et quel che piu avviene fino alla morte del Principe di Condé in Francia questo anno 1569.* Het verscheen derhalve in 1569, schoon Nicolaus Antonius in zijne *Bibliotheca Hispana* de eerste Italiaansche uitgave in 1571 stelt en die voor eene vertaling uit het Spaansch houdt. Ik heb eene Venetiaansche uitgave van 1570 voor mij, maar de voorrede van den schrijver is 10 Julij 1569 geteekend. In de Spaansche uitgave doet Alfonse d'Ulloa zelf dien tekst als van latere dagteekening kennen. Haviendo - schrijft hij - pareçio a algunos amigos mios me contente, que si imprimiese en la lingua Italiana y haviendose publicado, no han faltado personas qui me han rogado que tambien la hiziesse imprimir en lingua Castellana. - De Spaansche vertaling is overigens aan Requesens opgedragen. Zoodra het boek in het licht was verschenen, werd het in het Fransch en Duitsch vertaald en als het werk van een ooggetuige de wereld rondgedragen. Languet schreef daaromtrent aan den keurvorst Augustus van Saksen: Auctor nominat se Alfonsum Ulloam, quem audio origine esse Hispanum sed natum in regno Neapolitano. Interfuit expeditionibus Albani: nam aliquoties in sua historia nominat se castrametationis Praefectum seu Marescalcum campi, ut vocant. Hij haalt voorts eene plaats aan in het Latijn en vertaalt die door *rescivimus*, alsof de schrijver zich zelf onder de overige Spanjaards had begrepen. Hij hield onzen schrijver alzoo voor den onderbevelhebber van Alva, welke over het terço van Napels gebod, en hij bedroog zich. Nergens gaf zich de schrijver op als ééne persoon met dien krijgsman, en het *rescivimus* van Languet is eene vrije vertaling van het Italiaansche: *se ebbe avviso*. Men lette er voorts niet op dat d'Ulloa eene fout beging, welke van een ooggetuige niet kon verwacht worden: dat hij namelijk, door verwarring van den Paaschstijl, de nederlaag der Geuzen bij Austruweel in 1567 onder de krijgsbedrijven van 1568, waarover hij schreef, plaatste. Intusschen de vergissing van Languet werd algemeen en zelfs het verhaal van d'Ulloa omtrent den inval des Prinsen van Oranje in 1568 werd door onze geschiedschrijvers Bor en van Meeteren, als ware het van bevoegd gezag, overgenomen. Slechts de Spaansche schrijvers lieten zich niet bedriegen. Carnero die in zijne voorrede verzekert dat hij vooral de berigten van tijdgenooten en ooggetuigen heeft geraadpleegd, noemt Mendoza, del Rio, Tassis, maar rept geen woord van d'Ulloa, dien hij zelf krijgsman niet zou hebben voorbijgegaan, hadde hij hem voor den maestro di campo van Alba gehouden. Nicolaus Antonius heeft over Ulloa een uitvoerig artikel, waaruit blijkt dat hij van hem, die overigens door zijne uitvoerige levensbeschrijving van Karel V bekend was, geen ander bericht had, dan hetgeen deze zelf omtrent zijne Spaansche afkomst en woon te Venetie had gegeven, iets dat niet het geval zou zijn geweest, indien d'Ulloa een hoogen rang in de legers van Filips had bekleed. Mendoza en geen der andere Spaansche schrijvers bekreunen zich om zijne berigten. Campana haalt hem slechts aan om

verwonderen is dat hem eene enkele misstelling ontsnapt is, die in een Nederlander bevreemden zou, evenzoo kon het niet anders, of eenen Nederlander moesten van tijd tot tijd als van zelfs boeken, monographien, aantekeningen in handen vallen, die zelfs voor de scherpste nasporingen van den vreemdeling verborgen blijven. Dit is met mij het geval geweest en ik heb wel een en ander gevonden, dat als nadere verklaring, uitbreiding of verbetering van het door Motley gestelde kon gelden. Ik heb weleens de vrees gekoesterd, dat de veelheid mijner aantekeningen het vermoeden zou doen oprijzen, dat ik veel in mijnen schrijver vond af te keuren en mij met den schijn van betweterij tegen hem over stelde. Ik kan niet genoeg herhalen dat ik zulk een vermoeden verre van mij werp. Integendeel, het werk van Motley komt mij voor een' zoo degelijken grondslag te leggen voor de geschiedenis van de wording van het gemeenebest, dat het bijna pligt wordt alles bij te dragen, wat men zelf bezit om op dien grondslag voort te bouwen. Door zoo te handelen geloofde ik het nuttige boek van Motley, althans voor Nederlanders, nog nuttiger te maken. Zal men het voorts ijdelheid in mij achten, dat ik mijne eigene opmerkingen en aantekeningen niet beter aan den man weet te brengen dan onder de aanprijzing van zoo goede waar? - Enkele in het oog loopende misstellingen heb ik stilzwijgend doen verbeteren.

R.C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.

hem te wederleggen en wel verre van hem als ooggetuige eenig gezag toe te schrijven, geeft hij hem op als: Alfonso d'Ulloa, che tumultuariamente scrisse alcune di questi attioni. Wij moeten dus dien schrijver uit de bronnen onzer geschiedenis verwijderen of althans niet meer aan hem hechten dan Campana deed.

Eerste afdeeling
Filips II in de Nederlanden
1555-1559

Eerste hoofdstuk

Een eerste en laatste bedrijf

*Karel V besluit afstand te doen van de regeering. - Brussel in de XVI eeuw.
- Beschrijving van de Groote Zaal in het Paleis, en van de voornamen
mannen, in de vergadering tegenwoordig. - Plechtigheden bij den afstand.
- Algemeene ontroering. - Opmerkingen over Karels karakter en
levensloop. - Zijne afzondering te Yuste.*

Den 25sten October 1555 waren de Algemeene Staten der Nederlanden in de groote Zaal van het Paleis te Brussel vergaderd. Zij waren opgeroepen als getuigen en borgen van den afstand van Karel V, die, lang reeds besloten, op dezen dag zou plaats hebben. De Keizer, evenals vele vorsten voor en na hem, schiep behagen in staatkundig praalvertoon. Hij kende er den invloed van op het volk. Hoewel doorgaans eenvoudig, bijna schraal gekleed - hij droeg meestal zwart - was echter niemand beter kunstenaar dan hij, wanneer het er op aankwam zulke openbare vertooningen even treffend als fraai te maken. Wij hebben gezien op welk een theatrale en indrukwekkende wijze hij den opstand van de Gentenaars wist te bedwingen en schier voor altijd alle leven uitbluschte in dat kleine maar krachtige en woelige gemeenebest. Nu ook had hij het slotbedrijf van zijn lange en krachtige regeering met diepe studie en nauwkeurige kennis van alles wat den gewenschten indruk kon maken, geregeld. Het einde van zijn eigen loopbaan, en het begin van die zijns beminden zoons moesten gedramatiseerd worden, op een wijs, het karakter der schouwspelers en het groot tooneel waarop zij hun rollen te vervullen hadden, waardig. De oogen van de gansche wereld waren in deze dagen op Brussel gevestigd; want de aftreding eens Keizers was in de Zestiende Eeuw nog niet door het gebruik geijkt.

De vroolijke hoofdstad van Brabant - een gewest dat zich verheugde in de vrijzinnige grondwet, onder den uitlokkenden naam van 'blijde inkomst' bekend, verdiende de schouwplaats te zijn van het indrukwekkend tooneel. Brussel was al meer dan vier eeuwen lang eene stad en telde nu omstreeks honderd duizend inwoners. Hare wallen, zes mijlen in omtrek, waren

reeds tweehonderd jaren oud. Zijn nederlandsche steden gewoonlijk in uitgestrekte vlakten gelegen, Brussel daarentegen is gebouwd op de helling eens heuvels. Het zacht golvende frissche groen van goed onderhouden tuinen, schaduwrijke boschjes, vruchtbare akkers, omringde haar. Aan haar voet spoelde het riviertje de Senne, terwijl de onregelmatige doch schilderachtige straten langs de kanten des heuvels half rond en trapswijs oprezen als een amphitheater. Omtrent in het midden verhief zich boven een kwistig met lofwerk versierden gevel de trotsche en keurige toren van het Stadhuis, driehonderd zes en zestig voeten hoog, een wonder van kant in steen, door zijn kunstig snijwerk wedijverend met de spinwebdraden dier fijne kanten, wier naam en wier roem sinds eeuwen aan die der stad verbonden zijn. De kruin des heuvels werd gekroond door de torens van het oude Hertogelijk Paleis van Brabant, met zijn uitgestrekt en dichtbelommerd Park aan de linker, met de vorstelijke verblijven van Oranje, Egmond, Aremberg, Culemburg en andere vlaamsche edelen aan de rechter zijde. Tot op een kwartmijl van de stadsmuren strekte zich het groote bosch van Soignies uit, met kloosters en kapellen doorzaaid en wemelend van allerlei wild. De burgers deden er hunne zomertochtjes, de adel joeg er het wild zwijn en het fiere hert. De bevolking, zoo nijver, schrander en welvarend als die van eenige andere europeesche stad, was verdeeld in twee en zestig verschillende gilden, waaronder het meest uitblonken de wapensmeden, op wier maliënkolders een musketkogel afstiet; de tuiniers en bloemisten, voor wier bevallige en geurige kweekelingen ongeloofelijke sommen werden verspild; de tapijtwerkers, wier weidsche fabrieken onder de wonderen der wereld geteld werden. Zeven hoofdkerken, van welke de St. Gudule met haar tweelingtorens, bevalligen gevel en prachtig geschilderde glazen, de voornaamste was, luisterden de bovenstad op. Zeven was een geheimzinnig getal in Brussel, het zinspeelde in die eeuw, toen de sterrekunde nog in hare kindschheid en de sterrewichelarij in haren bloei was, op de zeven destijds bekende Planeten, die in verband met hare plaats aan den hemel, ondersteld werden invloed uit te oefenen op de dingen der wereld. Uit zeven adellijke geslachten, afkomstig van zeven overoude kasteelen, werden de zeven Raadsheeren gekozen, die den grooten raad der stad vormden. Er waren zeven groote pleinen, zeven stadspoorten, en bij de tegenwoordige plechtigheid werd door liefhebbers van wonderbare toevalligheden opgemerkt, dat er zeven gekroonde hoofden in de vrijheidminnende stad onder één dak zouden vereenigd zijn.

Het Paleis, waar bij deze gelegenheid de Algemeene Staten vergaderden, was het verblijf der Hertogen van Brabant geweest,

sedert de dagen van Jan II, die het omstreeks den jare 1300 gebouwd had. Het was een ruim, goed ingericht gebouw; maar het onderscheidde zich niet door schoonheid. Van voren zag men een groot open plein, afgesloten door een ijzeren hek; van achteren een uitgestrekt en fraai park met hoog opgaand geboomte, afgewisseld door bloemtuinen en doolhoven, vischvijvers en jachthuizen, fonteinen en wandeldreven, renbanen en doelens. De hoofdingang tot dit gebouw leidde naar een groote zaal, verbonden met een fraaie, symmetrische kapel. De zaal was beroemd om hare grootte, juiste evenredigheid en kostbare sieraden. De kapittels der beroemde Orde van het Gulden vlies werden er gehouden⁽¹⁾. De muren waren bedekt met prachtige behangsels uit de fabrieken van Atrecht, voorstellende het leven en de heldendaden van Gideon en de Midianieten, waarbij voornamelijk in het oog viel het wonder met het 'Vlies', waarmede de beroemde kampioen, de groote beschermheilige der Ridders van het Gulden Vlies, verwaardigd werd. Voor deze gelegenheid waren er vele versieringen van bloemen en kransen aangebracht. Aan het westeinde der zaal was eene ruime stellage opgeslagen, met een trap van zes of zeven treden, aan wier voet men de zitplaatsen zag voor de afgevaardigden der XVII Gewesten. Op de stellage stonden links en rechts met tapijten overdekte zetels, bestemd voor de Ridders van het Gulden Vlies en de gasten van hooger rang, en daarachter banken voor de leden der drie groote raadskollegiën. In het midden verhief zich een prachtige troonhemel, prijkend met de wapens van Boergondië, waaronder drie vergulde armstoelen geplaatst waren. Al deze zetels op de stellage stonden nog ledig, alleen de lagere banken, bestemd voor de afgevaardigden der nederlandsche gewesten, waren reeds bezet. Een aanzienlijk getal afgevaardigden van alle provinciën, op twee - Gelderland en Overijssel - na, hadden hunne plaatsen ingenomen. Deftige magistraatspersonen, getabberd en met ketenen omhangen, hooggeplaatsten, in hun, in de Nederlanden zoo bijzonder prachtig ambtsgewaad, vulden reeds al de zitplaatsen binnen de aangewezen ruimte.

- (1) Vier dagen voor den afstand, op 21 Oct., had Karel eene bijeenkomst der Vliesridders gehouden, waarop er elf tegenwoordig waren. Aan dezen had hij de eerste formele mededeeling gedaan van zijn voornemen om al zijne heerschappijen aan zijn zoon af te staan. Tevens gaf hij te kennen dat hij, als Souverein van Boergondie, het hoofd der orde van het Gulden Vlies was; maar zich ook van die waardigheid wenschte te ontdoen, ten gunste van zijn zoon Filips. De Koning verliet daarop de raadsvergadering, en de Ridders gaven, na gehouden raadpleging over deze zaak, eenstemmig hunne goedkeuring. Filips trad toen op nieuw de zaal binnen en ontving de gelukwenschingen der ridders met zijn nieuw ambt. - Inventaire de la Toison d'or. (H.S. in het Archief te Brussel) tom. 1.

In het overige gedeelte der zaal verdrongen zich de bevoorrechten, die gelukkig genoeg waren geweest den toegang tot de plechtigheid te verkrijgen. De boogschutters en hellebaardiers van de lijfwacht bezetten de deuren. De schouwburg was gevuld - de toeschouwers brandden van verlangen, de tooneelspelers werden gewacht. Toen de klok drie uur sloeg, verscheen de held van het tooneel, Caesar, gelijk hij in de klassieke taal van den tijd steeds genoemd werd, leunend op den schouder van Willem van Oranje. Zij kwamen uit de kapel en werden onmiddelijk gevolgd door Filips de tweede en Koningin Maria van Hongarije. De Aartshertog Maximiliaan, de Hertog van Savooie en andere groote personages volgden, vergezeld door een schitterenden stoet van Krijgsbevelhebbers, Raadsleden, Stadhouders en Ridders van het Gulden Vlies.

Velen, die reeds op dit tijdstip in de Nederlanden eene historische vermaardheid verworven hadden of die nog later verkregen en wier namen den beoefenaar van dit tijdvak zoo gemeenzaam zijn, schenen als met voordacht gegroepeerd op dat verheven tooneel, waar de gordijn voor altijd zou vallen over den machtigsten Keizer sedert Karel de Groote, en waar het eerste bedrijf van het lange en ontzettende treurspel van Filip's regeering tegelijkertijd zou aanvangen. Daar zag men de Bisschop van Atrecht, die weldra door geheel de Christenheid bekend zou worden onder den weidscher naam van Kardinaal van Granvelle, den opgeruimden en glimlachenden geestelijke, wiens invloed op het lot van zoo velen der hier aanwezigen, ja op dat van het gansche land, zoo groot en tevens zoo verderfelijk zou worden. Daar was de bloem des vlaamschen adels, de lijnrechte afstammeling, zooals beweerd werd, der oude friesche Koningen, reeds beroemd door zijne dapperheid in menigen strijd; maar die toenmaals nog niet die twee luisterrijke overwinningen behaald had, die eerlang den naam van Egmond door geheel het land zouden doen weergalmen als het geschal eener krijgstrompet. Rijzig, prachtig uitgedost, met zwart golvend haar, zacht bruine oogen, gladden wang, een dunnen knevel en gelaatstrekken bijna vrouwelijk fijn, ziedaar de ridderlijke doch ongelukkige Lamoraal van Egmond⁽¹⁾. Daar ook bevond zich de Graaf van Hoorn, met zijn onverschrokken, stug gelaat en uitgespreiden baard - dapper en rechtschapen, doch misnoegd, twistziek en bij het volk weinig bemind. Nevens hem zag men een ander paar, wier namen ook door één lot werden saamverbonden, den Markgraaf van Bergen en den Heer van Montigny. Verder: de Baron van Berlaymont, dapper, onkreukbaar trouw, doch onverzadelijk in zijn zucht naar ambten en bezoldiging, ofschoon

(1) Zie aanteekening 1 hierachter.

hij altijd eene en de zelfde partij diende, en de Hertog van Aerschot, die alle partijen zou dienen, die trachten zou allen te overheerschen en eindigen zou met allen te verraden - een prachtig heer, pronkend in karmozijn fluweel, een ijdel schepsel ook, wiens geslachtsboom naar luid van de opschriften der gedenkteeken van zijn geslacht te Leuven, tot Adam opklom, maar die toch nog meer bekend is als de achterneef van 's Keizers beroemden leermeester Chièvres⁽¹⁾. Dáar de onversaagde, loszinnige Brederode, met een lustig, zorgeloos gelaat en onrustige gebaren; ginds de beruchte Noircarmes, wiens naam voor altijd gebrandmerkt zou worden, omdat hij tegen zijn eigen landgenooten en maagschap Alva's wreedheid en schraapzucht zou naäpen, zooveel als hem in zijn kring mogelijk was; daar weder de uitstekende krijgsbevelhebbers Megen en Aremberg. Zij en nog vele anderen, wier wapenfeiten beroemd zouden worden door Europa, stonden onder de schitterende menigte. Nog was daar de geleerde Fries, de President Viglius, geslepen, innemend, vlug, welsprekend - een klein, levendig man, met lang blond haar, glinsterende groene oogen, ronde opgeblazen rozenkleurige wangen en afhangenden baard. Vooraan onder de spaansche Grandes en dicht bij Filips stond zijn bekende gunsteling Ruy Gomes, of liever, gelijk hij in de wandeling heette: Rey Gomez (koning Gomez), een man met een zuidelijk uiterlijk, gitzwart haar en baard, schitterende oogen, een gelaat door aanhoudende inspanning verbleekt, tenger maar toch bevallig van leest; terwijl zich in de onmiddellijke nabijheid des Keizers de onsterfelijke Prins van Oranje bevond.

Ziedaar nog slechts een klein getal der uitstekendsten uit dien woeligen drom, wier lotgevallen, voor een gedeelte althans, het mijne taak zal zijn te beschrijven. Hoe velen van hen gingen bij al dien glans en luister, een donker en geheimzinnig noodlot te gemoet; sommigen om het leven te verliezen op een schavot, anderen door nachtelijken sluipmoord; weder anderen, wat gelukkiger, om te vallen op het bed van eer; nagenoeg allen, om, hetzij vroeger of later in een bloedig graf te zinken!

De geheele vergadering was plechtig opgerezen, toen de Keizer binnentrad. Op zijn bevel hernamen allen onmiddellijk hunne zitplaatsen. De banken aan weerszijden der stellage, werden daarop bezet door de koninklijke en vorstelijke personen, door de Vliesridders, met de teeken van hunner orde omhangen, door de leden der drie groote raadskollegien en door de stadhouders. De Keizer, de Koning en de Koningin van Hongarije trokken, in het midden van dit schitterend tooneel, aller aandacht. Daar het voornaamste doel der plechtigheid was eene indrukwekkende

(1) Zie aantekening 2 hierachter.

vertooning te maken, zoo is het der moeite wel waard, het voorkomen der beide voornaamste personen wat naauwkeuriger op te nemen.

Karel de Vijfde was toen vijf en vijftig jaren en acht maanden oud; maar hij ging reeds gebukt onder een te vroegen ouderdom. Van middelbare gestalte, vroeger krachtvol en wel geëevenredigd, breed van schouders, hoog van borst, dun om het middel, zeer gespierd in de armen en beenen, kon hij zich met alle mededingers in tournooi en ringspel meten, en den stier met eigen hand overwinnen bij het geliefkoosde volksvermaak der Spanjaarden. In staat om in het veld de plichten van den bevelhebber en tevens die van den soldaat te vervullen, had hij vermoeyenis, gevaar en alle ontberingen kunnen verduren, uitgenomen het vasten. Deze lichamelijke voortreffelijkheid was nu verloren gegaan. Verlamd aan handen, knieën en enkels, hield hij zich met moeite staande, leunend op een houten krukje en op den schouder van een zijner dienaren. Zijn gelaat was altijd zeer leelijk geweest, en de tijd had het waarlijk niet verfraaid. Zijn haar, vroeger licht van kleur, was nu door de jaren geheel wit geworden, kort afgesneden en borstelig; zijn baard was grijs, hard en kort; zijn voorhoofd was breed en gebiedend: in zijn donkerblauwe oogen mengden zich majesteit en welwillendheid. Hij had een arendsneus, maar die stond wat scheef, en het onderste van zijn gelaat was in het oog loopend mismaakt. De dikke hangende onderlip was een erfdeel zijner boergoensche afkomst, hem even getrouw toebedeeld als het hertogdom en het graafschap, de onderkaak stak zoover over de bovenste uit, dat het hem onmogelijk was, de weinige gebroken tanden, die hij nog over had, op elkaar te brengen, of een volzin verstaanbaar uit te spreken. Eten en praten, twee zaken waar hij veel van gehouden had, vielen hem dagelijks moeilijker, tengevolge van dit aangeboren gebrek, dat nu nauwelijks meer natuurlijk kon heeten, maar veeleer een opzettelijke kunstmatige misvorming scheen.

Doch genoeg over den vader. Zijn zoon, Filips de Tweede, was een tenger, mager man, veel beneden de middelbare grootte, met dunne beenen, enge borst, en het wankelende en schroomvallige voorkomen van iemand, die doorgaans ongesteld is.

Zijn voorkomen was zoo nietig, dat hij, bij het eerste bezoek aan zijne tantes, de Koninginnen Maria en Eleonora, beiden aan de welgevormde Vlamingen en Duitschers gewoon, hare gunst winnen moest door eenige proeven af te leggen in het tournooispel, waarbij echter zijne bekwaamheid nog vrij twijfelachtig bleef. ‘Zijn lichaam,’ zegt zijn aangestelde lofredenaar (Cabrera), ‘was slechts een menschelijke kooi, waarin, hoe klein en eng ook, een ziel woonde, voor wier vlucht het

onmetelijke ruim des hemels nog te beperkt was.' Diezelfde goedkoope bewonderaar voegt er bij: 'zijn voorkomen was zoo indrukwekkend, dat eenvoudige landlieden, die hem alleen in een bosch ontmoetten, zonder hem te kennen, zich instinctmatig met diepen eerbied voor hem nederbogen.' Zijn gelaat was het levend afbeeldsel van dat zijns vaders, het zelfde breede voorhoofd, de zelfde blauwe oogen, met den zelfden arendsneus, doch beter geëvenredigd. In het onderste gedeelte van het gezicht, was bourgoensche mismaaktheid evenzeer zichtbaar. Hij had dezelfde dikke afhangende lip, een grooten mond en een erg vooruitstekenden onderkaak. Zijne tint was blank, zijn haar blond en dun, zijn baard licht van kleur, kort en puntig. Hij had het voorkomen van een Vlaming, maar de hoogheid van een Spanjaard. In het openbaar gedroeg hij zich ingetogen en zwijgend. Iets grafachtigs lag er in zijn wezen. Als hij tot iemand sprak, hetgeen zelden gebeurde, keek hij naar den grond, was verlegen, en had niets behagelijks in zijne manieren. Dit werd gedeeltelijk toegeschreven aan zijn aangeboren hooghartigheid, die hij nu en dan zocht te onderdrukken, en ook gedeeltelijk aan voortdurende maagpijn, veroorzaakt door zijn hartstocht voor pastijen.

Zoo was het uiterlijk voorkomen van den man, die gereed stond, het lot van de halve wereld in handen te nemen en van wiens wil uitsluitend het geluk zou afhangen van ieder, hier tegenwoordig, van nog zoo vele millioenen elders in Europa, in Amerika, ja tot aan de einden der aarde, en van millioenen, die nog moesten geboren worden.

Toen de drie vorstelijke personen zich op de zetels, die in den vorm van een driehoek onder den troonhemel waren geplaatst, hadden neergezet, namen ook allen, voor wie zitplaatsen bestemd waren, die in, en ving de plechtigheid aan.

Filibert van Brussel, lid van den geheimen raad der Nederlanden, op 's Keizers bevel opgerezen, hield eene lange rede. Hij sprak van 's Keizers warme genegenheid voor de nederlandsche gewesten, als het land zijner geboorte; van zijn groot leedwezen dat zijn wankelende gezondheid en afnemende krachten, beiden van lichaam en geest, hem noodzaakten de regeering neder te leggen en heul te zoeken voor zijn ondermijnd gestel in eene mildere luchtstreek. 's Keizers jichtpijnen werden daarop in zulke krachtige trekken beschreven, dat hij, die daar naar 's raadheers welsprekendheid zat te luisteren, het nijpen er van op nieuw moet gevoeld hebben. 'De jicht is eene wreede beul, zeide Filibert, hij doet zich door het gansche lichaam gevoelen, van de kruin tot aan de voetzool, niets laat hij ongetroffen. Hij doet de zenuwen met onuitstaanbaren angst krimpen; hij dringt door tot in het gebeente, doet het merg stollen, verkeert

de vloeibare vochten der gewrichten in kalk; hij houdt niet op, vóór hij het geheele lichaam heeft uitgeput en verzwakt, er de onmisbaarste werktuigen van onbruikbaar gemaakt en den geest overmand heeft door duldellooze marteling.¹⁾ In een doodelijken strijd met zulk een vijand gewikkeld, voelde de Keizer zich genoopt, zoo deelde de raadsheer der vergadering verder mede, het tooneel van den strijd te verleggen, en de vochtige lucht van Vlaanderen tegen den warmeren dampkring van Spanje te verwisselen. Hij verheugde zich intusschen, dat zijn zoon even krachtig als ervaren was, en dat zijn onlangs gesloten huwelijk met de Koningin van Engeland, aan deze Gewesten een zeer te waardeeren bondgenootschap verzekerd had. Daarop gewaagde hij op nieuw van 's Keizers grenzelooze liefde voor zijne onderzaten, en besloot met een geduchte, maar zeer overbodige aanmaning aan Filips, om hem de noodzakelijkheid der handhaving van den Katholieken godsdienst in volle zuiverheid, op het hart te binden.

Na deze lange rede, door verscheiden historieschrijvers, die de plechtigheid bijwoonden, in haar geheel medegedeeld, ging de raadsheer over tot de voorlezing der acte van afstand, bij welke Filips alreeds Souverein van Sicilië, Napels, Milaan, en titulair-Koning van Engeland, Frankrijk en Jeruzalem, nu ook ontving alle Hertogdommen, Markgraafschappen, Graafschappen, Baroniën, Steden en Kasteelen behorende tot de boergoensche bezittingen in de XVII nederlandsche gewesten.

Toen de Bruxelles ophield, deed zich een gegons van bewondering in de vergadering hooren, waartusschen nochtans ook het leedgevoel zich uitte, dat, terwijl de grenzen door den oorlogzuchtigen Koning van Frankrijk en zijne dappere en onrustige natie gevaarlijk bedreigd werden, deze gewesten stonden beroofd te worden van hun ouden en machtigen beschermer. Toen stond de Keizer op. Geleund op zijn krukje, wenkte hij den persoon, op wiens arm hij bij het binnentreden der zaal leunde. Een lang, bevallig jongman van twee en twintig jaren trad nader - een jongman, wiens naam van dat oogenblik af en zoolang de geschiedenis zal spreken, boven alle anderen op de lippen der Nederlanders is geweest en blijven zal. Destijds had hij meer een zuidelijk dan wel een duitsch of vlaamsch voorkomen. Zijn gelaat was spaansch van vorm, donker, welbesneden en regelmatig; zijn hoofd klein en goed tusschen de

(1) PONTI HEUTERI Rerum Austriac. Hist. XIV. 336 - Deze historieschrijver was bij de plechtigheid tegenwoordig, en geeft een zeer uitgebreid verslag van de aanspraken, die hij allen gehoord heeft. Zijn verbeeldingskracht kan zijn geheugen hier en daar hebben geholpen. De overige verslaggevers van 's raadheers aanspraak hebben de ziektekundige woordenpraal in zeer kort bestek samengevat.

schouders geplaatst. Zijn haar was donkerbruin, en zoo ook zijn spitse baard, zijn hoog breed voorhoofd, droeg reeds voor den tijd de sporen van ernstige gedachten. Zijne oogen waren bruin, wijd open, diep nadenkend. Hij was gekleed met die pracht, waardoor de Nederlanders boven alle andere natiën uitmuntten en die de plechtigheid van den dag vereischte. Daar zijne tegenwoordigheid bij deze gewichtige gebeurtenis onmisbaar geoordeeld werd, had men hem eerst zeer onlangs ontboden uit het legerkamp op de grenzen waarin de Keizer hem, ondanks zijne jeugd, het opperbevel had opgedragen tegenover veldheeren als de Admiraal de Colligny en de Hertog van Nevers.

De Keizer, aldus geleund op zijn krukje en op den schouder van Willem van Oranje, begon met de Algemeene Staten toe te spreken, een beknopte, dicht ineen geschreven schets, die hij in de hand hield, volgende. Hij gaf een vluchtig overzicht van de gebeurtenissen sedert zijn zeventiende jaar tot op dezen dag. Hij sprak van zijne veldtochten: negen in Duitschland, zes in Spanje, zeven in Italië, vier in Frankrijk, tien in de Nederlanden, twee in Engeland, even zoovele in Afrika, en van zijne elf zeereizen. Hij schetste zijne verschillende oorlogen, overwinningen en vredesonderhandelingen, en stelde voor zijne hoorders in het licht, hoe het welzijn zijner onderzaten en de bescherming van den Roomsch-Katholieken Godsdienst altijd het voornaamste doel zijns levens was geweest. Zoo lang God hem gezondheid had geschonken, dus vervolgde hij, konden alleen de vijanden er zich over beklagen dat Karel leefde en regeerde; maar thans, nu zijne kracht was uitgeput en zijn leven ten einde spoedde, eischten de liefde voor zijn gebied, de genegenheid voor zijne onderdanen, de zorg voor hunne belangen, dat hij heenging. In plaats van een afgeleefd man, met den eenen voet in het graf, stelde hij hun een gebieder voor in de lente des levens en in den bloei der gezondheid. Zich daarop naar Filips keerende, merkte hij aan, dat, als de overdracht van zulk een schitterend rijk door een stervenden vader de erkentelijkheid van den zoon reeds ten volle verdiende, de gunst nog te grooter was, als de vader, gelijk hij, vóór zijn tijd ten grave daalde, en door eene levende begrafenis, voor het welzijn van zijne Staten en de grootheid van zijn zoon poogde te zorgen. Hij voegde er bij, dat de schuld aan hem zou betaald zijn, en met woeker, indien Filips' bestuur over deze Gewesten steeds gekenmerkt werd door wijze en liefderijke zorg voor hunne dierbaarste belangen. De nakomelingschap zou zijn afstand goedkeuren, indien zijn zoon zich zijne goedheid waardig betoonde, en dat kon alleen geschieden in de vreeze Gods, door handhaving van wet en recht en van den Katholieken Godsdienst in al zijn zuiverheid, als den eenigen, waren grondslag van

den Staat. Ten slotte bezwoer hij de Staten, en door hen de geheele Natie, hun nieuwen Vorst alle gehoorzaamheid te bewijzen, de eendracht te handhaven en het Katholieke geloof ongeschonden te bewaren; hij smeekte hen te gelijk, hem alle dwalingen en beledigingen, die hij gedurende zijne regeering jegens hen mocht begaan hebben, te vergeven, en verzekerde hun, dat hij voortdurend hunne gehoorzaamheid en genegenheid zou gedachtig zijn in ieder gebed tot dat Opperwezen, aan wien het overige van zijn leven zou gewijd zijn.

Zulke hartelijke woorden, zoo vele plechtige verzekeringen, dat hij steeds zijn plicht had trachten te doen, zulk eene warme uitdrukking der hoop door hem gekoesterd, dat zijns zoons bestuur den lande heilrijk zou zijn, kon niet anders dan werken op het gevoel der hoorders, reeds opgewekt en verteederd door het indrukwekkend karakter der geheele plechtigheid. In iederen hoek der zaal werden dan ook snikken gehoord, en tranen vloeiden uit veler oogen. Zoowel de Vliesridders op hun verheven zitplaatsen, als de burgers op den achtergrond, allen waren bewogen. De Keizer zelf zonk, toen hij zijne rede geeindigd had, half bewusteloos op zijn stoel neder. Een doodelijke bleekheid verspreidde zich over zijn gelaat, ja, hij weende als een kind. Zelfs de hardvochtige Filips was eenigszins verteederd, toen hij opstond om op zijne beurt deel te nemen aan de plechtigheid. Voor zijns vaders voeten op de knieën gebogen, kuste hij eerbiedig zijne hand. Karel legde de handen plechtig op het hoofd zijns zoons, maakte het teeken des kruises en zegende hem in den naam der Heilige Drievuldigheid. Daarop hief hij hem op en sloot hem teeder in zijne armen, en, terwijl hij hem omklemd hield, zeide hij tot de machtige Vorsten en Grooten die hem omringden, dat hij oprecht deernis had met zijn zoon, op wiens schouders nu een zoo zware last zou overgaan, alleen met voortdurende inspanning te dragen.

Filips sprak nu eenige woorden om zijne erkentelijkheid aan zijn vader en zijne genegenheid voor zijn volk te uiten. Zich daarop tot de verschillende staatslichamen wendend, gaf hij zijn leedwezen te kennen, niet in staat te zijn hen in het Fransch of in het Vlaamsch toe te spreken, en daarom zich verplicht te zien hunne aandacht te verzoeken voor den Bisschop van Atrecht, die zijn tolk zou wezen. Antonie Perrenot rees nu op, en drukte in zacht vloeiende gemeenplaatsen, met veel omhaal van woorden, de dankbaarheid van Filips jegens zijn vader uit, benevens zijn vast voornemen om het pad der deugd te bewandelen, en zijns vaders raad en voorbeeld in het toekomstig bestuur der Gewesten te volgen⁽¹⁾. Deze lange redevoering van den prelaat

(1) GODELAEVUS deelt, in zijn de Abicatione Caroli V, 642 en ve., des Bisschops aanspraak in zes folio kolommen mede. Zij is eene aaneenschakeling van gemeenplaatsen.

werd beantwoord met eene van gelijke lengte door Jakob Maas, lid van den raad van Brabant, een man van groote geleerdheid, welsprekendheid en omslachtigheid tevens. Gekozen om uit naam van de Algemeene Staten te antwoorden, aanvaardde hij namens dezen den afstand in een sierlijke toespraak vol plichtplegingen. Koningin Maria van Hongarije, de ‘Christe lijke Weduwe’ volgens Erasmus, en Regentes der Nederlanden gedurende de vijf en twintig laatst verlopen jaren, stond toen op om hare bediening neder te leggen en in eene korte rede te wijzen op hare genegenheid voor het volk, op haar leedwezen dat zij het verlaten moest, op hare hoop, dat alle dwalingen en misslagen, gedurende hare langdurige regeering begaan, haar zouden vergeven worden. Opnieuw antwoordde de woordenrijke Jakob Maas, in de vleidendste en sierlijkste bewoordingen en verklaarde, dat uit alle gewesten slechts eene stem van ingenomenheid met haar bestuur gehoord werd.

De aanspraken en de antwoorden waren nu ten einde en de plechtigheid afgelopen. De Keizer, leunend op de schouders van den Prins van Oranje en den Graaf van Buren, verliet langzaam de zaal, gevolgd door Filips, de Koningin van Hongarije en het geheele hof, in dezelfde orde waarin men binnen gekomen was en door denzelfden uitgang in de kapel.

Het drama was blijkbaar met den besten uitslag opgevoerd. Men had een tooneel aanschouwd, waarin moedige zelfopoffering, hartelijk vertrouwen, welbegrepen plichtsbeseft, vaderlandsliefde en vaderlijke genegenheid aan de eene zijde; kinderlijke eerbied, met diep ontzag voor de landswetten, en hooge belangstelling in 's volks welzijn aan de andere zijde, ondersteld moesten worden te heerschen. Het geluk der Nederlanden was schijnbaar het eenige doel, bij die groote handeling beoogd. Allen hadden hunne rollen in het jongst verlopen tijdvak wel vervuld; allen hoopten het beste van de tijden, die volgen zouden. De afgetreden Keizer werd beschouwd als een held, een profeet! Het tooneel was met tranen besproeid. De ontroering, in de vergadering opgewekt, was even algemeen als oprecht. ‘s Keizers aanspraak,’ zegt de Secretaris Godelaevus, die de plechtigheid bijwoonde, ‘schokte edelen en burgers, zoodat velen in tranen uitbarstten; zelfs de doorluchtige Vliesridders waren verteederd.’ De geschiedschrijver Pontus Heuterus, die toen, twintig jaren oud, ook onder de toeschouwers zich bevond, verklaard dat ‘de meesten in de vergadering in tranen smolten, en somwijlen zoo hevig snikten, dat Zijne Keizerlijke Majesteit en de Ko-

ningin van Hongarije mede in weenen uitborsten. ‘Mijn eigen gelaat’, voegt hij er bij, ‘was nat van tranen.’ De engelsche gezant, Sir John Mason, bericht aan zijne regeering omtrent de gebeurtenis, waarvan hij ooggetuige was geweest, hetzelfde: ‘De Keizer, schrijft hij, vroeg vergeving aan zijne onderdanen, indien hij in eenig opzicht, onwetend, in de vervulling van zijne plichten jegens hen was te kort geschoten. En hier, vervolgt de gezant, brak hij uit in tranen, waartoe, behalve het aandoenlijke der zaak zelve, het zien der geheele vergadering, evenzeer tot tranen bewogen, wel veel zal hebben bijgedragen; want in de gehoorzaal was er, meen ik, niemand, hetzij dan vreemdeling of inboorling, die niet gedurende zijne aanspraak meer of minder in tranen uitborst. En nochtans verzocht hij hun zijne gevoeligheid te verschoonen, die het gevolg was van zijne ziekelijkheid en van het aanroeren van zulk een teedere zaak als het afscheid van zoo dierbare en geliefde onderdanen⁽¹⁾.’

Waarmede echter had Keizer Karel het aan de Nederlanders verdiend, dat zij hem zoo zeer betreurden? Zijn gedrag jegens hen droeg gedurende zijne geheele regeering het kenmerk van breidellooze onderdrukking. Wat hadden hun die veertig reizen, ter zee en te land, die tochten van Friesland naar Tunis, van Madrid naar Weenen, aangebracht? Wat baatte het hun, dat de Keizer zich als een weefspoel ginds en herwaarts drijven liet? Het fabrikaat was slechts de altoos toenemende grootheid en glans van zijn keizerlijk huis; het weefgetouw werd slechts in beweging gehouden ten koste van hun zuur verdiend geld, terwijl het weefsel vaak rood geverwd werd door het bloed van 's Keizers braafste onderdanen. De belangen der Nederlanders waren nooit, zelfs niet in de tweede plaats, bij hun gebiedster in aanmerking gekomen. Hij had geen zijner plichten jegens hen vervuld, hij had de zwaarste vergripen tegen hen begaan. Hij had hun land slechts beschouwd als de schatkamer waaruit hij putten kon, en de door hem afgeperste sommen werden verspild aan langdurige noodelooze oorlogen, voor hen van even weinig belang, als waren zij op eene andere planeet gevoerd. Van de vijf millioenen schats, die hij jaarlijks in al zijne staten te zamen bracht, kwamen er twee uit deze nijvere en welvarende gewesten, terwijl slechts een half millioen uit Spanje en een half millioen uit Indië werd aangebracht⁽²⁾. De kostbare

- (1) Uittreksel uit deze dépêche, medegedeeld door J.W. BURGON, *Life and Times of Sir Thomas Gresham*, een werk dat vele belangrijke stukken bevat, die men elders vergeefs zoekt.
- (2) ‘Di tutti questi suoi Regni ha sua Mta cinque milioni d'oro d'intrata in tempo di pace cioè, mez della Spagna, mez dalle Indie, uno du Milano et da Sicilia, *un altro di Fiandra et dalli Paesi Bassi un altro.*’ Relazione del Clmo. M. MICH. SURIANO. M.S. Bib. de Bourg. N°. 12. 871.

mijnen, die door nijvere handen in die schrale landen, uit moeras en slijk verzezen, werden ontgonnen⁽¹⁾, verschaften viermaal zooveel inkomsten aan de Keizerlijke schatkist, als de zoo hoog opgevijselde rijkdommen van Mexico en Peru. En toch werden de fabrikanten, de landbouwers, de kooplieden, die deze schatten bijeenbrachten, even weinig geraadpleegd over het besteden der belastingen op huune nijverheid, als de wilden in Amerika over het uitdeelen der minerale schatten van hun bodem. De naijver tusschen de huizen van Habsburg en Valois beheerschte het grootste gedeelte der regeering, daar zoo tooneelmatig besloten. De zucht om het overwicht te verkrijgen op Frans I, om Don Filips een rijker erfdeel dan de Dauphin kon verwachten, na te laten, was de groote drijfveer van Karels onvergelykelijke geestkracht, gedurende het grootste en gelukkigste tijdperk zijner regeering. Aan het onderdrukken der Hervorming in zijne Staten bleef later zijne zorg gewijd, totdat hij in wanhoop het veld moest ruimen.

Het was zeker niet wenschelijk voor de Nederlanders langer een man te moeten gehoorzamen, die hen dwong zoo bovenmatig veel op te brengen voor de uitvoering van plannen, die hun deels geheel onverschillig, deels onverdragelijk waren. Zij betaalden jaarlijks geregeld 1200000 kroonen, en brachten daarenboven in vijf jaren buitengewoon acht miljoen dukaten op, en nog werden de Staten door de hovelingen, die den Keizer vertegenwoordigden, met een terugstootend antwoord afgescheept, als zij zich verstoutten onderzoek te doen naar de bestemming van die gelden, of eenige bezorgdheid toonden over het richtig beheer er van. Het moest hun dan ook tamelijk onverschillig zijn, wie den slag bij Pavia had gewonnen, Karel dan wel Frans, en stellig was het voor de dagelijks aangroeiende duizendtallen van hervormden in Holland en Vlaanderen, allerminst een reden tot zegepraal dat hunne geloofsgenooten door den Keizer bij Muhlberg verpletterd werden. Maar niet slechts verspilte hij hunne schatten en belemmerde hij hunne nijverheid, ook was hij in gedurigen strijd met hunne aloude en duurgekochte staat-

- (1) BADOVARO, ambassadeur van Venetië, in 1557, schatte de waarde der boter en kaas, jaarlijks in deze weiden, door Holland aan den Oceaan ontwoerd, gemaakt, op 800000 kroonen, eene som, die, het verschil der geldswaarde van dien tijd met den onzen in aanmerking genomen, gelijk zou staan met 8 miljoenen. (M.S. Relazione.) In landbouw, handel en fabrieken, waren de Nederlanders alle andere natiën der wereld ver vooruit. Voortbrengselen van Atrecht, Doornik, Brussel, Leuven, Gent, Brugge, waren geheel eenig in hun soort; Antwerpen was de groote handel- en stapelplaats der christenwereld. 'Anversa,' schrijft BADOVARO, 'e stimata la maggiore piazza del Mondo - si può credere quanto sia la somma si afferma passare 40 milioni d'oro l'anno, quelli che incontanto girano.'

kundige vrijheden. Gelijk zijn voorvader, Karel de Stoute, wenschte hij de Gewesten tot één Koningrijk te vereenigen.

Al hunne bijzondere en eigenaardige handvesten wilde hij op het Procrustusbed leggen, en ze aan elkander gelijkvormig maken, door ze eenvoudig allen gelijkelijk van hunne kracht te berooven. De hindernissen op zijn weg, de krachtige tegenstand der burgers wier vaderen deze handvesten met hun bloed hadden gekocht, en tijdsgebrek bij de uitgebreide taak, die op hem rustte als beheerscher van zulk een uitgestrekt deel der wereld, noodzaakten hem de uitvoering van dit plan onbepaald uit te stellen. Hij gunde zich alleen den tijd om eenige van de vrijzinnigste instellingen der provinciën stuk voor stuk te besnoeien. Hij vond Doornik als eene gelukkige, welvarende stad, als een kleine republiek, die hare plaatselijke aangelegenheden zelve bestuurde; hij vernietigde hare vrijheden, zonder eenig dragelijk voorwendsel, en bracht haar terug tot den toestand eener spaansche of italiaansche provincie-stad. Zijne nooit te vergeten tuchting van Gent, omdat het zijn oud recht van zich zelf te belasten had durven handhaven, is wereldkundig. Vele andere voorbeelden zouden hierbij te voegen zijn, om te bewijzen dat Karel niet alleen een staatkundig dwingeland was, maar ook op de willekeurigste en wreedste wijs zijn dwingelandij uitoefende.

Maar indien zijn vergrijp tegen de Nederlanden alleen had bestaan in finantieele en staatkundige verdrukking, dan zou het nog begrijpelijk, schoon zeker niet navolgenswaard geweest zijn, dat de ingezetenen zijn afscheid betreurden. Doch er zijn vrij wat zwaarder vergrijpen waarom hij voor de rechtbank der historie te recht staat en het is inderdaad vreemd dat het den man, die ze begaan had, gebeuren mocht zijn laatst vaarwel uit te spreken te midden van toejuiching en geweën. Zijne hand plantte de Inquisitie in de Nederlanden. Het kan toch niet gezegd worden dat deze duivelsche instelling vóór hem ooit daar bestaan had. De enkele gevallen, waarin Inquisiteurs hunne betrekking hadden uitgeoefend, pleitten juist voor het niet bestaan van deze instelling, waarover nader in een volgend hoofdstuk gehandeld zal worden. Karel voerde de Pauselijke Inquisitie in, naast en nevens die vreeselijke plakكاتen van zijn eigen vinding, waardoor een vermomde inquisitie werd ingesteld, onmenschelijker nog dan die van Spanje. De uitvoering van dit stelsel mocht nooit verslappen. Het aantal Nederlanders, verbrand, gewurgd, onthoofd of levend begraven, krachtens zijne plakكاتen, en dat om misdrijven als: het lezen der Heilige Schrift, het oneerbiedig aankijken van een heiligenbeeld, het spotten met de werkelijke tegenwoordigheid van het lichaam en bloed van Christus in een ouwel, wordt door vele zeer geloofwaardige schrijvers op 100000 geschat, en door geen hunner

op minder dan 50000 gesteld. De venetiaansche afgezant Navigero bepaalt het getal slachtoffers in de provinciën Holland en West-Friesland alleen, op 30000, en dat in het jaar 1547, dus tien jaren vóór Karels afstand, en vijf jaren vóór de afkondiging van het afschuwelijke Plakkaat van 1550.

De Plakkaten en de Inquisitie waren het geschenk, door Karel aan de Nederlanden teruggegeven in dank voor hun uitgeputte schatkist en hun voortdurende gehoorzaamheid. Daarom verdient zijn naam tot eeuwige schande gedoemd te worden, niet alleen in geheel Nederland, maar in elk land waar een hart voor staatkundige en godsdienstige vrijheid klopt. Het weder uitroeien van die instellingen, door Karels opvolger met alle zorg gekweekt en bewaakt, was het werk van een tachtigjarigen oorlog, waarin miljoenen menschenlevens werden opgeofferd. Ondanks dat alles had de aftredende Keizer zijne getrouwe Staten om zich vergaderd, en stond hij voor de laatste maal in zijn keizerlijk plechtgewaad voor hen, om hun te verklaren met hoe een liefderijk oog hij hen steeds had gadegeslagen, en om zijne tranen met de hunne te mengen.

Ware er slechts één schim verrezen uit die vele graven, waarin zijne plakkatens duizende menschen levend hadden gestort, misschien ware er dan een ander antwoord gehoord op de vraag, door den Keizer te midden van het hartroerend gewezen gesteld. Misschien zou dan de man, die daar zijn hoorders om vergeving vroeg voor hetgeen hij ooit onwetend tegen iemand hunner mocht misdoen, hebben vernomen, dat er een andere wereld bestond, waar het voor misdaad gerekend werd, onschuldige medemenschen te pijnigen, te worgen, te verbranden en te verdrinken. De gewone, doch nietige verontschuldiging voor zulke gruwelen kan hier voor den Keizer niet gelden. Karel was geen dweeper. De man, wiens legers Rome plunderden, die zijne heiligschennende hand aan den Stedehouder van Christus sloeg, die het onfeilbaar hoofd der Kerk gevangen hield, omdat zijn eigen staatkundige plannen dit vorderden - die man was toen althans geen blinde ijveraar. Hij geloofde aan niets, behalve aan zijn eigen keizerlijken wil en de belangen van zijn Huis: vond geene tegenstand, of kwamen deze in de waagschaal, dan moesten pausen zoo goed als wederdoopers bezwijken. In zijn oog waren de leerstelsels van genade en aflat, het bestrijden van het gezag der overlevering en de bovennatuurlijke orde, die aan alle wereldsche macht hare kracht en beteekenis gaf, punten, waarachter zich wel de koppige weerbarstigheid der hervormers verschool; maar die minder gevaarlijk waren op zich zelven, dan wel om de staatkundige ketterij, die er doorheen gluurde. En tegen die ketterij achtte hij zich geroepen op leven en dood den strijd te aanvaarden.

Hij was echter een te doorslepen staatsman, om het nauwe verband niet op te merken, tusschen de zucht naar godsdienstige en staatkundige vrijheid. Steeds balde hij de vuist, om beide ketterijen met één slag te verpletteren. Ware hij een echte zoon der Kerk geweest, een geloovig kampioen voor hare onfeilbaarheid, hij zou zich niet aan den vrede van Passau hebben onderworpen, zoo lang hij één soldaat in het veld kon brengen. En toch berustte hij in Duitschland in de hervorming, terwijl er in de Nederlanden brandstapels voor de Hervormers opgericht werden, en het daar een halsmisdad was om in de verte een toespeling te maken op den vrede van Passau. Die berusting was niet enkel het gevolg van dwang; want reeds lang vóór de gedenkwaardige nederlaag, hem door Maurits van Saksen toegebracht, had hij zijn duitsche krijgslieden, die hij niet kon ontberen, toegestaan om den Protestantschen godsdienst door hun eigen leeraars te doen prediken. Zoo trokken er Luthersche predikanten van stad tot stad in de Nederlanden onder de schaduw der keizerlijke banier, terwijl de ingezetenen van die zelfde erflanden dagelijks op het schavot moesten bloeden voor hun afwijking van de kerkleer. De invloed van deze garnizoensprediking op de uitbreiding der hervorming in de Nederlanden is genoeg bekend. Karel haatte de Lutherschen, maar hij had soldaten noodig, en hielp daardoor verbreiden, wat hij, ware hij een dweeper geweest (wat hij mogelijk later in zijne afzondering is geworden), met opoffering van zijn leven zou hebben trachten uit te roeien. Wel was de uitbreiding van het Calvinismus in de provinciën, zoo wel uit een godsdienstig als uit een staatkundig oogpunt, gevaarlijker dan het nog niet formeel voor ketterij verklaarde Protestantismus der duitsche vorsten, maar juist daaruit blijkt dat het meer de staatkundige dan de godsdienstige ketterij was, die de dwingeland zocht te onderdrukken.

Niemand evenwel kon naauwgezetter zijn op uitwendige godsdienstplichten. Dagelijks woonde hij de mis bij, iederen Zon- en heiligendag hoorde hij de preek; viermaal 's jaars biechtte en ontving hij het Heilige Sakrament. Soms zag men hem des middernachts in zijn tent knielen voor een kruisbeeld, met opgeheven oogen en handen. Zelf at hij geen vleesch in de vasten, en hij toonde een buitengewonen ijver om allen, hovelingen of burgers, op te sporen en te straffen, die verzuimden gedurende de volle veertig dagen te vasten. Hij was een te bekwaam staatkundige om de waardij van groote amuletten en lange gebeden te miskennen, een te fijn kenner der menschelijke natuur, om niet te weten, hoe lichtelijk ‘munt en komijn soms zwaarder wegen dan de wichtigste aangelegenheden van wettigheid, rechtvaardigheid, barmhertigheid en geloof’, even alsof de

Stichter van den godsdienst, dien hij beleed, en tot de handhaving waarvan hij de inquisitie en de plakaten had ingevoerd, nooit het wee u! over Farizeën had uitgesproken. Toch is het niet tegen te spreken, dat de Keizer langen tijd populair was in de Nederlanden, en dat hij er nooit zoo gehaat geweest is als zijn opvolger. Daarvoor bestonden eenige gegronde, maar ook andere min beduidende redenen, bij voorbeeld dat hij zich bijzonder gelukkig wist voor te doen. Hij sprak Duitsch, Spaansch, Italiaansch, Fransch en Vlaamsch, en kon zich daarbij naar den aard van ieder volk even gemakkelijk schikken, als hij de taal sprak. Deftig was hij met de Spanjaarden, gemeenzaam met de Vlamingen, geestig met de Italianen. Hij velde in het strijdperk te Madrid een stier zoo goed als de beste matador, of won er den prijs in het tournooi als een echt ridder. Hij reed naar den ring met de Vlaamsche edelen, schoot den papegaai met den kruisboog te Antwerpen, of dronk bier en schertste met de brabantische boeren. Om dergelijke deugden en hoedanigheden heeft men zijne zware misdrijven tegen God en de menschen, tegen godsdienst en grondwettige, plechtig bezworen rechten trachten te vergoelijken, alsof de verdrukking dragelijker werd, omdat de onderdrukker zoo veel talen kende en zulk een goed schutter was.

De grootste reden zijner populariteit lag echter in zijn militair genie. Voor geen der veldheeren zijner eeuw behoefde Karel onder te doen. ‘Toen hij geboren werd, zeide Alva, werd hij als soldaat geboren’; en de Keizer beaamde het gezegde en beantwoordde de plichtpleging met te verklaren ‘dat de drie eerste veldheeren van zijne eeuw waren: vooreerst hijzelf, vervolgens de Hertog van Alva en dan de Connetable de Montmorency.’ Wel deelden niet al zijne legerhoofden dit gevoelen, en waren velen zelfs geneigd te klagen, dat de bestendige tegenwoordigheid des Keizers in het leger eer kwaad dan goed was, en ‘dat Zijne Majesteit veel beter zou doen te huis te blijven’, maar ongetwijfeld was hij èn goed soldaat èn goed generaal. Van nature onbevreesd, bezat hij een groote mate van geestkracht en volharding. Steeds de eerste in de wapens als er slag moest geleverd worden, was hij de laatste om het harnas af te leggen. Hij gaf als opperbevelhebber in persoon de bevelen, hoe ook omringd door vergrijsde krijgslieden en kreupel van de jicht. Bedaard te midden van de grootste tegenspoeden, zag men hem nooit van kleur veranderen, dan alleen bij deze twee gelegenheden: na de noodlottige vernieling van zijne vloot voor Algiers en bij de gedenkwaardige vlucht van Inspruck. Van een phlegmatiek, stoïcijnsch gestel, vóór dat zijne gezondheid door de jaren en ongemakken geknakt was, scheen hij een man zonder gevoel en zonder mededoogen.

Spanjaarden hebben de opmerking gemaakt, dat men hem nooit heeft zien weenen, zelfs niet bij den dood zijner naaste betrekkingen en vrienden, op ééne uitzondering na, en wel bij gelegenheid dat Don Ferrante Gonzaga het hof verliet. Zulk een gemoedsgesteldheid kwam hem zeer te stade in zijn onstuimige loopbaan. Hij was ontegenzeggelijk een man, geschikt tot handelen, een echt krijgsbevelhebber. ‘Bidt slechts om mijne gezondheid en mijn leven’, placht hij tot de jonge officieren te zeggen, die van alle oorden zijns rijks tot hem kwamen, om onder zijne banieren te strijden, ‘want zoo lang ik die bezit, zal ik u niet werkeloos laten, althans in Frankrijk niet. Ik houd niet meer van den vrede dan een uwer; ik ben voor de wapenen geboren en opgevoed, en moet het harnas dragen totdat ik het niet meer torschen kan.’ De rusteloze veerkracht en de onverstoorbare bedaardheid van zijn karakter maakten hem tot een held onder de vorsten, tot een afgod der krijgsbevelhebbers, tot een gunsteling des volks, waar hij zich ook vertoonde. De snelheid, waarmede hij zich, zonder gevaar te ontzien, als het weerlicht te midden der Gentsche oproerlingen wierp; het jeugdige vuur, waarmede de toen bedlegerige man van zijn ziekbed opsprong, om de protestanten bij Muhlberg te verpletteren; de koude hardvochtigheid, waarmede hij 60000 man zijner eigene soldaten in een winterbeleg van Metz zag omkomen, dat alles samengenomen schonk hem in ruime mate die toejuiching, die zoo gereedelijk aan schitterende krijgskundige bekwaamheid ten deel valt, voornamelijk als de krijgsman wien het geldt eene kroon draagt. Hij vereenigde den persoonlijken moed van een ridder uit den ouden tijd met de geoefendheid van een wetenschappelijk gevormden taktikus. Aan het hoofd zijner ruiters rende hij op de gelederen des vijands in, zoo goed als de beste cavalerie-officier; terwijl hij volkomen op de hoogte was van hetgeen er vereischt werd voor een veldtocht, voor het legeren en verzorgen zijner troepen, in één woord, om een leger in het veld te brengen en te houden.

Maar, ofschoon even dapper en krijgshaftig als de ridderlijkste zijner voorvaderen, hetzij onder de Gothen, de Bourgondiërs of de Zwaben, was Karel verre van ridderlijk te zijn. Geestdrift voor het geloof, bescherming van de verdrukten, getrouwheid jegens vriend en vijand, ridderlijke gehechtheid aan eene heilig geachte zaak, opoffering van persoonlijke belangen aan een groot beginsel, edelmoedigheid van hoofd en hart, al deze hoedanigheden, die, vereenigd met moed en standvastigheid, het ideaal eens ridders vormen, ontbraken Karel niet slechts, maar zij werden door hem versmaad. Hij vertrapte de machteloze weerpartij, hetzij burgers of kleinere vorsten. Hij was onvertrouwbaar als zand. Hij verstrikte zijne vijanden, die op

zijne keizerlijke beloften bouwden, op eene wijs, een Keizer en edelman onwaardig. Hij leidde den ongelukkigen Jan Frederik van Saksen rond (het zijn zijne eigene woorden) ‘als een beer aan een ketting’, gereed om hem op Maurits los te laten, indien ‘de knaap’ zich ondankbaar mocht betoonen. Hij liet oogluikend het beruchte bedrog van den prelaat van Atrecht toe, waaraan Landgraaf Filips zijn langdurige gevangenschap te wijten had: eene schelmerij, erger dan die, waarvoor kleine gauwdieven bij duizenden naar de galg zijn verwezen. Zijne tijdgenooten droegen reeds kennis van de trouwloosheden, die hij op grootere, zoowel als op kleinere schaal beging, en noemden hem in de wandeling: ‘Charles qui triche.’

Oppermachtig gebieder van Staten, over welke de zon nooit onderging, was hij niet alleen gretig om zijn grondgebied uit te breiden, maar tevens gierig in kleine zaken en kon hij van geen honderd rijksdaalders afstappen. De soldaat, die hem het zwaard en de handschoenen van Frans I bracht, gaf hij honderd kronen, terwijl tien duizend nog nauwelijks zooveel zouden geweest zijn als het gebruik toen voorschreef, zoodat de man dan ook zeer teleurgesteld heenging. De drie soldaten, die met hun zwaard tusschen de tanden de Elbe overzwommen om hem de booten te verschaffen, die hem tot de overwinning bij Muhlberg voeren moesten, ontvingen van zijne keizerlijke goedheid ieder een wambuis, een paar kousen en vier kronen. Zijne hovelingen en ministers klaagden bitter over zijne gierigheid, en waren genooddaakt, ten einde hunne geringe inkomsten te stijven, de giften aan te nemen van ieder, die rijk genoeg was om hen om te koopen. Ondanks zijne onbetwistbare bekwaamheden als krijgsman, was Karel vòor alle andere dingen een politikus. Zoo de duurzaamheid zijner instellingen de toets moet zijn, waaraan de echte staatsman onderkend wordt, dan zou ook hij een groot staatsman geweest zijn, want vele zijner instellingen hebben den drang van drie eeuwen verduurd. Maar de instellingen van een Karel de Groote stortten in, zoodra de hand, die ze stichtte, koud was, en daarentegen heeft het werk van zeer middelmatige wetgevers eene duurzaamheid verkregen, die aan de instellingen van Solon of Lycurgus ontzegd werd. Duurzaamheid is dus niet altijd het bewijs voor de verdiensten van menschelijke instellingen. Getoetst aan den eenigen proefsteen voor regeeringen, namelijk of zij geschikt zijn om hen, die er door geregeerd worden, de grootste welvaart te verzekeren, kunnen Karels staatkundige verdiensten niet veel bewondering meer wekken. Dit komt niet zoozeer omdat hij van geboorte, even als door neiging, een despoot was, noch ook omdat hij, voor zoover men zijn handelingen kan nasporen, het despotische in de plaats van het republikeinsche element zocht te stellen

- want er kan weleens wat goeds gelegen zijn in het despotismus, evenzeer als er dikwijls veel tirannie kan schuilen onder democratie - maar getoetst aan den maatstaf, waarnaar alle gouvernementen moeten gemeten worden, aan de wetten van waarheid en goddelijke rechtvaardigheid, die alle christen-natiën erkennen en die eeuwig blijvend zijn of men ze erkent al dan niet, wordt er in 's Keizers leven en werken weinig vereereenswaardigs gevonden. De belangen van zijn geslacht, de bevestiging van zijne dynastie, was zijn doel en zijn streven. Het geluk of de vooruitgang van zijn volk behoorde nauwelijks tot de zijdelingsche beweegredenen van zijn gedrag, en het gevolg van dit alles was een verspeelde politiek en eindelijk een verminkt en bankbreukig rijk.

Hij kende de menschen, maar meer bijzonder hunne zwakke zijde, en hij verstond er partij van te trekken. Hij wist juist hoeveel zij konden verdragen, en dat lichte grieven somtijds meer verbitterden dan groot en welberekend onrecht. Daarom gebruikte hij inboorlingen, voornamelijk in de ondergeschikte bedieningen van zijn verschillende Staten, en bij herhaling waarschuwde hij zijn opvolger, dat de hooghartigheid der Spanjaarden en de onvereinigbaarheid van hun karakter met dat der Vlamingen, groote moeilijkheden en gevaren zouden te weeg brengen. Het was zijn stelregel, dat een volk zich gereeder laat verdrukken door een landgenoot, en daarin kon hij gelijk hebben. Hij was onvermoeid in het verrichten van allerlei bezigheden, en zoo het mogelijk ware geweest om de halve wereld te beheeren, als het bijzonder eigendom van een enkel persoon, zou Karel die taak zoo goed als iemand hebben volbracht. Hij verkeerde evenwel niet in den waan dat het hem mogelijk was om tot in de minste bijzonderheden kennis te nemen van elke zaak, die in een of anderen zijner Staten voorviel, en daarom vertrouwde hij het beheer over alle bijzondere zaken toe aan zijne verschillende ministers en agenten. Hij bepaalde er zich dus toe om menschen te leeren kennen en zaken op groote schaal af te doen, en in dit opzicht stond hij ver boven zijn opvolger. Zijne briefwisseling was voornamelijk in handen van Granvelle (den ouden), die de ontvangen brieven analyseerde en ze zeer dikwijls beantwoordde. Hij bezat 's Keizers gunst en wist die dan ook tot eigen voordeel aan te wenden. Bij dit alles was er natuurlijk ruimschoots gelegenheid tot oneerlijke praktijken; maar de Keizer bleef volkomen op de hoogte van hetgeen er omging, het werk overziende met een wijsgeerigen blik, als een deel van zijn stelsel.

Granvelle werd daarbij onder zijns meesters oog zeer rijk; hij deed met de keizerlijke gunst zijn voordeel; maar bespaarde tevens Zijne Majesteit veel moeite. Karel zag het, dreef den spot met zijne berekeningen, maar noemde hem 'un bon lit de

repos'.⁽¹⁾ Zijne kennis van het menschelijke hart bestond echter voornamelijk in het ontdekken van de zwakke zijde er van, en was daarom eenzijdig. Toch werd hij meermalen misleid, en beging hij menigen noodlottigen misslag, hoe sluw hij als staatsman ook wezen mocht. Vaak wikkeldde hij zich in ondernemingen, die hem noch eer noch voordeel konden opleveren, ja die nadeelig werkten op zijn grootste belangen. Hij beleedigde dikwijls mensen, die bruikbare vrienden hadden kunnen zijn, en maakte bondgenooten tot vijanden. 'Zijne Majesteit', zeide een scherpzinnig opmerker, die hem goed kende, 'heeft gedurende zijn leven niet die voorzichtigheid getoond, die hem zoo noodig was. Dikwijls heeft hij diegenen beleedigd, wier genegenheid hij had kunnen winnen, vrienden in vijanden verkeerd, en zijn getrouwste aanhangers laten omkomen.' Zijne zoo hoog geroemde kennis van het menschelijke hart en kunst om met menschen om te gaan was dus eer oppervlakkig en gegrond op alledaagsche ondervinding, dan wel een gaaf van het genie.

Zijne levenswijze was meestal die van een onvermoeid soldaat. Nacht en dag kon hij in den zadel blijven en alle ongemak, behalve honger, verdragen. In het voldoen aan zijn driften wist hij van matiging noch kieschheid. Hij was een onverzadelijke vraat. Hij ontbeet om vijf uur met gevogelte in melk gezoden, toebereid met suiker en specerijen, en ging dan weder rusten. Hij middagmaalde om twaalf uur en at altijd van een twintigtal schotels. Hij gebruikte twee avondmalen, het eerste kort na de vesper, het tweede, dat wel het stevigste maal was van de vier, te middernacht of om een uur. Na het vleesch at hij nog een groote hoeveelheid pasteitjes en suikergebak en bevochtigde elk maal met fiksche teugen bier of wijn. Zijne maag, van nature wonderbaarlijk sterk, bezweek na veertig jaren van zooveel inspanning. Zijn smaak, maar niet zijn eetlust begon hem te begeven en hij klaagde aan zijn hofmeester, dat niets hem meer beviel. Het antwoord behoort tot de bekendste aardigheden: 'Dan moet de kok Uwer Majesteit maar een pastei van horlogiën voorzetten.' De toespeeling op 's Keizers liefde voor uurwerken werd zeer toegejuicht. Karel lachte langer dan hij ooit gelachen had en al de hovelingen lachten, zeer natuurlijk, even lang als Zijne Majesteit. Dat zulk een armzalige kwinkslag zoo goed werd opgenomen zou doen onderstellen dat boert en scherts aan het keizerlijke hof vrij wat minder geestig waren, dan bekende schimpschoten van Triboulet zouden doen vermoeden.

(1) 'Nous avons perdu', schreef de Keizer aan Filips bij den dood van Granvelle, 'un bon lit de repos.' Dom l'Evesque, Mémoires pour servir à l'hist. du Card. de Granvelle. Par. 1753. I. 180.

De overdracht van de andere kronen en waardigheden aan Filips, was een maand later in alle stilte afgeloopen. Spanje, Sicilië, de Balearische eilanden, Amerika en andere gedeelten der wereld, werden met niet meer omslag overgedragen dan gewoonlijk plaats heeft bij eene *donatio inter vivos*. Meer moeite was er aan de overdracht van het keizerrijk verbonden. Reeds was het Ferdinand aangekondigd, dat zijn broeder ten zijnen gunste afstand van de keizerlijke kroon doen zou en de teekenen zijner waardigheid werden hem door Willem van Oranje overhandigd. Daarenboven ging er een bezending, aan wier hoofd Oranje, de Vice-Kanselier Seld en Dr. Wolfgang-Haller stonden, de Keurvorsten des Rijks, van het besluit kennis geven. Evenwel verliepen er nog twee jaren, deels ten gevolge van den dood van drie Keurvorsten, deels doordien de oorlog reeds weder zoo spoedig in Europa uitbrak, alvorens de zaak haar beslag had verkregen.

Eerst in Februari 1558 ontvingen de Keurvorsten, te Frankfort bijeengekomen, bericht van Karels afstand, en gingen zij tot de verkiezing over van Ferdinand, die, in Maart tot Keizer gekroond, dadelijk een gezantschap afvaardigde naar den Paus, om hem kennis te geven van zijne verheffing. Op niets was men minder verdacht dan op het ontmoeten van tegenkanting van 's Pausen zijde. De knorrige, suffende kerkvoogd evenwel, die toenmaals den stoel van den Heiligen Petrus bekleedde, haatte Karel en zijn geheele geslacht. Hij ontkende dus de wettigheid van de gansche handeling, daar die had plaats gegrepen zonder voorafgaande bekrachtiging door den Paus, wien alle kronen toebehoorden. Ferdinand, na door tusschenkomst van zijne afgezanten veel belachelijke kerkelijke wijsheid van den Paus te hebben moeten aanhooren, maakte een einde aan den twist door een formeel protest, en werd eerst door Caraffa's opvolger, Pius IV, erkend.

Karel had het einde van den twist niet afgewacht, om zich aan de openbare zaken te onttrekken. Hij bewoonde te Brussel een huis bij de Leuvensche Poort tot Augustus 1556. Op den 27sten van die maand schreef hij uit Gent een brief aan Jan van Osnabruck, voorzitter van het kamergericht van Spiers, ter bevestiging van zijn afstand ten gunste van Ferdinand, en met verzoek dat aan deze gedurende het interim, de zelfde gehoorzaamheid mocht bewezen worden, als men aan hem zelven zou betoond hebben. Tien dagen later zond hij een brief aan de Stenden des Keizerrijks, met het zelfde bericht, en op den 17den September 1556 ging hij uit Zeeland onder zeil naar Spanje. Dit oponthoud gaf aanleiding tot verkeerde opvattingen. Velen, geen bewonderaars van een afstand, door anderen daarentegen als eene daad van voorbeeldelooze grootmoedigheid be-

schouwd, ontkenden stoutweg dat het ooit in Karels plan zou gelegen hebben om de regeering van het Keizerrijk te laten varen. De venetiaansche afgezant Navigero onder anderen berichtte aan zijne regeering dat Ferdinand slechts de stadhouder van Karel zou zijn, binnen nauwkeurig afgebakende grenzen, en dat de Keizer, zoodra zijne gezondheid het zou toelaten, de regeering zelf weder zou aanvaarden. De Bisschop van Atrecht en Don Jan de Manrique hadden hem, volgens zijn zeggen, beiden verzekerd, dat Karel in geen geval voor goed zou aftreden. Manrique verklaarde zelfs, dat het dwaas was aan zulk een voornemen geloof te hechten. De keizer was verplicht te blijven, ten einde zijne staten met al de hulpbronnen des rijks tegen Frankrijk, de Turken en de ketters te beschermen. Zelfs zijne schaduw was verschrikkelijk voor de Lutheranen, en men zou hem dus weldra met vernieuwde kracht uit zijn tijdelijk graf zien verrijzen. De tijd heeft de ongerijmdheid van al deze verwachtingen doen kennen; maar dergelijke droombeelden gekoesterd door hen die het best in de gelegenheid waren de waarheid te weten, bewijzen hoe moeilijk het voor hen was, aan een destijds zoo ongehoord feit te gelooven, en hoe weinig 's Keizers daad overeenstemde met hetgeen in hun oog zijn waar belang medebracht. Men moet tot de tijden van Diocletianus opklimmen, om een voorbeeld van zulk een regeerings-afstand, zoo koelzinnig beraamd en zoo verstrekkend te vinden. De groote engelsche schrijver over het romeinsche Rijk, heeft deze twee handelingen dan ook met elkander vergeleken. Maar er blijft altijd een groot onderscheid tusschen de omstandigheden. Beide Keizers waren voortreffelijke veldheeren; beiden waren onmeedogende vervolgers van weerlooze Christenen; beiden verwisselden een onbeperkt rijksgebied voor een algeheele afzondering. Maar Diocletianus was in de diepste vernedering geboren - hij was een slaaf en de zoon van een slaaf. Van zulk een man schijnt het verhevener om, na het hoogste toppunt van menschelijke grootheid bereikt te hebben, van die macht weder afstand te doen, dan het aftreden van Karel was. De duitsche Keizer toch, in purper geboren, had reeds in zijne jeugd een onbeperkte macht uitgeoefend, en reeds van zijne wieg af zoo vele kronen en kroontjes gedragen, dat hij die wel op de juiste waarde zal hebben leeren schatten. Het vernuft van velen zijner tijdgenooten spitste er zich echter op om de verborgen beweegredenen te ontdekken, die hem tot zijn besluit brachten, en de wereld heeft zelfs thans nauwelijks opgehouden er zich over te verwonderen. Maar het zou nog meer te verwonderen zijn geweest, indien de Keizer met zijn karakter had blijven regeeren. Een einde, dat het werk niet bekroonde, zou hier met volle recht de kroon van het hoofd des werkmans hebben afgenomen.

Het vroegere en wel het grootste gedeelte van zijn loopbaan geleeke eene reeks van overwinningen; maar het geliefkoosde droombeeld van zijn grootvader en van zijn eigen jeugd, om de pauselijke drievoudige kroon bij de erfelijke bezittingen van zijn geslacht te voegen, had hij moeten opgeven. Hij had te veel gezond vlaamsch verstand om op den duur een hersenschim na te jagen; daarentegen had hij het Rijk van geduchte mededingers verlost, en hen niet alleen overwonnen, maar zelfs bijna elken vorst, die het zwaard tegen hem had durven opheffen, in boeien geslagen. Clemens en Frans I, de Hertogen en Landgraven van Kleef, Hessen, Saksen en Brunswijk, had hij allen aan zijne zegekar geboeid, en menigeen had hij veroordeeld om trage, lange jaren het brood der vernedering en der gevangenschap te eten. Maar het laatste gedeelte zijner regeering had al dien voorgaanden roem uitgewischt. Zijn gansche loopbaan was als één groote misrekening gebleken, want ten slotte waren meest al zijne ontwerpen verijdeld. Hij had Frans vernederd, doch Hendrik had zijn vader op de schitterendste wijs gewroken. Hij had Filips van Hessen en Frederik van Saksen vertrappt, maar één van dien zelfden germaanschen stam, door hem gekarakteriseerd als ‘droomerig, dronken en onbekwaam tot staatslist,’ zou hem verschalken, hem, den man, die tot heden heel de wereld verschalkt had, zou hem, den overwinnaar der volken, in schande voor zich vluchten zien. De duitsche knaap, die list en krijg, aan het hof en in het leger van hem, den volleerden meester in die kundigheden, geleerd had, zou de glorie van zijn meester verduisteren. Karel, te Inspruk geheel verdiept in de beraadslagingen van het Trentsche Concilie, had geen acht geslagen op het verwijderd gegrom van het onweer, dat zich samenpakte boven zijn hoofd. Terwijl hij zich gereed maakte om de Protestantsche Kerk voor goed te verpletteren met de wapenen, door een bisschoppelijke rechtbank gesmeed, verscheen daar als een bliksemstraal aan het zwerk, de onstuimige en vermetele Maurits van Saksen, met zijn langen rossen baard golvend in den wind, zich door de enge bergpassen een weg banend aan de spits zijner landsknechten, en zoo bewijzend meer kracht te bezitten dan er school in al de theoriën van Granvelle! De Keizer had, vermomd als eene oude vrouw⁽¹⁾, den 6den April, op een boerenwagen uit Inspruk naar Vlaanderen pogen te ontkomen. Door tusschenkomst van Ferdinand gered, moest hij op nieuw, weinige weken later, op den 22sten Mei, toen zijn leger door Maurits

(1) ‘- in aermlicher, man sagt sogar in Frauentracht.’ PFEISCHMIDT, Vor dreihundert Jahren p. 56.

bij Fuessen verslagen was, nagenoeg onverzeld, ziek naar lichaam en geest, te midden van donder, bliksem en regenvlagen, langs de gevaarlijke passen der Alpen, van Inspruck naar Karnthen vluchten. Zijn kweekeling had hem laten ontkomen, alleen omdat hij, zooals hij zelf het uitdrukte, ‘geen geschikte kooi voor zulk een vogel bezat.’⁽¹⁾ De uit den kerker ontslagen vorsten hadden thans hunne bevrijding niet aan de goedertierenheid des Keizers, maar aan zijn schrik te danken. De vrede van Passau, in de volgende maand Augustus gesloten, verbrak 's Keizers gansche weefsel en legde den grondslag der Protestantsche Kerk. Voor het laatst had hij de Protestanten bij Muhlberg verslagen. Aan den anderen kant moest de man, die met Rome had gehandeld als ware de Paus en niet hij de vazal, het nog vóór zijn vertrek aanzien, hoe de moedwillige Paus er een bijzonder behagen in vond om zijn geslacht te vernederen en te beleedigen, door hem èn Filips èn Ferdinand te gelijk op hun trots te treden. Ook tegenover Frankrijk verkondigde het rampspoedige beleg van Metz, dat men in den keizerlijken dierenriem het teeken van den kreeft bereikt had. Dat beeld van den kreeft, met de woorden ‘plus citra,’ in plaats van het trotsche ‘plus ultra,’ gekrabbeld op de muren der vesting, waarvoor Karel zich gedurende dat rampspoedige tijdperk had opgehouden, wreekte veel dieper misschien dan de hofnar dacht, Frankrijks vroegere nederlagen. Ook de groote Turk, Soliman de Prachtige, had een aanzienlijk deel van Hongarije in bezit, en op dat oogenblik eene vloot zeilree liggen, om, met medewerking van den Paus en Frankrijk, Napels aan te tasten. Alzoo waren de Ongeloovigen, de Protestanten en de Heilige Stoel vereenigd om Karel te verpletteren.

Tegenover al die machten der aarde, stond hij niet meer in de houding van een overwinnaar, maar als een teleurgesteld, bedrogen, verslagen vorst. Daarenboven was hij reeds voor lang teleurgesteld in zijne ernstige pogingen om den keizerstroon aan Filips te verzekeren. Ferdinand en Maximiliaan hadden aan zijne bewegingen en vleitaal krachtig weerstand geboden. De vader had gewezen op het gering erfdeel van hun familietak, in vergelijking met de verbazende erfenis van Filips, die, bij dat alles, slechts een mensch met beperkte vermogens, zou kunnen verzinken onder het gewicht van zulk een gebied, als zijn vader hem zocht te verzekeren. Maximiliaan verzekerde van zijn kant aan zijn oom, dat hij even goed als Filips een kroon begeerde en die even goed zou kunnen dragen. En die zoon zelf, voor wien de Keizer zich zoozeer in de bres stelde,

(1) ‘- für einen solchen Vogel,’ sagt er, ‘habe er keinen Käfig.’

had reeds vóór de aftreding, zijne liefde met ondank beloond: te Milaan had hij al zijns vaders oude beambten afgezet en de nieuwbakken Koning had geweigerd hem te Brussel te bezoeken, vóór hij wist, in hoever hij met ceremonieel eerbetoon door zijn vader zou ontvangen worden.

Was de Keizer blijven leven en regeeren, hij zou zich dan evenzeer in doodelijken strijd gewikkeld hebben gezien met de krachtige godsdienstige beweging in de Nederlanden, die hij niet vele jaren meer zou hebben kunnen onderdrukken, en die hij nu als eene van vuur en bloed walmende erfenis aan zijn zoon naliet. Geboren in het zelfde jaar als zijne eeuw, was Karel reeds op vijf en vijftigjarigen leeftijd een ziek en afgeleefd man; terwijl die roemrijke eeuw zelve, waarin de menschheid voor altoos de oude windselen verbrak, meer en meer ontwaakte tot het bewustzijn van hare kracht.

In zijne verwachtingen was hij teleurgesteld, zijn goed geluk wankelde, zijne inkomsten waren uitgeput, zijne Staten verpand, al zijn zaken in verwarring, zijn geestvermogens aan het afnemen en zijn gestel hopeloos ondermijnd: werd het dan geen tijd dat hij zich terugtrok? Hij toonde zijne scherpzinnigheid door te erkennen, dat zijne macht noch zijn roem er bij konden winnen, als hij in een overtollige of ondergeschikte rol op het staatstoondeel moest blijven, waar verguizing in plaats van toejuiching hem waarschijnlijk te wachten stond. Lichamelijk was slechts een wrak van hem overgebleven. Veertig jaren van voorbeeldelooze onmatigheid hadden hunne werking gedaan. Hij was het slachtoffer van jicht, aamborstigheid, slechte spijsvertering en graveel, verlamd in hals, armen, knieën en handen, gekweld door huiduitslag. Zijn eetlust bleef, maar zijn maag, niet langer in staat de taak te vervullen, tot nu toe van haar gevergd, veroorzaakte hem aanhoudende pijnen. Natuur- en geneeskundigen, die weten welk een belangrijken invloed de maag uitoefent op het leven, zullen misschien reeds alleen in deze ongesteldheid van den Keizer de oplossing vinden, indien er nog eene noodig mocht zijn, om zijn troonsafstand te verklaren. Bovendien is het wel bekend dat het voornemen om vóór zijn dood afstand te doen, reeds lang hij hem had post gevat. Tusschen hem en de Keizerin was de stellige overeenkomst gesloten, dat zij tegen het naderen van den ouderdom scheiden, en het overige van hun leven in de afzondering eens kloosters doorbrengen zouden. Karel was op betrekkelijk jeugdigen leeftijd getroffen geworden door het antwoord van een bejaarden hoofdman. Op de vraag, waarom hij hem zoo dringend ontslag uit zijn dienst verzocht, zeide de oud gediende: ‘Opdat er een weinig tijds moge overblijven voor godsdienstige voorbereiding, tusschen het werkzame leven en het graf.’

Een dergelijk besluit, van tijd tot tijd aleens uitgesteld, had Karel nu ten uitvoer gebracht. Terwijl bij nog te Brussel na zijne aftreding draalde, verscheen er een komeet om hem tot de verdere vervulling van zijn voornemen aan te manen. Van het begin tot aan het einde hadden kometen en andere hemellichamen veel invloed op zijne daden en beschikkingen. En thans was er geen vergissing mogelijk in de bedoeling, waartoe dit hemellichaam zich aan hem vertoonde. De Keizer wist zeer goed, zegt een tijdgenoot, dat het pestilentie en oorlog aankondigde, tegelijk met den aanstaanden dood van machtige vorsten. ‘Mijn noodlot roept mij’ - riep hij uit, en dit dreef hem om de voorbereidselen voor zijn vertrek te verhaasten.

De romantische schildering van zijne wijsgeerige afzondering te Yuste, eerst door Sandoval en Siguença geschetst, daarna door het boeiend penseel van Strada uitgewerkt, en sedert door vele schrijvers van verschillende eeuwen en landen nagebootst, is ongelukkig alleen het werk der verbeelding. De navorsching, door nieuwere schrijvers ingesteld, hebben den grond, waarop het luchtkasteel, zoo aantrekkelijk voor dichters en zedemeesters, rustte, doen instorten. De aftredende Keizer staat niet langer in lichtgewaad, in schitterenden tooi gehuld: zijne verheerlijking is ten einde. Iedere daad, bijna ieder oogenblik van zijne aftreding, nauwkeurig opgeteekend door hen die zijne afzondering deelden, zijn ons door bekwame en uitstekende schrijvers voor oogen gesteld⁽¹⁾. De Keizer ontdaan van zijn wijsgeerigen mantel, waarin hij als bij onderlinge overeenkomst gedurende drie eeuwen gehuld was, staat nu in de kille lucht der werkelijkheid te klappertanden.

Wel verre dat hij zich zou hebben gedompeld in vrome beschouwingen dieper dan de stroom der gebeurtenissen, bleven zijne gedachten onverpoosd op de oppervlakte van het staatkundig getij drijven. Hij las niets dan dépêches, en schreef of dicteerde antwoorden in het oneindige, zoo geesteloos en langdradig als er ooit uit zijne pen vloeiden. Hij toonde voortdurende

(1) STIRLING, *The Cloister Life of Charles V.* Lond. 1853 - BAKHUIZEN V.D. BRINK, *Analyse d'un Manuscrit Contemporain sur la retraite de Charles Quint.* Brux. 1850. - De werken van MIGNET en PICHOT over hetzelfde onderwerp (Parijs 1854), en voornamelijk de laatste uitgave door GACHARD, *Retraite et Mort de Charles V.* Brux. 1845, waardoor het onderwerp mag beschouwd worden als volkomen uitgeput; en waarin de tekst van SIGUENÇA en van het Handschrift eens ongenoemde, door BAKHUIZEN V.D. BRINK op de Griffie van het Hof van Appel te Brussel ontdekt, in zijn geheel is opgenomen, voor zoo ver zij betrekking hebben op de netelige questie; of de Keizer zijne eigene uitvaart hebbe gevierd?

belangstelling in den loop der gebeurtenissen, zoo ingespannen en levendig, alsof het lot der wereld nog in zijne handen rustte. Hij was in waarheid een werkzaam man, en hij bezat noch de smaak noch de talenten, die een man groot doen zijn in afzondering. Geen verheven gedachte, geen edel gevoel, geen treffende of scherpzinnige inval is ooit in zijne afzondering van zijne lippen gehoord. De geestigheden, die voor hem door anderen waren uitgevonden, zijn alle weggevaagd, en niets is er voor in de plaats gekomen, dan een paar flauwe aardigheden gewisseld met domme monniken. Wel verre van ooit godsdienstige verdraagzaamheid gekoesterd, veelmin uitgedrukt te hebben, waarom hij, gelijk verhaald werd, door de Inquisitie zou veroordeeld zijn, en waarover Filips zoo bespottelijk verbitterd zou zijn geweest, dat hij het lichaam zijns vaders zou hebben willen opgraven en verbranden, om de asch door den wind te doen verstuiven, werd Karel in zijne afzondering werkelijk de geestdrijver, die hij gedurende zijne regeering slechts schijnbaar geweest was. Bittere spijt vervulde hem, omdat hij aan Luther woord gehouden had, alsof hij niet meer dan genoeg zijn woord had verbroken, om daarover in zijne afzondering te kunnen denken - grievend zelfverwijt omdat hij verzuimd had dien man, toen hij in zijne macht was, ter dood te doen brengen, dien Luther, die al de onheilen van zijne eeuw had veroorzaakt. En bloedige bevelen werden uit Karels afzondering den Inquisiteurs toegezonden om de uitroeiing van alle ketters te verhaasten, - en daaronder zijne oude vrienden, de predikers en aalmoezeniers Cazalla en Constantijn de Fuente, niet uitgezonderd; woedende aansporingen aan Filips (alsof Filips tot zulk een werk een drijver noodig had) dat hij er zich toch op mocht toeleggen, om 'de ketterij met wortel en tak uit te roeien door gestrengte en geduchte straffen' - zulke losbarstingen van dolle dweepzucht, afgewisseld door tooneelen van walgelijke zwelgerij, vormen een schouwspel, minder aantrekkelijk voor de verbeelding, dan de oude voorstelling van Karel in het Klooster van Yuste. Ongelukkig is het laatste beeld naar het leven geteekend⁽¹⁾.

(1) Zie Aanteekening 3 hierachter.

Tweede hoofdstuk

St. Quentin en Grevelingen

Filips II. - Karakter van Maria Tudor. - Afbeelding van Filips. - Zijne ministers. - Kabinetsstrijd tusschen Ruy Gomez. - Koningin Maria van Hongarije. - Filibert van Savooie. - Wapenstilstand van Vaucelles. - Geheim verbond van den Paus met Hendrik II. - Vreugdebedrijven in de Nederlanden over den vrede. - Bedoelingen van Filips. - Hernieuwing van het edict van 1550. - 's Konings veinzerij. - Bede aan de nederlandsche gewesten. - De wapenstilstand in Italie geschonden. - Karakter van Paus Paulus IV. - Kuiperijen van kardinaal Caraffa. - Frankrijk besluit tot den oorlog tegen Spanje. - Veldtocht in Italie. - Rome belegerd onder vrienden. - Vrede met den Paus - Vijandelikheden op de grenzen van Vlaanderen. - Coligny te Douai geslagen. - Hij overvalt en plundert Lens. - Filips in Engeland. - Koningin Maria neemt deel aan den oorlog. - Het leger van Filips vereenigt zich te Givet. - Beschrijving van den graaf van Egmond. - Het Fransche leger onder bevel van Coligny en Montmorency. - Beleg van St. Quentin. - Pogingen van den connetable tot ontzet der stad. - Ontzet der stad Quentin. - Filips' besluiteloosheid en vreesachtigheid. - De stad St. Quentin ingenomen en geplunderd. - Filips' voortdurende besluiteloosheid. - Zijn leger afgedankt. - Krijgsbedrijven van den Hertog van Guise. - Inneming van Calais. - Ontmoeting van den Kardinaal van Lotharingen met den Bisschop van Atrecht. - Geheime berekeningen voor een verbond tegen de ketterij tusschen Frankrijk en Spanje gesloten. - Trage bewegingen van Guise. - Strooptocht van de Thermes op de grenzen van Vlaanderen. - Slag van Grevelingen. - Egmond de man des volks. - Vijandschap van Alva.

Nog voor zijn huwelijk met Maria Tudor was Filips verheergewaad met het hertogdom van Milaan en het koninkrijk van Napels. Zeer tegen zijn wil, was hij gedwongen geworden om van de keizerlijke kroon af te zien. Keizer Karel had het Aartshertogdom Oostenrijk, met de duitsche erflanden van zijn ge-

slacht, overgedragen aan zijn broeder Ferdinand, toen deze in het huwelijk trad met Anna, eenige zuster van Lodewijk, Koning van Hongarije. Tien jaren later werd Ferdinand, die in 1526, na het sneuvelen van Lodewijk in den slag van Mohacz, Koning van Hongarije en Boheme geworden was, tot Roomsche-Koning verkozen, en standvastig weigerde hij gehoor te geven aan den aandrang, om zijne kroon en zijn recht van opvolging tot het Keizerschap af te staan aan zijn neef Filips. Behoudens deze uitzonderingen was Filips thans in het bezit van al de waardigheden zijns vaders. Hij was Koning van al de Spaansche Koninkrijken en van de Beide-Siciliën en, in naam, Koning van Engeland, Frankrijk en Jeruzalem, voorts onbeperkt heerscher in Azië, Afrika en Amerika, Hertog van Milaan en van de beide Bourgondiën, erfelijk Heer van de zeventien Nederlandsche gewesten.

Aldus hadden de Nederlanden een nieuwen meester bekomen; een meester in den vreemde geboren en opgevoed, die niet alleen geen woord in de taal des lands, maar ook in geen der talen, waarmede de natie vertrouwd was, spreken kon. Hij oefende nu het hoogste gezag over hen uit; want - en dit was het uitvloeisel van Karels pragmatieke sanctie - in de vrouwelijke lijn vertegenwoordigde hij al de erfgenamen van dien Filips van Bourgondië, 'den Goede', die zelf een eeuw geleden, door erfenis, koop, geweld of list, het meerendeel van de gewesten onder zijne heerschappij had gekregen. Een enkel woord tot inleiding, over het vroeger leven van den man, aan wiens hand thans het lot van zoovele millioenen was toevertrouwd, moge hier volgen.

Hij werd geboren in Mei 1527, en was dus op het oogenblik, waarop wij hem zien optreden, acht en twintig jaren oud. Op zestienjarigen leeftijd had men hem uitgehuwelijkt aan zijne nicht, Maria van Portugal, dochter van Jan III en van 's Keizers zuster, Donna Catalina. In het volgende jaar, 1544, werd hij vader van den welbekenden, onder een noodlottig gesternte geboren Don Carlos, en tevens weduwnaar. De Prinses, zeide men, vond den dood ten gevolge van hare eigene onvoorzichtigheid en van de nalatigheid of kerksche overdrijving harer staatsdames. De Hertogin van Alva en anderen, aan wie de zorg voor de vorstelijke kraamvrouw was toevertrouwd, verlieten hare kamer, om door het bijwonen van een auto-da-fé van ketters, vrij spraak van vroegere of vrijdom voor toekomstige zonden te verwerven. Gedurende hare afwezigheid at de vorstin al te gretig van eene meloen en boette dit met haar leven. In 1548 verscheen Don Filipe het eerst in de Nederlanden. Hij kwam er om als toekomstig heer in de verschillende gewesten te worden gehuldigd en eeden van houw en trouw met zijne aanstaande

onderdanen te wisselen. Met eene vloot van vijftig schepen had Andreas Doria hem naar Genua gebracht, en van daar had hij zich naar Milaan begeven, waar hij met groote vreugde was ontvangen. Te Trente werd hij begroet door Hertog Maurits van Saksen, die met aandrang zijne tusschenkomst verzocht bij den Keizer ten behoeve van den gevangen landgraaf van Hessen. Die gunst werd met welwillendheid door Filips toegezegd, en deze belofte werd even nauwgezet door hem gehouden als de meeste eeden, die hij in dit merkwaardige jaar zwoer en later schond. De Hertog van Aerschot kwam hem in Duitschland met eene afdeeling ruitery tegemoet, en begeleidde hem naar Brussel. De zomer werd met het geven van schitterende feesten doorgebracht; de nederlandsche steden wedijverden om luister bij te zetten aan de plechtigheid, waarmede Filips achtereenvolgens de handhaving bezwoer van de verschillende instellingen en voorrechten der gewesten, en wederkeerig den eed van trouw ontving. Zijne bezworen belofte om *alle* instellingen en privilegiën te onderhouden was zonder voorbehoud, terwijl zijn vader en grootvader slechts beloofd hadden de voorrechten te handhaven, die door Filips en Karel van Boergoenje waren geschonken of bekrachtigd⁽¹⁾. Het wantrouwen werd ontwapend door deze onbekrompen handhaving, ook van die beloften, door den gansch niet nauwgezetten Karel gedaan om er de goede gezindheid van 't volk mede te winnen. Met het oog op de rechten, die de Brederodes in Holland, en andere afstammelingen van aloude niet-leenplichtige geslachten in andere gewesten konden doen gelden, en met het doel om de erfopvolging aan zijne zusters te verzekeren, ingeval hij zelf en Filips en Don Carlos zonder nakomelingen kwamen te sterven, was de Keizer niet spaarzaam geweest met beloften, die hij alleen verbindend achtte voor wie zich zwak gevoelt. Schoon het huis van Boergoenje zich meer dan eene provincie had toegeëigend, onder voorwendsel dat de vrouwelijke lijn niet kon opvolgen, was die regel toch

- (1) De eed, dien hij in Holland zwoer, luidde: 'Ick Filips, enz. beloove en zwere, dat ick tot mynder aenkomste ende successie tot de landen en graafschap van Hollant sal weezen een goed ende rechtvaerdigh Heere derzelver Graefschappe en der heerlyckheyt van West-Vrieslant ende dat ick alle der Edelen, Steden, Gemeenten ende Ondersaten soo Geestelyck als Wereldlyck ende 's lants van Hollandts en West-Vrieslandts Privilegiën en Vryheden by mynen voorsaten Graven en Gravinnen van Hollant hun verleent en voorts heure gewoonten, herkoomen, usantiën en rechten die sy nu generallycken ende in byzonder hebben en gebruycken sal wel en getrouwelycken houden en doen onderhouden en voorts doen al hetgene een goed ende gerecht Prince en Heere van rechtswege te doene behoort.' De eed in Brabant was: Al de privilegiën te onderhouden', en evensoo in de andere gewesten, terwijl Karel V en Filips, Karels vader, alleen gezworen hadden op de privilegiën, door Filips en Karel van Boergoenje gegeven.

reeds geschonden; en Karel had geen moeite gespaard om de Staten te winnen, ten einde zij, mocht de gelegenheid zich voordoen, met eene nieuwe schending genoeg zouden nemen. De luchthartige Vlamingen, Brabanders en Walen openden wijd hun armen voor Filips met zijn onvoorwaardelijke eeden. In Valencijn waren de feesten, bij gelegenheid van zijn intocht, buitengemeen prachtig; maar de ‘blijde inkomst’ te Antwerpen overtrof alle anderen in luister. Een stoet van overheidspersonen en aanzienlijke burgers, ‘allen in karmozijn fluweel te paard gezeten, vergezeld van dienaren in kostbare liverijen, en gevolgd door vier duizend wel uitgeruste krijgslieden, in twaalf vendels verdeeld en allen uit Antwerpen geboortig, trokken de stad uit om den Koning te ontvangen. Acht-en-twintig eerepoorten, die alleen, volgens den geschiedschrijver, die er van hield de toring naar de nering te zetten, 26800 Carolusguldens hadden gekost, waren in de verschillende straten en op de pleinen opgericht, en alles wat de zucht tot een welgemeend onthaal ingaf, had men voor den Vorst veil gehad⁽¹⁾. De rijke en welvarende stad, onbewust van het lot dat haar in de toekomst wachtte, scheen zich met festoenen getooid te hebben om de komst haars meesters te vieren. Doch koud als ijs was de houding, waarmede Filips deze blijken van verknochtheid ontving, en met trotschen blik zag hij neer op dit vreugdebetoon van het volk, als van de hoogte van een grauwen ongenaakbaren toren. De indruk, dien dit op de Nederlanders maakte, was dan ook alles behalve gunstig; en zoodra hij zich volkomen overtuigd had van de ijdelheid zijner uitzichten op den Rijksstaf, hoe moeielijk het hem, even als zijn vader, ook viel om die op te geven, keerde hij naar het meer met hem geestverwante Spanje terug. In 1554 had hij het Schiereiland andermaal verlaten om de Koningin van Engeland te huwen, een voorrecht, dat zijn vader hem goedgunstiglijk had afgestaan. Den 25sten Juli van dat jaar werd hij te Winchester met Maria Tudor in den echt verbonden, en indien overeenstemming van gevoelens een huwelijk gelukkig had kunnen maken, dan zou deze verbindtenis driewerf gezegend moeten zijn geweest. Handhaving van de oppermacht der Kerk scheen beiden het hoofddoel des levens; ongeloovigen ter dood te brengen, de heiligste plicht door de Godheid aan gezalfde Koningen opgelegd; hunne rijken tot een hel te misvormen, het zekerste middel om voor zich zelven den hemel te winnen. Vreemd was het waarlijk niet, dat de vereeniging van twee zulke monsters van bijgeloof op het Engelsche volk den indruk maakte, als ware een voorspook van namelooze ellende uit den afgrond verzezen. De gehuichelde pogingen van Filips ten gunste

(1) Zie Aanteekening 4 hierachter.

van sommige veroordeelde hervormden, en zijne voorgewende tusschenkomst ten behoeve van Prinses Elisabeth, misten geheel het doel. Het parlement weigerde, hem in Engeland meer op te dragen dan een gezag in naam. Zijne kinderen, zoo hij er kreeg, mochten de kroon erven; hij zelf was alleen de echtgenoot van de Koningin, van eene vrouw, wier kruipende maar enghartige liefde voor hem, en wier aangeboren dorst naar het bloed harer onderdanen, geen vergoeding konden geven voor de elf jaren, die zij ouder was, noch voor het gemis aan uiterlijke bevalligheid of het onvermogen om hem tot stamvader te maken van eene reeks Koningen van Engeland. Men gevoelt schier medelijden zelfs met Maria Tudor, wanneer men hare hartstochtelijke pogingen om Filips liefde in te boezemen met zijne onverschilligheid worstelen ziet.

Ondanks haar heerschzucht, bijgeloof en moordzucht was ze toch vrouw en al wat niet wreed was in haar gemoed verkwistte ze aan haar echtgenoot. Zij, die verbood diensten te houden voor de ziel haars vaders, die hare zuster en haar volk haatte, bisschoppen verbrandde en zich in het bloed van ketters baadde, was tegenover Filips vol onderwerping en vrouwelijke zelfopoffering. Maria Koningin van Engeland en Maria de gemalin van Filips vormen eene hoogst zonderlinge tegenstelling. Klein, mager en ziekelijk, erg bijziende, maar toch met vurige woeste oogen; het gelaat gerimpeld door zorgen en boezen hartstocht, meer nog dan door den tijd; met eene zware stem, waarvan de harde klank zelfs hen deed beven, die zich in een aangrenzend vertrek bevonden⁽¹⁾; - toch vrouwelijk in hare liefhebberijen, vaardig met de naald, gaarne zich met borduurwerk bezig houdend, met kennis en gevoel op de luit spelend, verscheidene talen, waaronder het latijn, gemakkelijk en zuiver sprekend; geheel vrouwelijk ook wat haar gestel betreft, zenuwachtig van aard, dagelijks stroomen van tranen vergietend over de koelheid van Filips, zijn onverholen ontrouw en veelvuldige afwezigheid uit Engeland, - zoo wekt ze bijkans medelijden en doet een oogenblik vergeten hoe ze werkelijk was.

Hare onderdanen, door de vervolging om den godsdienst reeds bijna ten einde van hun geduld, gevoelden zich nog meer getergd door de lasten, die Maria hun oplegde om in 's Konings behoeften te voorzien; toch trotseerde zij hunne woede, in de hoop, een glimlach van hem te veroveren. Toen hare kwaal,

(1) GIOVANI MICHELE, in 1557 ambassadeur van Venetië in Engeland, beschrijft de uiterlijke schoonheid der Koningin aldus 'zelfs op haren tegenwoordigen leeftijd, is zij niet geheel afschuwelijk door hare leelijkheid, ook zonder te letten op haar rang als Koningin'. Daar de Venetiaan zeer geneigd was om beleefdheden te zeggen, zal men bekennen dat de lofspraak niet overdreven schijnt.

de waterzucht, den merkwaardigen keer had genomen, die er aanleiding toe gaf dat Filips en Maria gezamenlijk een brief schreven aan den kardinaal Pole, waarin zij niet de *te wachten*, maar *werkelijke* geboorte van een Prins meldden, voorzichtigheidshalve de dagteekening nog openlatend⁽¹⁾, kende de zelfvoldoening en zelfbegoocheling der Koningin geen palen meer. Het valsche gerucht werd overal verbreid. Groot was de vreugde en het feestvieren in de Nederlanden, waar het volk zoo gemakkelijk te verblijden was en zoo licht te bewegen om van alles een feest te maken. “De landvoogd te Antwerpen zijnde”, zoo schreef Sir Thomas Gresham aan de leden van den Raad, “liet hij de groote klok luiden om allen lieden kond te doen, dat het nieuws waar was.” En de Kooplieden van Hare Hoogheid, de Koningin deden van alle Engelsche schepen zoo blij en triomfantelijk vuren als bij menschenkunst en vaardigheid maar mogelijk was, en de landvoogd zond aan onze engelsche scheepsluiden honderd kroonen om te drinken en vroolijk te zijn.’ Hadden het beieren van klokken en het lossen van geschut Engeland een spaanschen Koning kunnen geven, het vurig gewenschte doel ware bereikt geworden. Toen het ongegronde der vorstelijke verwachting niet langer kon worden verheeld, verliet Filips den Engelschen grond, om niet weer te keeren, eer zijn oorlog met Frankrijk hem nopen zou, manschappen, geld en eene oorlogsverklaring van Engeland te komen verzoeken.

Het uiterlijk van den nieuwen Souverein hebben wij reeds beschreven. Zijne manieren waren ver van innemend, en in dit opzicht had hij niets van zijn vader. Op zijne eerste reis, die hij in 1548 van Spanje uit door zijne verschillende rijken deed, had hij allerwege een onaangename indruk gemaakt. ‘Hij was,’ zegt de gezant Suriano, ‘bij de Italianen weinig gezien, hoogst onwelkom aan de Vlamingen en bij de Duitschers gehaat.’

De vermaningen van den Keizer en van Maria, Koningin van Hongarije, over de ongeschiktheid zijner manieren, waren echter niet zonder uitwerking, zoo zelfs dat hij op zijne huwelijksreis naar Engeland ‘vriendelijkheid en welwillendheid, gepaard met vorstelijken ernst,’ ten toon spreidde. Bij deze gelegenheid, zegt een ander Venetiaansch gezant bij zijn hof, Michele, ‘had hij dien Spaanschen trots laten varen, die hem, toen hij eerst uit Spanje kwam, zoo gehaat maakte.’ De vermaarde gezant Bodavaro bevestigt die getuigenis omtrent den indruk, toen door hem te weeg gebracht. ‘Tijdens zijne eerste reis,’ zoo

(1) BURGON (Life and Times of Sir T. GRASHAM) deelt den brief mede uit het staatsarchief: ‘terwijl het den Almachtige behaagt heeft in Zijne oneindige goedheid bij de groote menigte andere weldaden, die Hij ons schenkt, ons vreugde te geven door de heuchelijke geboorte van een prins.’ 1. 171.

schrijft die ambassadeur, ‘scheen hij velen trotsch en al te begeerig naar het Keizerschap; doch nu is 't algemeen gevoelen, dat zijne vriendelijkheid, en bescheidenheid niets te wenschen overlaten.’ Deze gelukkige hoedanigheden werden echter alleen ten toon gespreid in de tegenwoordigheid van gezanten en groote heeren, de eenige vertegenwoordigers van het menschdom, waarmede hij openlijk en ambtshalve in aanraking kwam.

Men beweerde dat hem mannelijke veerkracht ontbrak. Hij had eene slechte gezondheid en werd als even vijandig van beweging, onbedreven in krijgskunst en wapenhandel en vreesachtig van natuur beschouwd, als hij zwak en ziekelijk was van lichaam. 't Is waar, ter vergoeding voor de teleurstelling, opgewekt door het contrast dat hij vormde met zijn krijgshaftigen vader, nam hij deel aan een steekspel te Brussel, waar hij graaf Mansfeld, een van de uitstekendste veldheeren zijner eeuw, tot tegenstander had, en waar, zegt zijn erkende lofredenaar, Cabrera; ‘hij tot groote tevredenheid van zijn vader en zijne moei zijne lansen brak’⁽¹⁾. En de geleerde en welsprekende Estelle y Calvete heeft zelfs het grootste gedeelte van een werk, waarin hij 's Prinsen reis beschrijft, met een wijdoopig verhaal van deze feesten en spelen opgevuld; maar men mag met grond aannemen, dat Filips de meeste zijner ridderlijke zegeteekenen aan de verbeelding van zijn eerbiedigen lofredenaar verschuldigd is. Het algemeen gevoelen van onbevooroordeelde tijdgenooten was, dat hij geen enkele sprank van ondernemingsgeest bezat. Men laakte zelfs in hem gebrek aan eerezucht, en betreurde het dat hij in dit opzigt onderdeed voor zijn vader, alsof de zucht om zich de landen zijner naburen toe te eigenen en de neiging om in de landen zijner naburen onrust te zaaien en oorlog te oogsten, had hij ze bezeten, voor deugden moesten gelden. Zij, die het meest gezind waren, om gunstig over hem te denken, brachten in herinnering, dat er een tijd geweest was toen zelfs Karel de Vijfde voor zwak en traag was gehouden, en meenden den mogelijk al te vredelievenden aard van Filips te moeten toeschrijven aan gedurige koliek en pijn in de zijde, en aan de overdreven zorg, die zijn vader in zijne jeugd voor hem gedragen had⁽²⁾. Zij zagen zelfs den tijd te gemoet, waarin hij als veroveraar en held op het wereldtooneel schitteren zou. Intusschen was dit slechts het oordeel van enkelen; het algemeene en, zoo als later bleek, juiste gevoelen was, dat Filips den krijg haatte, dat hij zich zeker nooit op het slagveld zou onderscheiden, en, werd hij in oorlogen gewikkeld, zijne lauweren zou inoogsten uit de hand zijner generaals,

(1) Zie Aanteekening 5 hierachter.

(2) Zie Aanteekening 6 hierachter.

liever dan ze te winnen met eigen zwaard. Men zag in hem de tegenstelling van zijn vader. Karel hield van groote ondernemingen; Filips zocht ze te ontwijken. De Keizer zwichtte nooit voor bedreigingen; zijn zoon was ingetogen, voorzichtig, wantrouwde iedereen, en zou in staat geweest zijn een Koningrijk op te offeren uit besluiteloosheid en vreesachtigheid. De vader had geestdrift tot handelen; de zoon groote ingenomenheid met rust. Karel hoorde 'ieders gevoelen aan, maar behield zich zijn oordeel voor' en tastte, was dat oordeel eenmaal tot rijpheid gekomen, met onweerstaanbare kracht door; Filips werd door anderen geleid en weifelde steeds in 't nemen van besluiten en in de uitvoering van die, welke hij genomen had.

Onwaarschijnlijk achtte men het derhalve in dien oorlogzuchtigen tijd, dat Filips ooit als krijgsman schitteren zou. Zijne verstandelijke vermogens werden, in het algemeen, evenmin hoog aangeslagen. Zijne talenten waren inderdaad ver beneden het middelmatige. Zijn geest was ongeloofelijk bekrompen. Een kleingeestige zucht voor onbeduidende bijzonderheden karakteriseerde hem reeds sinds zijn jeugd, en, zoolang hij leefde, wist hij nooit de zaken met een ruimen blik te beschouwen, noch leerde hij begrijpen, dat één mensch, hoe werkzaam ook, onmogelijk nauwkeurig bekend kon zijn met de openbare aangelegenheden en de bijzondere zaken van vijftig millioenen andere menschen. Hij was gulzig naar werk, geboren om brieven te schrijven en aantekeningen⁽¹⁾ te krabbelen op die, welke hij ontving. Hij bleef dikwijls vier of vijf uren in den raad en leefde in zijn kabinet. Gaarne verleende hij gehoor aan gezanten en andere afgevaardigden, aandachtig luisterend naar al wat men hem zeide en antwoordend met monosyllaben. Hij sprak geen andere taal dan Spaansch en was zelfs in die taal nog vrij karig met woorden, maar onvermoeid met de pen. Hij had een afkeer van spreken,

- (1) Deze aantekeningen, altijd verward, omslachtig en duister gesteld, waren soms vrij belachelijk, en het werd er niet beter op, ofschoon het Filips' dagelijksche bezigheid gedurende dertig of veertig jaren uitmaakte. Zoo ontving hij eens, in 1589, een brief uit Frankrijk, waarin de moord gemeld werd van Hendrik III en gezegd, dat 'de wijs, waarop het heet dat hij gedood werd, was dat een Jacobijner hem een messteek in het hoofd gaf' (la façon que l'on dit qu'il a été tué, sa été par un Jacobin qui luy a donné d'un cou de pistolle dans la taye). Op den kant van dien brief krabbelde Filips de volgende geleerde noot: Het woord 'pistolle' onderstreepte hij en schreef er bij: dit is misschien een soort van *mes*. [Hierin had hij gelijk, want pistole komt af van den naam der stad Pistola, bekend om hare messen en dolken]. Maar Filips ging door: 'en wat "taye" betreft, het kan niet anders zijn dan hoofd, hetgeen niet is taye, maar tête of teyte, zoo als gij zeer goed weet.' Iemand, die zulke ophelderingen schreef en veertig jaren lang acht of negen uren daags hard doorwerkte, moest wel een voorbeeldelooze hoeveelheid schrifturen nalaten.

maar kon een brief schrijven, achttien bladzijden lang, aan iemand, die zich in het naaste vertrek bevond, en over een onderwerp, dat een man van talent in zes woorden zou hebben afgehandeld. Hij verbeeldde zich, dat de wereld op zijne besluiten en apostillen draaide. ‘De Koning,’ zegt een der nieuwere Hollandsche schrijvers⁽¹⁾, ‘Filipe el prudente, zoo als hij zich gaarne hoorde noemen, beheerschte niet zijn bureau, maar zijn bureau beheerschte hem. Nooit heeft hij begrepen, dat de geschiedenis niet stilstond, om op zijne beslissing te wachten, maar altoos meende hij, dat de gebeurtenissen haar recht om te gebeuren verkregen door zijne handteekening of paraphe.’ Hij was langzaam in 't besluiten, langzamer nog om zijn besluit mede te deelen; woordenrijk met de pen, niet door overvloed, maar door schaarschte van denkbeelden. Hij zocht zijne toevlucht in een wolk van woorden, soms om zijne meening te verbergen, meer nog om het gemis van allen zin te bedekken, dus niet alleen anderen, maar ook zichzelf misleidend.

Aan één groot voornemen, reeds vroeg gevormd, bleef hij onverzettelijk vasthouden. Dit echter was meer het gevolg van een instinct dan van eene meening; het was hem aangeboren, het werd niet door hem voortgebracht. Het denkbeeld scheen zich veeleer in hem uit te drukken en hem te beheerschen, dan dat het een der gevoelens zou geweest zijn van een vrijwerkenden geest. Schoon op sommige tijden zelfs dit hoofdbeginsel bij hem moest onderdoen voor de kracht van een alles overheerschende zelfzucht, als ware ten bewijze, dat zelfs bij Filips het bijgeloof niet absoluut was, - toch scheen hij over het algemeen de verpersoonlijking te zijn van de spaansche ridderschap en den spaanschen godsdienstijver, beide in hun jongste en meest bedorven verschijning. Hij was geheel Spanjaard. De boergoensche en oostenrijksche bestanddeelen van zijn bloed schenen verdampt, en in zijne aderen vloeide enkel het aloude vuur, dat in de heldentijden de gothische strijders van Spanje bezielde had. Maar de woeste geestdrift voor het Kruis, gedurende de lange worsteling tegen de Halve Maan, de zoo romantische nationale karaktertrek, was in kinderachtig bijgeloof ontaard. En wat eenmaal de roem was geweest van het volk, strekte nu tot schande aan den vorst. De Christen-ketter scheen heviger haat te verdienen, dan Moor of Jood zelfs in de dagen van de ergste vervolgzucht had opgewekt, en Filips zou de laatste en volkomenste openbaring zijn van al de voorouderlijke dweepzucht en al den ingewortelden haat. Zoo zou hij gedurende zijn geheele leven slechts één doel voor oogen houden. Men geloofde dat zijne eer-

(1) BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, Huwelijk van Willem v. Oranje met Anna v. Saxen. (Amst. 1853) p. 108.

zucht minder zou strekken om zijn grondgebied uit te breiden, dan om zijn titel van den katholieken koning te handhaven, en weinig twijfel bleef er over, of hij zou althans in dit opzicht zijn vader gehoorzaam zijn en de plakaten naar de letter ten uitvoer brengen.

Van geboorte, door opvoeding en van aard was hij Spanjaard, en wel zoo geheel en uitsluitend, dat deze omstandigheid alleen hem ongeschikt zou hebben gemaakt om een land te regeeren, zoozeer verschillend van zijn vaderland in zeden en begrippen. Hij was nog meer een vreemdeling te Brussel dan in Engeland. Het vroolijk, pratend, bewegelijk en veerkrachtig leven der Vlamingen en Brabanders was hem hatelijk; de spraakzaamheid der Nederlanders een voortdurend verwijt aan zijn stilzwijgendheid. Door zijne opvoeding had hij daarenboven den ouden nationalen haat tusschen Spanjaard en Vlaming ingezogen, die in Spanje was toegenomen, terwijl hij in de Nederlanden, bij het sneller en werkzamer leven, eer verflauwde. De lichtzinnigheid en zedeloosheid van Filips den Schoone, de afpersingen en de trotschheid zijner hovelingen, waren in Spanje niet vergeten, evenmin als Filips de Tweede zijn grootvader vergeven had, dat hij een vreemdeling was geweest. En thans was zijne krankzinnige oude grootmoeder Joanna gestorven, jaren lang de schrik der katten in den ouden toren, waarin zij zoolang opgesloten was geweest; en hare begrafenis, met grooten luister door hare beide zonen, door Karel te Brussel en door Ferdinand te Augsburg gevierd, scheen eene geschiedenis in het leven terug te roepen, die reeds uit het geheugen begon te verdwijnen, en nieuwen gloed te leenen aan de kastiliaansche heerschappij, zoolang door de stralen der keizerlijke grootheid verduisterd.

Filips' opvoeding was gebrekkig geweest. In een tijd, toen alle vorsten en edelen zich in meer dan eene taal konden uitdrukken, sprak hij niets dan Spaansch, ofschoon hij een weinig Fransch en Italiaansch verstond en dat later vrij gemakkelijk leerde lezen. Hij had zich met geschiedenis en aardrijkskunde bezig gehouden en bezat smaak voor de beeldende kunsten. Trouwens, als hij voor kunst geen gevoel had gehad, dan ware hij een volslagen monster geweest. Geboren te zijn in den aanvang der zestiende eeuw, koning te zijn, erfelijk bezitter van Spanje, Italië en de Nederlanden, en dan niet bezielde te wezen met een sprank van dat vuur, welks gloed die begunstigde landen en die gulden eeuw zoo warm bestraalde, zou inderdaad beneden het menschelijke zijn geweest.

's Konings leefwijze was geregeld. Zijne zwakke gezondheid dwong hem matig te zijn, schoon hij zich licht te buiten ging aan zoetigheden en gebak. Hij sliep veel en nam gewoonlijk weinig beweging; maar in den laatsten tijd hadden zijne genees-

heeren hem geraden de jacht als geneesmiddel tegen de nadeelige gevolgen van zijn zittend leven te beproeven. Hij was zeer nauwgezet in de vervulling zijner godsdienstplichten; de mis, de preek en de vesper woonde hij even regelmatig bij als een monnik; en dit ging zelfs verder, naar de meening van vele goede Katholieken, dan met zijn rang en leeftijd overeenkwam. Behalve dat verschillende priesters geregeld ter zijner onderrichting preekten, onderhield hij zich dagelijks met anderen over duistere theologische geschilpunten. Hij raadpleegde zijn biechtvader tot in de minste bijzonderheden over al zijne dagelijksche verrichtingen, angstvallig vragende of hij zijn geweten ook bezwaren kon, als hij het zoo of anders deed. Toch was hij ruw onzedelijk. Hij schiep er zijn grootste genoegen in om 's nachts vermomd uit te gaan, om in gemeene hollen der ontucht zich over te geven aan grove buitensporigheid. Dat was zijn troost te Brussel, te midden van de gewichtigste staatszaken. Hij was niet karig; integendeel meende men, dat hij zelfs mild zou geweest zijn, als hij in het begin van zijn loopbaan geen geldgebrek geleden had. Gedurende een kouden winter deelde hij met open hand aalmoezen uit aan de armen te Brussel. Hij hield veel van een kwinkslag binnen 's kamers, en kon, als hij met enkele vertrouwde gezellen zich alleen bevond, onmatig om grappen lachen, die hij in 't openbaar afsneed door ijszige deftigheid. Hij was gewoonlijk naar spaansche mode gekleed, met dicht gesloten wambuis en korten mantel; ofschoon hij zich soms veroorloofde de luchtiger fransche en boergoensche moden aan te nemen, en strikken op zijn kleeren, veeren op zijn hoed te dragen. Men hield hem destijds niet voor wreed, maar noemde hem gewoonlijk in de voor vorsten gebruikelijke termen, 'genadig, liefvallig en goedertieren.' De tijd zou leeren of hij daar recht op had.

De hofhouding was gedurende zijn verblijf te Brussel op boergoenschen, niet op spaanschen leest geschoeid; doch van de honderd en vijftig personen, uit welke zij bestond, waren negen tienden Spanjaarden; de overige vijftien of zestien behoorden tot verschillende natiën, Vlamingen, Boergondiërs, Italianen, Engelschen en Duitschers. Zoo viel het in het oog, hoe spoedig hij zijns vaders lessen en voorbeeld in dit opzicht ter zijde stelde, en den grond legde tot dien vernieuwden haat tegen de Spanjaarden, die zoo hevig ontbranden en zoo noodlottig worden zou voor Nederlanders van alle klassen. Hij achtte geen ander volk dan de Spanjaarden; met Spanjaarden ging hij om, met Spanjaarden zat hij in den raad, door Spanjaarden regeerde hij.

Zijn raad bestond uit vijf of zes spaansche granden; de bekende Ruy Gomez, toen Graaf van Melito, later Prins van Eboli, de Hertog van Alva, de Graaf de Feria, de Hertog van Franca

Villa, Don Antonio Toledo en Don Juan Manrique de Lara. ‘De twee kolommen,’ zeide Suriano, ‘waarop dit groote gebouw rust, zijn Ruy Gomez en Alva, en van hun raad hangt het beheer der halve wereld af.’ Beiden stonden als verbitterde vijanden tegenover elkander. Onophoudelijk was hun gekibbel, gloeiend hun wederzijdsche haat, moeielijk de toestand van ieder, vreemdeling of landgenoot, die zaken met de regeering moest afdoen. Had hij zich toch de gunst verzekerd van Gomez, dan had hij zich tevens Alva tot vijand gemaakt; werd hij begunstigd door den Hertog, dan was hij zeker in de buitenste duisternis uitgeworpen te worden door den gunsteling. Alva vertegenwoordigde de oorlogspartij, Ruy Gomez de vredelievende staatkunde, die meer in den geest van Filips viel. De bisschop van Atrecht, die in het oog van de vreemde gezanten meer dan al de anderen beteekende, door zijne bekwaamheid en ondervinding, stond toen geheel op den achtergrond, en kwam zelden in den raad, tenzij hij geroepen werd om advies te geven in zaken van buitengewoon teederen of gewichtigen aard. Hij zou intusschen weder met vollen luister te voorschijn treden ten gevolge van de gebeurtenissen, die op handen waren. De Hertog van Alva, die eveneens zulk een vreeselijke rol in de nog te wachten geschiedenis der Nederlanden spelen zou, was niet bemind bij Filips. Hij werd op dit tijdstip overschaduwde door den invloed van den gunsteling, en bovendien was zijn zwaard noodig in den veldtocht, die in Italië stond ondernomen te worden. Het verdient opmerking, dat men toen den Hertog algemeen beschouwde als besluiteloos en verlegen van aard. Men zou denken, dat zijne vroegere overwinningen hem den roem van moed en bekwaamheid, dien hij ongetwijfeld verdiende, verworven zouden hebben. De toekomst zou eerst die andere hoedanigheden onthullen, die den schrik en de verbazing der wereld zouden verwekken.

Op de schouders van den gunsteling Ruy Gomez da Silva, graaf de Melito, rustte het gansche gewicht van den Staat. Zijn geslacht was van portugeeschen oorsprong. Opgevoed met den Koning, schoon ongeveer acht jaren ouder, dagteekende hunne vriendschap van hun vroegste jeugd. Men verhaalde, dat Ruy Gomez als knaap ter dood veroordeeld was geworden om een slag, dien hij Filips toebreacht, terwijl deze zich mengde in een twist tusschen hem en een anderen page. De Prins wierp zich aan de voeten zijns vaders en smeekte hem zoo vurig om vergiffenis voor den schuldige, dat het den Keizer behaagde het leven van den toekomstigen eersten minister goedgunstig te sparen. Dit voorval zou den grond hebben gelegd tot de bijzondere genegenheid, die tusschen deze twee geacht werd te bestaan, een band zoo nauw als nooit te voren tusschen vorst en

onderdaan was aanschouwd. Ruy Gomez stond bekend voor zijn buigzamen en meegaanden aard, en hij verzuimde geen gelegenheid om de vriendschap, onder zoo gunstige voorteekenen begonnen, te versterken. Men zeide, dat hij zijn meester vooral had gewonnen door eens, bij gelegenheid dat er hoog gespeeld werd, zijn beste kaarten, als verstond hij het spel niet, weg te doen en den Prins met veel zwakkere te laten winnen. Toen de Koning later de toedracht der zaak vernam, was hij zeer ingenomen met de beleefde en onbaatzuchtige handelwijs van den jongen edelman. De toegeeflijkheid, waarmede de gunsteling later de betrekking aanzag, die zoo lang en zoo openlijk tusschen zijne vrouw, de bekende Prinses Eboli, en Filips bestond, vestigde zijne macht voor goed en verzekerde hem die tot aan zijn dood.

Thans bekleedde hij de drie betrekkingen van Kamerdienaar, Staatsraad en Minister van Financiën. Hij kleeedde en ontkleedde zijn meester; sprak of las hem in slaap, wekte hem 's morgens, leidde hen binnen die tot een bijzonder gehoor werden toegelaten, en beredderde de geheele huishouding. Het overige gedeelte van den dag werd gewijd aan de ontzaggelijke briefwisseling en de zaken van het Staatsbestuur, hem opgedragen als eersten minister, belast met het geldelijk beheer. Hij was zeer onkundig: hij miste ervaring of aangeleerde kennis, zoowel in zaken van oorlog als in die des vredes. Zijne eerste opleiding was verwaarloosd, even als zijn meester sprak hij niet anders dan Spaansch, en weinig had hij gelezen. Zijne manieren waren innemend, hij had eene gladde tong, en was voorkomend en welwillend van aard. De hem ingeschapen aanleg tot het behandelen van zaken was uitstekend, en hij was daarbij zoo gevat, dat hij met staatslieden, geleerden en veldheeren over krijgskunst, godgeleerdheid en rechtswetenschap wist te spreken, zonder grove onkunde te verraden. Hij was zeer werkzaam en trachtte door aanhoudende studie goed te maken wat hem aan algemeene kennis ontbrak en met eere aan de eischen van zijn werkkring te voldoen. Tegelijkertijd was hij op verlangen des Konings tegenwoordig bij al de gastmalen, gemaskerde optochten, steekspelen en andere feesten, waarvoor Brussel destijds beroemd was. Geen wonder dat hij bleek zag en uitgeput scheen door overmatig werken. Niettemin vervulde hij zijne plichten met opgeruimdheid, want in den dienst van Filips begeerde hij geen rust. 'Naast God,' zeide Badovaro, had hij niets anders voor oogen, dan het geluk zijns meesters.' Gelijk zich gemakkelijk bevroeden laat was hij reeds zeer rijk, daar hij van Filips voor eene waarde van vijf en zestig duizend gulden 's jaars aan bezittingen ten geschenke had ontvangen, en nog steeds wies de vloed van zijn fortuin.

Aan deze beide mannen, zulk een meester en zulk een gun-

steling, was thans het lot der Nederlanden toevertrouwd.

Zoo als wij gezien hebben had de Koningin van Hongarije, bij gelegenheid van 's Keizers afstand van de regeering, de waardigheid van Landvoogdes der Nederlanden neergelegd. Zij was eene vrouw van een mannelijk karakter, een geduchte jageres voor het aangezicht des Heeren, beroemd om haar paardrijden, een waardige afstammeling van Maria van Boergoenje. In weerwil van al de fraaie woorden, die zij, bij de groote plechtigheid van den 25sten October, met den welsprekenden Maas had gewisseld, was zij inderdaad zeer gehaat in de provinciën, en vergold zij dien haat met afkeer. 'Ik zou onder dit volk niet kunnen leven,' schreef zij den Keizer, slechts eenige weken vóór zijn troonsafstand, 'zelfs niet als bijzonder persoon; want het zou mij onmogelijk zijn mijne plichten te vervullen jegens God en mijn Vorst. En wat betreft hen te regeeren, ik roep God tot getuige, dat die taak mij zoo tegen staat, dat ik liever door arbeid mijn brood zou verdienen, dan dat te beproeven.'⁽¹⁾ Zij voegde er bij, dat eene vrouw van vijftig jaren, die vijf-en-twintig jaren den staat gediend had, recht had op rust, en dat zij bovendien 'te oud' was 'om op nieuw te beginnen en haar *a b c* te leeren.' De Keizer, die haar altijd geëerd had om de stiptheid, waarmede zij zijne ontwerpen had uitgevoerd, wist dat het te vergeefs zou zijn haar te willen terughouden. Wat Filips betreft, hij haatte zijne moei en zij haatte hem, ofschoon hij, zoowel ten tijde van 's Keizers abdicatie als later, gaarne gewild had dat zij het bestuur weder op zich nam.

De nieuwe landvoogd zou de Hertog van Savoie zijn. Deze dolende en avontuurlijke Vorst zocht door Filips zijn fortuin te maken en was door den Koning met zoo veel gunst ontvangen, als hij ooit te voren van den Keizer had genoten. Emanuël Philibert van Savoie toen omstreeks zes- of zeven-en-twintig jaren oud, was de zoon van den vroegeren ongelukkigen Hertog en van Donna Beatrice van Portugal, zuster der Keizerin. Karel was zijn oom, Filips zijn neef. De genegenheid van den Keizer voor zijne moeder was bekend; maar de trouw, waarmede het Huis van Savoie de zijde van den Keizer gehouden had, bracht den ouden Hertog niets dan ongeluk aan. Hij had al zijn fortuin verloren en was van al zijne waardigheden en bezittingen beroofd geworden.

De eenige erfenis die hij zijn zoon naliet, was zijn zwaard. De jonge Prins van Piëmont, gelijk men hem in zijne jeugd gewoonlijk noemde, ging naar 's Keizers leger en werd er met

(1) Papiers d'état du Cardinal GRANVELLE IV 476 - 'Et peus affirmer à V.M. et prendre Dieu en temoing que les gouverner m'est tant aborrible, que j'aymerois mieux gagner ma vie que de m'y mectre. Zie verder Aanteek. 7.

de meeste onderscheiding ontvangen. Spoedig kwam hij in den krijgsdienst vooruit. Steeds gedachtig aan zijne geliefkoosde zinspreuk ‘Spoliatis arma supersunt’, had hij besloten, zich zoo mogelijk, enkel met zijn zwaard den weg te banen tot roem, tot rijkdom, ja zelfs tot zijne erflanden. De oorlog was voor hem niet enkel een hartstocht, maar een broodwinning. Elk zijner veldtochten was eene kansrekening, en hij had langen tijd een behoorlijk inkomen getrokken door hooge krijgsgewonnen tegen lagen prijs te koopen van de soldaten, in wier handen zij vielen, doch die onbewust waren van hun rang, om hen later tegen een hoogen losprijs vrij te laten: een soort van menschenhandel in die tijden niet ongewoon, en die volstrekt niet schandelijk geacht werd. De maarschalk Strozzi, graaf Mansfeld, en andere krijgslieden van beroep, trokken er het grootste gedeelte hunner inkomsten uit. Vrede scheen hun derhalve een onnatuurlijken toestand, waardoor al de vruchten van hunne nijverheid afgesneden en zij veroordeeld werden tot ledigheid en armoede. De hertog van Savoie was een der ervarendste en gelukkigste veldheeren van zijn tijd geworden, en een bijzonder gunsteling van den Keizer. Hij had met Alva gediend in de veldtochten tegen de protestanten in Duitschland, en andere niet minder belangrijke krijgstooneelen met hem betreden. Daar de krijg zijn element was, beschouwde hij vrede als niet wenschelijk, ofschoon hij er toch het recht van bestaan nog van kon erkennen. Een wapenstilstand scheen hem echter een dwaze paradox, niet waard dat men er acht op sloeg. Van dien bij voorbeeld, die gesloten was in Februari 1555 na den afstand van Karel, kon, volgens hem, alleen partij worden getrokken door onverwachte invallen in 's vijands land, als de bevolking soms vertrouwen mocht stellen in het bezworen woord van vorsten en hunne gevolmachtigden. Hij had een schijn van grond voor zijne staat- en krijgskundige zedeleer, daar hij slechts verlangde dat kwaad te doen, wat anderen hem hadden aangedaan. Zijn vader was tot den bedelstaf gebracht, zijne moeder van verdriet en wanhoop gestorven, hij zelf van den rang van souverain tot dien van huurling verlaagd, door aanslagen gedurende een wapenstilstand. Hij ging door voor een man van zeer veel bekwaamheid, en was bekend om zijn vermetelen moed. Zijne roekeloosheid beschouwde men als de eenige schaduwzijde van zijn karakter als veldheer. Hij had groote begaafdheden, sprak Latijn, Fransch, Spaansch en Italiaansch, met even veel gemak, maakte veel werk van de schoone kunsten, schreef veel en in zeer gekuischten stijl. Zulk een man was Philibert van Savoie, de arme neef van den machtigen Keizer, de avontuurlijke en zwervende bloedverwant van den trotschen Filips, een vorst zonder volk, een hertog zonder hertogdom; die niets te hopen

had dan van den oorlog, wiens eenige inkomsten voortsproten uit roof; het beeld van een kloek, mannelijk krijger: klein van gestalte, maar welgevormd en stevig van bouw, krijgshaftig in houding, ‘met het zwaard onder zijn arm, als een korporaal’, omdat een inwendige kwaal hem belette een gordel te dragen, steeds er op uit om zijn winst te doen met elken kans, dien een nieuwe reeks van veldtochten hem mocht aanbieden. Met zijne nieuwe bezoldiging als landvoogd, zijne jaargelden en de overblijfselen van zijne bezittingen in Nice en Piemont, had hij thans het schitterend jaarlijksch inkomen van honderd duizend kronen, en maakte zich sterk het geheel te verteren.

Karels begeerte was geweest de baan van Filips van den aanvang af te effenen. Daartoe had hij eene krachtige poging gedaan, om het werk zijner regeering als ongedaan te maken, om de werking van zijn staatkundig stelsel te schorsen. De Keizer en veroveraar, die zijn geheele leven door geoorloofd had, trachtte, op het einde zijner regeering, vrede te scheppen. Maar het was niet zoo gemakkelijk eene bevrediging van Europa zoo dramatisch in te richten, als hij verlangde, om zich met zelfvoldoening in zijn mantel te kunnen hullen, en het gordijn over zijn veel bewogen loopbaan te laten vallen onder een plechtig en statig stilzwijgen. Gedurende den herfst en den winter van 1555 waren de vijandelijkheden feitelijk gestaakt, en volgden slepende onderhandelingen. Verscheidene maanden lang stonden legermachten werkeloos tegenover elkander, terwijl de diplomaten zonder merkbaar gevolg met elkander bleven schermen. Eindelijk werd, op den 5den Februari 1556, door de vredelandelaars, sinds den aanvang van het jaar te Vaucelles bijeen, een verdrag gesloten, dat meer een wapenstilstand was dan een vrede. De vijandelijkheden zouden gedurende vijf jaren geschorst worden, zoowel ter zee als te land, in Frankrijk, Spanje, Vlaanderen en Italië, in alle rijken van de Koningen van Frankrijk en van Spanje. De Paus was uitdrukkelijk begrepen in het verdrag, dat onderteekend was van wege Frankrijk door den Admiraal Coligny en Sebastiaan l'Aubespine en van wege Spanje door den graaf de Lalaing, Philibert de Bruxelles, Simon Renard en Jean Baptiste Scicco, een rechtsgeleerde uit Cremona. Intusschen had in de maand December te voren de Paus met den Koning van Frankrijk een verdrag gesloten, waardoor deze plechtige wapenstilstand een waar goochelspel werd. Terwijl Hendriks en Filips gevolmachtigden zich onderling bij eede verbonden, was men overeengekomen, dat Frankrijk met geld en manschappen Paus Paulus zou ondersteunen tot het volvoeren van zijn plan, om de Spanjaarden gansch en al uit het italiaansche schiereiland te verdrijven. De Koning zou den Kerkvoogd zijne hulp leenen, en, ter belooning, uit Filips'

verbeurdverklaarde rijken tronen knippen voor zijne eigene jongere kinderen. Hoe zou Frankrijk gedraald hebben met zulke vooruitzichten op Italië neer te strijken? Hoe kon het anders of de altoos glimmende gloed van naijver tusschen Habsburg en Valois moest uitbarsten tot een brand, nu de eerwaardige stedehouder van Christus het aanblies?

Duurde de vrede ook nauwelijks langer dan een ademtocht, de mare er van verspreidde groote blijdschap in de Nederlanden. Men verheugde zich zelfs over een tijdelijke schorsing van die lange reeks van oorlogen, waaruit zekerlijk geen voordeel te trekken viel, en waarvoor de gewesten geld, manschappen en slagvelden leveren moesten, zonder vooruitzicht om bij eenige overwinning, hoe schitterend ook, of bij eenig verdrag, hoe ook gesloten, eenige baat te vinden. Een land van fabrieken, landbouw en handel, kloppend van nijverleven, kon er slechts bij verliezen als het voortdurend in een legerkamp herschapen werd. Alles in de Nederlanden deelde in de vroolijkheid, en te Antwerpen, de eerste handelstad van de provinciën en van Europa, kende de opgetogenheid geen grenzen. Geheele ossen werden op de openbare pleinen gebraden; de straten, die weldra met het onschuldige bloed der ingezetenen zouden geverfd worden, stroomden van wijn; honderde eerepoorten versierden den weg, toen Filips derwaarts toog; en een regen van bloemen werd, schoon het in Februari was, voor zijne voeten gestrooid. Zoo was zijn onthaal in de levenslustige stad; doch somberder dan gewoonlijk stond zijn gelaat, bij deze betuigingen van blijdschap. Velen meenden, dat Filips werkelijk teleurgesteld was door het sluiten van dezen wapenstilstand, dat een sprank van die krijgshaftige eerezucht, die zijne lofredenaars hem toeschreven, hem bezielde, ja zelfs, dat hij de onwaarschijnlijkheid inziende van een lange schorsing der vijandelijkheden, begeerig uitzag naar de kansen, die het hervatten van den oorlog hem zou aanbieden. Het geheime verdrag van den Paus met Frankrijk was natuurlijk niet zoo geheim, of men mistrouwde ten sterkste de eerlijkheid der bedoelingen, waarmede partijen tot het verdrag van Vaucelles waren toegetreden, bedoelingen, die voorzeker niet lijnrecht aandruischten tegen de leer en de handelingen van den nieuwen landvoogd der Nederlanden op het stuk van wapenschorsingen. Filips, die zijn toestand inzag, broedde over nieuwe oorlogsplannen, terwijl zijne onderdanen in al de Nederlanden klokken luidden en vreugdevuren ontstaken. Die plannen, in eene niet zeer verwijderde toekomst ten uitvoer te brengen, deden intusschen het groote plan, waaraan hij zijn leven zou wijden, tijdelijk verschuiven.

De Keizer had altijd de Nederlanden willen beschouwen als één geheel, en haatte de verouderde oorkonden en halstarrig

vastgehouden privilegiën, die met zijne denkbeelden van orde en regelmaat in strijd waren. Twee groote werktuigen, het hof van Mechelen en de Inquisitie, zouden al deze onregelmatige en ongelijkslachtige rechten op afdoende wijs vereenvoudigen en gelijkmaken. De wereldlijke rechtbank had alle verscheidenheid in de wetten door een algemeene intrekking der constitutiën, en het geestelijke hof door alle verschillen in het godsdienstig geloof te vernietigen. Tusschen twee zulke molensteen en de Nederlanden, dacht men, wel tot eenheid kunnen gemalen worden. Filips nam deze overlevering aan. Zijn vader had nooit den tijd gehad om al zijne plannen te volvoeren, maar de zoon zou, althans in alles, wat het godsdienstig gedeelte van het stelsel betrof, wel een waardige opvolger zijn. Een van zijne eerste regeringsmaatregelen was de hernieuwing van het gevreesde edict van 1550. Hij deed dit op uitdrukkelijken raad van den bisschop van Atrecht, die hem het nut aantoonde, van de populariteit van zijns vaders naam te trekken, om het afgrijselijke stelsel, waartoe men besloten was, te schragen. Vermits het edict van Karel kwam, kon men altijd beweren, dat men niets nieuws invoerde; dat verbranden, ophangen en verdrinken ter zake van godsdienst een deel uitmaakte van de nationale instellingen; dat het de bekrachtiging had ontvangen van den verstandigen Keizer, en door de wijsheid van vroegere geslachten was bevestigd. De uitkomst zou de slimheid van dezen raad bewijzen. Tallooze malen werd in later jaren, wat dit punt betrof, een beroep gedaan op de vaderlandsliefde en den behoudszin der Nederlanders. Herhaaldelijk werden zij opgeroepen om de inquisitie te handhaven, op grond, dat hunne voorouders er zich aan hadden onderworpen, en dat niets was veranderd door Filips, die alleen verlangde de kerk en de kroon te handhaven in het gezag, dat zij hadden in de dagen van zijn vader 'loffelijker gedachtenis.'

Intusschen schenen 's Konings oorlogsplannen voor het oogenblik dit geliefkoosd denkbeeld op den achtergrond te schuiven. Hij scheen bij den aanvang als te vertragen in het najagen van het doel, dat hij slechts met zijn dood zou laten varen. Het edict van 1550 was hernieuwd en bekrachtigd, en allen, die eenig ambt bekleedden, kregen bevel het getrouw ten uitvoer te leggen op straffe van onmiddellijk ontslag. Niettemin werd het nergens met kracht toegepast. Men verzette er zich openlijk tegen in Holland; te Antwerpen werd de afkondiging eenvoudig geweigerd, door geheel Brabant werd het wederzegd. Het kan bevreemden, dat zulk eene ongehoorzaamheid werd geduld; maar de Koning had geld noodig. Hij was bereid zich een poos te onthouden van de provinciën door nieuwe godsdienstvervolging te verbitteren, op het oogenblik, dat hij haar den laatsten stuiver uit de beurs persen ging.

De vreugde, waarmede het volk den vrede had begroet, leverde den Koning alzoo een alles behalve aangenaam schouwspel op. De provinciën verwachtten, dat de legers, op hare kosten gedurende den oorlog onderhouden, zouden worden afgedankt, terwijl bij hem het voornemen daartoe volstrekt niet bestond. Daar de wapenstilstand stellig slechts tijdelijk zou zijn, was hij weinig gezind de hulpmiddelen te verminderen voor een oorlog, die elk oogenblik kon hervat worden. Tot het handhaven van de legermacht in de Nederlanden op den bestaanden voet, was een aanzienlijke som noodig, want de soldij was sinds lang in achterstand. Hieromtrent had de Koning eene verklaring aan de Staten der gewesten gedaan, maar de zaak werd gedurende de onderhandelingen met Frankrijk geheim gehouden. Zoo evenwel was de weg gebaad voor de ‘bede,’ die hij thans in het voorjaar van 1556 aan de te Brussel vergaderde Staten deed. Die bede zou bestaan in den honderdsten penning van alle onroerende goederen, en in den vijftigsten van alle koopmanschappen, te voldoen in drie termijnen.

Voor zoover zij den vorm eener gedwongene heffing had, werd de bede geweigerd door Vlaanderen, Brabant, Holland en de voornaamste andere provinciën, maar, als gewoonlijk, werd een behoorlijk, zelfs ruim aanbod van geld van de zijde der Staten gedaan. Dit nam Filips aan, in de overtuiging, dat het, nu hij over een oorlog tegen Frankrijk dacht, hoogst onstaatkundig zou zijn, op de gedwongen heffing te blijven aandringen. De afkondiging van den wapenstilstand in Italië was lang verschoven, en de eerste inbreuk die er op gemaakt werd, vond in dat land plaats. De kunstgrepen der staatkunde, de bijzondere plannen van eierzuchtigen, liepen met Filips kortstondigen oorlogsijver samen, om hem in een hoogst valschen toestand te brengen, namelijk in een vijandige tegenover den Paus. Hetgeen onvermijdelijk was, gebeurde: het geheim verdrag van December bracht de ontbinding van den wapenstilstand van Februari te weeg.

Groot was de verontwaardiging van Paulus Caraffa, toen die wapenstilstand hem het eerst van de zijde der fransche regeering door den kardinaal de Tournon werd medegedeeld. In weerwil van Frankrijks betuigingen, dat het geheim verbond verbindend bleef, beklagde zich de Kerkvoogd dat hij aan zijn eigen lot scheen overgelaten te worden, en alleen met het machtige Spanje zou moeten kampen.

Paus Paulus IV, uit het huis van Caraffa, was, wat zijn maatschappelijken toestand betreft, de tegenvoeter van Keizer Karel. Op het zelfde oogenblik, dat de veroveraar en alleenheerscher de kroon voor de monnikspij ruilde en den machtigsten troon der aarde voor een kloostercel verliet, had deze oude

monnik, even afgemat van wetenschap en godsdienstige afzondering als Karel van grootheid en macht, afstand gedaan van zijn rang als geleerde, en den rozenkrans verwisseld tegen de sleutels en het zwaard. Een Faust op den pauselijken Stoel walgde van een leven van bespiegeling en zelfverloochening, en onmiddellijk na zijne verkiezing bleek hij bezield door wereldsche hartstochten, en geprikkeld door de woeste eerezucht van een oorlogsman. Hij was met de zelfde haast uit het klooster gesneld, als waarmede Karel het had opgezocht. Hij haakte even begeerig naar de stormen der wereld, als de veroveraar, zoolang door den wervelwind der menschelijke dingen gezweept, uitzag naar eene rustige haven⁽¹⁾. Geen zijner voorgangers was grooter dwingeland geweest, oorlogzuchtiger of meer geneigd om de wereldsche macht van Rome te verheffen en te versterken. In de inquisitie zag hij het groote werktuig, waardoor dit doel kon bereikt worden, en toch was hij een tijdlang de tegenstander van Filips! Deze enkele omstandigheid ware, bij gebreke van andere bewijzen, voldoende, om aan te toonen, dat de rol, die hij wenschte te spelen, boven zijne kracht ging. Had zijne bekwaamheid eenigermate zijne eerezucht geëvenaard, dan zou hij grooten invloed op het lot der wereld hebben kunnen uitoefenen; maar gelukkig kwam geen tooverkunst Paulus Caraffa te hulp, en de monnik met den driedubbelen myter gekroond en op den pauselijken troon verheven, was alleen een driftig, gemelijk, knorrig, twistziek grijsaard, de speelbal van zijne machtige vijanden en listige bloedverwanten. Zijn haat tegen Spanje en de Spanjaarden kende geene palen. Hij noemde ze ‘kettters, scheurmakers, van God verlatenen, gebroed van Joden en Mooren, den droesem der aarde’. Zulk eene zinnelooze vervoering gaf gemakkelijk spel met hem, en een bekwaam kunstenaar stond aan zijn zijde om de snaren, trillend van ouderdom en hartstocht, in beweging te houden. De krachtigste geest en voornaamste onruststoker aan het pauselijke hof was de kardinaal Caraffa, 's Pausen neef, vroeger een woest en losbandig krijger. Hij deed de gramschap van den Kerkvoogd ontvlammen door hem voor te houden, hoe het vijandig huis van Colonna, ondersteund door den hertog van Alva, thans onderkoning van Napels, en door de gansche spaansche macht, nu bevrijd van de vrees voor vijandelijkheden met Frankrijk, de handen vrij zou hebben om wraak te nemen op hun geslacht. Het fransche hof, door

(1) ‘Qu'alors et en ce même temps il se fit d'étranges metamorphoses plus qu'il ne s'en soit dans celles d'Ovide. Que le plus grand mondain et ambitieux guerrier se voua et se rendit religieux et le pape Paul IV Caraffe, qui avoit esté le plus austere theatin, devot et religieux, se rendit ambitieux mondain et guerrier’ - BRANTÔME, Hommes illustres, art. Charles Quint.

het geheim tractaat gebonden, zou daaraan gehouden worden. Ofschoon de Paus uitdrukkelijk begrepen was in het verdrag van Vaucelles, hadden de spaansche legerbenden reeds eene vijandige houding in het zuiden van Italië aangenomen. De kardinaal wilde dadelijk naar Parijs, om den koning van Frankrijk tot medelijden op te wekken met zijn toestand en dien van zijn oom. Een onmiddellijke breuk tusschen Frankrijk en Spanje, eene nieuwe uitbarsting van den oorlogsbrand over geheel Europa, moest de eer en de belangen der Caraffa's redden. De kardinaal de Tournon, die een zoo plotseling verbreken van de vredelievende betrekkingen tusschen zijn land en Spanje niet wenschte, slaagde er in, Caraffa nog een tijd lang te Rome te houden. Hij bleef er, maar niet werkeloos. De rustelooze intrigant had reeds nauwe betrekkingen aangeknoopt met de gewichtigste persoon in Frankrijk, Diana van Poitiers. Deze eerwaardige courtisane, in het genot van wier bekoorlijkheden, even als in dat van de overige koninklijke bezittingen, Hendrik zijn overleden vader was opgevolgd, werd gewonnen door de vleierijen van den sluwen Caraffa en door de hoffelijkheden der Guises. De beste en schranderste staatslieden, de Connétable en de Admiraal, waren voor den vrede; want zij kenden den toestand van Frankrijk. De hertog van Guise en de kardinaal Van Lotharingen waren voor eene vredebreuk; want zij hoopten den invloed van hun Huis door den oorlog te versterken. Coligny had het verdrag van Vaucelles geteekend en wenschte het te handhaven; doch de invloed van de katholieke partij was aan het rijzen. Zoo kwam de katholieke koning in vijandschap met die partij en met den Paus. De koningin was even geneigd als de bijzit om Caraffa een gunstig oor te leenen; want Catharina de Medici wenschte haren neef, den maarschalk Strozzi eer en voordeel te bezorgen bij mogelijke nieuwe veldtochten in Italië.

Thans kwam een toeval de plannen van het pauselijke hof in de hand werken. Een onbeduidende omstandigheid leidde tot twist met Spanje. De spaansche gezant te Rome had de gewoonte, vroeg in den morgen de stad te verlaten om te gaan jagen, en lang had hij het voorrecht genoten, de poorten, wanneer hij het verlangde, voor zich te zien openen. Bij toeval of bij opzet werd hem eens de vergunning geweigerd om de poort als gewoonlijk uit te gaan. Ongehind om zijne jacht op te geven, en verwoed over 't geen hem eene onwaardige behandeling scheen, viel Zijne Excellentie, geholpen door zijne volgelingen de wacht aan en overmande ze; hij trok de stad uit en zette zijn vermaak voort. De Paus ziedde van toorn, Caraffa blies dien behendig aan. Den gezant werd het gehoor, waarom hij verzocht had ten einde zijn gedrag te verontschuldigen, geweigerd, en de mijn zoover gereed zijnde, scheen ook het juiste

tijdstip gekomen om er de lont aan te leggen. De kardinaal vertrok in allerijl naar Parijs. In zijn gehoor bij den Koning zeide hij, dat Zijne Heiligheid onbepaald vertrouwen had gesteld in het geheim verbond met Zijne Majesteit; dat de onlangs gesloten wapenstilstand met Spanje den Kerkvoogd aan de genade van den Spanjaard prijs gaf; dat de hertog van Alva reeds het zwaard had getrokken; dat de Paus zich het genoeg en de eer had verschaft om den Koning van Frankrijk te verkiezen tot beschermer van den pauselijken Stoel in het algemeen, en van het Huis der Caraffa's in het bijzonder, en dat het oogenblik thans was gekomen om zijne bescherming in te roepen. Hij gaf hem bovendien, op hoog gezag van den Paus, de verzekering, dat Zijne Majesteit, door den laatsten wapenstilstand met Spanje te eerbiedigen, zoowel de menschenlijke als de Goddelijke wetten zou schenden. Rede en billijkheid eischten, dat hij den Kerkvoogd verdedigde, nu de Spanjaarden gereed stonden, van den wapenstilstand gebruik te maken om hem afbreuk te doen. Daarenboven was de Paus opgenomen geworden in het verdrag van Vaucelles, en men kon hem dus niet verlaten zonder dat verdrag zelf te schenden. De kunstgrepen en bewijsgronden van den kardinaal droegen vrucht; men besloot tot den oorlog ten gunste van den Paus. Krachtens de machtiging van Zijne Heiligheid, waarvan de kardinaal voorzien was, ontsloeg hij den Koning van de verplichting om zijn eed jegens Spanje gestand te doen. Hij onthief hem evenzoo van de verplichting om de vijandelijkheden te doen voorafgaan door eene oorlogsverklaring. Al dadelijk werd Strozzi met eenige in der haast bijeengeraapte troepen, naar Italië gezonden, terwijl de hertog van Guise een geregeld leger verzamelde.

Toen de zaak alzoo op touw gezet en de oorlog weder over Europa losgebarsten was, deed de kardinaal zijn openlijken intocht te Parijs, als legaat van den Paus. De menigte verdrong zich om den muilezel, waarop hij aan het hoofd van een luisterrijken stoet door de straten reed. Ieder was begeerig den zegen te ontvangen van den heiligen man, die zulk een verre reis had gemaakt om den opvolger van Sint Pieter te vertegenwoordigen, en de krachten van alle ware geloovigen voor zijne zaak te werven. Uiterlijk scheen hij de aanbidding van het bijgeloovig volk met welgemeende zegenbeden te beantwoorden, maar zijne vrienden, die hem omringden, hoorden schimp en hoon over zijne lippen komen. 'Laten zij bedrogen zijn, als zij bedrogen willen worden,' mompelde hij, terwijl hij hen met den genadigden, zalvenden glimlach toeknikte, die hem in zijn heilig ambt betaamde. Ziedaar de bouwstoffen van deze nieuwe verbindtenis; ziedaar de brandstof, waarmede de nieuwe oorlogsvlam ontstoken en onderhouden werd. Zoo waren de groote

mogendheden der aarde - Spanje, Frankrijk, Engeland en de pauselijke staat - onderling in oorlog gebracht, en stonden de volken jaren lang ten kampstrijd tegenover elkander. Het door ons vermelde toont, hoe vele nationale belangen en beginselen gemoeid waren bij den aldus weder begonnen strijd, waarin duizenden hun beste bloed zouden vergieten en millioenen gedoemd zouden zijn vrede en rust te ruilen voor al de ellenden, die hongersnood en plundering om zich verspreiden. Ongetwijfeld zou het Caraffa's vroolijkheid, bij zijn zegevierenden intocht in Parijs, nieuwe stof tot lachen hebben verschaft, indien hem iemand had willen wijsmaken, dat de begrippen of de welvaart van de ingezetenen der groote Staten, thans in zijn net verward, toch wel eenigen invloed op de kwestie van oorlog of vrede hadden mogen uitoefenen. Voor hem hing het wereldbestuur van gansch andere dingen af. De listen en lagen van een kardinaal, de kunstgrepen eener bijzit, de snippenjacht van een gezant, de beurs van een partijganger, de kwade luim van een monnik, de onderlinge haat van italiaansche geslachten - en bovenal de eeuwigdurende vijandschap van de twee aanzienlijke Vorstenhuizen, die het grootste gedeelte van Europa als hun bijzonder eigendom beschouwden, waren de raderen, waarop het lot der Christenheid voortrolde. Wat waren, in vergelijking hiervan, groote zedelijke en politieke denkbeelden, plannen van staatslieden, verwachtingen van volken? De tijd zou het spoedig leeren. Nog strekte het regeeren uitsluitend ten voordeele van de regeerders. Doch deze nietige oorlog, uit kleingeestige beweegredenen ontsproten, stond gevolgd te worden door het grootsche schouwspel, waaruit Europa leeren zou dat er nog beginselen en volken bestonden, en dat eene natie van rustige koop- en handwerkslieden de machten der aarde kon trotseren, en geslachten na geslachten leven en bezittingen voor eene heilige zaak zouden veil hebben.

Het ligt niet in ons plan de bijzonderheden van den veldtocht in Italië te verhalen; trouwens deze oorlog van staatslist en geslepenheid heeft thans alle wezenlijk belang verloren. Ongetwijfeld was in die dagen het militaire tweegevecht tusschen twee zulke beroemde veldheeren als de hertogen van Guise en van Alva in het oog der mannen van het vak hoogst belangwekkend; maar de vooruitgang in de kunst van menschen slachten heeft eene zoo verouderde vertooning, zelfs uit het oogpunt der krijgskunst, van belang beroofd. Het geeft niet veel voldoening, een oorlog, naar den ouden regel gevoerd, te volgen, en na te gaan hoe de beide partijen rustig burcht na burcht en stad na stad, innamen, met een stelselmatigheid en een overleg, die bewezen, hoe, naar het oordeel der aanvoerders, de oorlog de eenige ernstige bezigheid ter wereld was, en niet

haastig noch tegen de regels, moest afgedaan worden, terwijl een veldheer, die een goede kans voor zich zag, zijn beroep te goed moest kennen, om ze haastig aan te grijpen, eer hij zeker was van een volgende. Sinds het eind van het jaar 1556, toen Strozzi, de meer ervaren dan gelukkige aanvoerder, de Alpen overtrok, tot aan den herfst van het volgende jaar, toen de hertog van Alva vrede sloot met den Paus, werd er nauwelijks één geregelde slag geleverd, en viel er nauwelijks één belangrijke gebeurtenis voor. Zoo als gewoonlijk wendde Alva zijn stelsel van afmatten met groot voordeel tegenover zijn vijand aan. Hij had geen lust, zoo als hij tegen een zijner vrienden zeide: het geheele koninkrijk Napels op het spel te zetten tegen den geborduurden kazak van den hertog van Guise. Buitendien was hij, naar het zeggen van Ruy Gomez tot den gezant van Venetië, ten oorlog gezonden ‘met een breidel in den mond.’ Filips, zeer bezwaard over den zoo vreemden vijandigen toestand, waarin hij zich tegenover de kerk bevond, had allen doctoren en theologen, die hij gewoonlijk raadpleegde, de vraag gedaan, of deze oorlog met den Paus zijn titel van aller-Katholieksten Koning niet in de waagschaal stellen zou. De bisschop van Atrecht en 's Konings gunsteling keurden beiden den oorlog af en trachtten, met al hun invloed, de vredelievende neiging aan te moedigen. De geleerden waren van oordeel, dat Filips, daar hij in Italië slechts tot zelfverdediging en ter bescherming zijner Staten had gestreden, niet bezorgd behoefde te zijn wat zijn recht betrof op een titel, waarop hij zoo veel prijs stelde⁽¹⁾. Niettemin moesten deze overdenkingen en twijfelingen de handelingen van Alva wel belemmeren. Inwendig mokte hij over zijn, naar hij meende, vernederenden toestand. Tegelijk maakte hij den Hertog van Guise nog woedender door de onnatuurlijke rustigheid zijner bewegingen. Vestingen en steden werden, de eene voor, de andere na, met de tartendste kalmte bemachtigd, terwijl zijn tegenstander, ziedend van gramschap, te vergeefs trachtte hem door geweld of list er toe te brengen om de kans van een geregelden slag te wagen. De slag van St. Quintijn, waarvan het verhaal tot ons onderwerp behoort en die weldra onze aandacht zal bezig houden, besliste eindelijk ook over de italiaansche krijgsverrichtingen. Egmonds schitterende overwinning in Picardije maakte een zege in Italië overbodig, en stelde den uitslag van Alva's veldtocht in zijn eigen macht. De Hertog van Guise werd teruggeroepen om de fransche grenzen, door de dapperheid van den vlaamschen held in gevaar gebracht, te verdedigen, en den Paus bleef niets anders over dan zoo goed vrede te maken als hij kon. Alles stond nu even voordeelig, en

(1) Zie aanteekening 8.

de veldtocht werd besloten met eene hoogst eigenaardige en vermakelijke vertooning. 's Pausen kinderachtige eierzucht, gesteund door de listen van zijn neef, hadden den franschen Koning in een oorlog gewikkeld, die noch met zijne belangen, noch met zijne neiging strookte. Paulus zag nu, dat zijn bondgenoot te zeer in het nauw was gebracht om hem die bescherming te verleen en waarop hij gerekend had, toen hij op zijn ouden dag zijne krijgsmans loopbaan begon. Hij wenschte derhalve niets liever dan zijn vriend te verlaten, en zichzelven aan een lastigen toestand te onttrekken, door een verdrag met zijne katholieke Majesteit te sluiten op de gunstigste voorwaarden, die hij verkrijgen kon. De Koning van Frankrijk, die alleen ter wille van Zijne Heiligheid ten strijde getrokken was, mocht verder den oorlog alleen uitvechten, terwijl de Paus vrede maakte met de gansche wereld. Geen beter uitkomst kon er voor Filips wezen. Alva ontving last den Heiligen Vader de geschikte en voegzame gelegenheid te verschaffen om aan zijn wensch te voldoen. De zegevierende veldheer vernam, dat zijn meester geen andere vruchten verlangde van de gebiedende houding, door hem in Italië aangenomen, of van de overwinning van St. Quentin, dan eene algeheele vergiffenis door den Paus te verleen en voor een, zij het dan ook zelfverdedigenden, oorlog tegen hem ondernomen. Op vriendschappelijken voet begon er een beleg van Rome, en tegen den nacht van den 20sten Augustus 1557 werd een storm of ‘camiciata’ op de heilige stad beraamd. De Paus stemde er in toe, zich te laten verrassen, terwijl Alva, den schijn aannemende van zijn gewone voorzichtigheid nog te overdrijven, zijne troepen zou doen terugtrekken op het oogenblik, dat de triomfantelijke aanval zou geschieden⁽¹⁾. Het dreigend gevaar van de heilige stad en van zijn geheiligden persoon verschaften dus den Paus een voorwendsel om zijne eigene zaak en die van zijn bondgenoot te verlaten, terwijl den Hertog van Alva vergund werd, in naam van zijn meester en van zich zelven, zijne onderwerping te betuigen aan de kerk en vrede te maken met Rome. De spaansche veldheer was genoodzaakt, met innerlijke verontwaardiging en tegenzin, aan de ijdelheid van een gemelijken en heerschzuchtigen grijsaard toe te geven. Men knoopte onderhandelingen aan, en zoo behendig had de Hertog gedurende het voorjaar en den zomer zijn spel gespeeld, dat hij, toegelaten om 's Pausen voet te kussen, een honderdtal italiaansche steden als eene vredegift voor Zijne Heiligheid aanbieden kon. Hij gaf ze nu, met schijnbaren ootmoed maar verkropte spijt, terug, onder voorwaarde, dat de

(1) Zie Aanteekening 9 hierachter.

vestingwerken zouden geslecht en het verbond met Frankrijk zou opgezegd worden. Zoo deed de geestdrijverij van Filips zijn eigen toestand en dien van zijn tegenstander geheel verkeerren; zoo had de overwonnen Kerkvoogd het schier in zijne macht, den overwinnenden veldheer voorwaarden voor te schrijven. De Koning, die zich aldus voor een ouden droomer kon vernederen, terwijl hij zich tot een geesel van zijne onderdanen maakte, verdiende den banvloek, die voor hem gereed lag, wel. En hij zou althans al de verpletterende kracht van zulk een doemvonnis gevoeld hebben.

De Hertog van Guise ontving tot afscheid van den Paus de verzekering, dat hij weinig had gedaan ter bevordering van de belangen zijns Konings, minder nog ter bescherming van de kerk, en het minst van alles voor zijn eigen roem, en daarmede vertrok hij in aller ijl naar Civita Vecchia, om aan de vlaamsche grenzen zijn weinig roemrijken veldtocht in Italië zoo mogelijk weder goed te maken. Het verdrag tusschen den Paus en den Hertog van Alva werd geteekend op den 14den September 1557, en de spaansche veldheer ging te Milaan zijn winterkwartier opslaan. Kardinaal Caraffa werd van het fransche hof naar dat van Madrid verplaatst om dáár nieuwe plannen te smeden tegen den vrede der volken en voor den luister van zijn Huis. Zeer weinig roem werd door de kampioenen inge oogst. Noch Spanje, noch Frankrijk, noch Paulus IV waren door den Italiaanschen oorlog in gunstiger toestand gekomen, integendeel zij hadden er allen bij verloren. Frankrijk had een roemloozen terugtocht gemaakt, de Paus een belachelijk verdrag, en de eenige overwinnende partij, de Koning van Spanje, gaf in den loop van den zomer het vorstendom Siena aan Cosmo de Medici. Had Venetië meer vriendschap jegens Filips betoond en meer geneigdheid om zijne plannen te ondersteunen, dan zou waarschijnlijk deze Republiek den prijs bekomen hebben, die nu Cosmo ten deel viel. Deze sluwe en beginsellooze vorst, die zoo goed de kunst verstond in troebel water te visschen, had met goed gevolg alle partijen om den tuin geleid, Spanje en Frankrijk zoowel als Rome. De man, die niet alleen aan den strijd geen deel nam, maar alle partijen en vijandelijkheden van zijne grenzen had afgehouden, was de eenige persoon in Italië, die vergrooting van grondgebied door den oorlog verkreeg.

Om den samenhang van het verhaal niet te verbreken, hebben wij den spaanschen veldtocht kortelijk geschetst tot aan het najaar van 1557, toen het verdrag tusschen den Paus en Filips gesloten werd. Thans moeten wij terugkeeren tot het einde van het voorgaande jaar.

Gelijktijdig met den inval van de fransche legerbenden in Italië, waren de vijandelijkheden uitgebroken op de vlaamsche

grenzen. 's Keizers pogingen om in der haast het smeulende vuur van nationale vijandschap te dooven, meer om vertooning te maken dan om een wezenlijke en weloverdachte uitkomst te verkrijgen, liepen dus op niets uit, en binnen het jaar na den dag van zijn afstand, waren de vijandelijkheden van den Tiber tot aan de Noord-Zee hernieuwd. De blaam van het eerst het verdrag van Vaucelles te hebben geschonden, werd door de eene partij op de andere geworpen; van weerszijden met gelijk recht, want beide partijen hadden het verwijt verdiend. Zij waren even valsch geweest in hare betuigingen van vriendschap, en even verantwoordelijk voor de jammeren van oorlog, plundering en ellende, die op nieuw de schoonste landen der Christenheid teisterden.

Toen het fransche hof besloten had aan het verlangen der Caraffa's te voldoen, had de Admiraal Coligny, tot gouverneur van Picardije benoemd, bevel ontvangen tot een strooptocht op de grenzen van Vlaanderen. Eer de oorlogsverklaring in behoorlijken vorm was gedaan, wenschte men zooveel mogelijk voordeel te trekken van de beraamde trouweloosheid.

Een zekere bankier uit Lucca, een bekende speler en losbol, die door verkwisting tot armoede vervallen was, had zijne woonplaats gekozen op een heuvel in de nabijheid van Douay. Dáár had hij zich eene kluis gebouwd. In een ruwe pij gekleed, met den rozenkrans aan den gordel, was hij gewoon van huis tot huis zijn brood te bedelen. Zijn gewaad was echter het eenige heilige aan hem; hij had de zwakke zijden van de vestingwerken der stad met veel meer nauwgezetheid dan die van zijn eigen hart, gadegeslagen. Bij het uitbarsten der vijandelijkheden in Italië, had hij, als met het instinkt van zijn vroeger beroep, begrepen, dat er geld te verdienen was, indien hij als spion in Vlaanderen de opmerkingen ter markt bracht, als kluizenaar door hem gemaakt. Hij zocht een onderhoud met Coligny en legde zijne plannen voor hem bloot. De edele Admiraal aarzelde; want zijne begrippen van plicht stonden hooger dan die van de meesten zijner tijdgenooten. Bovendien had hij zelf den wapenstilstand met Spanje gesloten en geteekend, en hij huiverde dat verdrag met eigen hand te schenden eer de oorlog verklaard was. Intusschen wist hij dat een fransch leger op marsch was om de Spanjaarden in Italië aan te tasten; hij had in last, de kansen aan te grijpen, die zijne stelling bij de grenzen hem mocht aanbieden; hij wist dat theorie en praktijk een veldheer, in die dagen, vrijheid gaven, ook de vasten in eene wapenschorsing te schenden, zoodra een lekkerbeetje hem als in den mond liep; en bovenal kende hij zijn naasten tegenstander, den nieuwen landvoogd der Nederlanden, Philibert van Savooie, als de minst nauwgezette van alle veldheeren in

Europa. Een en ander deed hem besluiten, gebruik te maken van de mededeelingen van den heremiet-bankier.

Aldus werd er een dag bepaald, waarop, onder het geleide van dezen nieuwen bondgenoot, eene verrassing door de fransche troepen beproefd, en het niets kwaads vermoedende Douay ter plundering aan woeste legerhorden overgegeven zou worden. De bepaalde dag was Drie Koningen (6 Januari 1557); bij gelegenheid van dit feest konden, dus meende men, de inwoners, door bier en slaap bedwelmd, gemakkelijk worden overmeesterd. Het plan was goed beraamd; maar het noodlot van den Admiraal van Frankrijk wilde, dat hij hier door een oud wijf zou worden geslagen. Dit schepsel toch, de eenige misschien in de stad die niet sliep, zag het gevaar, liep luidkeels schreeuwende door de straten, deed de ingezetenen ontwaken terwijl het nog tijd was en voorkwam aldus den aanval⁽¹⁾. Coligny, in zijn voornemen gedwarsboomd, stelde zijne manschappen tevreden door zich plotseling met hen op Lens in Artois te werpen, het te doen plunderen en tot op den grond toe te verwoesten. Dit was het ongelukkige lot van grenssteden, die, zelfs in tijd van vrede als op een ondermijnden grond stonden, en elk oogenblik gevaar liepen door een ontploffing vernield te worden.

Toen de vijandelijkheden aldus begonnen waren, bevond de fransche regeering zich tamelijk in verlegenheid. Daar de hertog van Guise met de beste strijdkrachten van het land de Alpen overgetrokken was, moest onmiddellijk een ander leger bijeen gebracht worden. De verzamelaarsplaats was Pierrepont, waar vroeg in het voorjaar achttien duizend man voetvolk en vijf duizend ruiters gereed stonden. Intusschen was Filips naar Engeland overgestoken, ten einde, juist in tegenspraak met al de voorwaarden van zijn huwelijk, zijne vrouw door vriendelijke, en hare ministers door harde woorden tot deelneming aan zijn oorlog met Frankrijk te bewegen. Dit gelukte hem zonder veel moeite. En zoo zag het engelsche volk zich gewikkeld in een geschil, waarin het eigenlijk niet betrokken was, dat, gelijk later bleek, volkomen streed met zijne belangen, en waarin het alleen werd medegesleept door de hartstochtelijke verkleefdheid van eene zwakke, slechte en wreedaardige vrouw, aan een echtgenoot, die haar haatte. Een heraut, uit Engeland afgezonden, kwam verkleed in Frankrijk en werd te Rheims aan Koning Hendrik voorgesteld. De knie buigende, las hij Zijne Majesteit, uit naam van de Koningin van Engeland, eene lijst van grieven voor, allen voor deze gelegenheid verdund of vergroot, en waarvan geen enkele een behoorlijk voorwendsel opleverde voor den oorlog, die op grond er van openlijk verklaard

(1) Zie Aanteekening 10 hierachter.

werd. De Koning van Frankrijk gaf zijn leedwezen en verwondering te kennen, dat de hechte vriendschaps betrekkingen, bij verdrag tusschen de beide landen verzekerd, aldus, zonder voldoende reden zouden verbroken worden. Hij nam de opgedrongen uitdaging aan, maar verzocht den heraut, Norris, zijne meesteres te melden, dat haar boodschapper enkel daarom beleefd ontvangen werd, omdat hij eene vrouw vertegenwoordigde; ware hij door een Koning gezonden, men zou hem een antwoord gegeven hebben, beter passend bij de trouwelooze handelwijs. God zelf zou deze schandelijke eedbreuk en de moedwillige verstoring der vriendschap van twee groote volken niet ongestraft laten. Zoo ontving de heraut zijn afscheid; doch hij werd met groote onderscheiding behandeld, naar de woning van den engelschen gezant geleid, en van wege den franschen Koning met een gouden keten beschonken.

Filips had Ruy Gomez naar Spanje gezonden om daar de noodige gelden bijeen te brengen, terwijl hij zelf deze taak in Engeland op zich nam. Hij bleef er drie maanden. Gedurende dien tijd ‘bracht hij het verder,’ zegt een spaansch schrijver uit die dagen, ‘dan iemand mogelijk zou geacht hebben bij dat hooghartige en onbedwingbare volk. Hij deed het den oorlog verklaren aan Frankrijk te vuur en te zwaard, ter zee en te land.’ Nadat de vijandelijkheden aldus naar ridderlijk gebruik een aanvang hadden genomen, zond de Koningin een leger van acht duizend man, kavalerie en infanterie, ‘allen in het blauw gekleed’, onder bevel van de lord Pembroke en Clinton, ter zijde gestaan door de drie zonen van den Graaf van Northumberland en anderen uit de bloem van den engelschen adel. Zij landden te Calais en vereenigden zich kort daarop met de troepen, die vóór St. Quentin gelegd waren.

Middelertwijl had Filips Engeland verlaten, en met meer ijver en voortvarendheid dan hem anders eigen waren, orders gegeven om onmiddellijk eene aanzienlijke legermacht te verzamelen. Deze bestond voor het grootste gedeelte uit nederlandsche troepen, aangevuld door eenige duitsche hulpbenden. Vijf en dertig duizend man voetvolk en twaalf duizend ruiters trokken in het midden van de maand Juli, door de provincie Namen, en stelden zich te Givet onder den Hertog van Savooie, die als algemeen landvoogd der Nederlanden het opperbevel voeren zou. Al de eerste edelen der Gewesten, Oranje, Aerschot, Berlaymont, Meghen, Brederode, waren bij het leger tegenwoordig; maar hij, die bij deze merkwaardige gelegenheid alles bezielde, was de Graaf van Egmond.

Lamoraal, Graaf van Egmond, Prins van Gaveren, had thans zijn zes en dertigste jaar bereikt, den middag van dat schitterend leven, dat zoo spoedig in donkere schaduw zou ondergaan. Nog

was geen der duistere wolken, die zich over zijn hoofd zouden samenpakken, zichtbaar aan den horizon. In de volle kracht van jeugd, adel, weelde, schoonheid en moed, rees geen dreigend voorspook tusschen hem en zijne toekomst op. Gretig waagde hij zijn worp op elke kans, die het heden onder zijn bereik bracht, om versche lauweren te plukken op ruimer en vruchtbaarder veld, dan waarop hij tot dusver airen had mogen lezen. De aan te vangen veldtocht zou waarschijnlijk zoo niet gewichtig, dan toch roemruchtig zijn, en kon niet anders dan een ridder, zoo vurig en tuk op glorie als Egmond, aantrekken. Al viel er niet te strijden voor verheven beginselen of veelomvattende belangen, toch was er iets grootsch, dat tot de verbeelding sprak, in een krijg, met zooveel overleg en praalvertoon voorbereid. De wederzijdsche legers, schoon niet groot, bestonden uit uitgelezen troepen, en werden aangevoerd door de bloem van Europa's ridderschap. Koningen, Prinsen en de doorluchtigste Paladijnen der Christenheid rustten zich uit tot het groote tournooi, waartoe zij door heraut en trompetgeschal waren opgeroepen; en de bataafsche held, zonder kroon of rijk, maar met een even eerwaardigen stamboom als waarop menig gekroond hoofd zich beroemen kon, brandde van begeerte om zich in het grootsche worstelperk te onderscheiden.

Aan het noordwestelijke strand van het smalle noord-hollandsche schiereiland, bespoeld door de onstuimige golven der Noord Zee, lagen het oude slot, het vlek en de heerlijkheid, waaraan Egmond zijn geslachtsnaam en den titel, waaronder hij algemeen bekend was, ontleende. Hij deed, volgens de overlevering, zijn geslacht langs een reeks van strijdbare ridders en kruisvaarders opklimmen tot de heidensche koningen van de oudste der bestaande teutonische stammen. Namen uit de achtste eeuw, als van den frieschen Radboud en Adegild, onder zijne voorouders, duiden op de oudheid van een Huis, waarvan in later tijden de luister door den glans van schitterende maagschap was verhoogd. Zijn vader, gehuwd met Françoise van Luxemburg, Prinses van Gaveren, had door deze verbindtenis vele van de hoogste titels en rijkste bezittingen van Vlaanderen verkregen en aan zijne nakomelingen nagelaten. Van de drie kinderen, die hem overleefden, trad zijn eenige dochter later in het huwelijk met den Graaf van Vaudemont, en werd moeder van Louise de Vaudemont, gemalin van den franschen Koning Hendrik de Derde. Van zijne beide zonen was de oudste, Karel, jong en ongehuwd gestorven, al de bezittingen en titels van het geslacht aan zijn broeder nalatende. Lamoraal, geboren in 1522, was in zijne eerste jeugd page bij den Keizer. Oud genoeg geworden om de wapenen te voeren, vroeg en bekam hij vergunning om de loopbaan van zijn ondernemenden Heer te volgen. Hij bracht

zijn leertijd door in den onstuimigen krijgstoet naar Barbarije, waar hij, negentien jaren oud, eene bende lichte ruitery aanvoerde, en zich onder 's Keizers oog onderscheidde door zijn moed en den onvermoeiden ijver, waarmede hij zich kweet van de plichten, niet alleen van een dapper bevelhebber; maar ook van een gehard soldaat⁽¹⁾. Uit stormen en oorlog keerde hij ongedeerd over Corsica, Genua en Lotharingen, naar zijn vaderland terug, alwaar hij drie jaren later (in het jaar 1545) in den echt trad met Sabina van Beieren, zuster van Frederik, keurvorst van den Palts. De echtverbintenis werd te Spiers voltrokken en een vorstelijke bruiloft had niet luisterrijker kunnen zijn. De Keizer, zijn broeder Ferdinand, Roomsche Koning, met den Aartshertog Maximiliaan, al de Keurvorsten van het heilige rijk en een groote menigte der eerste edelen van Duitschland, waren er bij tegenwoordig.

In het volgende jaar werd Egmond door Karel op een kapittel, binnen Utrecht gehouden, met de orde van het Gulden Vlies begiftigd. In 1553 had hij den keizer ter zijde gestaan bij het ongelukkige beleg van Metz; in 1554 was hij aan het hoofd van een schitterend gezantschap naar Engeland gezonden, om de hand van Maria Tudor voor Filips te vragen, en in datzelfde jaar was hij getuige geweest van de huwelijksvoltrekking in de hoofdkerk te Winchester. Had een tak van zijn geslacht in vroegere tijden de soevereiniteit van Gelderland uitgeoefend, en was een andere tak in het bezit geweest van de landen en titels van Buren, onlangs door huwelijk met de erfdochter overgegaan in handen van den Prins van Oranje, - niettemin was de Prins van Gaveren, Graaf van Egmond, thans het hoofd van een geslacht, dat in oudheid, rijkdom en macht voor geen der groote hollandsche of vlaamsche familiën behoefde onder te doen. Hij zelf was bekend om zijne persoonlijke dapperheid, en ofschoon hij thans nog niet de afgod van het leger was geworden, noch eenig belangrijk opperbevel had gevoerd, werd hij toch geteld onder de vijf voornaamste veldheeren in spaanschen dienst. Begeerig naar algemeene bewondering, was hij te gelijk trotsch en laatdunkend, en trachtte hij den hoovaardigen edelman met den populaireren volksheld in zijn persoon te vereenigen. Opvliegend van aard en vreeselijk in zijn toorn, was hij nochtans bovenmate ijdel en gemakkelijk te leiden door wie zijn zwakke zijde

(1) Pour avoir esté-nourry toute sa vie entre les armes, sous ce grand guerrier Charles le Quint, n'estant eagé que dix sept ans ou dix huit ans, quand il commença son premier apprentissage au voyage de Thunis, conduisant une compagnie de cavallerie légère ou il fit l'office non seulement de capitaine mais aussy de très hardy soldat. - De la guerre civile des Pays-Bas par PONTUS PAYEN. MS., publié par A. Henne.

kende. Met gebrekkige kennis, en geringe bekwaamheid voor staatszaken⁽¹⁾, uitgenomen voor den oorlog, zou hij even weifelend en ongeschikt als Staatsman zijn, als beraden en vermetel in het veld. Een schitterend krijgsheld, werd hij door zijn boos gestarte gedoemd om als Staatsman een pad te betreden, zoo donker en gevaarlijk, dat zelfs de grootste bekwaamheden, de meeste vroedheid en rechtschapenheid er struikelen moesten, en een karakter, nu haastig dan weifelend, nu lichtgeloovig dan weer heftig, er wel op moest ten ondergaan. Ziedaar den Graaf van Egmond, zoo als hij zich in den zomer van 1557 aan het hoofd stelde van 's Konings ruitery.

Aanvankelijk waren de eerste bewegingen van den Hertog van Savooie er op toegelegd om den vijand te misleiden. Na Picardije te zijn binnengetrokken tot aan de stad Vervins, die geplunderd en verbrand werd, rukte de geheele legermacht tegen de stad Guise op. Dit was echter maar een schijnaanval om de aandacht af te leiden en strijdkrachten van St. Quentin, het eigenlijke punt van aanval, af te trekken. Middelerwijl kwam op den 28sten Juli (1557) de Connetable van Frankrijk Montmorency, het bevel over de fransche troepen op zich nemen. Hij was vergezeld van den maarschalk de Saint-André en den admiraal Coligny. De luisterrijkste namen van Frankrijk, en wat rang en wat krijgsroem betreft, klonken onder de aanvoerders van dit uitgezochte leger. Nevers en Montpensier, Enghien en Condé, Vendôme en Rochefoucauld, waren er reeds, en thans kwamen de Connetable en de Admiraal door hunne ervaring en vermaardheid den moed der troepen verhoogen. De Franschen stonden in de nabijheid van Pierrepont, eene plaats tusschen Champagne en Picardije. Het Spaansche leger bevond zich te Vervins en bedreigde Guise. In Frankrijk meende men dat de vijand een inval in Champagne doen wilde, en de Hertog van Nevers, landvoogd van die provincie, had zijne troepen opgesteld om aan dien inval het hoofd te bieden. Montmorency echter hield zich overtuigd, dat Picardije zou worden aangetast en St. Quentin, het belangrijkste punt, waar het doordringen van den vijand naar Parijs kon gestuit worden, in dreigend gevaar verkeerde. De meening van den Connetable werd weldra bevestigd door berichten, die Coligny ontving. Het vijandelijke leger, zoo meldde men, was, na drie dagen vóór Guise gelegen te hebben, weder opgerukt en had zich om St. Quentin bijeengetrokken.

Deze rijke en welvarende stad lag op eene hoogte aan den oever der Somme, omgeven door uitgestrekte voorsteden, die, afgewisseld door boomgaarden en tuinen, vruchtbare bouwlanden

(1) ‘- Peu versé aux lettres, grossier et ignorant en matiere d'Estat, police civile’, etc. PONTUS PAYEN. MS.

insloten⁽¹⁾. Aan drie zijden werd de stad verdedigd door een meer van dertig el breedte, op sommige plaatsen zeer diep, op andere weer meer naar een moeras gelijkend, en dat zich aan de vlaamsche zijde der stad tot een halve mijl ver van hare muren uitstreckte. De nijvere inwoners waren welvarend; vele fabrikanten en kooplieden waren zelfs zeer rijk; want St. Quentin kon onder de drukke handelssteden meetellen.

Teligny, schoonzoon van den Admiraal, lag in de stad met eene afdeeling van het regiment van den Dauphin; kapitein Brueuil was bevelhebber der stad. Beide verwittigden Coligny van het dreigende gevaar, waarin zij zich bevonden. Zij drongen aan op onmiddellijke versterking van het garnizoen en aanvoer van leeftocht. De stad was, gelijk de Admiraal zeer goed wist, niet in staat tegenover zulk een leger een beleg vol te houden, en vreeselijk zouden de gevolgen zijn, die de val van zulk eene gewichtige vesting na zich slepen zou. Nog was het doenlijk, zoo schreven zij, om de stad binnen te komen; doch met elken dag verminderde de mogelijkheid om krachtdadige hulp aan te brengen. Coligny was de man niet om te dralen, waar zulk eene dringende bede de voornaamste stad onder zijn bewind gold. Het behoud van Frankrijk hing van dat van St. Quentin af. Was dat bolwerk vermeesterd, dan lag Parijs binnen het bereik van een ondernemenden vijand. Onmiddellijk, den 2den Augustus reeds, ging de Admiraal met hulptroepen op marsch. Toch was het te laat. De Engelschen onder Pembroke, Clinton en Grey hadden zich vereenigd met den Hertog van Savooie, en sloten zich bij het kamp voor St. Quentin aan. De weg, langs welken men gehoopt had de zoo noodige hulp binnen de stad te brengen, werd aldus bezet en afgesneden. De Admiraal in zijne bezorgdheid, opgewekt door het dringend schrijven van Brueuil en Teligny was intusschen zijne troepen vooruitgesneld. Bijkans alleen bereikte hij de stad. Hij liet er zich in opsluiten, getroost om de stad te redden door zijne bekwaamheid en ervaring, of haar lot te deelen. Toen de poort achter Coligny toeviel, was de weg voor zijne manschappen versperd.

Eenige dagen bracht men door met uitvallen, door Coligny bevolen ten einde het terrein te verkennen en de geschiktste gelegenheid te ontdekken, om hulp binnen de stad te brengen.

(1) 'Batalla de San Quintin. Copiada de un Codice Ms. de la Bibl. de l'Escorial' - Documentos ineditos para la Historia de España, IX 490. - Dit handschrift, aldus uitgegeven in de madridsche verzameling van oorkonden, is van een ongenoemden schrijver, maar die tegenwoordig was bij het beleg, waarvan hij een goed verslag heeft geleverd. Zijn verhaal is echter, zoo als wij hebben opgegeven, 'de slag van St. Quentin' getiteld, en het opmerkelijkste is, dat hij niet eens den naam van Egmond noemt. Voorzeker kon de nationale naijver niet verder gaan.

De Connetable, die met zijn leger tot La Fère was voortgerukt, zat intusschen niet stil. Hij bleef in dagelijksche verstandhouding met den belegerden Admiraal, en wilde de stad ontzetten. Voortdurend echter ondervond men nieuwe teleurstellingen. Daarbij kwam nog dat de dappere doch onberaden Teligny, die gedurende een ongesteldheid van den Admiraal tijdelijk het bevel voerde, goedvond tegen de uitdrukkelijke orders in, een onvoorzichtigen uitval te wagen. Hij boette zijne roekeloosheid met het leven. Door den Admiraal zelven ontzet, die, met groot gevaar, den ongelukkigen met wonden overdeekten krijgsman in de stad terugbracht, stierf hij aan de voeten zijns vaders, vergeving vragende voor zijne ongehoorzaamheid. Intusschen werd de bezetting dagelijks zwakker. Coligny zond alle doodeters de stad uit, liet de vrouwen in de kathedraal en andere kerken opsluiten, opdat hare angst en tranen de geestkracht der bezetting niet zouden verzwakken; en hij deed alles wat in zijne macht was om de verdedigingswerken der stad te versterken en den moed der ingezetenen te schragen. De zaak stond hopeloos. Blijkbaar zou de belangrijke stad spoedig vallen, en met haar hoogstwaarschijnlijk Parijs. Een van de voorsteden was reeds in handen van den vijand. Eindelijk ontdekte Coligny een weg, langs welken hij het nog mogelijk achtte versterking aan te voeren. Hij deelde den uitslag zijner waarnemingen aan den Connetable mede. Aan de eene zijde der stad werd het meer of moeras doorsneden door smalle voetpaden, meest onder water, en door een stroom, dien men alleen in schuiten overtrekken kon. Naar aanleiding van dit bericht van Coligny, trok de Connetable, op den 8sten Augustus, van Fère, met vier duizend man voetvolk en twee duizend ruiters op. Hij liet zijne troepen in het dorp Essigny halt houden, en begaf zich in persoon naar den oever van het moeras, ten einde het terrein op te nemen en een plan te ontwerpen. De uitslag was het besluit om te beproeven, op de aangegeven wijs manschappen en levensmiddelen binnen de stad te brengen. De Connetable zelf keerde naar La Fère terug om het overige gedeelte van zijn leger te halen en zijne toebereidselen te voltooien. Coligny zou intusschen schuiten verschaffen om den stroom over te steken. Op den 10den Augustus, het feest van den heiligen Laurens, rukte de Connetable op met vier stukken zwaar geschut, vier slangen en vier stukken van kleiner kaliber, en kwam tegen negen uur des morgens in de nabijheid van de voorstad d'Isle, reeds in het bezit der Spanjaarden. De geheele legermacht van den Connetable bestond uit twaalf duizend Duitschers en vijftien vendels Franschen in het geheel ongeveer zestien duizend man voetvolk, met nog vijf duizend ruiters. Het leger van den Hertog van Savooie stond aan de zelfde zijde der stad, en strekte zich over

een groote ruimte uit tot aan de andere zijde van de rivier en het moeras. Het plan van Montmorency moest onder het oog van den vijand worden uitgevoerd. Veertien vendels Spanjaarden waren in de voorstad gelegd, twee er van bezetten het uiterste punt, bij een watermolen, die in den weg van den aanrukkenden Connetable lag. Zij boden een oogenblik weerstand, maar trokken spoedig terug, terwijl door de Franschen eensklaps het geschut gericht werd op het hoofdkwartier van den Hertog van Savooie. De tent van den Hertog werd vernield en hij zelf had nauw den tijd zijne wapenrusting aan te schieten, en eene wijkplaats te zoeken bij den graaf van Egmond. De Connetable, tuk om van dit tijdelijk voordeel partij te trekken, liet zijne troepen het moeras ingaan. De onderneming mislukte echter grootendeels. Het aantal der aangevoerde schuiten was geheel onvoldoende; daarenboven waren zij zeer klein, zoodat elke schuit, bij het van wal steken, zoo volgepropt was met manschappen, dat zij gevaar liep van te zinken. Verscheidene sloegen om, en de opvarenden schoten er het leven bij in. Het bleek ook dat de oever aan den overkant steil en moeilijk was. Velen, die de rivier overgetrokken waren, konden toch niet aan land komen; die niet verdronken, verdwaalden langs de kronkelende en onbegaanbare paden, of kwamen ellendig om in het verraderlijk moeras; zeer weinigen maar kwamen binnen de stad; doch onder hen was Andelot, broeder van Coligny, met vijf honderd man. Intusschen werd een krijgsraad gehouden in Egmonds tent. De gevoelens waren verdeeld over hetgeen in de gegeven omstandigheden te doen stond. Zou men een slag wagen, of den Connetable, die slechts gedeeltelijk zijn plan volvoerd en een onbeduidend aantal manschappen binnen de stad gebracht had, met het overschot van zijn leger laten aftrekken? Voor de hevigheid van Egmonds taal moesten ditmaal alle bedenkingen zwichten. Thans had men een schoone gelegenheid om met voordeel zich te meten met den grootsten veldheer der eeuw. Den prijs te laten varen dien de oorlogskans aldus binnen het bereik bracht, zou te dwaas zijn. Het gold hier den grooten Connetable Montmorency, omringd door Prinsen van koninklijken bloede, door de eerste edelen, de bloem en de keur der fransche ridderschap, en gevolgd door een leger van Frankrijks dapperste strijders. Door een wanhopige onderneming was hij in hunne macht gevallen. Zou hij zich levend en ongedeerd daaruit terugtrekken? De zedelijke indruk van het verslaan van zulk een leger zou veel grooter zijn, dan wanneer het een ander leger, dubbel zoo sterk, gold. Het zou een stoot zijn in het hart van Frankrijk toegebracht, waarvan het zich niet herstellen kon. Zou men deze gelegenheid laten voorbijgaan zonder eene poging, om aan Filips voeten, in dezen eersten veldtocht na

zijne troonsbestijging, een prijs neer te leggen, het roemrijkste uur van 's Keizers regeering waardig? De welsprekendheid van den onstuimigen Nederlander was onweerstaanbaar, en men besloot den terugtocht van den Connetable af te snijden.

Op drie mijlen afstands van de voorstad d'Isle, thans door Montmorency bereikt, liep een nauwe bergpas tusschen steile, overhangende hoogten. 's Morgens, bij het doortrekken dezer engte, had de Connetable opgemerkt, dat de vijand hem een terugtocht op dit punt zou kunnen beletten, en er daarom den Rijngraaf met eene bende karabiniers te paard achtergelaten om den doorgang te bewaken. Gereed den terugtocht te ondernemen, zond hij den Hertog van Nevers met vier kornetten ruitery vooruit, om de gewichtige stelling te helpen verdedigen. Die voorzorg kwam te laat. Aan Egmonds scherpen blik was dit noodlottige punt niet ontgaan. Op het oogenblik dat Nevers de plek bereikte, kwamen twee duizend vijandelijke ruiters aanrennen, om de engte te bezetten. Verwoed over de teleurstelling wilde Nevers onmiddellijk tot den aanval op den viermaal sterkeren vijand overgaan. Zijne officieren hielden hem echter terug, terwijl zij hem de stellige orders van den Connetable herinnerden, om de engte te bezetten, maar in geen geval een gevecht te wagen, vóór hij door het gros des legers gedekt was. In dit geval intusschen ware vermetelheid het hoogste beleid geweest. Een onstuimige aanval van den Hertog had den weg misschien vrijgemaakt en het leger ontzet, indien de Connetable hem van zijn kant door een snel voortrukken had ondersteund. Thans werd de doortocht weldra door nieuwe afdeelingen spaansche en vlaamsche ruitery versperd, terwijl Nevers langzaam en noode terugtrok op den Prins van Condé, die met de lichte ruitery had post gevat bij den molen, waar de eerste schermutseling plaats greep. Hier voegde de Connetable zich met het overige gedeelte van het leger spoedig bij hem. De geheele fransche macht begon nu terug te trekken. Het bleek echter maar al te duidelijk, dat zij omsingeld was. Toen zij de noodlottige engte, die den eenigen doortocht naar La Fère aanbood, naderde, werd het teeken tot den aanval door Egmond gegeven. Aan het hoofd van twee duizend man lichte ruitery tastte hij zelf den linkervleugel aan. De andere vleugel werd aangegrepen door de Hertogen van Brunswijk, Erik van Calenberg en Ernst van Grubenhagen, ieder met een duizendtal zware ruiters, ondersteund door Hoorne, aan het hoofd van een regiment gendarmes te paard. Terzelfder tijd deden Mansfeld, Lalaing, Hoogstraten en Vilain een verwoeden aanval op het front. De fransche ruitery deinsde op het geweld van den schok. De trosgangers en zoetelaars, door schrik bevangen, sloegen hals over kop op de vlucht en verspreidden verwarring en ontsteltenis door alle rangen van

het leger. De plotselinge nederlaag was volkomen. Aanval en overwinning waren één. Nevers, die met eenige benden ruiterij langs een hollen weg den vijand trachtte om te trekken, werd overrompeld door de vluchtende Franschen en hunne woedende vervolgers. Alles was verloren, redding schier onmogelijk; toch sloeg de Hertog, door slechts enkelen gevolgd, zich stout en wanhopend door den vijand heen en ontkwam. De ruiterij was bij den eersten aanval teruggedreven en bijna geheel vernield. Een deel van het voetvolk hield nog stand en trachtte den terugtocht voort te zetten. Thans evenwel werden eenige veldstukken op dat aftrekkend voetvolk gericht, en, vóór men Essigny bereiken kon, was het gansche leger vernietigd. De helft der fransche troepen, die deel aan de onderneming hadden genomen, bleef op het slagveld. De overigen werden krijgsgevangen gemaakt, of verlieten. Toen Nevers te Laon het overschot van de legermacht des Connetable's in oogenschouw nam, telde hij ongeveer dertienhonderd fransche, en drie honderd duitsche ruiters, met vier vendels fransch voetvolk van de vijftien duizend; en vierduizend duitsche voetknechten van de twaalfduizend. Een leger van een- of twee en twintig duizend flinke, welgeoefende troepen was op zesduizend man na, binnen één uur gesneuveld of krijgsgevangen gemaakt. De Connetable zelf, met een wond in de lies, was gevangen genomen. De Hertog van Enghien, die een schitterenden moed betoond en de vluchtende troepen meermalen tot staan gebracht had, werd doorschoten, en blies in het vijandelijke kamp den laatsten adem uit. De Hertog van Montpensier, de Maarschalk de Saint André, de Hertog de Longueville, Prins Lodewijk van Mantua, de Baron Corton, la Roche du Mayne, de Rijngraaf, de Graven de Rochefoucauld, d'Aubigny, de Rochefort, waren allen krijgsgevangen. De Hertog de Nevers en de Prins van Condé ontkwamen met eenige weinige anderen; en zoo stellig achtte men ontkomen onmogelijk, dat men het in het overwinnend leger niet geloofde. Toen Nevers na den slag een trompetter zond aan den Hertog van Savooie, om over de krijgsgevangenen te onderhandelen, noemde men dien gezondene een bedrieger en den brief des Hertogs verdicht; en eerst toen het geheele slagveld naauwkeurig was onderzocht en men zijn lijk niet gevonden had, kon Nevers de overwinnaars overtuigen, dat hij leefde.

Van Filips leger sneuvelden slechts vijftig man⁽¹⁾. Lodewijk van Brederode smoorde in zijn wapenrusting; de beide Graven Spiegelberg en Waldeck verloren eveneens het leven; doch behalve dezen werd geen aanvoerder van naam gedood. Al de fransche vaandels en al het geschut, slechts twee stukken uit-

(1) Zie Aanteekening 11 hierachter.

gezonderd, werden genomen en den Koning voorgesteld, toen hij den volgenden dag in het kamp voor Sint Quentin verscheen. Zoo ook werden de voornaamste krijgsgevangenen in eene lange rij voor hem geschaard. Zelden behaalde een Koning van Spanje een schitterender zege dan die, welke Filips thans aan de dapperheid en het beleid van Graaf Egmond te danken had⁽¹⁾.

Terwijl de Koning den buit in oogenschouw nam, naderde hem een ruiter uit het regiment van Don Henrico Manriquez en bood hem een zwaard aan, onder de woorden: 'Met Uwer Majesteits verlof ben ik het, die den Connetable gevangen nam; hier is mijn zwaard; moge het Uwer Majesteit behagen mij iets te geven om mij vrolijk te maken.' 'Ik beloof het u,' antwoordde Filips, waarop de krijgsman 's Konings hand kuste en heenging. Het was een algemeen erkend gebruik in die dagen, dat een Koning krijgsgevangene was van een Koning, een bevelhebber van een bevelhebber; maar dat degenen, die, hetzij hij van hooger of lager rang mocht zijn, den opperbevelhebber gevangen nam, tien duizend dukaten bekwam. Bij deze gelegenheid was de Connetable de gevangene van Filips, die gerekend werd zijn eigen leger in persoon aan te voeren. Zeker spaansch kapitein Valenzuela betwistte echter den ruiter zijn recht op het zwaard van den Connetable. Toen richtte de man zich terstond tot Montmorency zelf, die daar onder de overige hooge krijgsgevangenen stond. 'Uwe Excellentie is een Christen,' sprak hij, 'verklaar, bid ik u, op uw geweten en de trouw eens ridders, of ik het niet was, die u gevangen nam. Het verwondere Uwe Excellentie niet, dat ik maar een eenvoudig soldaat ben, daar Zijne Majesteit toch niet zonder mijns gelijken oorlog voeren kan.' - 'Het is waar,' antwoordde de Connetable, 'gij hebt mij en mijn paard gevangen gemaakt, en u gaf ik mijn zwaard. Mijn *woord* gaf ik echter aan kapitein Valenzuela.' Daar evenwel het spaansch gebruik geen belofte erkende, aan een ander gedaan dan aan dengene, die de gevangenneming volvoerd had, werd overeen gekomen, dat de ruiter twee duizend van de tien duizend dukaten aan den kapitein zou uitkeeren.

Aldus droeg de schitterende overwinning van St. Quentin zich toe, waardig om op éene lijn te worden gesteld met de wereldberoemde veldslagen van Crecy en Agincourt. Evenals

(1) De Nederlandsche schrijvers spreken algemeen van ten minste vier duizend gesneuvelden in het fransche leger. Eene proclamatie, veertien dagen na den slag door de regeering uitgevaardigd, tot het vieren van een dankdag, stelt echter het aantal gedooden, gewonden en gevangenen aan de zijde der Franschen, op acht en veertig vendels voetvolk en vijfduizend ruiters. - VAN WIJN, Bijvoegsels en aanmerkingen op WAGENAAR, Vaderl. hist. VI. 13-15.

deze ontleent zij hare grootste belangrijkheid aan de persoonlijkheid van den veldheer. Later trof zijn ongelukkig uiteinde de gemoederen, en toen eenmaal die teedere snaar trilde, was er weinig noodig om een heiligen glans over zijne krijgsbedrijven te verspreiden. De overwinning was slechts een gelukkige zet in een spel geweest. De spelers waren Vorsten, en de volken waren inzet - geen partij. Het was eene tentoonspreiding van ridderlijkheid in een oorlog, zonder loffelijk doel ondernomen, en zonder grootsche gedachte ten grondslag. De vlaamsche grenzen waren intusschen thans beveiligd voor de ellende, die het fransche grondgebied ten deel viel. Dit was genoeg om de overwinning even uitbunding door burger en krijgsman te doen toejuichen. Sinds dien dag klonk de naam van den dapperen Hollander als het steken der krijgsklaroen voor het leger. 'Egmond en St. Quentin!' in éenen adem gingen beide namen van mond tot mond tot de uiterste grenzen van Filips heerschappij. Een doodelijke slag was aan de hartader van Frankrijk toegebracht. De vruchten van alle overwinningen van Frans en Hendrik gingen te loor. Deze veldslag en andere, nog te winnen door dezelfde hand, zouden weldra tot de onderteekening dwingen van het noodlottigst verdrag, dat de geschiedenis van Frankrijk nog ontsierd had.

De zon van den Connetable taande; zijn ongeluk en zijne gevangenschap wierpen eene schaduw over den alouden roem van het Huis der Montmorencys; zijne vijanden vernietigden zijn invloed en de gunst, waarin hij bij het volk stond, en Frankrijk zelf daalde met het dalen van zijn luisterrijken naam. Intusschen was de blijdschap van Filips zoo levendig, als zijne koude en steenachtige aard het toeliet. Het prachtige kloosterpaleis van het Escuriaal, gewijd aan den heilige, op wiens feestdag de slag was geleverd, en gebouwd in den vorm van den rooster, waarop Laurencius den marteldood ondergaan had, werd kort daarna tot vrome herinnering aan deze gebeurtenis opgetrokken. Dus werd de zege gevierd. De belooning voor den held van den dag zou op eene latere bladzijde der geschiedenis geboekt worden.

De koelheid en voorzichtigheid, om niet te zeggen vreesachtigheid, van Filips beletten hem de gulden vruchten zijner overwinning te plukken. Ferdinand de Gonzaga wilde den slag doen volgen door een onmiddelijken aanval op Parijs. Al de beroemdste veldheeren van dien tijd waren van het zelfde gevoelen. Het was zeer zeker ook het gevoelen van Karel, die het zou hebben volvoerd, ware hij, hoe kromgetrokken ook van de jicht, op het slagveld van St. Quentin geweest in plaats van zijn zoon. Hij kon zijne gramschap en teleurstelling niet verhelen, toen hij vernam, dat Parijs niet gevallen was, en

weigerde, zegt men, de brieven te lezen, waarin hem gemeld werd dat dit niet gebeurd was⁽¹⁾. Stof voor een veroveraar was er weinig in het gedichtsel van Filips: althans zou niets hem tot het besluit hebben gebracht van de allerveiligste beginselen der krijgskunst af te wijken. Hij was de man niet om in geestdrift den slag, die geslagen was te vervolgen; St. Quentin, schoon slechts door achthonderd man verdedigd, dorst hij niet ongenomen achter zich laten. Nevers was hem nog altijd vooruit, en ofschoon het bekend was, dat hij slechts het overschot van een leger bij zich had, kon er toch misschien tijdig genoeg een nieuw leger bijeengebracht worden, waardoor de zegevierende tocht naar Parijs kon worden belemmerd. Uit overmaat van voorzichtigheid alzo weigerde Filips voort te rukken eer St. Quentin bemachtigd was.

Schoon bijkans tot wanhoop gebracht door de algeheele nederlaag zijner landgenooten in het laatste gevecht, bleef Coligny in St. Quentin nog moedig weerstand bieden, overtuigd dat elke dag, dien het beleg gerekt kon worden, ten baat kwam aan zijn land. Op nieuw deed hij pogingen om manschappen binnen de stad te brengen. Een visscher wees hem een voetpad dat onder water stond, en waarlangs het hem gelukte honderd en twintig ongewapende soldaten binnen de stad te krijgen. De geheele bezetting bestond uit achthonderd man; doch het beleg werd weerstaan, dank vooral aan zijn eigene dapperheid en eigen beleid en ook aan de geestkracht van zijn broeder Andelot. De ruitery uit het regiment van den Dauphin had zich, na den dood van haren aanvoerder Taligny, slecht en zelfs lafhartig gehouden. De ingezetenen waren, zoo als van zelf spreekt, het beleg moede en verloren hun geduld. Het graven der mijnen duurde van weerskanten voort tot den 21sten Augustus. Een geregeld vuur op de vesting werd toen onderhouden tot den 27sten. Dien dag was of elf plaatsen bres geschoten, en werd order gegeven tot den storm op vier punten tegelijk. De ingezetenen hadden post gevat op de muren, de soldaten in de bressen. Kort maar bloedig was de strijd; de bezetting bood een buitengewoon dapperen tegenstand. Op eens drong de vijand binnen door een toren, dien men sterk genoeg gewaand en onbewaakt gelaten had. Coligny ijlde er heen en tastte den vijand bijkans geheel alleen aan. Weldra was hij overmeesterd; want hij had slechts vier manschappen en een page bij zich. Hij werd krijgsgevangen gemaakt door een soldaat,

(1) BRANTÔME, I. II. Hist. du Duc d'Albe II. 140. - Deze bijzonderheid wordt evenwel niet bevestigd door de brieven van Karel uit dien tijd. Zie GACHARD, *Retraite et Mort de Charles Quint*, I. 169 vv. - Vergelijk STIRLING, *Cloister Life*, 121, 122. Zie verder: Aanteekening 12 hierachter.

genaamd Francisco Diaz, en langs een der mijnen gebracht naar den Hertog van Savooie, van wien de soldaat tienduizend dukaten ontving tot loon voor het zwaard des Admiraals. De strijd duurde nog met groote hardnekkigheid voort in de straten, waar de moedige Andelot zich tot het laatste verdedigde. Eindelijk evenwel werd hij overmand en gevangen genomen. Filips die als gewoonlijk tegen den middag in de loopgraven gekomen was, in volle wapenrusting, met een page die zijn helm droeg, ontving dáár het bericht, dat de stad St. Quentin over was.

Een vreeselijk bloedbad werd gevolgd door nog afgrijselijker plundering en brand. Elk huis, dat de overwinnaars den eersten dag binnentraden, werd uitgemoord. De plundering duurde dien geheelen dag en den volgenden, tot den avond van den 28sten. Geen soldaat, of hij bekwam een ruim aandeel in den buit, en sommigen wisten tot twee, drie en zelfs twaalf duizend ducaten machtig te worden. Vrouwenschennis werd wel niet algemeen gepleegd, maar de vrouwen werden bijkans naakt uitgeschud, om te zien of zij ook schatten verborgen, die den overwinnaars toekwamen; men korf haar het gelaat met messen, deels uit moedwil, deels tot straf omdat zij geen schatten wisten aan te wijzen, die zij niet bezaten. De soldaten hieuwen zelfs onderscheidene dezer ongelukkigen de armen af, en dreven haar daarop verminkt en naakt door de in vlam staande straten; de stad toch werd den 28sten op een honderdtal plaatsen in brand gestoken, en was nu één groote vuurpoel. Waar men ging, lagen de lijken van de verdedigers en van de ingezetenen der stad opgestapeld, en de overblijvenden werden in hunne huizen verbrand. Hoofden, ledematen, verminkte rompen werden onder het puin der rechts en links instortende woningen bedolven. De brand duurde dag en nacht voort, zonder dat eenige poging tot blusschen gedaan werd; terwijl de soldaten als baarlijke duivels door de vlammen en den rook rondwaarden, jagend op buit. Met brandende toortsen daalden zij af in de onderaardsche gewelven en gangen zoo als er vele in de stad waren, en waarin zij verborgen schatten hoopten te vinden. Het moorden, plunderen en branden hield bijkans drie dagen en drie nachten aan. De straten waren intusschen overdekt met hoopen lijken, waarvan geen enkele sinds het veroveren der stad begraven was. De overblijfselen van schier geheel de weerbare mannelijke bevolking, verminkt, door de honden verscheurd of verkoold door het vuur, verpestten de zomerlucht. De vrouwen waren weder binnen de hoofdkerk gedreven, waarin zij gedurende het beleg hadden vertoefd, en waar zij nu opeengehoopt in angst en vrees haar lot verbeidden. Op den 29sten Augustus, om twee uur des namiddags, gaf Filips bevel, dat alle vrouwen, zonder uitzondering, zich uit de stad naar het fransche grond-

gebied moesten begeven. St. Quentin, dat zeventig jaren vroeger eene vlaamsche stad was geweest, zou weder met Vlaanderen worden vereenigd, en niemand, die fransch sprak mocht een uur langer in de stad blijven. De mannen waren op een afdoende wijze tot zwijgen gebracht; de vrouwen, ten getale van drie duizend vijf honderd, werden nu gedwongen kerk en stad te verlaten. Sommigen waren uitgeput, anderen hadden zware wonden ontvangen; allen waren bij het doorgaan der straten van de stad harer inwoning verplicht te treden over de onbegraven overblijfselen van hare vaders, echtgenooten of broeders. Voor geen van deze ongelukkigen bleef één beschermer in het leven, nauw een herkenbaar lijk; en zoo trokken zij voor altijd hare geboortestad uit, een beklagelijke stoet vormend van meer dan drie duizend vrouwen, velen verminkt, van allen rang en ouderdom, sommige meer dan negentig jaren oud, blootshoofds, met het grijze haar neerhangend over de schouders, anderen met zuigelingen op den arm, trokken zij heen, door eene afdeeling zwaar gewapenden vergezeld. Allen deden de treurige reis te voet, slechts met éene uitzondering: er waren karren voor het vervoer van kinderen tusschen twee en zes jaren toegestaan. De verwoesting en ontvolking waren nu volkomen. ‘Ik wandelde door de stad en aanschouwde dit alles,’ zegt een spaansch krijgsman, die er bij tegenwoordig was, en een dagboek hield van al hetgeen er voorviel, ‘en het scheen mij een tweede verwoesting van Jeruzalem.’ Wat mij het meeste trof, was, dat ik geen enkelen ingezetene der stad overgebleven zag, die franschman was of zich er voor durfde uitgeven. Hoe ijdel en voorbijgaand, dacht ik, zijn de dingen dezer wereld. Nog geen zes dagen en wat was er niet al rijkdom in deze stad; en thans is er geen steen op den andere gelaten.’

Het verjagen der vrouwen geschiedde op uitdrukkelijk bevel van Filips, die ook volstrekt geen poging had aangewend om het bloedvergieten, plunderen en branden te stuiten. Een ding echter had de vrome Koning niet vergeten - zijne plichten jegens de heiligen. Zoodra de brand was uitgebarsten, had hij bevel gegeven het lichaam van den heiligen Quentin uit de kerk te vervoeren en te plaatsen in de koninklijke tent⁽¹⁾. Hier werd een altaar opgericht met de kist van dien heilige aan de eene zijde, en aan de andere het hoofd van den ‘glorierijken heiligen Gregorius’ (schoon het niet duidelijk is, wie die roemrijke man in zijn leven kan geweest zijn), tegelijk met vele andere reliquiën, die men uit de Kerk had mede gebracht. Op deze heilige plek werden dagelijks missen gelezen, terwijl

(1) Zie Aanteekening 13 hierachter.

het werk des duivels daar buiten zijn gang ging. De heilige, die eeuwen geleden begraven was, werd op het zorgvuldigst door den Koning gehuisvest en verpleegd, terwijl de honden zich te goed deden aan de lijken der versch geslachte inwoners van St. Quentin, en 's Konings krijgsvolk de hopelooze en verminkte vrouwen in eeuwigdurende ballingschap uit de stad verjoegen.

De voornaamste krijgsgevangenen waren bij deze gelegenheid natuurlijk Coligny en zijn broeder. Andelot echter gelukte het dien nacht onder het linnen van de tent, waarin hij gevangen zat, door te ontvluchten. De Admiraal werd naar Antwerpen overgebracht. Hier lag hij verscheiden weken ziek aan koorts. Bij zijn herstel vond hij geene betere tijdkorting dan om de Heilige Schrift te gaan lezen. Het gevolg was zijne bekeering tot de leer van Calvijn⁽¹⁾, en de menschheid huivert nog van het lot, dat hem om die bekeering te wachten stond.

St. Quentin was nu bemachtigd, maar Filips, nog altijd even ongezind om zijn fortuin verder te beproeven. De tijd werd thans verspild in het belegeren van onderscheidene betrekkelijk onbelangrijke plaatsen, zoodat de vruchten van Egmond's dapperheid ongeplukt verstierven. In het begin van September werd Le Catelet ingenomen. Op den 12den der zelfde maand gaf de vesting Ham zich over, na twee duizend schoten uit Filips' kanonnen te hebben doorgestaan, terwijl Noyon, Chanly en eenige andere plaatsen van minder gewicht tot den grond toe werden afgebrand. Na al dat rooven en branden op de grenzen, dat tot weinig leidde, dankte Filips zijn leger af, en begaf hij zich naar Brussel. Hij bereikte die stad den 12den October. De Engelschen keerden naar hun land terug. De veldtocht van 1557 was geëindigd zonder eenig wezenlijk gevolg, en de overwinning van St. Quentin bleef vooreerst onvruchtbaar.

Intusschen bleven de Franschen niet werkeloos. Het leger van den Connetable was vernield; maar de Hertog van Guise, die na den slag van St. Quentin in allerijl uit Italië was opgeroepen, wenschte niets liever dan een nieuw leger op de been te brengen. Hij kookte van ongeduld, zoowel om zijn eigen roem, die in zijn laatsten italiaanschen veldtocht eenigszins geleden had, te herstellen, als om van de gevangenschap van zijn mededinger, den Connetable, partij te trekken. Terwijl Filips het najaar in trage en tijdroovende maatregelen verspilde, had de Hertog in Frankrijk en Duitschland een aanzienlijk leger aangeworven.

In Januari (1558) was hij tot den veldtocht gereed. In het fransche kabinet was echter besloten geen poging aan te wenden om de plaatsen, in Picardije verloren, te heroveren, maar den

(1) Zie Aanteekening 14 hierachter.

krijg over te brengen op het grondgebied van den bondgenoot. Zonderling genoeg zou Engeland alle verliezen dragen en Filips alle voordeel en roem inoogsten, die het gevolg waren van beider vereenigde inspanning. Het was de oorlog van den gemaal der koningin, waarbij hare onderdanen geen belang hadden, doch waarin de laatste zegeteekenen van den Zwarten Prins verloren zouden gaan.

Op den 1sten Januari 1558 verscheen Guise voor Calais. De maarschalk Strozzi was vooraf, vermomd, de plaats gaan verkennen. Hij bevond dat de bezetting zwak was en zich te veel verliet op het kasteel. Na een vreeselijk geschutvuur, dat eene week aanhield en in Antwerpen te hooren was, werd de stad stormenderhand genomen. Zoo verloor Engeland ten laatste den sleutel tot het groote normandische voorportaal van Frankrijk, dien sleutel eerwaardig door ouderdom, dien het sinds den merkwaardigen slag van Crecy aan den beugel gedragen had. Calais was door de Engelschen veroverd na een beleg, dat twaalf maanden geduurd had, was twee honderd en tien jaren in het bezit van Engeland gebleven, en ging nu in zeven dagen verloren. Nog zeven dagen, en tien duizend schoten uit vijf en dertig stukken zwaar geschut waren voldoende om Guines ten onder te brengen. Dus gingen de laatste sporen van engelsche heerschappij, het laatste voorwendsel van Englands souvereinen om den titel en de leliën van Frankrijk te voeren, voor altijd verloren. Koning Hendrik bezocht Calais, dat na twee eeuwen van vervreemding thans weder eene fransche stad geworden was, hij benoemde Paul de Thermes tot bevelhebber der stad, en keerde toen naar Parijs terug, om spoedig daarna het huwelijk te vieren van den Dauphin met de nicht der Guises, Maria, Koningin van Schotland.

Deze gebeurtenissen, deze korte winterveldtocht van den Hertog, waardoor de zinkende moed van Frankrijk werd opgebeurd, gaven weldra een ander voorkomen aan de zaken, en verzekerden althans aan de katholieke partij het overwicht in dat rijk. De glans der Huizen van Montmorency en Coligny was verduisterd, terwijl de star van Guise, schitterend door de verovering van Calais, nu het toppunt van luister had bereikt.

Op dit tijdstip had te Peronne het merkwaardige onderhoud plaats tusschen twee voorname geestelijken, den bisschop van Atrecht en den kardinaal van Lotharingen. Uit dit middenpunt begon men het uitgestrekte plan te smeden, waarbij het lot van millioenen betrokken was. De hertogin Christina van Lotharingen, nicht van Filips, had hem vergezeld naar St. Quentin. De hertog van Guise en zijn broeder de kardinaal hadden verlof bekomen haar te Peronne te mogen bezoeken. De hertogin was vergezeld door den bisschop van Atrecht, en het gevolg van dit

gezelschap was eene geheime onderhandeling tusschen de beide priesters. Men mag aannemen, dat Filips' kortstondige krijgshaftigheid reeds uitgeput was. Afgeweken van zijne roeping, had hij reeds den valschen toestand, waarin hij geplaatst was, voorzien. Hij beoorloogde den vorst, in wien hij den zekersten bondgenoot zou vinden tegen den aartsvijand van de beide rijken en van de gansche wereld. Die vijand was de ketterij, en daarvan had de fransche Koning een afschuw, terwijl Filips reeds had beslist, wat zijn levensroeping zou wezen. De slimme bisschop was meer dan partij voor den ijdel en eierzuchtigen kardinaal. De laatste ontving de verzekering, dat Filips de gevangenschap van Coligny en Montmorency als eene bijzondere gunst der Voorzienigheid beschouwde, terwijl de beschermgeest van Frankrijk, ondanks al de geleden verliezen, nog steeds het Koningrijk onder zijne hoede hield. De kardinaal en zijn broeder, dus liet de bisschop zich uit, hadden thans het lot van Frankrijk en van Europa in handen. De belangen van de beide volken, van den godsdienst en de menschheid, geboden hun een einde te maken aan dezen onnatuurlijken oorlog, ten einde de beide Vorsten de handen broederlijk ineen mochten slaan ter uitroeijing van de ketterij. Dat veelhoofdige monster had zich om Frankrijk heen gekronkeld, terwijl zijn verpestende adem thans van de duitsche zoowel als van de fransche grenzen Vlaanderen binnendrong. Filips verliet zich geheel op de wijsheid en het doorzicht van den kardinaal. Het was noodig, dat deze onderhandelingen voor het oogenblik een diep geheim bleven, doch intusschen moest zoo spoedig mogelijk de vrede gesloten worden, hetgeen zooals werd verzekerd, even vurig door Filips gewenscht werd als het door Hendrik kon worden verlangd. De bisschop bemerkte ras den indruk, door zijne behendige verzekeringen te weeg gebracht. De kardinaal zwichtte voor de vleierij, hem kwistig toegediend, en te gelijk door eigen eierzucht gedreven, leende hij een gunstig oor aan de ontwerpen van den bisschop. Zoo werd de grond gelegd tot een groot plan, waarvan de voltooiing aan den tijd overgelaten bleef. De fransche en spaansche kronen traden met elkander in verbond tot een geduchten kruistocht tegen hare eigen onderdanen. De bisschop had zijne taak vervuld. De kardinaal keerde terug, met het vast besluit om den vrede met Spanje tot stand te brengen. Hij hield zich overtuigd, dat de luister van zijn geslacht onberekenbaar winnen, en de macht van zijn huis onwrikbaar gevestigd worden zou, door eene trouwe samenwerking met Filips tot uitvoering van zijn duistere plannen tegen godsdienst en menschelijkheid. De onderhandelingen bleven diep geheim. Een nieuwe veldtocht en versche vernederingen moesten nog de aanneming door Frankrijk van den aldus aangeboden vrede voorafgaan.

Kort na het onderhoud te Peronne werden de vijandelijkheden hervat. De Hertog van Guise, die vijf duizend ruiters en veertien duizend man voetvolk in Duitschland had geworven, ondernam thans op 's Konings verlangen een aanval op Diedenhoven, een belangrijke en zeer sterke stad van Luxemburg, aan de rivier de Moezel. Zij werd verdedigd door Peter van Quarebbe, een edelman uit Leuven, met eene bezetting van achttien honderd man. Op den 5den Juni ving men het werk aan met vijf en dertig stukken zwaar geschut, terwijl het graven der mijnen van weerszijden zeventien dagen aanhield; op den 22sten werd de stad bestormd en de bezetting gaf zich onmiddellijk over. Het beleg werd gematigd en met zaakkennis gevoerd, maar de bijzonderheden zijn zonder belang. Intusschen werd het gekenmerkt door den dood van een der uitstekendste avonturiers van dien tijd, den maarschalk Strozzi. Deze dappere, maar altijd ongelukkige krijgsman werd gedood door een musketkogel, terwijl hij den hertog van Guise - wiens hand op dat oogenblik op zijn schouder rustte - bijstond om een kanon op de vesting te richten.

Na den val van Diedenhoven dacht de hertog van Guise aan de belegering van de stad Luxemburg, maar hij vergenoegde zich met het vermeesteren van de onbelangrijke steden Virton en Arlon. Hier verbeuzelde hij zeventien dagen, zonder zich het geluk, dat hem bij den aanvang van den veldtocht de hand gereikt had, ten nutte te maken. De voorspoed der Franschen bleef onvruchtbaar door dezelfde traagheid, die Filips bewegingen na de overwinning bij St. Quentin gekenmerkt had. Den tijd, dien de Hertog had kunnen gebruiken om zijn geluk te vervolgen, verspilde hij met beuzelingen of in werkeloosheid. Dit kan het gevolg geweest zijn van eene verstandhouding met Spanje, en de eerste vrucht van het onderhoud te Peronne; doch hoe dit wezen moge, de onmiddellijke gevolgen waren ongelukkig voor het fransche volk en vernederend voor de kroon.

Het fransche kabinet had zich voorgesteld, dat de maarschalk de Thermes, die, na de verovering van Calais tot bevelhebber van die stad was benoemd, zoodra mogelijk van zijne stelling partij zou trekken. Toen hij een leger bijeen gebracht had van omstreeks acht duizend voetknechten en vijftien honderd ruiters, deels Gasconjers, deels Duitschers, ontving hij bevel de aangrenzende landstreek, en in het bijzonder het graafschap van Sint Pol te verwoesten. Middelerwijl zou de Hertog van Guise, na de zuidelijke grenssteden bemachtigd te hebben, in noordelijke richting oprukken, zich met den Maarschalk vereenigen en zoo een slagboom vormen van het eene einde der nederlandsche grenzen tot het andere.

De Thermes verliet Calais met zijn nieuw verzameld leger in

het begin van Juni. Hij trok langs Grevelingen en Broekburg en kwam den 2den Juli voor Duinkerken. De stad, zonder bezetting, opende onderhandelingen, gedurende den loop waarvan zij met storm genomen en geplunderd werd. De stad Sint Wijnoksbergen deelde hetzelfde lot. De Thermes, die een martelaar van de jicht was, zag zich thans genoodzaakt tijdelijk het bevel over te dragen aan d'Estouteville, een wild krijgsman, die het leger tot bij Nieuwpoort voerde, maar dat leger was eene ware rooverbende, brandend, moordend, schendend, plunderend, overal waar het zich vertoonde. Intusschen had Filips, die zich te Brussel bevond, den Hertog van Savooie bevel gegeven tegen den Hertog van Guise op te trekken met een leger, dat inderhaast in de provincie Namen bijeengebracht was. Hij wilde, zoo mogelijk, de legermacht van de Thermes aanvallen en afsnijden, vóór dat deze gelegenheid had aan Guise de hand te reiken of naar Calais terug te trekken.

Trotsch op zijne zege over weerlooze landlieden, beladen met den buit van geplunderde en brandende steden, had het leger van De Thermes bereids den terugtocht aangenomen. Het was het oogenblik voor een plotselingen en stouten slag. Wiens arm echter zou dien toebrengen? Welk veldheer in Filips' leger bezat de vereischte voortvarendheid en stoutheid? Wie anders dan de schitterende ruiter aanvoerder, de koene held van St. Quentin? Egmond, gehoorzaam aan 's Konings last, trok dadelijk te velde. Snel verzamelde hij alle bruikbare manschappen uit den omtrek. Toen hij ze vereenigd had met enkele benden van het leger des Hertogs van Savooie en met gedeelten van de bezettingen van Sint Omer, Bethune, Ariën en Broekburg, onder den maarschalk Bignicourt, telde hij weldra tien duizend voetknechten en twee duizend ruiters onder zich. De gelederen werden nog aangevuld door groote troepen landlieden, mannen en vrouwen, dorstende naar wraak over de onlangs ondergane beledigingen. Met deze benden stelde de stoutmoedige aanvoerder zich dwars in den weg van het fransche leger. Vast besloten om de Thermes met al zijne soldaten te vernielen of zichzelven op te offeren, plaatste hij zijne troepen te Grevelingen, eene kleine stad aan het strand der zee, omstreeks half weg tusschen Calais en Duinkerken. Juist eindigde de fransche bevelhebber zijn veldtocht met het verbranden van Duinkerken en trok daarna af, toen hij den leeuw op zijn weg ontdekte. Hoewel bedenkelijk ziek, steeg hij te paard en leidde zelf zijn leger naar Grevelingen; maar hier zag hij zich den doortocht afgesneden. In den nacht van den 12den Julij belegde hij een krijgsraad. Men besloot den aangeboden slag te ontgaan, en, zoo mogelijk, bij laag water langs het strand Calais te bereiken. Den volgenden morgen trok de Thermes de rivier de Aa beneden Grevelingen over. Egmond,

die althans bij deze gelegenheid, den vluchtenden vijand geen gouden brug bouwen wilde, trok dezelfde rivier over even boven de stad, en schaarde zijn leger in slagorde. De Thermes kon het gevecht, hem zoo halstarrig opgedrongen, niet langer ontwijken. Met moed alleen moest hij thans te rade gaan. Daar de vijand hem niet veel in getalsterkte overtrof, had hij ten minste de kans om zich door alle hindernissen heen te slaan en zijn leger en buit te redden. Hij had de zee aan zijn rechterhand, de Aa achter, den vijand vóór zich. Hij vormde van den legertros en de voertuigen een borstwering op zijn linkervleugel en plantte zijn geschut, bestaande uit zes slangen en drie falcons, in het front. Daarachter schaarde hij zijne ruitery, aan beide zijden ondersteund door de Gasconjers, met de fransche en duitsche voetknechten in de achterhoede.

Egmond daarentegen verdeelde zijne ruitery in vijf eskadrons. Drie der lichte ruitery werden voorop geplaatst voor den eersten aanval, - de middentocht voerde hij zelf aan, de twee vleugels stonden onder den graaf de Pontdevaulx en Henrique Henriquez. Dan volgden de Zwartruiters⁽¹⁾ van Lazarus Schwendi en de vlaamsche zware ruitery. Hierachter stond het voetvolk, in drie afdeelingen, Spanjaarden, Duitschers en Vlamingen, aangevoerd door Carvajal, Munchausen⁽²⁾ en Bignicourt. Egmond, die het gevaarlijkste punt in het midden der slagorde voor zichzelve ingenomen had, kon zijn ongeduld niet langer bedwingen. 'De vijand is ons,' riep hij, 'wie zijn vaderland lief heeft, volg mij.' Daarop gaf hij zijn paard de sporen en stortte met zijne bende op den vijand in. De Gasconjers stonden den schok zonder wankelen door, onder bedekking van een moorddadig vuur uit de stukken in het front, dat de eerste rijen hunner aanvallers wegmaaide. Egmonds paard werd in den aanvang van het gevecht onder hem doodgeschoten. Op een ander gesprongen, voerde hij zijne ruiters op nieuw ten aanval. De Gasconjers wisten nog altoos niet van wijken en vochten met al de stoutmoedigheid, hun landaard eigen. De moed der wanhoop bezielde de Franschen, de hoop op eene schitterende en beslissende overwinning de Spanjaarden en Vlamingen. Het was een woeste strijd, man tegen man, aanvoerder en soldaat, ruiter en voetknecht, lansknecht en musketier, allen worstelend onder een verward, voet tegen voet, borst tegen borst, paard tegen paard, een gevecht, dat het krachtig penseel van Wouwerman, den nationalen kunstenaar, wel waardig ware geweest. Lang was het twijfelachtig aan welke zijde de zege zou blijven; maar eindelijk verschenen onverwacht tien engelsche schepen in

(1) Zie Aanteekening 15 hierachter.

(2) Zie Aanteekening 16 hierachter.

open zee, die weldra zoo dicht mogelijk het strand genaderd, hun vuur op de nog onverbroken linie der Franschen openden. De schepen waren op te grooten afstand, het gevaar om vriend met vijand te schaden was te dreigend, dan dat zij belangrijken invloed op den uitslag van het gevecht konden uitoefenen. De geestkracht van den vijand was echter geknakt door dezen aanval van de zeezijde, aan welken kant hij zich zoo goed gedekt waande. Te gelijkertijd gelukte het aan eene afdeeling duitsche ruiters, op bevel van Egmond onder langs de duinen zuidwaarts voortgetrokken, om den vijandelijken linkervleugel in den rug te vallen. Van de verwarring gebruik makende, herhaalde Egmond zijn frontaanval met verdubbelde hevigheid. Het lot van den dag was beslist. De fransche ruitery deinsde, hare gelederen braken en hare vlucht bracht het gansche leger in wanorde. De nederlaag was volkomen; ruitery en voetvolk, Franschen, Gasconjers en Duitschers, ontruimden het slagveld. Vijftien honderd man sneuvelden, even zooveel werden in de zee gedreven, terwijl een groot aantal in de pan werd gehakt door de verbitterde landlieden, die de ondervonden beledigingen in het bloed der verstrooide, zwervende en gewonde krijgslieden zochten uit te wissen. Het leger van de Thermes was geheel vernietigd en tegelijk Frankrijks laatste hoop op een eervolle, met volle vrijheid te voeren vredesonderhandeling. Thans lag Frankrijk aan Filips' voeten. Het schitterend ruitergevecht, al mocht het, dan ook met het oog op het aantal der strijders en de beginselen waarvoor gestreden werd, in gewicht voor anderen onderdoen, bleek, met het oog en op de onmiddellijke en op de latere gevolgen, een van de beslissendste en schitterendste, die ooit geleverd werden. Het fransche leger, dat hier gestreden had, was vernietigd. De maarschalk de Thermes, aan het hoofd gewond, Senarpont, Annibault, Villebon, Morvilliers, Chaulnes en onderscheiden anderen van hoogen rang waren krijgsgevangen. De fransche Koning had weinig lust om een ander leger bijeen te brengen. Spoedig trachtte hij de beste voorwaarden te bedingen, die hij verkrijgen kon, en hij sloot het nadeeligste verdrag, dat in Frankrijks geschiedboeken opgeteekend staat.

De maarschalk de Thermes werd streng gegispt, omdat hij zoolang te Duinkerken en in den omtrek van die stad gebleven was. Hem werd nog luider verweten, dat hij althans niet om Grevelingen heen was afgetrokken in den nacht, die het gevecht voorafging. Wat de laatste beschuldiging betreft, valt het zeer te betwijfelen of eene nachtelijke onderneming het waakzaam oog van Egmond zou zijn ontgaan. En wat aangaat het vertoeven te Duinkerken, zoo beweerde men dat hij bevel had in die plaats te wachten tot dat de Hertog van Guise zich bij hem voegde. Had men niet gestuit op de onverschoonbare en

onverklaarbare traagheid in de bewegingen van dezen veldheer, na de verovering van Diedenhoven, de eer van Frankrijk ware nog onverlet gebleven.

Doch, welke misslagen De Thermes of De Guise ook mochten begaan hebben, weinig twijfel kon er bestaan omtrent de verdiensten van Egmond. Binnen elf maanden na den slag van St. Quentin, had de hollandsche held eene andere overwinning behaald, zoo schitterend, dat het lot van den oorlog er door was beslist, en dat zijn Koning uit de hoogte de voorwaarden van een zegenrijken vrede kon voorschrijven. De eerste oogenblikken van Filips' regeering waren even roemrijk als de glorieijkste dagen van 's Keizers bestuur, terwijl de Nederlanden opgetogen van vreugde een spoedigen vrede te gemoet zagen. Aan wien anders moest de heilige schuld van nationale en koninklijke dankbaarheid vergolden worden, dan aan Lamoraal van Egmond? Zijne landgenooten erkenden zijn recht daarop met blijdschap. Hij werd de afgod van het leger, de bekende held van volksliederen en volksverhalen, de spiegel der ridderschap, een godheid, door het volk vereerd. Door geheel Nederland werd hij begroet als de rechterhand des Vaderlands, die Vlaanderen bewaard had voor verwoesting en geweld, als de beschermer der natie, als de steun van den troon.

De overwinnaar maakte zich door zijne overwinning vele vrienden, doch ook één vijand. De verbittering van dien vijand zou later zwaarder wegen dan al de toejuichingen van zijne vrienden. De Hertog van Alva had zich sterk verklaard tegen het denkbeeld om De Thermes slag te leveren. Hij verkleinde de overwinning, nadat zij behaald was, door bespiegelingen over de gevolgen, die een nederlaag zou hebben gehad. In dien geest sprak hij tegen Egmond zelf na zijne terugkomst te Brussel. De overwinnaar, vervuld van zijn triomf, was niet geneigd zich dat spijtig en verkleinend oordeel te laten welgevallen. Ijdeler en aanmatigender dan ooit, behandelde hij zijn spaanschen mededinger met trotschheid, en beantwoordde zijne aanmerkingen met toornigen spot, zelfs in het bijzijn des Konings⁽¹⁾. Alva was de man niet om dien twist te vergeten, noch ook om den triomf te vergeven.

Zooals van zelf spreekt, viel er aan het hof menig bitter woord en hekelend verwijt van weerszijden, tusschen de vrienden en aanhangers van Egmond en de partij van zijn tegenstander. De slag van Grevelingen werd dagelijks met toenemende hevigh-

(1) - Et provenoit la ditte ennemié principalement à cause de la Bataille de Grevelinge, qu'il donna contre son advis, et propos haultains et superbes, qu'il (Egmond) lui tint estant de retour victorieux en la ville de Bruxelles en la présence du Roy. - PONTUS PAYEN MS., 378, 379.

heid overgevochten, tusschen Spanjaard en Vlaming, en de oude volkshaat ontbrandde feller dan ooit. Alva ging voort de dwaze vermetelheid te gispē, die eene zoo kostbare legermacht op één enkelen worp had gezet. Egmonds vrienden antwoordden, dat het gemakkelijk was voor vreemdelingen, die niets in het land te verliezen hadden, om rustig aan te zien, hoe de akkers van Nederland verwoest, en huis en haard van een nijver volk door wilde roofzieke krijgsbenden vernield werden. De inwoners der Gewesten zouden hun redder altijd voor de uitkomst danken. Zij hadden geen oog voor het tafereel, dat de spaansche partij ophing van eene denkbeeldige zege van De Thermes en de gevolgen daarvan. Wat ook de benijders laken mochten, nu de slag geslagen was, het hart des volks bleef warm kloppen, en weigerde, den afgod omver te werpen, zoo pas op zijn voetstuk geplaatst.

Derde hoofdstuk

Filips' afscheid van de Nederlanden.

Geheime vredehandelingen. - Twee nieuwe legers gereed, doch werkeloos. - Onderhandelingen te Cercamp. - Dood van Maria Tudor. - Verdrag van Cateau Cambresis. - Dood van Hendrik II. - Staatskunde van Catharina de Medicis. - Geheime mededeeling van Hendrik II aan den Prins van Oranje. - Begrafenis van Karel V te Brussel. - Algemeene vreugde in de Nederlanden over het herstel van den vrede. - Inrichting van het bestuur door Filips en toebereidselen voor zijn vertrek. - Benoeming van Margaretha van Parma tot landvoogdes der Nederlanden. - Drie raden. - De Consulta. - De Stadhouders in de verschillende provinciën. - Ontevredenheid over de vreemde troepen. - Vergadering van de Staten te Gent om 's Konings laatste bevelen en afscheid te ontvangen. - Aanspraak van den bisschop van Atrecht. - Bede van drie millioenen. - Filips verklaart openlijk de Nederlanden in gevaar van ketterij. - Streng naleving van de plakaten bevolen. - Antwoord van de Staten van Artois. - Onverwachte voorwaarden. - Woede van den Koning. - De andere Gewesten handelen evenals Artois. - Remonstrantie van de Staten-Generaal tegen de vreemde troepen. - Stellig antwoord van de zijde der regeering. - 's Konings vertrek uit de Nederlanden. - Autos-da-fé in Spanje.

De slag van Grevelingen had het vraagstuk beslist. Wat in het geheim door de beide Kardinalen te Peronne was beraadslaagd, werd door de overwinning van Egmond bekrachtigd, en alle partijen waren tot vrede bereid. Koning Hendrik was het spel moede, dat hij zoo lang met verlies had gespeeld; Filips, begeerig om uit een valschen toestand te geraken, wenschte al de krachten van zijn geest en rijk te richten tegen zijne groote vijandin, de ketterij in de Nederlanden; terwijl de Hertog van Savooie eindelijk den tijd gekomen zag, om met behendigheid hersteld te worden in het genot van de rechten, die het zwaard van anderen hem had ontroofd, en die zijn eigen zwaard hem

reeds voor een groot deel had helpen terugwinnen. De Vorsten hielden tot vrede, en daar nooit een nationaal beginsel, gevoel of belang in den twist gemengd was geweest, was er geen twijfel aan, of de vrede zou overal welkom zijn aan het volk, op welke voorwaarden die ook gesloten werd.

Montmorency en de Prins van Oranje werden van beide zijden gevolmachtigd om geheime onderhandelingen te openen. De Connetable vatte de taak met ijver aan, daar hij inzag, dat elke dag langere gevangenschap even schadelijk was voor zijne eigene belangen als voor die van zijn land. De Guises, in onmin met de Hertogin de Valentinois (Diane de Poitiers), waren nog niet machtig genoeg om den invloed der maitresse het hoofd te bieden; terwijl, meer om hen tegen te werken dan uit beginsel, die invloed ten behoeve van een onmiddellijken vrede werd aangewend. De kardinaal van Lotharingen had de welsprekendste bewijsgronden van den bisschop van Atrecht geenszins vergeten; doch zijn broeder, de Hertog van Guise, scheen gelegenheid te zoeken om de eer van zijn land te herstellen, en de onderhandelingen te willen rekken, tot dat zijne dapperheid een minder roemloos einde aan den oorlog zou hebben gemaakt.

Inderdaad was er een nieuw leger onder zijn bevel bijeengebracht en te Pierrepont verzameld. Terzelfder tijd trok ook Filips met een groote krijgsmacht, dertig duizend man voetvolk en vijftien duizend ruiters, te velde en tegen het midden van Augustus had hij zich nedergeslagen op den oever van het riviertje Authie, aan de grenzen van Picardije. Koning Hendrik was toen reeds in het kamp te Pierrepont aangekomen, waar hij zulk een aanzienlijk leger in oogenschouw nam, als ooit ter beschikking van een fransch Koning gestaan had. In slagorde geschaard, mat het anderhalve mijl, terwijl drie uren noodig waren om er te paard omheen te rijden. Al dit krijgshaftig vertoon was voor den schijn. De beide Koningen stonden aan het hoofd van hunne groote legers tegenover elkander, terwijl de onderhandelingen over den vrede werden voortgezet. Eene paar onbeduidende voorpostengevechten, waarbij geen menschenlevens werden ingeschoten, ziedaar al hetgeen uit deze groote toebereidselen voortkwam. In het begin van den herfst werden al de troepen afgedankt, terwijl de afgevaardigden der beide kronen tegen het midden van October openlijk bijeenkwamen in de abdij van Cercamp, nabij Kamerijk. Filips' gezanten waren de Prins van Oranje, de Hertog van Alva, de Bisschop van Atrecht, Ruy Gomez de Silva en de president Viglius; van de zijde des franschen Konings kwamen de Connetable, de Maarschalk de Sint André, de Kardinaal van Lotharingen, de Bisschop van Orleans en Claude l'Aubespine. Er waren ook gezanten van

de Koningin van Engeland; maar vermits de twist over Calais de onderhandelingen te Cercamp belemmerde, werd de afdoening van het engelsche vraagstuk tot een naderen vredehandel uitgesteld en geheel afgescheiden van het verdrag tusschen Frankrijk en Spanje.

De dood van Koningin Maria, op den 17den November, deed de onderhandelingen tijdelijk schorsen. Nadat de weduwnaar een vruchteloze poging had gedaan om de hand van Maria's opvolgster te verwerven, en ondubbelzinnig afgewezen was, kwamen de afgevaardigden in Februari 1559, te Cateau-Cambresis op nieuw bijeen. De engelsche kwestie werd thans door afzonderlijke gevolmachtigden geregeld, en op den 3den April een verdrag tusschen Frankrijk en Spanje gesloten.

Bij dit belangrijke tractaat verbonden zich beide Koningen, den Katholieken eeredienst te handhaven met alle middelen, die in hunne macht stonden, en beloofden zij het bijeenkomen eener algemeene kerkvergadering ter vereffening van de godsdienstgeschillen met alle kracht te bevorderen en de toenemende ketterij in hunne landen uit te roeien. Voorts bepaalde men de teruggaaf van de veroveringen, door elk rijk gedurende de voorafgaande acht jaren gemaakt. Aldus werden alle voordeelen, door Frankrijks dappere veldheeren bevochten, met een enkel woord te niet gedaan en de Hertog van Savooie, door eene enkele pennestreek van een gelukzoeker in een gekroond hoofd herschapen. Hij zou al zijne Staten terugbekomen en buitendien Hendriks' zuster Margaretha huwen, met een bruidschat van driemaal honderdduizend kronen. Filips daarentegen, voor de tweede maal weduwnaar, zou in den echt treden met Hendriks dochter Isabella, bereids verloofd aan den infant Don Carlos, en met haar eene huwelijksgift ontvangen van viermaal honderdduizend kronen. De teruggaaf der gemaakte veroveringen zou van den kant van Hendrik aanvangen en moest binnen vier maanden afloopen.

De meeste europeesche mogendheden waren door de beide partijen in dit verdrag betrokken: de Paus, de Keizer, al de Keurvorsten, de Gemeenebesten van Venetië, van Genua en Zwitserland, de Koningrijken van Engeland, Schotland, Polen, Denemarken en Zweden, de Hertogdommen van Ferrara, Savooie en Parma, en voorts nog andere kleinere Vorstendommen. Kortom, dit zoo vriendschappelijke verbond omvatte bijkans de geheele Christenheid, als had Filips besloten, dat van nu af aan en voor altijd Calvinisten en Mahomedanen, Turken en Vlamingen, zijne eenige vijanden zouden zijn.

De Koning van Frankrijk zou vier gijzelaars gekozen uit Filips' onderdanen met zich naar Parijs nemen, als waarborg voor de uitvoering van al de bepalingen van het verdrag. De

koninklijke keuze viel op den Prins van Oranje, den Hertog van Alva, den Hertog van Aerschot en den Graaf van Egmond.

Zoo was het verdrag van Cateau-Cambresis, waardoor een einde werd gemaakt aan den zoo lichtzinnig ondernomen oorlog tusschen Frankrijk en Spanje.

Maarschalk Monluc oordeelde dat nog nimmer zulk een vernederend en nadeelig verdrag door een franschen Koning gesloten was. De buit van jarenlange plundering, thans door Frankrijk teruggegeven, stond in waarde gelijk met een derde gedeelte van dat land. Honderd acht en negentig versterkte steden werden weder overgegeven, en telde men er de andere kleinere plaatsen bij, dan bedroeg het totaal volgens sommige schrijvers niet minder dan vierhonderd. Het meest van allen won de Hertog van Savooie, die, na zoo vele jaren te hebben rondgezworven, zijn Hertogdom terugbekwam, en de zwager werd van zijn ouden vijand.

De tragische gebeurtenis, die een einde maken kwam aan de feesten, ter eere van dezen vrede te Parijs gevierd, bevatte een treffende les. De Koning, die, ongeacht zijn bezworen woord, en in strijd met de belangen van zijn volk en van de wereld, overijld en zonder grond een oorlog begonnen had, verloor thans bij de viering van den vrede, het leven in een spiegelgevecht; Hendrik de Tweede stierf op den tienden Juli aan de wond, die Montgomery hem had toegebracht in het weinige dagen te voren gehouden tournooi. In dezen zwakken en onbeduidenden Vorst wisten zelfs zijne vleiers niets te prijzen, dan zijne oorlogszucht, alsof de neiging tot bloedvergieten, zonder een zweem van krijgskundige bekwaamheid, op zich zelve eene deugd ware. Met zijn dood echter viel het rijk in nog slechter handen en werd het lot der Christenheid donkerder dan ooit. De heerschappij van Diane de Poitiers werd opgevolgd door die van Catharina de Medicis; de maitresse maakte plaats voor de Koningin-weduwe; en gedurende de lange en rampzalige jaren, waarin Frankrijk in zijn bloed te baden lag, gekromd onder een italiaansche hijena en hare lafhartige en bloeddorstige welpen, mocht dat land zelfs de dagen van Hendrik en zijne Diana terugwenschen. Hoe groot was niet het aandeel van Karel de Negende, van Hendrik de Derde, van Frans van Alençon, den laatsten der Valois, in de vreeselijke schuld, nog niet gedelgd door een halve eeuw van omwenteling en moord!

De Hertogin van Valentinois stond in den laatsten tijd op geen goeden voet met het Huis van Guise en neigde ten gunste van Montmorency. De Koning, bloot werktuig in hare hand, had er misschien toe gebracht kunnen worden om Coligny en zijne vrienden wat minder afkeer toe te dragen. Dit blijft echter hoogst twijfelachtig; want het was Hendrik de Tweede, die

met zijn koninklijken broeder van Spanje, het merkwaardige plan had beraamd om bij de eerste gunstige gelegenheid de hoofden der Hugenenoten in beide landen met eene ‘siciliaansche vesper’ te verrassen. Zijn dood en de staatkunde van de Koningin regentes vertraagden de uitvoering van het groote plan gedurende veertien jaren. Hendrik had intusschen na het sluiten der geheime overeenkomst lang genoeg geleefd, om het plan te openbaren aan iemand, die zich de verijdeling van deze snoode samenspanning van Vorsten tegen hunne onderdanen ten levenstaak stellen zou. Willem van Oranje, toenmaals gijzelaar voor de richtige nakoming van het verdrag van Cateau-Cambresis, was de man, tegen wien de Koning zich in een ongelukkig oogenblik over den voorgenomen aanslag uitliet. De Prins, die zich door zijne kunst van zwijgen reeds de achting van Karel de Vijfde had verworven, wist uit de mededeeling nut te trekken en tevens zijn tijd af te wachten; doch mogelijk dagteekende zijn afkeer van de staatkunde der fransche en spaansche hoven van datzelfde oogenblik⁽¹⁾.

Gedurende den loop der vredesonderhandelingen verloor Filips zijne vrouw en zijn vader. Hij huichelde geen smart over den dood van Maria Tudor, doch het afsterven des Keizers vereerde hij met een luisterrijke uitvaart te Brussel. De plechtigheden duurden twee dagen (den 29sten en 30sten December 1558). In den langen en grootschen optocht, die op den eersten dag door de straten trok, werd de aandacht het meest geboeid door een schip, zoo kunstig vervaardigd, dat het, ofschoon onzichtbare helpers het droegen, door zeepaarden voor en achter voortgestuwd scheen. De masten, het want en de zeilen van het vaartuig waren zwart, het was bedekt met wapenschilden, banieren en zinnebeeldige voorstellingen van 's Keizers verschillende krijgstochten, terwijl turksche en moorsche vlaggen van weerskanten tot in het water neerhingen. Drie zinnebeeldige personen stelden de bemanning voor. De Hoop, ‘geheel in 't bruin gekleed, met een zilveren anker in de hand,’ stond aan den voorsteven; het Geloof, met den avondmaalskelk en het roode kruis, in een wit gewaad, met een sluier van ‘wit zijden gaas’, zat op een ‘staatszetel’ vóór den bazaar-mast; terwijl de Liefde, ‘in het rood, met een vlammend hart in de hand’, aan het roer het schip bestuurde⁽²⁾. Geloof, Hoop en Liefde, werden de eigenaardigste zinnebeelden geacht voor den man, die de plakaten uitgevaardigd, de inquisitie ingevoerd, en, in zijne laatste woorden, geschreven met eene hand, bevende onder den greep des doods, zijn zoon, bij zijne liefde, gehoorzaamheid en hoop

(1) Zie Aanteekening 17 hierachter.

(2) Zie Aanteekening 18 hierachter.

op zaligheid bezworen had, alle ketters naar de uiterste gestrengheid der wet te berechten, ‘zonder aanzien des persoons en zonder acht te slaan op eenige verschooning hoegenaamd ten hunnen behoeve.’

De optocht, waarin onder anderen de hertog van Alva, de prins van Oranje en meer hooge personages het zwaard, den rijksappel, den scepter en de ‘keizerlijke kroon’ droegen, vertoonde verder geen zinnebeelden, die bijzondere vermelding verdienen. Den volgenden dag ging de Koning, in rouwkleederen gehuld en vergezeld door een plechtigen stoet van hooge staatsdienaren en edelen, andermaal naar de kerk. Een brief, in dien tijd geschreven, gewaagt van eene eenigzins zonderlinge plechtigheid, die ten slotte betracht werd. ‘En de dienst afgeloopen zijnde,’ schreef Sir Richard Clough aan Sir Thomas Gresham, ‘ging een edelman in de lijkkoets (als ik goed vernomen heb, was het de prins van Oranje), en, na zich voor de lijkstaf te hebben geplaatst, sloeg hij daarop met de hand, en zeide: “hij is dood”. Na een oogenblik pauze hernam hij: “hij zal dood blijven.” Na een nieuwe pauze sloeg hij andermaal en zeide: “hij is dood, en er is een ander in zijne plaats gekomen, grooter dan hij ooit was”. Waarop de Koning het hoofd ontblootte en met ongedekten hoofde huiswaarts keerde’.

Was de rouw over den gestorven Keizer slechts een ijdel spel en een gehuicheld vertoon, er was waarheid en oprechtheid in de blijdschap over den vrede, die thans als een plotseling feestlicht geheel Nederland doorblonk. Te Antwerpen, de voornaamste stad des lands, kende de geestdrift geen palen. Negen dagen werden in feesten doorgebracht. De klokken luidden vroolijker dan ooit, het geschut bulderde, vreugdevuren werden ontstoken, de schoone spits der hoofdkerk schitterde elken nacht met drie honderd brandende lantaarnen, de stad was bestrooid met bloemen en versierd met eerepoorten, de Rederijkkamers brachten de wereld in verbazing door hare prachtige optochten blinkende kleederen en hoogdravende verzen, alle ingezetenen van den hoogste tot den laagste werden onthaald, de wijn stroomde in de straten, geheele runderen werden aan één stuk gebraden, varkens werden door geblinddoekten gejaagd, mastklommen, zaklopen en andere volksspelen wisselden elkander af, - kortom, negen dagen lang heerschte er een algemeene vroolijkheid in Antwerpen en in al de gewesten.

Doch die blijgeestigheid zijner onderdanen vond weinig weerklank bij den Vorst. Niets in zijn karakter of in zijne denkbeelden had eenige verwantschap met den geest van dit levenslustig en veerkrachtig volk. Filips had niet daarom vrede gemaakt met de gansche wereld, opdat de Nederlanders zouden mastklommen en klokkenluiden, of bloemen strooien op zijn

pad gedurende een kort feestgetij, om daarna weder aan hunne bezigheden te gaan. Hij had vrede gemaakt met de gansche wereld, om onbelemmerd de ketterij te kunnen bestrijden, en deze aartsvijandin had haren zetel in de Nederlanden opgeslagen. Het verdrag van Cateau-Cambresis gaf hem vrijheid zich aan die groote taak te wijden. Nooit had hij de Nederlanden bemind; het verblijf in die gewesten wier vrijheid door hunne instellingen verzekerd was, viel hem zuur, en hij verlangde naar Spanje terug. Binnen de wanden van zijn kabinet zou het hem, dacht hij, niet moeilijk vallen, de taak te besturen, terwijl zijn verblijf in de Nederlanden overbodig en vervelend was.

Het eerste gedeelte van het jaar 1559 bracht Filips door met het regelen van het bestuur der gewesten en het maken van de noodige voorbereidselen tot zijn vertrek. Daar de hertog van Savooie in zijn Hertogdom hersteld was kon hij natuurlijk niet langer landvoogd van de Nederlanden zijn, en het was daarom noodig terstond tot de keus van zijn opvolger in deze gewichtige betrekking over te gaan. Er waren onderscheiden meddeingers voor. Aan de hertogin Christina van Lotharingen was meermalen half en half de benoeming toegezegd, en zij bleef die met ongeduld verbeiden. De Keizer zou, zeide men, den aartshertog Maximiliaan landvoogd willen zien, een verlangen, welks vervulling voorzeker meer grootmoedigheid van Filips' zijde zou getoond hebben, dan men van hem verwachten kon. Behalve deze vorstelijke personen, hoopten de voorname edelen des lands, in het bijzonder Oranje en Egmond, de waardigheid te zullen verkrijgen. De prins van Oranje zag echter te scherp om zich zelf lang te misleiden; hij was weldra overtuigd, dat geen Nederlander kans had om tot landvoogd gekozen te worden. Daarom wendde hij zijn invloed aan ten gunste van de hertogin Christina, wier dochter hij, op aanraden van den bisschop van Atrecht, ten huwelijk wenschte. De Koning toonde zich een tijd lang gunstig gestemd, zoowel voor de benoeming van de hertogin-weduwe van Lotharingen, als voor het huwelijksplan van den prins. Later evenwel bleek het op eene even onverwachte als geheimzinnige wijs, dat èn de hertogin èn Oranje beiden om den tuin waren geleid en dat de Koning en de bisschop hunne keus op eene andere mededingster hadden gevestigd, wier aanspraken vroeger niet zeer geldend waren geacht, te weten de hertogin Margaretha van Parma, natuurlijke dochter van Karel de Vijfde. Eene korte schets van haar vroeger leven zal in het volgende hoofdstuk gegeven worden. Thans is het voldoende hare benoeming te vermelden. Ten einde hier een volledig overzicht te geven van Filips, staatkundige maatregelen vóór zijn laatste vertrek uit de Nederlanden, stellen wij tot dat zelfde hoofdstuk het noemen der personen uit, die

zitting hadden in de Raden, ingesteld om der nieuwe landvoogdes in de regeering bij te staan. Deze staatslichamen zelve, drie in getal, waren: een Raad van State, een Geheime Raad en een Raad van Financiën. Nieuwe instellingen waren het niet, want de Keizer had ze reeds in het leven geroepen, en zij werden thans door zijn opvolger op den zelfden voet ingericht als waarop zij van te voren stonden. De Raad van Financiën, belast met het oppertoezicht over alle zaken rakende de koninklijke domeinen en de jaarlijksche ontvangsten en uitgaven der regeering, had tot voorzitter den baron Berlaymont. De Geheime Raad, waarvan Viglius voorzitter was, bestond uit tien of twaalf rechtsgeleerden, en was bijzonder belast met het bestel over al hetgeen betrekking had tot de wetgeving, het verleenen van gratie en het algemeen beheer der Justitie. De Staatsraad, verreweg de belangrijkste der drie raden, had het oppertoezicht over alle gewichtige regeeringsaangelegenheden, als het verklaren van oorlog, het sluiten van verdragen, de buitenlandsche betrekkingen, het binnenlandsch bestuur en alles wat het verband tusschen de gewesten onderling betrof. De leden van dezen Raad waren de bisschop van Atrecht, Viglius, Barlaymont, de prins van Oranje, de graaf van Egmond, de markgraaf van Berghen, Simon Renard, Filips van Stavele, heer van Glayon, en later (1561) de graaf van Hoorne en (1565) de hertog van Aerschot. Hoorne, admiraal der Nederlanden, was voor het oogenblik aangewezen om den Koning naar Spanje te vergezellen, ten einde belast te worden met het beheer der nederlandsche zaken aldaar. Hij zou echter na verloop van twee jaren terugkeeren.

Met het doel, zooals men meende, om de macht van den hoogen adel te fnuiken, was bepaald dat de drie Raden geheel van elkander afgescheiden zouden zijn, dat de leden van den Staatsraad geen deel zouden hebben aan de bemoeiingen van de beide andere lichamen; maar dat, daarentegen de leden van den Raad van financiën en van den geheimen Raad wel, even als de ridders van het Gulden Vlies, toegang zouden hebben tot de beraadslagingen van den Staatsraad. Na verloop van tijd echter werd het spoedig duidelijk, dat de wezenlijke regeermacht uitsluitend in handen was van de Consulta, eene commissie van drie leden van den Staatsraad, wier adviezen de landvoogdes, volgens in het geheim bekomen last, in alle belangrijke aangelegenheden had te volgen. De drie raadsleden Viglius, Berlaymont en Atrecht, die het geheime conclave of kabinet uitmaakten, waren inderdaad slechts één. De bisschop van Atrecht bezielde de beide anderen en alle drie te zamen vormden zij slechts één bisschop van Atrecht.

Er werd geen bijzonder landvoogd of stadhouder benoemd voor het hertogdom Brabant, waar de landvoogdes haar ver-

blijf houden en in persoon de uitvoerende macht uitoefenen zou. De stadhouders voor de overige provinciën waren: voor Vlaanderen en Artois, de graaf van Egmond; voor Holland, Zeeland en Utrecht, de prins van Oranje; voor Gelderland en Zutphen de graaf van Meghen; voor Friesland, Groningen en Overijssel, graaf Aremberg; voor Henegouwen, Valencijn en Kamerijk, de markgraaf van Berghen; voor Doornik en het Doorniksche de baron Montigny; voor Namen, de baron Berlaymont; voor Luxemburg, de graaf van Mansfeldt; voor Rijssel, Douai en Orchies, de baron Courières⁽¹⁾. Al deze stadhouders waren opperbevelhebbers der krijgsmacht, ieder in zijne provincie. Met uitzondering alleen van graaf Egmond, in wiens provincie Vlaanderen de stadhouder geen deel had aan het beheer der justitie, waren allen tevens opperste rechters in burgerlijke en strafzaken. In vreedstijd was het leger in de Nederlanden klein; want de gewesten duldden ongaarne de tegenwoordigheid van troepen. Het eenige staande leger, dat toen wettig in de Nederlanden bestond, waren de benden van ordonnantie; een corps d'élite te paard - in het geheel drie duizend man sterk - dat onder de volkomenste en afgerichtste ruitery van Europa geteld werd⁽²⁾. Het was verdeeld in veertien benden, elke onder het bevel van een der stadhouders, of van een der edelen van den eersten rang. Behalve deze troepen was er echter nog in de gewesten een vreemde krijgsmacht, in het geheel vierduizend man sterk. Dit volk was het overschot van de groote legers, jaar op jaar in de Nederlanden samengetrokken, bij de aanhoudende oorlogen, waaraan deze gewesten hadden blootgestaan. Levende op kosten van het land uit welks schatkist zij betaald werden, en om hunne losbandige en woeste levenswijs even gevreesd als de vijanden, tegen wie zij moesten dienen, waren deze troepen ondragelijk geworden voor de bevolking. Thans werden zij in verschillende plaatsen als bezetting gelegd, om, zoo als het heette, de grenzen te verdedigen. Vermits echter juist thans een duurzame vrede tusschen Spanje en Frankrijk gesloten was, en er geen aanleiding bestond om den gewesten deze bescherming op te dringen, moest het blijven van die vreemde troepen wel het vermoeden wekken dat zij zouden gebruikt worden in een aanslag tegen de godsdienstvrijheid en de staatkundige voorrechten des lands. Zij zouden, meende men, de kern vormen van een grooter leger, waarmede het land in slaafsche onderwerping aan Spanje moest worden gebracht. Een dof, voortdurend, maar nog niet algemeen opgemerkt gemor van ongenoegen en wantrouwen, deed zich door geheel de Nederlanden

(1) Zie Aanteekening 19 hierachter.

(2) Zie Aanteekening 20 hierachter.

hooren, als de waarschuwende voorbode van den naderenden storm. Al de gewesten waren tegen den 7den Augustus 1559 te Gent, bijeengeroepen om de laatste mededeelingen en het afscheid van den Koning te ontvangen. Vóór dien dag evenwel vestigde Filips in persoon bij onderscheidene plechtige gelegenheden, de aandacht van het land op het groote plan, waarmede zijn geest zich uitsluitend bezig hield. Zoo verscheen hij in den grooten raad van Mechelen, ten einde dat lichaam te betoogen, hoe noodzakelijk het was, voor eene letterlijke naleving der plakaten te zorgen, en elk spoor van ketterij, waar dit zich ook vertoonen mocht, uit te wisschen door de onmiddellijke verdelging van alle ketters, wie het ook mochten zijn.

Even zoo liet hij de Staten van Vlaanderen in het geheim samenroepen om over de zelfde groote zaak tot hen het woord te voeren. In het laatst van Juli begaf hij zich naar Gent, waar eene groote menigte edelen, poorters en vreemdelingen bijeen waren. In de laatste week van die maand toch zou er met groote praal en te midden van een driedaagsch feest, het drie en twintigste kapittel van het Gulden Vlies gehouden worden. De veertien opengevallen plaatsen werden aangevuld door vermaarde personen. Met deze laatste plechtige bijeenkomst eindigde de openbare geschiedenis van de pralende en roemzuchtige ridderorde van Filips de Goede. De verdere benoemingen geschieden *ex indultu apostolico*, en zonder bijeenroepen van een kapittel.

Ten bepaalden dage waren de Staten vergaderd en verscheen Filips in hun midden vergezeld van Margaretha van Parma, den hertog van Savooie en een luisterrijk gevolg van gezanten en edelen. Na de gebruikelijke plechtigheden stond de bisschop van Atrecht op en las, in naam zijns meesters, een uitvoerige rede voor behelzende Zijner Majesteits beschikkingen en afscheidsgroeten. In dit belangrijke stuk werd aan de Staten kennis gegeven dat de Koning hen had bijeengeroepen, om hun mede te deelen dat hij de Nederlanden ging verlaten. Gaarne had hij langer in zijne geliefde gewesten vertoefd, indien niet de omstandigheden hem hadden gedrongen tot vertrek. Zijn vader was in het jaar 1543 herwaarts gekomen tot welzijn van het land, en hij was niet meer naar Spanje teruggekeerd, dan om er te sterven.

Bij zijne troonsbestijging had de Koning een wapenstilstand gesloten van vijf jaren, die geschonden was door de trouweloosheid van Frankrijk. Daardoor had hij zich verplicht gezien, in weerwil van zijne begeerte om terug te keeren naar een land⁽¹⁾

(1) Zie Aanteekening 21 hierachter.

waar zijne tegenwoordigheid zoo zeer vereischt werd, in de Nederlanden te blijven tot dat hij den nieuwen oorlog tot een zegerijk einde had gebracht. Alleen zijne innige liefde voor de Nederlanden en de zorg voor hunne belangen had hij daarbij geraadpleegd. Al het geld dat zij hem opgebracht hadden, had hij ter hunner verdediging besteed. Om deze reden drukte Zijne Majesteit het vertrouwen uit, dat de Staten met ernst hunne aandacht zouden schenken aan de hun aangeboden bede, te meer daar het bedrag, eene som van drie millioenen goudgulden, geheel ten nutte van de landen zou besteed worden. Na zijn terugkeer in Spanje hoopte de Koning in staat te zijn geld over te maken. Vermits de hertog van Savooie, zoo ging het voort, ten gevolge van den gelukkigen omkeer van zaken, verplicht was van het bestuur der Nederlanden af te zien, en 's Konings eigen zoon, Don Carlos nog niet oud genoeg was om den hertog in die belangrijke betrekking op te volgen, had Zijne Majesteit zijne zuster, de hertogin Margaretha van Parma 's Keizers dochter, als de geschiktste persoon tot landvoogdes benoemd. Daar zij in de Nederlanden geboren was en altijd eene innige liefde voor die landen gekoesterd had, was de Koning ten volle overtuigd, dat zij èn hunne belangen èn de zijnen getrouw zou behartigen. Op dit oogenblik waren onderscheidene streken, en in het bijzonder de onmiddelijk aan de Nederlanden grenzende, zwaar bezocht met verschillende ‘nieuwe, verwerpelijke en verdoemelijke sekten’; zij waren het werk van den booze, den vader der tweedracht, en hadden de naburige Staten in voortdurende oneenigheid en ellende gestort, tot blijkbaar misnoegen van God Almachtig. Daar nu Zijne Majesteit zulk een verschrikkelijk kwaad van zijn eigene landen wenschte af te wenden, overeenkomstig zijne verplichting jegens God den Heer, die hem hiernamaals wegens het heil der provinciën ter verantwoording roepen zou; daar de ondervinding steeds leerde, dat verandering van godsdienst, verwoesting en schande over den Staat bracht; daar allerlei gepeupel, bedelaars en landloopers, onder den schijn van godsdienst, het land plat liepen om te plunderen en onrust te stoken; daar Zijne Majesteit bovenal wenschte de voetstappen van zijn heer en vader te volgen; daar men voorzeker niet vergeten zou zijn, wat de Keizer bij de merkwaardige gelegenheid van zijn troonsafstand tot hem gezegd had; - om alle deze redenen had Zijne Majesteit, in het belang van den godsdienst en ter eere Gods; aan de landvoogdes Margaretha van Parma opgedragen: *nauwgezet en stipt te doen naleven de plakkaten en besluiten; vastgesteld door Zijne Keizerlijke Majesteit, en hernieuwd door Zijne tegenwoordige Majesteit, ter uitroeijing van alle sekten en ketterijen*. Alle stedeouders, raadsleden en andere waardigheidbekleeders, werden

mitsdien uitgenoodigd, al wat in hun vermogen was aan te wenden, om dit groote doel te bereiken.

De hoofdgedachte der koninklijke rede werd aldus op de ondubbelzinnigste wijs bloot gelegd, met al die praal van woorden de kunst van den tijd, die de bisschop van Atrecht zoo volkomen meester was. Geen woord werd gerept van hetgeen den Nederlanders het naast aan het hart lag, - de verwijdering der spaansche troepen⁽¹⁾, - geen wenk gegeven dat eene vermindering zou gebracht worden in de lasten, waaronder de gewesten zoo lang hadden gezwoegd: integendeel, de Koning had een nieuwe heffing tot een aanzienlijk bedrag gevraagd. Nog enkele fraaie zinsneden in Granvelles besten stijl, betreffende het beleid der rechtsbedeeling ‘zonder welke de Staat een dood lichaam zonder ziel is’ volgden, en het geheel werd besloten met een vurige vermaning aan de gewesten om alle ketters en ketterijen uit te roeien en met de hoop dat God de Heer, in dat geval, welvaart en geluk aan de Nederlanders schenken zou.

Na het eindigen dezer rede, verzochten de afgevaardigden, naar oud gebruik, vergunning om de vergadering te verdagen, ten einde de vertegenwoordigers van elk gewest afzonderlijk mochten beraadslagen over het al of niet toestaan der bede van drie millioenen. Den volgenden dag vergaderden zij op nieuw in 's Konings tegenwoordigheid, om ieder afzonderlijk hun antwoord op de voorstellen mede te deelen.

Het eerst werd gelezen het antwoord van de Staten van Artois. De woordvoerder van de afgevaardigden uit dat gewest las een reeks van besluiten voor, gesteld, zegt een schrijver uit dien tijd, ‘in den sierlijken stijl, die het kenmerk is van alle openbare stukken der Artesiers en die een gunstige ge-

- (1) BENTIVOGLIO geeft in zijn *Guerra di Fiandra*, I. 9, een ander verslag, 't welk eindigt met eene bepaalde belofte van de zijde des Konings om de troepen zoodra mogelijk te zullen afdanken. Het is schier overbodig te doen opmerken, dat de kardinaal geen gezag heeft op het stuk van aanspraken, behalve natuurlijk wat die betreft, die nooit gehouden zijn. Lange redevoeringen van veldheeren op het slagveld, van vorsten in hunne kabinetten, van samenzweerders in geheime bijeenkomsten, worden door hem zeer uitvoerig medegedeeld, en ieder moet de nauwkeurigheid bewonderen, waarmede deze toespraken, alleen in des schrijvers verbeelding bestaande, den lezer worden voorgedragen. Bentivoglio's deftige en bevallige stijl, zijne levendige beschrijving en algemeene bekendheid met het onderwerp, dat hij behandelt, zullen zijne werken altijd gezocht maken, maar de oude, geijkte regel om aan historische personen lange redevoeringen in den mond te leggen, is gelukkig in onbruik geraakt. Het is zeer belangrijk te weten, wat een merkwaardig persoon bij deze of gene gelegenheid werkelijk gezegd of geschreven heeft; maar het is minder leerzaam te vernemen wat de geschiedschrijver meent, dat hij had behooren te zeggen of te schrijven.

tuigenis geeft van de levendigheid van hun vernuft.⁽¹⁾ De afgevaardigden gewaagden van de innige verknochtheid, die hunne provincie altijd jegens Zijne Majesteit en den Keizer aan den dag had gelegd. Zij hadden het getoond door de standvastigheid, waarmede zij zoolang de rampen van den oorlog hadden doorstaan, en thans gaven zij, zoo ver hun aandeel betrof, met blijdschap hunne toestemming aan de bede. Zij waren bereid ter beschikking van Zijne Majesteit te stellen niet alleen het overschot hunner bezittingen, maar zelfs den laatsten druppel van hun bloed.

Filips, met den arm op Egmonds schouder, luisterde aandachtig naar het antwoord van Artois, en had zoolang hij zulke vleierende betuigingen hoorde, voor de afgevaardigden van dat gewest een glimlach ten beste; onverwachts echter kwam een slot, waarop hij niet had gerekend: de Staten toch eindigden hun vertoog met Zijne Majesteit ernstig te verzoeken, als eene vergoeding voor de bereidvaardigheid, aldus in 's Konings dienst betoond, onmiddelijk alle vreemde troepen uit de Nederlanden te doen vertrekken. Hunne tegenwoordigheid, zeiden zij, was thans volkomen overbodig, na de bekrachtiging van het verdrag, waardoor zoo gelukkig met de geheele wereld vrede gemaakt was.

Bij deze onverwachte wending in de rede van den afgevaardigde, wierp de Koning, thans alles behalve glimlachend, zich driftig op zijn zetel neder en bleef met een norsch gelaat over de tot hem gerichte woorden nadenken. Het was duidelijk, zoo heeft later een ooggetuige verzekerd, dat hij zich zeer beledigd gevoelde. Hij verschoot meermalen van kleuren, zoodat alle aanwezigen, uit de trekken van zijn gelaat konden opmaken, hoe diep vertoornd hij was.⁽²⁾

De overige provinciën verklaarden zich nog duidelijker dan de afgevaardigden van Artois. Allen hadden hun aandeel in de bede toegezegd, maar de verwijdering der troepen, waarop de Staten van Artois in een verzoek hadden aangedrongen, maakten de overigen tot een stellige voorwaarde van de betaling hunner bijdragen.

De Koning trachtte zijn toorn over het stellen van deze voorwaarden niet te verbergen, en met bitterheid zeide hij tot den graaf van Egmond en andere edelen, die naast den troon stonden, dat het, na zulk een handelwijs, niet moeielijk was te beoordeelen, welke waarde aan de betuigingen van verknochtheid en trouw der gewesten moest worden gehecht.

(1) 'En termes fort elegans comme sont ordinairement les actes et depeches qui se font aux assemblées des dicts Etats rendans bon tesmoignage de la vivacité des esprits d'Artois,' PONTUS PAYEN MS. 14-18.

(2) PONTUS PAYEN.

Behalve de antwoorden van de afzonderlijke Staten op de koninklijke rede, was echter nog eene remonstrantie in volledigen vorm opgemaakt uit naam van de Staten Generaal en geteekend door den prins van Oranje, den graaf van Egmond en anderen van de eerste edelen der Nederlanden. Dit stuk, den Koning vóór het scheiden der vergadering plechtig aangeboden, wees op de schandelijke ‘rooverijen, uitpattingen en wanordelijkheden’, waaraan de vreemde troepen zich dagelijks overgaven; het hield in, dat de last ondragelijk geworden was en de ingezetenen van Marienburg en onderscheiden andere groote steden en dorpen liever hunne woonplaatsen voor goed hadden verlaten, dan langer blootgesteld te blijven aan den moedwil van het krijgsvolk. Met niet minder nadruk werd er op aangedrongen dat de belangen van den Staat niet aan vreemdelingen zouden toevertrouwd worden, maar de behartiging over 's lands aangelegenheden zoo als van ouds aan inboorlingen zou worden overgelaten.⁽¹⁾

De Koning, reeds ziedend van toorn, geraakte bij het aanbieden van dit verzoekschrift buiten zich zelve van drift. Hij stond op van zijn zetel en verliet onstuimig de vergadering, bij het heengaan vragende, of hij ook niet, als Spanjaard, onmiddellijk het land moest verlaten, en alle gezag daarover opgeven. De hertog van Savooie maakte van deze laatste gelegenheid, dat hij zich als landvoogd in het openbaar vertoonde, gebruik om den Staten een lang niet vriendelijke terechtwijzing te geven over het onverdiend wantrouwen, dat zij jegens hun soeverein koesterden.

Toch hadden alle edelen en burgers, wier veerkracht nog niet gebroken was door de langdurige verdrukking, die hen te wachten stond, niet vergeten dat er een tijd was geweest, toen de voorouders van Filips zich onderdaniger tegenover de vertegenwoordigers der provinciën hadden gedragen. Zijn overgrootvader Maximiliaan, gevangen gehouden door de ingezetenen van Brugge; zijne overgrootmoeder, Maria van Boergoenje, met tranen in de oogen en loshangend haar, op straat om genade smeeënd voor hare verraderlijke gezanten, hadden de afgevaardigden der Staten aan een minder gebiedenden toon gewend.

Deze uitval van gramschap van de zijde des Konings werd echter door een gematigder stemming gevolgd. Nog werd het raadzaam geacht te veinzen en liever een ontwijkend dan een beslissend antwoord op de remonstrantie der Staten-Generaal te geven. Dienovereenkomstig kwam er na weinige dagen, een

(1) ‘Remonstrance adressée au roy par les états-généraux pour le renvoi des troupes étrangères et pour que les affaires fussent administrées de l’avis des Seigneurs.’ - GACHARD, Documents Inédits, I. 323-325.

vrij zonderling luidend antwoord bij de vergadering in. In deze boodschap werd gezegd, dat de Koning geen vreemdelingen in het bestuur wenschte te plaatsen - zoo als blijken kon uit de benoeming van hertogin Margaretha; dat het spaansche voetvolk noodig was om het land tegen een inval te verdedigen; dat de vreemde troepen slechts drie of vier duizend man telden, die een aanzienlijk bedrag aan achterstallige soldij te vorderen hadden; maar dat de verschuldigde gelden hun onmiddelijk zouden worden overgemaakt na Zijner Majesteits terugkeer in Spanje. De troepen, zoo heette het, zouden dienen tot geleide van Don Carlos bij zijne komst in de Nederlanden, ofschoon de Koning ze gaarne met zijne vloot naar Spanje zou hebben overgevoerd, ware hij bij tijds van het verlangen der Staten onderricht geworden. Hij zou evenwel zelf uit zijn eigen kas in hun onderhoud voorzien, niettegenstaande ze uitsluitend bestemd waren ten dienste der Nederlanden. Hij gaf tevens kennis, aan twee nederlandsche edelen, den prins van Oranje en den graaf van Egmond, het bevel over de vreemde troepen opgedragen te hebben, en beloofde plechtig, dat, in den loop van drie of vier maanden uiterlijk, de Nederlanden door al die troepen zouden ontruimd zijn.

Op den zelfden dag, dat de Staten te Gent waren bijeengekomen, had Filips een uitvoerigen brief geschreven aan den grooten raad te Mechelen, het opperste gerechtshof der Nederlanden, en aan de verschillende hoven en rechtbanken des lands⁽¹⁾. Deze mededeeling hield zijne laatste beschikkingen voor de handhaving van den godsdienst en de uitroeiing der ketterij in. Hij gaf strenge en ondubbelzinnige voorschriften, dat de plakكاتen op het verbranden, worgen en levend begraven, naar de letter moesten worden uitgevoerd. Hij gelastte alle rechterlijke ambtenaren en overheidspersonen 'nauwlettend overal op de uitvoering der plakكاتen het oog te houden,' en gaf zijne begeerte te kennen, dat 'met de uiterste gestrengheid zou worden te werk gegaan, zonder eenig aanzien van personen,' en dat niet alleen 'de overtreders zouden worden vervolgd, maar ook de rechters, die maar eenigzins de ketters zouden willen sparen⁽²⁾.' Hij maakte opmerkzaam op een valsch be-

(1) Lettre de Philippe II au grand conseil de Malines par laquelle il lui fait connaitre son intention sur le fait de la religion et de l'extirpation des hérésies, 8 Août 1559. - Documents Inédits, f. 332-339.

(2) ' - que vous soyez curieux pour vous enquerir si à tous costelz l'exécution se fera contre ceux qui y contreviendront, laquelle exécution nous entendons et voulons se face avec toute rigueur et sans y respecter personne qui que ce soit, et de proceder non seullement contre les transgresseurs mais aussi contre les juges qui voudroient user de dissimulation et de connivance, etc. - 355.

grip, dat algemeen wortel had gevat, als waren de plakATEN alleen tegen de wederdoopers gericht. Deze dwaling bestreed hij en verklaarde, dat zij moesten ‘ten uitvoer gelegd worden tegen alle scheurmakers, zonder eenig onderscheid of genade, die meer of min besmet waren met de dwaalleer, door Luther in de wereld gebracht⁽¹⁾.

In weerwil van de hevige tooneelen in de vergadering voorgevallen, nam de Koning toch in eene latere bijeenkomst met schijnbare hartelijkheid afscheid van de Staten. Zijn misnoegen was wel is waar duidelijk, maar het uitte zich hoofdzakelijk tegen enkele personen. Zijne ontevredenheid over de houding van de aanzienlijken des lands, bijzonder van den prins van Oranje, was reeds geen geheim meer.

Spoedig na het uiteengaan der vergadering was Filips met alle voorbereidselen voor zijn vertrek gereed. Te Middelburg ontving hij het aangename bericht, dat de Paus er in toegestemd had, eene bul uit te vaardigen voor het instellen van de nieuwe bisdommen, die hij voor de Nederlanden verlangde. Dit belangrijk onderwerp zal in een volgend hoofdstuk nader besproken worden; thans willen wij den Koning vergezellen naar Vlissingen, van waar de vloot naar Spanje zou uitgeen. Hij begaf zich derwaarts vergezeld van de Hertogin-Landvoogdes, den hertog van Savooie en vele der aanzienlijkste personen uit de gewesten. Onder dezen zou ook Willem van Oranje getuige zijn van het vertrek des Konings en hem zijn eerbiedigen afscheidsgroet brengen. Toen Filips aan boord ging van het schip, dat hem voor altijd van de Nederlanden zou wegvoeren, viel zijn oog op den prins. Hij kon zijn misnoegen niet langer bedwingen. Met toornig gelaat verweet hij hem, al zijne plannen door geheime kuiperijen te hebben gedwarsboomd. Willem antwoordde ootmoedig dat al hetgeen gebeurd was, langs den regelmatig en natuurlijken weg van de Staten was uitgegaan. Hierop greep de Koning, in hevige drift, den prins bij den arm, en dien met geweld schuddende, riep hij in het Spaansch uit: “No los estados, ma vos, vos, vos!” - “Niet de Staten, maar gij, gij, gij!” driemaal het woord *vos* herhalende, 't welk even minachtend en onbeleefd is in het Spaansch als “toi” in het Fransch⁽²⁾.

Na deze grove en openlijke belediging begaf de prins van Oranje zich niet aan boord van 's Konings schip, maar verge-

(1) ‘- contre ceux que pourroient estre seullement entachez des articles et erreurs introduitz et soustenus par le dict Luthere’. - 337.

(2) Mémoires D'AUBERY DU MAURIER, (1680) p. 9, die het voorval verhaalt op het gezag van zijn vader, welke het vernam van iemand, die er bij tegenwoordig en een vriend van den prins van Oranje was.

Zie verder Aanteekening 22 hierachter.

noegde hij zich met Filips van het strand af, een gelukkige reis toe te wenschen. Het valt te betwijfelen, of hij niet een onverwachten en gedwongen tocht naar Spanje zou hebben medegemaakt, had hij zich op het vaartuig gewaagd, en of hij, in dat geval, wel spoedig in staat zou geweest zijn om terug te keeren. Zijne voorzichtigheid diende hem, even als later zoo vaak, en Filips verliet de Nederlanden, na op het laatst zijn haat te hebben lucht gegeven tegen den man, die, zoo als een duister voorgevoel hem mogelijk zeide, bestemd was om tot het einde toe zijne maatregelen te dwarsboomen en zijne dwingelandij te weerstaan.

De vloot, die uit negentig schepen bestond, en zoo wel voorzien was, dat zij, volgens den antwerpschen kronijkschrijver van Meteren, ouder anderen vijftien duizend kapoenen aan boord had, ging den 26sten Augustus (1559) van Vlissingen, onder zeil. Het weder was gedurende den overtocht stormachtig, zoodat veel van het rijke tapijtwerk en andere zaken van waarde, door Karel en Filips bijeengebracht, verloren ging. Sommige vaartuigen zonken; om anderen te behouden was het noodig de lading gedeeltelijk over boord te werpen en de schuimende baren te omhullen met de zijde stoffen, waarvoor de Nederlanden zoo beroemd waren; Filips en zijn vader - zeide men spottend - hadden de aarde slechts verarmd om den Oceaan te verrijken. De vloot was met zoo vele kostbaarheden beladen, omdat de Koning besloten had voor het vervolg zijn zetel in Spanje te vestigen. Hij kwam intusschen den 8sten September behouden te Laredo aan. Zijne redding uit het dreigend doodsgevaar bevestigde hem in het voornemen, waaraan hij zijn leven gewijd had. Hij geloofde, dat hij alleen daarom voor schipbreuk bewaard was gebleven, omdat een grootsche zending hem was toevertrouwd, en uit vrees dat zijn ijver tegen de ketterij zou verflauwen, werd hij, spoedig na zijne aankomst in zijn geboorteland, op een *auto da fé* vergast.

In het begin van Januari van dit jaar had de Koning, overtuigd van de noodzakelijkheid om overal buitengewone maatregelen te nemen tegen de verontrustende verspreiding van luthersche meeningen, machtiging van den Paus gevraagd, om, zoo mogelijk, de gestrengheid der spaansche inquisitie te versterken. De kerkvoogd, met dit denkbeeld ingenomen, had eene bul uitgevaardigd aan den inquisiteur-generaal, Valdez, waarbij deze gelast werd aan de vlammen over te geven alle gevangenen zonder onderscheid, zelfs degenen die niet beschuldigd werden “van herhaalden afval”⁽¹⁾. Groote voorbereidselen waren er gemaakt

(1) ‘Zoo de Koning en de Groot-Inquisiteur nooit eenig ander kwaad bedreven hadden,’ zegt LLORENTE, Hist. crit. de l'Inquis., II. XVIII, ‘ware dit alleen genoeg om hunne namen voor eeuwig te schandvlekken.’

om schrik te verwekken in de harten der ketters door eene reeks van afschuwelijke vertooningen, te midden waarvan de talrijke slachtoffers, die lang reeds in de kerkers van het heilig officie hadden gezocht, mannen van hoogen rang, uitstekende geleerdheid en voorbeeldige levenswandel, den brandstapel zouden betreden. Het eerste *auto da fé* was den 21sten Mei (1559) te Valladolid gehouden, zoo als van zelf spreekt in 's Konings afwezigheid, doch in het bijzijn van het koninklijk gezin, van de voornaamste burgerlijke en kerkelijke overheidspersonen en legeraanvoerders. De prinses-regentes, naast het schavot op haren troon gezeten, had het heilige zwaard omhoog gehouden. De aartsbisschop van Sevilla, door de dienaren der Inquisitie en de slachtoffers gevolgd, was in plechtigen optocht den “Cadahalso” genaderd en had dáár, na de gebruikelijke lofrede op de inquisitie en het betoog dat er ketterij in het land was, de Infante den eed afgenomen, en deze had behoorlijk op het beeld van den Gekruisigde gezworen, de heilige inquisitie en de pauselijke besluiten nu en altijd te zullen handhaven. De aartsbisschop had daarop met luider stemme gezegd: “Zoo moge God Uwe Hoogheid en Uwe Staten voorspoed geven”; waarop de mannen en vrouwen, die het voorwerp der vertooning uitmaakten, in de vlammen waren geworpen. Toen later 's Konings spoedige terugkomst in Spanje zeker was geworden, werd een volgend feest voor een passende verwelkoming bewaard. Den 8sten Oktober had alzoo wederom een *auto da fé* in Valladolid plaats. De Koning, met zijne zuster en zijn zoon, de hooge staatsbeambten, de vreemde gezanten, al de edelen des rijks waren tegenwoordig, te midden van een tallooze menigte krijgsvolk, geestelijken en anderen. De leerrede werd gehouden door den bisschop van Cuença. Na afloop daarvan, riep de inquisiteur-generaal Valdez met luider stemme: “o Heer, wees ons ter hulpe nabij.” Hierop trok de Koning zijn zwaard. Valdez naderde de verhevenheid, waarop Filips gezeten was, en las den eed voor: Uwe Majesteit zweert bij het kruis en het zwaard, waarop hare koninklijke hand rust, dat zij allen noodigen steun zal geven aan het heilig officie der Inquisitie tegen ketters, afvalligen en diegenen, die hem begunstigen, en dat zij zal aanklagen en doen vervolgen allen, die, naar hare koninklijke overtuiging, strijdig met het geloof mochten handelen of spreken.’ De Koning antwoordde overluid ‘dat zweer ik,’ en teekende het stuk. De eed werd door een dienaar der Inquisitie aan de gansche vergadering voorgelezen. Dertien personen van aanzien werden vervolgens levend verbrand voor 's Konings oogen, benevens het lijk van iemand, wien de meelijdende dood aan de handen der Inquisitie onttrokken had, en de beeldtenis van een tweede, die veroordeeld was, schoon nog niet verhoord en zelfs niet eens gevat. Onder de slachtoffers

zag men Don Carlos de Sesa, een jong edelman van uitnemend karakter en groote bekwaamheid. Toen hij in het gaan naar den brandstapel den troon voorbij kwam, zeide hij tot den Koning: 'hoe kunt gij mij dus voor uwe oogen laten verbranden?' Toen gaf Filips dat merkwaardig antwoord, zorgvuldig opgeteekend door zijn geschiedschrijver en lofredenaar (Cabrera): 'Ik zou zelf het hout aandragen om er mijn eigen zoon mede te verbranden, ware hij even slecht als gij.'

Onmiddellijk daarna had te Sevilla een ander *auto da fé* plaats, waarbij vijftig ketters levend werden verbrand, tegelijk met de beenderen van doctor Constantinus Ponce de la Fuente, vroeger de vriend, kapelaan en aalmoezenier van Filips' vader. Deze geleerde en uitstekende priester was tot zijn geluk door eene koorts uit een vreeselijken kerker verlost. De Inquisitie echter, niet tevreden zijn lijk te straffen, wreekte zich met onmachtige en belachelijke boosaardigheid op zijne beeldtenis. Een opgevulde stroopop, met zijne kleederen omhangen, en met de armen uitgestrekt, zoo als hij gewoon was die te houden in het gebed, werd tusschen de levende slachtoffers op het schavot geplaatst en vervolgens in de vlammen geworpen, opdat kerksche dweperij een denkbeeldigen triomf mocht vieren tot over het graf.

Ziedaar de godsdienstplechtigheden, die Filips vierde ter eere van zijn behouden terugkomst en van zijn onmiddellijk daarna voltrokken huwelijk met Isabella van Frankrijk. De ongelukkigen, die geketend aan den schandpaal brandden, waren de bruilofts-toortsen, waarmede de Koning zich liet voorlichten naar zijn huwelijksbed⁽¹⁾.

(1) Vergelijk: LLORENTE, Hist. crit. de l'Inq., II. XVIII, XX en XXII, die onderscheiden misslagen, door vroegere geschiedschrijvers begaan, hersteld heeft.

Tweede afdeeling
Bestuur der landvoogdes Margaretha van
Parma
1559-1567

Eerste hoofdstuk

Hoe men den wind zaaide

Margaretha van Parma. - De Staatsraad. - Berlaymont. - Viglius. - Willem de Zwijger. - Antonius Perrenot, later Kardinaal van Granvelle. - Overzicht van den staatkundigen, maatschappelijken en godsdienstigen toestand der Nederlanden. - Levenswijs der edelen. - Hun buitensporige uitgaven, hofhouding en geldelijke verlegenheid. - De bij het volk toenemende neiging tot de hervorming, aangewezen als de ware oorzaak van den naderenden opstand. - Maatregelen der Regeering. - Het plakkaat van 1550. - Pauselijke bullen aan Filips verleend voor de vermeerdering van het aantal bisschoppen in de Nederlanden. - Noodzakelijkheid om de spaansche troepen te behouden tot het doorzetten van de voorgenomen vervolging.

Margaretha van Parma, de nieuw benoemde Landvoogdes der Nederlanden, was de natuurlijke dochter van Karel de Vijfde en tevens zijn oudste kind. Hare moeder, behoorende tot een deftig geslacht uit Oudenaarden, genaamd van der Geenst, was aangenomen en opgevoed geworden door het aanzienlijke Huis der Hoogstratens. Omstandigheden, welke wij hier niet in het breede behoeven te vermelden, strekten ter verschooning van den misstap, waaraan Margaretha hare keizerlijke afkomst te danken had en gaven het kind bijkans wettige aanspraak op haars vaders bescherming. Die aanspraak werd op eene voor partijen eervolle wijs erkend. De Keizer had Margaretha in hare kindsheid toevertrouwd aan de zorg van zijne moei van vaderszijde, Margaretha van Savooie, destijds landvoogdes der Nederlanden. Na den dood van die vorstin, werd de opvoeding van het kind opgedragen aan 's Keizers zuster, Maria, Koningin-weduwe van Hongarije. De Koningin, hartstochtelijk liefhebster van de jacht, deelde die neiging mede aan hare nicht, en Margaretha streefde weldra hare leermeesteres voorbij. De drift, waarmede zij het wild vervolgde, haar moed wanneer zij te paard zat, maakten haar tot eene niet onwaardige afstammeling van Maria van Boergonje. De opleiding tot den aanzien-

lijken rang, waarin zij eenigermate ingeschoven werd, kon, althans in dit opzicht, niet verwaarloosd heeten. Toen, kort na de merkwaardige inneming van Rome, de Paus en de Keizer weder verzoend waren, en het besluit genomen was, om het geslacht der Medici op de puinhopen van Florence's vrijheid te verheffen, werd over de hand van Margaretha ten gunste van 's Pausen neef Alexander beschikt. De vuige wellusteling, die aldus 's Keizers oudste dochter huwen en de schoone landen der tooscaansche republiek in bezit krijgen zou, ging door voor een zoon van Lorenzo de Medici, bij een moorsche slavin verwekt, schoon hij algemeen gehouden werd voor een bastaardzoon van den Paus zelven. De huwelijksplechtigheden werden met grooten luister te Napels gevierd, waar de Keizer aan het steekspel deelnam in het kleed van een moorsch krijgsman. Ook te Florence waren prachtige feesten gehouden, gestoord echter door voortekenen, die men voor hoogst verontrustend hield. Doch er waren geen bovennatuurlijke verschijnselen aan den hemel of op aarde noodig, om te kunnen voorspellen dat een huwelijk ongelukkig moest zijn, waarbij een kind van twaalf jaren verbonden werd aan een uitgemergelden wellusteling van zeven en twintig. Gelukkig voor Margaretha werden de voortekenen, die op een begrafenis duiden, bewaarheid. Haar man viel, eer nog één jaar van hun huwelijk verstreken was, als het offer van eigen wangedrag, door de hand van een zijner nabestaanden, Lorenzino de Medici. Cosmo, die hem als tiran van Florence opvolgde, had gaarne bij dezelfde gelegenheid de hand van Margaretha verworven, doch de Keizer, die reeds genoeg meende gedaan te hebben, om het Huis Medici voor zich te winnen, wenschte liever het geslacht, dat thans den pauselijken zetel beklommen had, aan zijne belangen te verbinden. Margaretha werd dus eenige jaren later ten huwelijk gegeven aan Ottavio Farnese, neef van Paulus de Derde. Wederom was het haar lot, al te veel in jaren met haren man te verschillen. Eerst, toen zij nog kind was, uitgehuwelijkt aan een man, die meer dan tweemaal haren leeftijd had, werd zij thans, op twintigjarigen ouderdom, in den echt verbonden aan een nog onvolwassen knaap van dertien jaren. Zij gevoelde zulk een afkeer van haren nieuwen echtgenoot, dat het voor beiden onmogelijk werd in vrede met elkander te leven. Ottavio trok ten oorlog uit en vergezelde den keizer in 1541 op zijn merkwaardigen krijgstoct tegen Barbarije.

Geruchten van eene nederlaag en van het vergaan der vloot, in Europa verspreid eer de uitslag van den tocht volledig bekend was, berichten, dat de Keizer in een storm had schipbreuk geleden, en de jonge Ottavio met hem was omgekomen, wekten onrust in Margaretha's gemoed. Het was haar, alsof

Ottavio, van den huiselijken haard verjaagd, eene prooi der elementen was geworden. Toen de ware stand van zaken bekend werd, en zij zeker wist hoe haar echtgenoot, ofschoon nog in leven, gevaarlijk ziek lag onder de hoede van den Keizer, maakte de afkeer, voortgesproten uit Ottavio's al te jeugdigen leeftijd, plaats voor hartstochtelijke teederheid. Zijne afwezigheid, de trouw, waarmede hij haren vader in den oorlog had gediend, brachten een geheelen omkeer in hare gevoelens te weeg, zoodat zij thans haren man bewonderde. Toen Ottavio, verheven tot hertog van Parma en Piacenza, naar Rome terugkeerde, werd hij door zijne gade met open armen ontvangen. Hun echt, spoedig door tweelingen gezegend, zou vrij gelukkig geweest zijn, had Margaretha niet, zelfs tegenover haren man, al te licht toegegeven aan zekere heerschzuchtigheid, die zij van haren vader geërfd had.

Hoezeer de geheimzinnigheid, waarmede hare benoeming tot landvoogdes omgeven werd, aanleiding gaf tot vragen, waarvan de oplossing duister bleef, waren er echter redenen genoeg, die deze keus billijkten. Hare afkomst, meende men, moest haar bemind maken bij het volk; doch zooveel gaf Filips niet om het volk, en mogelijk was de geheime maar beslissende beweegreden voor hem deze, dat van alle mededingers naar de landvoogdij alleen, zijne bastaardzuster gewillig aan den leiband zou willen loopen van den kerkvoogd, aan wiens zorg hij inderdaad het bestuur der gewesten wenschte toe te vertrouwen. Hierbij kwam nog de wensch van haren man, dat het kasteel van Piacenza, thans nog door de Spanjaarden bezet, hem mocht worden overgegeven. Filips was wel geneigd den hertog te vriend te houden, maar wilde het kasteel liever niet afstaan. Hij meende, dat Ottavio zich gestreeld zou gevoelen door de benoeming van zijne vrouw tot een zoo gewichtige betrekking, en niet gansch ontevreden, een tijd lang van hare heerschzuchtige teederheid bevrijd te zijn. Haar verblijf in de Nederlanden zou alzoo aan haren echtgenoot huiselijke rust en aan den Koning vrede in Italië geven. Margaretha zou tot borg strekken voor de trouw van den hertog, die daarenboven zijn oudsten zoon aan Filips had afgestaan, om in zijn dienst te worden opgevoed.

Margaretha was ongeveer zevenendertig jaren oud toen zij in de Nederlanden kwam, met den naam van bij groote talenten een hooghartig en krachtvol karakter te bezitten. IJverig Katholiek, had zij aan de voeten gezeten van Loyola, die haar biechtvader en geestelijke raadsman geweest was. Voor ketters gevoelde zij meer afschuw dan voor welke boosdoeners ook, en met eerbied zag zij op tot haars vaders bloedplakkaten, als waren dezen bijzondere ingevingen des hemels geweest. Zeer nauwgezet in de vervulling van hare kerkelijke plichten, wiesch

zij telkens in de heilige week de voeten van twaalf meisjes, die zij later met een bruidschat uithuwelijkte. Bijzondere talenten bezat zij niet, behalve dat zij goed kon paardrijden.

Met zorg opgeleid in de staatsleer van Machiavel en de Medici, was zij zeer bedreven in de kunst van ‘veinzen’, de voornaamste verdienste in een staatsman aan het Hof van Karel en Filips. Overigens strekten hare kundigheden niet ver, en zij verstond bijkans geen andere taal dan Italiaansch. Haar uiterlijk, dat iets mannelijks had, maar toch iets grootsch en vorstelijks, dat ontzag inboezemde, stemde overeen met de algemeene meening omtrent haar karakter. De vermaard geworden knevel, die zich langs haar bovenlip afteekende, werd geacht eene mannelijke wilskracht aan te duiden, wat bevestigd scheen te worden door de omstandigheid, dat zij onderhevig was aan erge aanvallen van het voeteuvel, eene ongesteldheid, die gewoonlijk het sterkere geslacht teistert.

Ziedaar de vroegere levensloop van hertogin Margaretha, en het oordeel, dat men algemeen over haar velde. Later zal blijken of haar karakter en hare bekwaamheden, zoo als die zich in hare nieuwe betrekking openbaarden, de keus van Filips rechtvaardigden.

Tot de leden van den Staatsraad behoorden, gelijk wij reeds opmerkten, Berlaymont, Viglius, Atrecht, Oranje en Egmond.

De eerste was tegelijkertijd hoofd der financiën. De meeste katholieke schrijvers noemen hem een rechtschapen en edelaardig man. Die van de protestantsche partij daarentegen, beschrijven hem, allen zonder uitzondering, als baatzuchtig, gierig en uiterst bloeddorstig. Dat hij den Koning en der Kerk met onwrikbare aanhankelijkheid getrouw was, is door niemand tegengesproken. Was het zijne roeping van die trouw meer in de raadzaal dan op het slagveld blijken te geven, zijne vier dappere en uitstekende zonen (Hierges, de jonge graaf van Megen, Floyon en Hautepenne) stonden in het eerste gelid, waar het verdediging gold van de kroon tegen het volk. Het valt echter niet te ontkennen, dat dweepzieke trouw veel verliest van den romantischen heiligenglans, waarin de dichters die deugd zoo vaak hebben gehuld, wanneer de ‘wettige’ vorst, voor wien het zwaard wordt getrokken, niet alleen een vreemdeling is in taal en geboorte, maar het land dat hij wil regeeren, een onverholen haat toedraagt.

Viglius van Aytta van Zuichem was een geleerde Fries, volgens sommige schrijvers van boeren afkomst doch zonder lust voor boerenwerk. Volgens anderen, aan wier zijde de president zelf zich schaarde, was hij van adellijken bloede; doch hoedanig zijne afkomst ook zij, zooveel is zeker, dat, zoo men Bucho, den eersten raad der hertogen van Saxen in

Friesland, en die voor den geleerdsten der Friezen in zijnen tijd doorging, uitzondert, het geslacht der Aytta's zijn meesten historischen luister ontleende aan de merkwaardige talenten en bekwaamheden van Viglius. Deze waren reeds in zijn vroege jeugd zoo uitstekend, dat zij den lof van Erasmus wegdroegen.

Achtereenvolgens had hij gestudeerd te Leuven, Parijs en Padua, had hij de betrekking van leermeester van Filips, toen die vorst nog een kind was, geweigerd, en later een leerstoel bekleed aan de hoogeschool te Ingolstadt. Na verschillende aanbiedingen, hem door den Keizer gedaan, afgeslagen te hebben, had hij eindelijk in 1542 een zetel aangenomen in den raad van Mechelen, waarvan hij in 1545 voorzitter werd. Meermalen had hij de Nederlanden op den Rijksdag vertegenwoordigd, en de wijs waarop het verband van die gewesten tot het Rijk in 1548 werd geregeld, was zijn werk geweest. Hij was een der vredeonderhandelaars met Frankrijk in 1558, en thans voorzitter van den geheimen raad, lid van den Staatsraad en van de geheime commissie uit dat lichaam, de Consulta genaamd. Zijn naam was zeer gehaat wegens het aandeel, dat hij had aan de vaststelling van het bekende plakkaat van 1550. Het ontwerp daarvan werd gemeenlijk aan zijne pen toegeschreven; doch in brieven, destijds door hem geschreven, beklagde hij zich zeer, dat hem in dit opzicht onrecht werd gedaan en hield hij vol, dat hij vruchteloos getracht had den Keizer over te halen om de gestrengheid van het plakkaat te verzachten. Men gevoelt zich echter niet zeer geneigd deze verontschuldigungen aan te nemen, wanneer men zijne algemeene begrippen op het stuk van godsdienst voor oogen houdt. Hij was uiterst kerksch in leer en wandel; godsdienstvrijheid hield hij voor de verfoeijelijkste en heillooste van alle leerlingen, en ketterij veroordeelde hij als de onvergeeflijkste van alle misdaden.

Van niemand werden scherper uitvallen in sierlijker bewoordingen gehoord, dan uit den mond van den geleerden Voorzitter tegen hen, die, in zijn oog de ergsten van alle booswichten, zich in hun eigen woning het recht aanmatigden God te dienen naar hun eigen geweten. Dat ieder gewoon mensch, niet onderwezen in godgeleerdheid of rechtswetenschap, in zijne binnenkamer zou mogen gaan, en, de deur gesloten hebbende, God zou mogen bidden die in het verborgen ziet, was, in zijn oog, het gansche land aan den ondergang prijs geven en vrijen toegang gunnen aan den Booze, om de geheele bevolking naar lichaam en ziel te verderven. 'Als iedereen,' schreef hij aan Hopperus, 'te huis zal mogen gelooven wat hij verkiest, dan zullen wij de haard- en familiegoden zien terugkeeren, het land zal wemelen van duizend dwalingen en sekten en er zullen, vrees ik, zeer weinigen zijn, die in de schaaps-

kooi van Christus zullen blijven. Deze leer, gaat hij voort, heb ik altijd beschouwd als de aller verderfelijkste. Zij, die haar aankleven, houden den godsdienst voor een speelbal en zijn op weinig na atheïsten. Deze huis- en straatvrijheid behoort door alle mogelijke middelen te worden uitgeroeid; daar om heeft Christus het ambt der herders ingesteld om zijne afdwalende schapen terug te voeren en te behouden binnen de eenige schaapskooi; zoo alleen kunnen wij de lammeren beveiligen tegen de verslindende wolven, en beletten dat zij van de kudde van Christus overgevoerd worden naar de kudde Belials. Vrijheid van godsdienst of van geweten, zoo als het heet, behoort nooit te worden toegelaten.’

Zulke vrome woorden had Viglius altijd bij de hand, om ze niet alleen aan zijn geloovigen Hopperus, maar der gansche wereld tot een stichtelijk zielevoedsel te doen strekken. De voorzitter van den Geheimen Raad was er natuurlijk bezorgd voor, dat de kudde van Christus aan anderen dan de verordende herders der Kerk zou worden toevertrouwd; want hij zag reeds voor zich zelven uit naar een van de winstgevendste herdersambten tegen den tijd dat hij zijne wereldlijke loopbaan zou vaarwel zeggen.⁽¹⁾

Thans moeten wij met een enkel woord den man inleiden, die, van nu af, met dagelijks toenemende grootheid en invloed in de geschiedenis van zijn land zou optreden. Willem van Nassau, prins van Oranje, schoon nog jong van jaren, is reeds het middenpunt, waarom de gebeurtenissen en personen van dit tijdvak zich als van zelve groepeeren; terwijl hij bestemd is met elk volgend jaar al meer en meer voor een geheel volk de bezielende bron te worden van licht, kracht en nationaal leven.

Het geslacht van Nassau treedt eerst in het midden der elfde eeuw met zekerheid te voorschijn. Het splitst zich, schier zoodra het bekend wordt, in twee groote takken. De oudste bleef in Duitschland, beklom met Adolf van Nassau, in de dertiende eeuw, den keizerlijken troon en schonk aan het land onderscheiden keurvorsten, bisschoppen en veldheeren. De jongere en beroemder tak behield het kleine vorstendom van Nassau-Dillenburg, doch plantte zich tegelijkertijd over naar de Nederlanden en geraakte daar al vroeg tot groote macht en aanzienlijke bezittingen. De voorouders van Willem van Nassau hadden als hertogen van Gelderland, reeds vier eeuwen vóór het optreden van het Huis van Boergonje in de Nederlanden, het oppergezag uitgeoefend. Later telde dat Huis, 't welk alle anderen

(1) Zie Aanteekening 23 hierachter.

overschaduwde, de nederlandsche Nassaus onder zijn trouwste en machtigste aanhangers. Engelbert de Tweede onderscheidde zich in de woelige raadzaalen en op de slagvelden van Karel de Stoute, en werd later de onwankelbare steun van Maximiliaan zoo aan het hof als in het veld. Daar hij zonder kinderen stierf, werd hij opgevolgd door zijn broeder Jan, wiens twee zonen Hendrik en Willem van Nassau, na huns vaders dood de gansche nalatenschap deelden. Willem volgde op in de duitsche bezittingen; hij ging tot het protestantisme over en voerde de hervorming in zijne staten in. Hendrik, de oudste, bekwam als zijn aandeel de bezittingen en waardigheden, die het geslacht in Luxemburg, Brabant, Vlaanderen en Holland bezat, en onderscheidde zich, even als zijn oom Engelbert, in de dienst van het boergoensch-oostenrijksche Huis. Vertrouwde vriend van Karel de Vijfde, met wiens eerste opleiding hij belast was geweest, bleef hij steeds zijn krachtigste en oprechtste aanhanger. Zijn invloed plaatste de keizerlijke kroon op Karels hoofd⁽¹⁾. In 1515 huwde hij met Claudia van Chalons, zuster van prins Philibert van Oranje, ‘ten einde,’ dus schreef hij aan zijn vader, ‘te gehoorzamen aan den wil zijner keizerlijke Majesteit, te voldoen aan het verlangen van den Koning van Frankrijk, *en meer bijzonder zijn eigen eer en voordeel bevorderlijk te zijn*’⁽²⁾. Zijn zoon René van Nassau-Chalons volgde Philibert op. Het kleine vorstendom van Oranje, zoo lief gelegen tusschen Provence en Dauphiné, maar in zulk eene gevaarlijke nabuurschap van den zetel der pauselijke ‘babylonische gevangenschap’ Avignon, ging aldus in het geslacht van Nassau over. De naam Oranje was zeer oud. Reeds onder de regeering van Karel de Groote had Guillaume au court nez, of ‘Willem, met den korten neus,’ het stadje Oranje tegen de aanvallen der Saraceenen verdedigd⁽³⁾. Zijn invloed en gezag over de landen, aldus door zijn dapperheid gered, werd groot en na verloop van tijd erfelijk in zijn geslacht. Het Vorstendom werd een onafhankelijke staat onder een eigen heer, en was reeds, in weerwil der salische wet, bij erfrecht overgegaan in de drie verschillende geslachten van Oranje, Baux en Chalons.

- (1) ‘- c'est lui qui a mis la couronne imperiale sur la teste de l'Empereur il persuada les electeurs de preferer l'Empereur au Roi de France Et comme il est notoire à un chacun que ceste couronne imperiale a esté le pont qui par après a faict passage à l'Empereur pour tant de conquestes,’ etc. - Apologie d'Orange, 23.
- (2) ‘- om gehoorsam te zijn der Keiz. Maj. ende ooc om te wille te zijn den Conic van Vrancrijk ende sonderling om mijner eeren ende prouffijts wille.’ - ARNOLDI, Hist. Denkw., p. 187.
- (3) Zie Aanteekening 24 hierachter.

In 1544 stierf Prins René aan 's Keizers voeten in de loopgraven van Saint Dizier. Vemits hij geen wettige kinderen achterliet, vervielen al zijne waardigheden en bezittingen aan zijn vollen neef, Willem van Nassau, zoon van zijns vaders broeder Willem, die dus op den leeftijd van elf jaren Willem de Negende van Oranje werd. Dit kind, in de toekomst bestemd tot zulke grootsche daden en heldhaftige zelfopoffering, scheen door het verleden en het heden van alle zijden met rijkdom en macht te moeten worden overladen. Hij was een afstammeling van de Ottos, de Engelberts en de Hendriks in de Nederlanden; de vertegenwoordiger van de Philiberts en de Rénés in Frankrijk, het hoofd van een Huis, dat wel is waar in Duitschland, schoon van hoogen rang, minder machtig en aanzienlijk was, doch hetgeen reeds een goeden dienst aan de menschheid bewezen had, door een van de eersten te zijn, die de groote beginselen der hervorming omhelsden.

Zijn vader, een jongere broeder van 's Keizers vriend, Hendrik, droeg den naam van Willem de Rijke. Hij was evenwel vooral rijk in kinderen. Vijf zonen en zeven dochters had hij uit zijn huwelijk met Juliana van Stolberg, eene vrouw van een voorbeeldig karakter en ongeveinsde godsvrucht. Zij prentte in het gemoed van al hare kinderen die vrome gevoelens, waardoor zij zelve zich zoozeer onderscheidde, en deze vroeg gestrooide zaden waren bestemd te rijpen tot een overvloedigen oogst. Teeder en aandoenlijk zijn de nog van haar bewaard gebleven brieven, in uren van angst en kommer aan hare roemrijke zonen geschreven, waarin zij tot het laatste oogenblik met den zelfden ernstigen eenvoud als waren zij nog kinderen, spelende aan haren schoot, hen vermaande te midden van de beproevingen en gevaren, die hun leven mochten bedreigen, te vertrouwen op den machtigen bijstand Gods. Onder de moeders van groote mannen verdient Juliana van Stolberg eene eerste plaats, en het is geen geringe lof, dat zij waardig was de moeder te zijn van een Willem van Oranje, en van Lodewijk, Adolf, Hendrik en Jan van Nassau.

Nadat Willem dan op elfjarigen leeftijd onverwacht zulke uitgestrekte bezittingen had geërfd, werd hij uit het ouderlijke huis naar Brussel gezonden om er zijne opvoeding te ontvangen. Geen ander lot scheen den jongen prins te verbeiden, dan eene opvoeding aan het hof van den Keizer, gevolgd door krijgsbedrijven, gezantschappen, landvoogdijen, en een leven van weelde en pracht. Zeer jong werd hij als page aan 's Keizers Huis verbonden. Karels scherpe blik ontwaarde het merkwaardige karakter van den knaap. Op zijn vijftiende jaar was Willem de vriend, bijna de vertrouwde van den Keizer, die er zich in het bijzonder op beroemde menschen te kennen en zich van hen te bedienen.

De jongeling was voortdurend bij zijn keizerlijken meester, en zelfs wanneer er beraadslagingen met de hoogste personages over de gewichtigste zaken plaats hadden, wilde Karel hem nooit als een overtolligen toehoorder beschouwd hebben. Er schenen geene geheimen te zijn, die de Keizer te hoog schatte voor de bevatting of de stilzwijgendheid van zijn page. Het bijzonder scherp verstand en helder oordeel, Willem aangeboren, kwamen langs dien weg al vroeg tot buitengewone ontwikkeling. Hij werd toch opgeleid achter de schermen van het groote tooneel, waar dagelijks de wereldgebeurtenissen werden opgevoerd. De machineriën en vermommingen, die den toeschouwer begoochelen, konden zijn oog niet misleiden. Zorgvuldig de handelingen der menschen waar te nemen en in stilte na te denken over de beweegredenen, ziedaar de geliefkoosde bezigheid van den prins gedurende zijne leerjaren aan het hof. Toen hij een rijperen leeftijd bereikt had, werd hij door den Keizer tot de hoogste betrekkingen geroepen. Karel, wiens eenige verdienste, wat de Nederlanden betrof, daarin bestond dat hij toevallig te Gent geboren was, verheugde er zich in dezen vertegenwoordiger van zoovele groote nederlandsche geslachten in de verdediging des lands te kunnen gebruiken. De prins was nog geen eenentwintig jaren oud, toen hij benoemd werd tot opperbevelhebber van het leger aan de fransche grenzen, gedurende de afwezigheid van den hertog van Savooie. Naar dezen post dongen onderscheiden beroemde veldheeren - de graven van Buren, Bossu, Lalaing, Aremberg, Meghen, en voornamelijk de graaf van Egmond; niettemin gaf Karel een blijk van zijn bijzonder vertrouwen in den prins van Oranje, door hem te kiezen, hoewel hij nauwelijks den mannelijken leeftijd was ingetreden en zich bovendien op dat oogenblik in Frankrijk bevond. De jeugdige prins kweet zich van zijn opperbevel op eene wijze, die zijne benoeming volkomen rechtvaardigde.

Op 's prinsen schouder leunde de Keizer bij zijn troonsafstand; 's prinsen hand bood te Augsburg de keizerlijke kroonsieraden van den ontkroonden monarch aan Ferdinand. Met deze dienstbewijzen eindigde zijne betrekking tot Karel en thans begon die tot Filips. Hij bevond zich in het leger gedurende de vijandelijkheden, die spoedig in Picardije uitbarsten, en was de geheime onderhandelaar over de voorloopige overeenkomst met Frankrijk, kort daarna bekrachtigd door het triomfantelijk verdrag van April 1559. Hij had deze voorafgaande onderhandelingen met den Connetable Montmorency en den maarschalk de Saint André met veel doorzicht gevoerd, schoon nauwelijks tot mannelijken leeftijd gekomen, en had daardoor Filips ten hoogste aan zich verplicht. De Koning verlangde zoo onuitsprekelijk naar vrede, dat hij in staat zou geweest zijn schier op alle voorwaarden

een verdrag te sluiten. Hij betuigde den prins dat ‘de grootste dienst, dien hij hem in deze wereld bewijzen kon, was vrede te maken, en dat hij dien wenschte tot elken prijs; zoo zeer haakte hij naar zijn terugkeer in Spanje’. Tot den gezant Suriano had Filips in gelijken zin gezegd: ‘O ambassadeur, mijn wensch is vrede, onverschillig op welke voorwaarden, en had de Koning van Frankrijk er mij niet om verzocht, ik zou er zelf om gesmeekt hebben’.

Waar de Koning zulk een ongeduld aan den dag legde, was het zeker een bewijs voor de uitstekende staatkundige bekwaamheid van den prins, dat bij het door hem gesloten verdrag Frankrijk als de overwonnen partij kapituleerde. Hij was een der gijzelaars, door Hendrik uitgekozen als waarborg voor de behoorlijke uitvoering van het verdrag, en het was gedurende zijn verblijf in Frankrijk, dat hij die merkwaardige ontdekking deed, die zijn levensrichting bepaalde. Bij een jacht, door den Koning in het bosch van Vincennes gehouden, geraakte de prins en Hendrik te zamen afgescheiden van het overige gezelschap. De fransche Koning was geheel vervuld met het groote plan, dat hem juist van Filips' zijde was voorgeslagen. Om geen andere reden dan om de ketterij met wortel en tak uit te roeien, verlangde de spaansche monarch zoo vurig het tractaat met Frankrijk te sluiten. Eene geheime overeenkomst zou volgen, waarbij hij en zijne allerchristelijkste Majesteit zich plechtig zouden verbinden al de aanhangers van den nieuwen godsdienst in Frankrijk en in de Nederlanden om te brengen. Deze samenspanning der beide vorsten tegen hunne onderdanen lag beiden het naast aan het hart. De hertog van Alva, gijzelaar even als Willem van Oranje, was gevolmachtigd tot het sluiten van dit gewichtiger verbond. De fransche Koning, wat lichtvaardig wanend dat de prins ook in het geheim was, openbaarde hem de geheele zaak zonder terughouding. Hij klaagde over het steeds toenemend aantal volgelingen der nieuwe sekte in zijn koninkrijk, en betuigde dat noch zijn geweten, noch zijn rijk in rust zouden zijn, eer het land gezuiverd zou wezen van ‘dat verfoeielijk ongedierte’. Eene staatkundige omwenteling, onder den schijn eener godsdienstige hervorming, vreesde hij steeds, vooral sinds zooveel van de eersten des lands, en zelfs prinsen van den bloede, met ketterij besmet waren. Niettemin hoopte hij, onder 's hemels zegen en met de hulp van zijn zoon en broeder Filips, de oproermakers spoedig meester te zullen zijn. Met schaamteloze nauwkeurigheid ontvouwde de Koning voor zijn stilzwijgenden toehoorder de bijzonderheden van het koninklijke moordplan en de wijs waarop alle ketters, aanzienlijk of gering, ter geschikter ure ontdekt en omgebracht zouden worden. Voor de uitvoering van het plan in de Nederlanden, zouden de

spaansche krijgsbenden, daarop rekende men, uitstekende diensten bewijzen. De prins, verplet en verontwaardigd over 's Vorsten ontboezeming, zweeg nochtans en liet niets blijken. De Koning besepte niet dat hij, door deze teedere zaak met den lotgenoot van Alva en den gevolmachtigde van Filips te bespreken, een onschatbare waarschuwing had gegeven aan den man, bestemd om de booze aanslagen van Filips en Alva het hoofd te bieden. Willem van Oranje maakte zich den bijnaam van 'den Zwijger' waardig, door de wijs, waarop hij deze mededeeling van Hendrik aanhoorde, zonder den Koning door woord of blik, te laten bemerken, welken misslag hij beging. Zijn besluit stond van dat oogenblik aan vast. Eenige dagen later verkreeg hij verlof zich naar de Nederlanden te begeven, waar hij al zijn invloed aanwendde om den krachtigsten weerstand op te wekken tegen het voortdurend verblijf van de spaansche troepen⁽¹⁾, waarover hij, zeer tegen zijn zin, te gelijk met Egmond, tot bevelhebber benoemd was. Hij voorzag reeds dat, om zijn eigene woorden te gebruiken, 'voor de Nederlanden een inquisitie in aantocht was nog strenger dan de spaansche; zoodat het genoeg zou zijn een heiligen beeld scheef aan te zien, om in de vlammen te worden geworpen'.⁽²⁾ Ofschoon hij zich nog in het minst niet aangetrokken gevoelde tot de godsdienstige denkbeelden der hervormers, moest het hem toch, zeide hij, 'met deernis vervullen, dat zoovele deugdzaame mannen en vrouwen, aldus ter slachtbank waren gedoemd,' en hij had besloten om, indien het mogelijk was, hen nog te redden. Bij het vertrek van Filips had hij openlijke en geheime voorschriften ontvangen omtrent zijn bestuur als stadhouder van Holland, Friesland en Utrecht. 'Op het nadrukkelijkst' werd hem bevolen, 'de door onze Heilige Moederkerk veroordeelde sekten te straffen en uit te roeien; voorts de plakكاتen van zijne Keizerlijke Majesteit, door den Koning hernieuwd, met de meeste gestrengheid ten uitvoer te leggen. Hij moest toezien, dat de rechters in hunne uitspraken de plakكاتen *niet trachtten te schenden, te wijzigen of te verzachten*, nademaal zij geroepen waren de wet toe te passen, niet zelve wetten te maken of hare waarde te beoordeelen'. Uit de geheime voorschriften zag hij, dat de uitvoering van de plakكاتen moest geschieden met de uiterste gestrengheid, en zonder eenig aanzien des persoons. Daarbij werd tevens opgemerkt, dat hoewel sommigen meenden, dat de strenge letter van de wet 'alleen de Wederdoopers bedoelde, de plakكاتen integendeel tegen Lutherschen en alle andere scheurmakers zonder onder-

(1) Zie Aanteekening 25 hierachter.

(2) Apologie, 54.

scheid moesten worden toegepast'⁽¹⁾. In een van zijn laatste gesprekken met Filips, had deze hem bovendien de namen opgegeven van onderscheiden 'uitstekende personen, verdacht van den nieuwen godsdienst te zijn toegedaan,' en hem gelast dezen ter dood te doen brengen. Niet alleen dat hij dit onuitgevoerd liet, maar hij haastte zich integendeel hen te waarschuwen, opdat zij zich door de vlucht mochten redden, 'oordeelende Gode meer gehoorzaamheid schuldig te zijn dan den menschen'.'⁽²⁾

Bij het vertrek des Konings naar Spanje, was Willem van Oranje zijn zeven en twintigste jaar ingetreden. Hij was weduenaar; zijne eerste vrouw, Anna van Egmond, had hij in 1558, na eene echtverbintenis van zeven jaren, door den dood verloren. Anna, met wie hij huwde, toen zij beiden nauwelijks hun achttiende jaar bereikt hadden, was de dochter van den beroemden veldheer Maximiliaan van Egmond, graaf van Buren, en de rijkste erfgename in de Nederlanden. Willem was alzoo getrouw geweest aan de overleveringen van zijn stamhuis; hij had zijne bezittingen door een rijk huwelijk vermeerderd. Uit dezen echt hield hij twee kinderen over, Filips en Maria. Het huwelijk was gelukkiger geweest dan aanzienlijke huwelijken dikwijls plegen te zijn. De brieven van den prins aan zijne vrouw spreken van teederheid en verknochtheid.

Intusschen werd hij in later tijd beschuldigd 'haar door een dolksteek vermoord te hebben'. Dit belachelijk sprookje vond geen geloof, zelfs niet bij hen die het verspreidden; doch het is waard vermeld te worden, als een bewijs, dat geen laster te ongerijmd was om den man te bezwalken, wiens karakter van dat oogenblik af ten doel zou staan aan de meest valsche beschuldigingen en wiens geheele leven de schitterendste, hoewel dikwerf vruchteloze wederlegging er van zou zijn.

Doch wij moeten Willem van Oranje, bij den aanvang zijner grootsche loopbaan niet beschouwen in het licht van een later tijdperk. Bij geen historisch persoon is de wet van voortdurende ontwikkeling duidelijker zichtbaar dan bij hem. Op zes en twintig jarigen leeftijd is hij nog niet de 'pater patriae', de held, die zich met schier bovenmenselijke kracht heen worstelt door een drom van vijanden en een berg van bezwaren, langs een donker en gevaarvol pad, na allerlei strijd, ontbering en arbeid, slechts rust biedend in den dood. Integendeel, hij had nauwelijks den voet gezet op die moeilijke baan, die, zijn gansche leven door, steeds tegen de steilte op zou voeren. Thans was

(1) Archives et correspondance, I. 41, 42.

(2) Apologie, 80.

zijn weg nog met rozen bestrooid. Rijk, machtig en van vorstelijken rang, bezat hij nog maar alleen de kiem, die later tot zedelijke en verstandelijke grootheid zou rijpen. Niet zeer ingenomen met de godsdiensthervorming, waarvan hij een van de voornaamste kampvechters worden zou, was hij in naam en naar het uiterlijke, Katholiek, en hield hij zich weinig met het leerstellige van den godsdienst op. Hij had bevolen de gehoorzaamheid aan de oude Kerk in zijn prinsdom Oranje wel niet bloedig, maar toch met betrekkelijke gestrengheid te handhaven. Buiten het opvolgen van kerkelijke gewoonten en vormen, in die dagen voor iemand van zoo hoogen rang onmisbaar geacht, bemoeide hij zich niet met godgeleerdheid. Hij was Katholiek, zooals Egmond en Hoorne, Berlaymont en Mansfeld, Montigny en zelfs Brederode dit ook waren. Wevers, lakenverwers en afvallige priesters waren in dien tijd de eenige Protestanten in de Nederlanden. Zijn voornemen om die weerlooze menschen te hoeden voor een verschrikkelijken dood, sproot niet voort uit overeenstemming met hunne godsdienstige begrippen, maar enkel uit een edelaardigen en mannelijken afkeer van moord. Hij onthield zich zorgvuldig van geestelijke overdenkingen. Was het zaad, door zijne godvruchtige ouders in zijn gemoed gestrooid, inderdaad de kiem van zijn toekomstigen overgang tot het Protestantisme, zoo moet men erkennen, dat het langen tijd noodig had om te rijpen. Andere dingen hielden hem bezig. Hij joeg een gemakkelijk, vroolijk, prachtig, vorstelijk leven na. Maaltijden, maskerades, tornooien, jachten, afgewisseld door de gewone dienstzaken, aan zijne hooge staats- en krijgsambten verbonden, schenen zijn geheele leven in te nemen. Zijne gastvrijheid was, even als zijn vermogen, vorstelijk. Zoo lang de Koning en de vreemde gezanten nog in de Nederlanden verblijf hielden, stond zijn huis, het prachtige paleis van Nassau te Brussel, altoos open. Hij was het, die op zijn eigen kosten onthaalde, in plaats van den Koning, die te arm was, of het zich verbeeldde te zijn, om zelf aan zijne verplichtingen in dit opzicht te voldoen. Deze schitterende levenswijz duurde nog altijd voort. Vier en twintig edellieden en achttien pages van goeden huize maakten zijne gewone hofhouding uit. Zijn huis was op zoo grootschen voet ingericht, dat op één dag acht en twintig meester-koks werden weggezonden, ten einde de huiselijke uitgaven te verminderen, en er was bijna geen vorst in Duitschland, die niet zorgde zijn koks in zulk een treffelijke keuken hun vak te laten leeren. De roem van zijn tafel hield zich jaren lang staande. In een later tijdperk lezen wij hoe Filips, gedurende een van die oogenblikken van schijnbare verzoening, die meermalen tusschen hem en Willem van Oranje plaats greep, den prins verzocht om, vermits zijn eerste kok dood was, ‘hem

het hoofd van zijn keuken, meester Herman, die voor zeer bekwaam werd gehouden, af te staan'.

In zijne gastvrije woning werd dag en nacht feest gevierd. Van 's morgens vroeg tot den noon stonden de ontbijttafels gereed met wijn en kostbare gerechten; de schotels werden telkens ververscht en elk oogenblik kon de bezoeker gaan aanzitten. De middag- en avondmaaltijden waren dagelijks feestgelagen voor een menigte van genoodigden. En de voorname edelen vormden niet uitsluitend het gezelschap; ook lieden van minderen rang genoten een zoo vriendelijk onthaal, dat zij zich volkomen op hun gemak gevoelden⁽¹⁾. Tijdgenooten van alle kleur roemen om strijd de voorkomendheid en de beschaafde manieren van den prins. 'Nooit,' zegt een bitter Katholiek schrijver, 'kwam een trotsch of onbescheiden woord over zijne lippen. Nooit liet hij toorn blijken tegenover zijne dienaren, wat zij ook mochten hebben misdaan; maar hij vergenoegde zich hen met zachtheid te vermanen, zonder te dreigen of te beleedigen. Vriendelijk en minzaam in zijn spreken, wist hij door zijn aangenamen omgang al de edelen van het hof tot zich te trekken. Hij was bemind en geëerd bij het gansche volk'.⁽²⁾ Zijne manieren waren innemend, ongedwongen en nochtans vol waardigheid. Hij bezat een natuurlijke wellevendheid verfijnd door den dagelijkschen omgang, schier van zijn eerste kindsheid af, met menschen van allerlei rang en stand.

Het spreekt van zelf dat eene huishouding als de zijne groote kosten na zich sleepte. Hij bezat onderscheiden andere verblijven zoo in steden als op het land, behalve zijn bijna vorstelijke zetel in Brussel. Hij was een hartstochtelijk liefhebber van jagen vooral van de ridderlijke valkenjacht. Op het land 'troostte hij zich met dagelijks een reiger in de lucht te zien vallen.'⁽³⁾ Zijn valkeniers alleen kostten hem jaarlijks vijftien honderd florijnen, nadat hij hun uitgaven tot een zoo laag mogelijk peil had teruggebracht. Hij had vele schulden, reeds op dit tijdstip en ondanks zijn vorstelijk vermogen. 'Wij zijn van een geslacht,' schreef hij op zorgeloozen toon aan zijn broeder Lodewijk, 'welks leden in hunne jeugd niet zuinig huishouden; maar als wij ouder worden, gaat het beter, zoo als wijlen onze vader heeft getoond; sicut erat in principio, et nunc, et semper et in seculo seculorum. Het meest, "voegt hij er bij, zit ik, als naar gewoonte, met mijn valkeniers verlegen."

(1) 'A la vérité c'estoit un personnage d'une merveilleuse vivacité d'esprit, lequel sur tous autres tenoit table magnifique, ou les petits compagnons estoient autant bienvenus que les grands.
- PONTUS PAYEN MS.

(2) PONTUS PAYEN, MS.

(3) Brief aan Graaf Lodewijk van Nassau, Archives, etc., I. 179.

Zijne schulden beliepen, volgens eene opgave van Granvelle, een cijfer van 8 of 900.000 gulden. Hij had zich in moeilijkheden gewikkeld, niet slechts door de schitterende verkwisting waaraan zijn gansche omgeving deelnam, maar ook door het aanvaarden van de hooge betrekkingen, waartoe hij benoemd was. Als opperbevelhebber van het leger aan de grenzen, had hij een bezoldiging van driehonderd gulden in de maand; “niet toereikend,” naar hij zeide, “om de bedienden te betalen voor zijne tent”⁽¹⁾, terwijl zijne noodzakelijke uitgaven, zoo als blijkt uit een brief aan zijne vrouw, vijf en twintig honderd gulden bedroegen⁽²⁾. Zijn gezantschap tot het overbrengen van de kroon aan Ferdinand, en zijn later verblijf te Parijs, als gijzelaar voor het verdrag, waren eveneens zeer kostbaar, en hij ontving geen bezoldiging ten gevolge van het bezuinigingsstelsel, door Karel en Filips in dit opzicht aangenomen. In deze twee gezantschappen of zendingen met de feesten, door hem na den vrede te Brussel aan het hoofd en de vreemdelingen gegeven, verteerde de Prins, volgens zijn eigen berekening, 1500000 gulden. Intusschen, hoe ook met schulden overladen, was hij geenszins buiten staat om zijne zaken te redderen, en reeds had hij doortastende maatregelen genomen, om zijne huishouding op kleiner schaal in te richten. Hij trok aanzienlijke inkomsten, zoowel van zijn eigen bezittingen als van die zijner overleden echtgenoot. Hij had groote sommen te vorderen van de koninklijke schatkist wegens onuitbetaalde bezoldigingen en onvergoede uitgaven. Daarbij kon hij nog rekenen op de losprijzen der krijgsgevangenen van St. Quentin en Grevelingen welke krijgsbedrijven hij had bijgewoond. Hoe belangrijk deze bron van inkomsten voor bijzondere personen was, blijkt hieruit dat graaf van Horne, op verre na niet een der gelukkigsten in het overwinnend leger, van Leonor van Orleans, hertog van Longueville, een losprijs van tachtig duizend kronen had ontvangen⁽³⁾. De sommen, verschuldigd voor de krijgsgevangenen, toegewezen aan Egmond, Oranje en anderen, moeten zeer aanzienlijk geweest zijn. Granvelle schatte het geheele bedrag op twee millioenen; terwijl hij er niet oneigenaardig bijvoegt, “dat deze soort van handel door onze goede voorouders, vereerders der deugd, zeker niet zeer loffelijk zou gevonden zijn.”⁽⁴⁾.

(1) Apologie, 27.

(2) Archives et Correspondance, I. 16.

(3) ‘- de rançons des prisonniers Français, prisonniers prins aux batailles de St. Quentin et Gravelinges qui porterent à une infinité des deniers, entre lesquels Messire Leonor d'Orleans Duc de Longueville paia comptant au Compte de Hornes quatre-vingt mil escus; - pensez maintenant si le Compte d'Egmont avoit eu moyen de faire ses besoignes,’ etc. - PONTUS PAYEN, MS.

(4) ‘- chose à la verité mal séante, et que noz bons vieux pères, amateurs de la vertu, n'enssent trouvé louable.’ - Archives et Correspondance, I. 38.

Hierin had de kerkvoogd gelijk, maar hij had er kunnen bijvoegen, dat die “vereerders der deugd” het evenmin “loffelijk” zouden gevonden hebben van geestelijken, die de heilige bedieningen der kerk, waarover zij te begeben hadden, verruilden voor kostbaar tapijtwerk en jaarlijksche uitbetaling van zooveel ten honderd voor de hun opgedragen zielenzorg. Wie de winsten, in die dagen door krijgslieden en geestelijken ieder in hun kring behaald, met elkander vergelijkt, zal niet vinden dat de mannen der kerk de slechtste rekening maakten.

Alzoo zien wij Willem van Oranje in den aanvang van het jaar 1560 als een mild, aanzienlijk, schitterend machtig edele. Als krijgsbevelhebber had hij zich op jeugdigen leeftijd zeer eervol van hoogst belangrijke opdrachten gekweten. Niettemin beweerden velen, dat hij vreesachtig van aard was⁽¹⁾, en zelfs werd hij beschuldigd zich schandelijk lafhartig te hebben gedragen te Philippeville, en alleen door de dringende beden zijner officieren te zijn weerhouden, om die sterkte en ook Charlemont over te geven aan den admiraal Coligny, die bloot met een verkenningstroep in de nabijheid verschenen was. Ware het verhaal juist, dan zou het daarom belangrijk zijn, omdat het getuigen zou dat de prins van Oranje een van die vele groote mannen geweest is, die, oorspronkelijk van een prikkelbaar en zelfs vreesachtig gestel, door zedelijken moed en krachtigen wil later onverschrokken helden geworden zijn. Zeker is het, dat hij bestemd was, allerlei dreigende gevaren onder de oogen te zien, dat zijn pad bestendig langs hinderlagen zou leiden, en dat niettemin zijn blijmoedig vertrouwen en kalme beradenheid niet betwijfeld, maar zelfs tot een spreekwoord worden zouden⁽²⁾. Intusschen mag veilig aangenomen worden dat het verhaal een verdichtsel was, van het zelfde gehalte als al die andere sprookjes, die hem maakten tot den moordenaar van zijn eerste vrouw, tot een lagen samenzweerder tegen de kroon en den persoon van Filips, en in het algemeen tot een doortrapten booswicht, zonder eer of deugd. Wij herinneren er echter aan, dat zelfs de vreeselijke Alva, die bijkans zijn gansche leven, van de wieg tot aan het graf, in zijn wapenrusting doorbracht, nog omtrent dezen tijd werd gegispt wegens vreesachtigheid, en in zijne jeugd van de grootste lafhartigheid beschuldigd was. De ijzeren hertog verachtte de aantijging, die hem niet deerde. Te betwijfelen valt het zeker niet, dat voorzichtigheid een heerschende karaktertrek van den prins was en

(1) ‘- d'un naturel craintif, comme il avait souventes fois montré durant la guerre de France’ - PONTUS PAYEN, MS.

(2) ‘Saevis tranquillius in undis’, was de spreuk, dikwerf voorkomende op de penningen, die op verschillende tijden ter zijner eer werden geslagen.

tevens een van de voornaamste oorzaken van zijne grootheid. Noch toen, noch mogelijk op eenig ander tijdstip, zou hij de schitterende en stoute wapenfeiten hebben kunnen volvoeren, die den naam van Egmond zoo beroemd hadden gemaakt. Het was zelfs een spreekwoord geworden: “Oranje's raad, Egmonds daad”; doch wij zullen ons later kunnen overtuigen of die natuurlijke koenheid, met zulk een gelukkigen uitslag bekroond op het slagveld, den held van St. Quintin wel van veel dienst zou zijn in den naderenden staatkundigen strijd.

Omtrent 's prinsen groote begaafdheden bestond geen verschil van gevoelen. Zijne vijanden betwistten nooit zijn scherp en veelomvattend verstand, zijn beleid en zijne bekwaamheid voor staatszaken, zijne menschenkennis en diep doorzicht. Voorzeker was zijn bijnaam van “de Zwijger”, gelijk met meer soortgelijke bijnamen het geval is, in vele opzichten onjuist. Willem van Oranje was geenszins stilzwijgend of karig met woorden, en niettemin zal dat denkbeeld zich blijven huwen aan den naam van een man, die, in het bijzondere leven en het gezellig verkeer zeer spraakzaam, vroolijk en vertrouwelijk, tallooze malen de openlijke bewijzen geven zou, dat hij, als schrijver en redenaar, de welsprekendste man van zijn tijd was. Zijne kundigheden waren meer dan gewoon. Hij had een nauwgezette studie gemaakt van de geschiedenis en sprak en schreef met groote gemakkelijke Latijn, Fransch, Duitsch, Vlaamsch en Spaansch.

De man die het bestuur van de Nederlanden inderdaad in handen had, was Antonius Perrenot, destijds bisschop van Atrecht, doch wien kort daarop de bekender titel van Kardinaal Granvelle te beurt viel. Hij stond aan het hoofd van de Consulta, of geheimen raad der drie mannen, wier besluiten de hertogin-landvoogdes zou behooren op te volgen. Zijn vader, Nikolaas Perrenot, uit een onaanzienlijk geslacht in Boergonje, was lang de geliefdste staatsdienaar geweest van Keizer Karel, wiens bijzondere zaken hij waarnam. Antonius, de oudste van dertien kinderen, werd in 1517 geboren. Reeds vroeg onderscheidde hij zich door uitstekenden aanleg. Hij bezocht de universiteiten van Dôle, Padua, Parijs en Leuven. Op twintigjarigen leeftijd sprak hij zeven talen met de grootste gemakkelijke, terwijl zijne kennis van het burgerlijk en kerkelijk recht aller verbazing wekte. Op zijn drie en twintigste jaar werd hij domkanunnik van Luik. De vereischte acht adellijke kwartieren, bij die gelegenheid door hem opgeschommeld, gaven sedert aan zijn lofredenaars stof tot eene triomfantelijke weerlegging van de overlevering, dat zijn grootvader het beroep van smid had uitgeoefend. In den zelfden tijd was hem, ofschoon hij den vereischten ouderdom nog niet had bereikt, het rijke bisdom van

Atrecht reeds door tusschenkomst van zijn vader toegedacht. Drie jaren later, in 1543, maakte hij zich beroemd door het houden van eene geleerde en schitterende redevoering ten aanhoore der kerkvergadering van Trente. Hij mocht er zoo zeer de gunst van den Keizer door winnen, dat deze hem tot lid van den Staatsraad benoemde. Eenige jaren later gaf hij Karel, die niet al te nauwgezet van geweten was, nog sterker bewijzen van zijne trouw en geschiktheid, door mee te werken tot de merkwaardige gevangenneming van den landgraaf van Hessen en de hertogen van Saksen. Later werd hij steeds belast met gezantschappen en het doen van andere diensten, die vertrouwen vorderden en groote voordeelen afwierpen.

Niemand twijfelde aan zijne grondige en uitgebreide geleerdheid, evenmin als aan zijn natuurlijk vlug verstand en behendigheid. Hij was gevat, wist gemakkelijk en aangenaam te spreken, had een vindingrijken geest en was daarbij moedig en vastberaden. Hij verstond uitstekend de kunst om menschen af te richten, in het bijzonder zijne meerderen, - de kunst om te heerschen onder den schijn van te gehoorzamen. In hooge mate bezat hij de gaaf om menschen te beoordeelen, die ver boven hem stonden in rang en beneden hem in verstand. Hij wist zich dadelijk te voegen naar het karakter van iederen vorst; hij was als een kameleon tegenover wie hem voedde. In zijn omgang met den Koning, nam hij als het ware 's Konings karakter aan: hij was niet meer zich zelf, maar Filips; doch niet de ingetrokken, weifelende, sombere Filips, maar Filips met de gaaf der welsprekendheid, kloek in 't besluiten en helder van geest. De Koning werd steeds met kiesche gedienschtigheid voorkomen, en zag zijne nevelachtige denkbeelden overgebracht in bezielde taal, zonder dat zij ophielden zijn eigen denkbeelden te zijn. Geen vleierij kon fijner uitgedacht worden. De bisschop kwam den Koning in zijne schrijf lust te gemoet. De welsprekende, talentvolle redenaar liet brieven de plaats innemen van het gesproken woord, uit eerbied voor een vorst, die niet spreken kon. Hij was in briefwisseling met Filips, met Margaretha van Parma, met iedereen. Hij schreef bladzijden vol aan de hertogin, terwijl zij in het zelfde paleis woonden. Na een brief van veertig bladzijden aan den Koning te hebben geschreven, zond hij soms den zelfden dag nog een tweeden koerier af met nog twee of drie brieven. Zulk eene wijdloopigheid betooverde den Koning, wiens schrijfjeukte niet te temperen was. Steeds met de pen in de hand sloofde Filips zich te vergeefs af om zijn bewonderenswaardigen minister bij te houden; hij was niet veel meer dan de klerk van den bisschop, niettemin verbeeldde hij zich, zelf te besturen en te regeeren. Hij schreef kantteekeningen op de stukken om te toonen, dat hij ze aandachtig gelezen

had, en maakte zich diets, dat hij eenig denkbeeld had aangegeven, ook wanneer hij het denkbeeld, dat hem aangegeven was, nauwelijks begreep. De bisschop gaf raad en vaardigde voorschriften uit, onder den schijn van ze zelf te ontvangen. Hij was het wezen, terwijl hij zich het voorkomen gaf de schaduw te zijn. Deze kunstgrepen waren betrekkelijk gemakkelijk en hadden kans van slagen, zoo lang hij slechts te doen had met menschen van niet zeer hooge vlucht, zooals Filips en Margaretha. Mocht hij evenwel staatkundige bekwaamheid, gepaard aan vastheid van karakter tegenover zich zien, dan zouden zijne kunstgrepen mogelijk minder afdoende blijken.

Zijn staatkundige beginselen waren inderdaad scherp genoeg geteekend, doch hij verzachtte de harde omtrekken door een vernis van gemeenplaatsen en betuigingen van goeden wil, die de groote menigte misleidden. Hij was een streng voorstander van onbeperkte heerschappij, en had daar een diep en slaafsch ontzag voor. God en “zijn meester”, zoo als hij Filips altijd noemde, betuigde hij met gelijke ootmoedigheid te dienen. “Ik geloof,” schreef hij omstreeks dezen tijd in een brief, “dat ik nooit in staat zal zijn al de plichten van een slaaf te vervullen, die ik Uwer Majesteit, aan wie ik mij met een zoo sterke keten verbonden gevoel, schuldig ben. In elk geval, zal ik nooit ophouden met alle kracht en oprechtheid daarnaar te streven.”

Gelijk van zelf spreekt, was hij een hevig tegenstander van de nationale rechten der Nederlanden, hoe kunstig hij ook het scherpe zwaard trachtte te bedekken onder den bloemenkrans van sierlijke zinsneden. Hij had Filips nadrukkelijk afgeraden de Staten-Generaal vóór zijn vertrek bijeen te roepen, ten einde nieuwe geldmiddelen aan te vragen. Met allen ernst verzette hij er zich tegen, dat de wettige vertegenwoordigingen der provinciën toezicht op de staatsuitgaven zouden uitoefenen, terwijl hij beweerde dat dergelijke misbruiken onder de landvoogdes Maria de oorzaak waren geweest van eindelooze moeilijkheden. Het valt licht te begrijpen dat andere rechten even weinig naar zijn smaak waren, als dat om gelden toe te staan, inderdaad een privilege van oude herkomst. Zij, die de verdediging der aloude voorrechten op zich namen, waren in zijne schatting volksberoerders en huichelaars; hun eenige bedoeling was de gunst van het gemeen te winnen. Deze voorrechten waren intusschen beperkt genoeg: de natuurlijke rechten van den mensch waren nog onbekend; de menschen hadden slechts natuurlijke plichten. Niemand dacht er aan het te betwijfelen, dat het koningschap eene goddelijke instelling, de Koning de gezalfde des Heeren was. De voorrechten der Nederlanden waren bijzondere, geen algemeene; het waren vrijheden, het was geen vrijheid; het waren “privilegiën”, en geen rechtsbeginselen;

zij bestonden in de praktijk, niet in theorie; in de geschiedenis, niet in de wetenschap. Niettemin waren het, zoo als zij dan bestonden, feitelijk, verkregen rechten, gekocht met het bloed en het zweet van brave voorouders; zij vormden - hoe gebrekkig en onvolkomen ook naar algemeene humanitaire beginselen, waaraan trouwens weinigen toen nog dachten, - een krachtigen, stevigen dijk tegen het onbeperkt gezag, dat er voortdurend aan wroette en knaagde. Niemand was ijveriger en spitsvindiger in het ondermijnen van den grondslag van dezen dijk dan de leerlingen van Granvelle dit waren. Allicht zou men het mogelijk hebben gekeurd, een zoo sobere praktische vrijheid te gedoogen, zoo zeer verschillend van de woeste maatschappelijke droombeelden, die in later tijd zoowel dwingelanden als menschevrienden hebben doen beven. De Nederlanders eischten hoofdzakelijk het recht om de gelden toe te staan, met zulk eene schromelijke kwistigheid van hun duur gewonnen welstand afgevorderd, zij wilden daarenboven liever niet levend verbrand worden, omdat zij bezwaar hadden tegen de leer der lichamelijke tegenwoordigheid van Christus. Doch Granvelle was omtrent deze beide punten zeer stellig van een ander gevoelen. Hij verzette zich krachtig tegen de inmenging der Staten in het heffen van belastingen, en het was op zijn raad dat het gewetenlooze plakkaat van 1550, 's Keizers bloedige en vlammende resolutie, op nieuw werd uitgevaardigd, als eerste maatregel van Filips' regeering. Ziedaar zijne denkbeelden omtrent de algemeene en bijzondere rechten van het volk. Tegen het volk zelf - “dat verachtelijk gedierte, dat men het volk noemt”⁽¹⁾ zooals hij zich uitdrukte, - koesterde hij een innerlijken weerzin.

Hij bezat groote geschiktheid om menschen te gebruiken en een onwedersprekelijke bekwaamheid voor zaken; doch het was, dit dient niet vergeten te worden, eene bekwaamheid voor de zaken van het onbeperkte koningschap. Hij was een ervaren, geslepen staatkundige, die de dingen behendig te leiden wist; doch het stond te bezien of hij recht had op den naam van staatsman.⁽²⁾ Zijne werkzaamheid was verbazend. Hij schreef soms eigenhandig vijftig brieven op één dag en vermocht een half dozijn klerken, ieder over een verschillend onderwerp en in een verschillende taal, gelijktijdig zoolang te dicteeren, tot de pen hun vermoeiden vingers ontviel.

Reeds was hij zeer rijk. Het inkomen, dat hij van zijn bisdom en andere kerkambten trok, werd in 1557 op vijf en twintig

(1) ‘- tan ruin animal como es el pueblo.’ - Papiers d'Etat, VII. 367.

(2) Zie Aanteekening 26 hierachter.

duizend gulden geschat; het kapitaal, dat hij in gereed geld, “meubelen, tapijtwerk en dergelijke” bezat, op zes honderd vijf en twintig duizend gulden. Wanneer men in aanmerking neemt, dat deze sommen, in vergelijking met de geldswaarde in onzen tijd, een inkomen vertegenwoordigen van twee honderd vijftig duizend, en een kapitaal van zes millioen twee honderd vijftig duizend gulden, dan is het niet gewaagd te beweren, dat de kerkvoogd althans een goeden grond voor zijn fortuin had gelegd. Behalve zijn gewone inkomen trok hij nog groote sommen uit den verkoop van kerkelijke bedieningen, een stelselmatig misbruik, dat hem ruime winsten afwierp, gewoonlijk in den vorm van een jaar rente voor elk door hem begeven kerkambt. Hij was echter alles behalve voldaan. Onverzadelijk was zijn geldzucht; zonder blozen vroeg hij nog altijd om geldelijke gunsten en winstgevende bedieningen. Reeds in 1552 had de Keizer hem met ronde woorden zijn hebzucht onder het oog gebracht. “Gij beweert,” zeide hij, “dat gij geen merced” noch “ayuda de costa” bekomt, doch het is merced en ayuda de costa genoeg, in het bezit te zijn van vette kerkambten, jaargelden en bezoldigingen, waarvan iemand heel goed leven kan’. De bisschop liet zich echter zoo niet uit het veld slaan, en op het tijdstip, waarin wij ons thans bevinden, drong hij ernstig bij Filips aan om de voordeelige abdij van St. Amand te mogen hebben. Niet dat hij die abdij zou hebben aangenomen, ‘wanneer zij bij een van de nieuwe bisdommen had gevoegd kunnen worden’, integendeel, hij verzekerde den Koning dat hij ‘voor het volvoeren van een zoo heilig werk, als de oprichting van deze nieuwe bisdommen, gaarne zelf zou hebben bijgedragen van zijn eigen sober deel.’ Daar het echter niet nuttig geoordeeld werd om over de abdij ten behoeve van een der bisschoppen te beschikken, schonk Filips haar aan den bisschop van Atrecht, te gelijk met eene aanzienlijke som gelds bij wijze van eene ‘ayuda de costa’. De spaarzame bisschop, die voorzag dat onrustige tijden voor de Nederlanden zouden aanbreken, droeg intusschen zorg in zijn brief van dankbetuiging, den Koning te verzoeken het geld te plaatsen op eigendommen van de kroon in Arragon, Napels en Sicilië, daar de zaken in de Nederlanden er zeer donker begonnen uit te zien.

Ziedaar het karakter en de vroegere levensomstandigheden der personen, aan wier zorg de Nederlanden bij den aanvang van het bestuur van hertogin Margaretha waren toevertrouwd. In ons oordeel over hen zijn wij niet vooruitgelopen. Wij hebben ons bepaald bij de feiten, voorgevallen tot aan den tijd, waartoe wij thans genaderd zijn. De karakters zijn voorgesteld, niet zoo als zij zich later hebben ontwikkeld, maar zoo als zij zich vertoonden bij den aanvang van dit belangrijk tijdperk.

Het uiterlijk aanzien van het land en van zijne bewoners bood menig scherp contrast aan en deed menige kiem van de toekomstige beroerten vermoeden.

De nederlandsche adel was bovenmate tot weelde geneigd, verkwistend en met schulden overladen. Het stelsel van den Keizer en van Filips was geweest om hooge staatsambten, hooge betrekkingen in het leger en gezantschappen op te dragen aan de voornaamste edelen, waardoor deze tot groote uitgaven werden verplicht, zonder eenige daaraan geëvenredigde bezoldiging te ontvangen. Van Oranje hebben wij reeds gesproken; doch vele andere edelen, die de kosten minder goed konden dragen, waren eveneens met zulke schadelijke eereposten begiftigd geworden. Gedurende den oorlog hadden zij intusschen goede kansen om hun fortuin te herstellen. De overwinning bracht zeer groote winsten voor de legerhoofden aan. De losprijzen van de aanzienlijke krijgsgevangenen, die de zegepralen van St. Quintin en Grevelingen hadden opgeluisterd, waren bijzonder voordeelig geweest. Deze bronnen van rijkdom waren thans echter opgedroogd; en niettemin zag men de weelde, bij 's Konings vertrek uit de Nederlanden, eer toenemen dan verminderen. 'In plaats van een enkele hofhouding,' zeide een tijdgenoot, 'zoudt gij gezegd hebben dat er vijftig waren'⁽¹⁾. Niets kon de levenswijze in Brussel in kostbaarheid overtreffen. De hofhouding van Oranje hebben wij reeds beschreven. Die van Egmond was even prachtig. Een wedstrijd in gastvrijheid en uiterlijk vertoon, onder de edelen begonnen, strekte zich ook uit tot hen, die minder in staat waren om zulk een strijd vol te houden. Gedurende den oorlog had er naijver naar krijgsroem op het slagveld geheerscht; de edelen hadden er naar gestreefd, hoe het best een ouden naam luister bij te zetten door stoute daden, of het vermogen van een verarmd huis te herstellen door oorlogsbuit. Thans zochten zij elkander te overtreffen in pracht en weelde. Levendig dong men er naar, wie het fraaiste paleis zou laten bouwen, wie de meeste pages en edellieden in zijn gevolg, de schitterendste livreen, het grootste aantal gasten aan zijn disch, de bekwaamste koks in zijn keuken zou hebben. Er was niet minder zedenbederf dan buitensporige weelde. De eerste standen waren alles behalve nauwgezet; de zucht tot het spel had eene schrikbarende hoogte bereikt; dronkenschap heerschte onder hen. Zelfs de prins van Oranje, hoewel hij zich geenszins voortdurend overgaf aan onmatigheid, was in deze dagen bijzonder gesteld op vermaak en ergerde zich niet over tooneelen en gasten, die hij zeker later niet onder zijn oogen zou hebben geduld. 'Wij hebben den Sint Maarten lustig gevierd', schreef hij omstreeks dezen tijd aan

(1) PONTUS PAYEN, MS.

zijn broeder, 'en in zeer vroolijk gezelschap. Brederode was een dag zoover heen, dat ik sterk voor zijn leven vreesde, maar hij is het thans weder te boven.'⁽¹⁾ De heer van Brederode, die kort daarna in de eerste tooneelen van den opstand op den voorgrond treden zou, was inderdaad bekend door de groote rol, die hij bij deze gastmalen speelde. Hij scheen een even onverzoenlijke vijandschap te hebben gezworen aan koud water als aan de inquisitie, en trok met de zelfde hartstochtelijke en spotachtige hevigheid tegen beiden te veld. Het bestendig verkeer met Duitschland in die dagen werkte niet gunstig op de matigheid der nederlandsche edelen. De adel van het land was, zoo als bekend is, bovenal 'krachtig in het hanteeren van de kan'. Als een Duitscher zich 'nuchter gevoelt', zeide Badovaro met zijn gewone bitterheid, 'meent hij dat hij ziek is.' Met vreugde hadden zij, na den vrede, het oogenblik aangegrepen om beker bij beker met hunne nederlandsche verwanten te ledigen. Het voorgenomen huwelijk van den prins van Oranje met een saksische prinses - eene gebeurtenis die spoedig onze aandacht zal bezig houden - gaf aanleiding tot vreeselijke zwelgerijen. Graaf Schwartzburg, 's prinsen schoonbroeder en een der onderhandelaars bij het huwelijk, vond meer dan eene gelegenheid om den band tusschen de beide landen te bevestigen door het gemeenschappelijke zwak te vieren. 'Ik heb onderscheiden prinsen en graven aan mijne tafel gehad,' schreef hij aan Oranje, 'en er werd meer gedronken dan gegeten. De broeder van den rijngraaf kreeg eene beroerte nadat hij te veel malvezij had gedronken; drie dagen later was hij dood; maar wij hebben hem laten balsemen en naar zijne familie doen vervoeren.'⁽²⁾

Deze uitpattingen waren bij hoogere standen inderdaad zoo algemeen, dat zij de schampere opmerking van den venetiaanschen gezant rechtvaardigen, waar hij zegt: 'De mannen zijn dagelijks dronken; de vrouwen desgelijks; maar veel minder dan de mannen.' Zijne opmerkingen ten aanzien van de zedelijkheid der beide seksen in andere opzichten waren even kernachtig en niet gunstiger.

Merkte men deze verschijnselen bij de hoogere kringen op, zoo laat het zich begrijpen, dat dergelijke ondeugden in meerdere of mindere mate heerschten bij de andere standen der maatschappij, voor zoover de verleidelijke glans van het hof er doordrong. De minder aanzienlijke edelen wedijverden met de voornaamsten en onder elkander in prachtige woningen, gastmalen, maskeraden, schitterende uitrusting. De natuurlijke gevolgen

(1) Archives et Correspondance, I. 185.

(2) Ibid. I. 93.

van zulke buitensporigheden bleven niet uit: hunne bezittingen raakten hoe langer hoe meer met schulden bezwaard, om na verloop van eenige jaren, de buit te worden van kooplieden, rijke pleitbezorgers en anderen, aan wie zij tot onderpand waren verstrekt. Hoe dichter de slachtoffers bij hun ondergang waren, des te roekeloozer zetten zij hunne verkwisting voort. ‘Dus was de toestand’, merkt een katholiek schrijver deftig op, ‘waarin voorheen een Catilina, Cethegus, Lentulus en anderen van dien stempel hunne zaken gebracht hadden, toen zij de romeinsche republiek trachtten omver te werpen.’⁽¹⁾ Daar vele edelen in zulke moeilijke, sommigen zelfs in wanhopende omstandigheden verkeerden, vond het denkbeeld ingang, dat zij beroerten in den staat wenschten, om zich aan de betaling van hunne schulden te onttrekken, hunne bezwaarde landen met geweld te rukken uit de handen van de poorters, die er beslag op hadden gelegd, en de rijke kloosterlanden, het eigendom van vadsige priesters, te geven aan verarmde edellieden, die er zoo veel beter gebruik van konden maken. Zeer waarschijnlijk oefenden dergelijke baatzuchtige drijfveren invloed uit op minder aanzienlijke edelen. In alle landen van Europa ontleende de godsdienst-hervorming een deel van hare kracht aan de kans, die zij den vorsten en edelen aanbood om zich in het bezit te stellen van de kerkelijke goederen. Zonder twijfel dachten vele Nederlanders dat hun vermogen hersteld kon worden ten koste van de monniken en ten voordeele van den godsdienst. Zonder nog van de moederkerk afvallig te worden, wierpen zij begeerige blikken op den rijkdom van hare luie troetelkinderen. Zij meenden dat de Koning wel zou doen, indien hij de abdij-goederen verdeelde in een aantal aardige kommanderijen, wier bezitters op den voet der oude leenen tot krijgsdienst verplicht zouden zijn, zoo dat eene wel uitgeruste ruitery, aangevoerd door de edelen des lands, op 's Konings eerste bevel gereed zou zijn, in plaats van een tal ledigloopers, die nu den tijd doodden met gebeden te prevelen en zich in grof zingenot te baden⁽²⁾.

Zoo werd door velen gedacht - zoo werd niet zelden gesproken, en deze omstandigheden en denkbeelden deden hun invloed gelden onder de andere oorzaken, die den naderenden

(1) PONTUS PAYEN, MS.

(2) ‘- ne tenoient autres propos à table que de reformer l'estat ecclesiastique, signamment les riches abbayes, sçavoir vous convient, leur ostant les grandes biens qui estoient cause, si qu'ils disoient de leur mauvaise vie et les eriger en croisades que l'on poldroit conferer à une infinité des pauvres gentilhommes, qui seroient tenus de faire service au lieu d'ung tas de faineants vivans à l'epicurienne, l'on auroit toujours une belle cavallerie à la main - au proffict du Roi et soulagement du pays.’ etc. etc. - PONTUS PAYEN, MS.

grooten opstand te weeg brachten. Men wachte zich intusschen, dien invloed te overschatten. Het zou een grove dwaling zijn, deze gewichtige historische gebeurtenis te willen toeschrijven aan zulke kleine oorzaken als de eerezucht van eenige weinige aanzienlijken en de geldelijke verlegenheid van een aantal verarmde edellieden. De opstand der Nederlanden was niet een adels-, maar een volksopstand; het was een grootsch tafreel - het langste, donkerste, bloedigste en belangrijkste van de geschiedenis der godsdiensthervorming in Europa. De edelen, in den aanvang zoo hoog boven het volk, werden medegesleept door een storm, dien zij niet hadden opgewekt en evenmin wisten te bezweren. Zelfs de machtigsten en scherpzinnigsten werden her- en derwaarts geslingerd door den opgeruiden vloed der groote gebeurtenissen, steeds woester en dreigender, even onweerstaanbaar als onpeilbaar.

De toestand van het volk verschilde geheel van dien der edelen. De martelaarstijd had lang geduurd en zou nog langer duren, doch niettemin vertoonden er zich verschijnselen, die aanduiden, dat er een tijd van overgang ophanden was, waarin de weën des volks minder lijdelijk en vruchtbaarder zouden worden. De opstand van de Nederlanden rijpte langzaam; toen hij eindelijk uitburst zou er meer grond zijn geweest om te vragen, niet waarom het gebeurd was, maar waardoor het zoolang vertraagd had kunnen worden. Gedurende de regeering van Keizer Karel, was de zestiende eeuw in kracht toegenomen, naar mate de eens almachtige Keizer hoe langer hoe zwakker en afgeleefder werd. Die buitengewone eeuw was niet over de wereld opgegaan, om de macht van het onbeperkte gezag en het bijgeloof te schragen. De nieuwe wereld was niet ontdekt, de oude niet uit het stof herboren, de boekdrukkunst niet uitgevonden, omdat de Inquisitie ongestoord zou heerschen over de schoonste landen der aarde, en de huichelarij de rijkste streken zou uitputten. Het was ondenkbaar, dat het krachtigste en schranderste volk van Europa koel toeschouwer zou blijven bij den grooten arbeid, door de christenheid ondernomen, om het nachtspook van zich af te schudden, dat zoolang haar verstand beneveld, hare hand verlamd had. In de Nederlanden, waar de liefde voor Rome nooit zeer groot was geweest, waar oudtijds de bisschoppen van Utrecht eer tot de Ghibelijnen dan tot de Guelphen hadden behoord, waar al de vroegere sekten, tegen of buiten de kerk optredend - Waldenzen, Lollards, Publikanen -, tallooze bekeerlingen en duizende martelaren hadden gevonden, daar moest onvermijdelijk het godsdienstig volksgevoel instemmen met de algemeene beweging, die thans de christenheid tot in het hart schokte. In die nijvere gewesten, waar zulk een krachtig leven heerschte, moest het eerst afkeer

ontstaan tegen een stelsel, dat zoo vele priesters vergunde in overdaad te leven van den arbeid van anderen, terwijl zij niets bijdroegen in de lasten, noch medewerkten tot de verdediging des lands, - afkeer ook tegen die priesters zelven die zonder eenig ander beroep uit te oefenen dan hun handel in aflaten, in zingenot de jaarlijksche sommen verkwistten, die zij trokken uit den verkoop van vrijbrieven voor moord, bloedschande en alle mogelijke misdrijven.

Het volk was talrijk, arbeidzaam, eeuwen lang gewend aan een toestand van betrekkelijke staatkundige vrijheid, en in het bezit van een levendigen buitenlandschen handel, waardoor de gemoederen bewaard bleven voor de geestelijke verdooving, die kerksche dweepzucht medebrengt. Het was natuurlijk dat de Nederlanders van het bijzondere tot het algemeene opklommen, en uit de toestanden, die de vlaamsche kloosters hun te zien gaven, zich van Rome zelf een denkbeeld vormden. De Vlamingen waren bovenal een handeldrijvend volk: handel was de bron van hun burgerlijke vrijheid. Thans streefde men naar een grootere vrijheid, die van het geweten. In het midden van Europa gelegen, zagen de gewesten den stroom van den wereldhandel vloeien door de duizende waterwegen, die het land als zoovele aderen doorsneden. Er was een wederkeerige ruilhandel tusschen de Nederlanden en de overige gedeelten der wereld, en denkbeelden werden met de zelfde onbekrompenheid in- en uitgevoerd als goederen. De waarheid kwam even vrij over de grenzen als minder kostbare waren - de psalmen van Marot waren even gangbaar als de specerijen van de Molukken en de diamanten van Borneo. De verbodsbepalingen van een oppermachtig alleenheerscher konden dezen onstoffelijken handel niet vernietigen, evenmin als de dweepzucht een afdoend middel wist te vinden om de godsdienst-smetstof buiten te sluiten, die in elken baal koopwaren verborgen was en op alle winden van Oost en West werd aangevoerd.

Aan de plakkaaten des Keizers had men zich stilzwijgend onderworpen, aangenomen had men ze niet. De verschrikkelijke vervolging, die zoovele duizenden had doen vallen, bracht hare onvermijdelijke uitkomst met zich. De grond der Nederlanden, vruchtbaar gemaakt door al dit onschuldige bloed, werd een rijke bodem, waarop staatkundige en godsdienstige vrijheid voor altijd zou bloeien. Het schavot mocht dagelijks zijne slachtoffers vellen, het kon er niet een enkele bekeeren. De juiste cijfers dezer moorden zullen wel nooit aan het licht komen, evenmin als het zal zijn uit te maken of de bekende opgave van de Groot te hoog of te laag was geraamd⁽¹⁾. Zij, die van afgrijse-

(1) Zie Aanteekening 27 hierachter.

lijke bijzonderheden houden, kunnen hun lust intuschen bevredigen: de kronijken bevatten lijsten van deze vergeten martelaren, wier namen, nauw gedurende hun leven bekend, thans zonderling in onze ooren klinken, en nooit door de faam zullen worden uitgebazuind. Niettemin hebben zij den moed gehad alles te wagen en te lijden, wat hier op aarde te wagen en te lijden valt, en dat voor de edelste zaak, die het menschelijk hart ooit zal doen kloppen. Godsdienstige dwepers waren het zeker niet, wanneer dweperij bestaat in uiterlijk vertoon, zonder innerlijke kracht. Voor hen was alles schrikkelijke werkelijkheid; de Keizer en zijne plakkatens, de bijl en de brandstapel waren niet minder waar dan de heldenmoed van mannen, die elkander de hand reikten om zich gezamenlijk in de vlammen te werpen, of van vrouwen, die een loflied aanhieven, terwijl de doodgraver de aarde over hare levende lichamen samentrapte⁽¹⁾.

Zoo was het volk der Nederlanden het geheele land door, reeds met den geest van de zich uitbreidende godsdiensthervorming vervuld. Onvermijdelijk moest vroeg of laat eene uitbarsting komen. De Nederlanden lagen tusschen twee landen, waar de nieuwe beginselen reeds wortel hadden gevat. Het Lutheranisme van Duitschland en het Calvinisme van Frankrijk werkten beide tot den opstand in de Nederlanden mede; doch dikwerf wordt de betrekkelijke invloed dezer oorzaken niet juist gewaardeerd. De hervorming drong de Nederlanden het eerst binnen, niet van de zijde van Augsburg, maar van den kant der Hugonoten. De vurige veldpredikers uit het zuiden van Frankrijk deden het eerst de licht bewogen gemoederen van de verwante bevolking in het zuidwestelijk gedeelte der Nederlanden ontvlammen. De Walen waren de eersten om tegen Rome op te staan, de eersten ook om zich met den paus te verzoenen, geheel als hun voorouders, de Kelten, vijftien eeuwen vroeger, de eersten waren geweest om het Rome der Keizers te weerstaan en even spoedig zich aan die alles overschaduwende macht te onderwerpen. De Batavieren, minder bewegelijk, maar standvastiger, behielden den indruk, ontvangen van de zelfde kracht, die bij hunne waalsche landgenooten een nieuw leven gewekt had. Reeds waren er fransche predikers te Valencijn en Doornik, en zouden zij, gelijk wij zien zullen, door onderscheiden anderen worden gevolgd. Zonder den invloed van de duitsche kerk, en in het bijzonder van de duitsche garnizoen-predikers in de Nederlanden, te willen miskennen, mag veilig worden beweerd, dat de eerste hervormers der gewesten meerendeels Hugonoten waren. De

(1) Voorbeelden van die laatste straf levert MICHELET, *Guerres de Réligion*, p. 89.

nederlandsche kerk werd uit dien hoofde niet Luthersch maar Calvinistisch, en de grondlegger van het gemeenebest had nauw opgehouden, althans in naam katholiek te zijn, toen hij een aanhanger werd van die zelfde calvinistische leer⁽¹⁾.

Intusschen moet men de groote beweging, uit een algemeen oogpunt, beschouwen als één geheel, onverschillig of zij zich openbaarde in Frankrijk, in Duitschland, in de Nederlanden, in Engeland of in Schotland. De staatkundige toestand, het volkskarakter, de bijzondere belangen en andere bijkomende omstandigheden, wijzigden de uitkomst; maar de groote oorzaak was de zelfde; de bron van al de bewegingen lag overal in het volk zelf. De hervorming was in Duitschland een halve eeuw verdaagd geworden door de onlangs gesloten godsdienstvrede van Augsburg. In Frankrijk werd zij opgeschort door de macchiavellistische staatkunde, juist door Catharina de Medici aangenomen, en die zij jaren lang zou blijven volgen, om de eene partij tegen de andere op te zetten, en zoo doende elke andere macht dan de hare onschadelijk te maken. De groote strijd werd dien ten gevolge naar de Nederlanden overgebracht, om daar tot het einde der eeuw te worden voortgezet en volstreden, terwijl de geheele christenheid angstig de uitkomst verbeidde. In het oosten en het westen trokken de wolken weg en lieten daar den hemel tamelijk helder en onbeneveld, maar slechts om zich des te onheilspellender boven den nederlandschen grond samen te pakken. In Duitschland hadden de vorsten, niet het volk, de zege op Rome behaald; de vorsten, niet het volk, genoten daar de voordeelen der overwinning, de buit der kerken en het recht om God te dienen naar eigen geweten. Het volk had de keus om het geloof zijner beheerschers aan te nemen, of het land te verlaten. Daar intusschen vele vorsten de hervorming toegedaan waren, had een groot gedeelte der bevolking voor zich zelf en voor zijne kinderen het voorrecht bekomen dien godsdienst te belijden, dien het voor den beste hield. Deze toestand mocht zeker bevredigender heeten dan de noodzakelijkheid om te kiezen tusschen hetgeen men als verfoeielijke afgoderij beschouwde en den brandstapel - de eenige keus, die de Nederlanders gelaten was. In Frankrijk had het toeval van het splinteren van Montgomery's lans de verdelging der Hugenoten een twaalfstal jaren verschoven. Zoo lang de Koningin-regentes haar oneerlijk staatkundig spel bleef spelen, waren de overreding van Filips en de listen van Alva niet in staat haar over te halen om het plan ten uitvoer te leggen, door Hendrik in het bosch van Vincennes aan Oranje geopenbaard. Toen het

(1) Zie Aanteekening 28 hierachter.

gruwelstuk eindelijk gepleegd werd, was het even ontijdig als bloedig; evenzeer door opzet als door toeval geleid, was het een eenzijdige uitvoering van een vorstelijke samenzwering, die na een half menschengeslacht gebroeid te hebben, zonder eenheid werd voltrokken, een slachting in den blinde, een complot waarbij elk der deelgenooten slechts zijn eigene kleine bedoelingen trachtte te bereiken.

Terwijl aldus in de Nederlanden de edelen en het volk uit verschillende oorzaken in zulk een onrustigen en gevaarvollen toestand verkeerden, waren de regeeringsmaatregelen niet zeer geschikt om kalmte aan te brengen.

Het plakkaat van 1550 was onmiddellijk na de troonsbestijging van Filips op nieuw uitgevaardigd. De voornaamste bepalingen van dit beruchte stuk, dat aldus boven alle privilegiën tot grondwet van den Staat werd verheven, moeten worden nagegaan. Eenige weinige regels, zonder woordenpraal, zullen in dit geval sterker spreken dan de bloemrijkste uitweidingen. De burger van het jong Amerika zal kunnen oordeelen, of de onderdrukking, die zijne voorouders, de Puriteinen, van een Laud en een Karel te lijden hadden, de wreedste dwingelandij was, die een volk ooit heeft ondergaan, en of de republiek der Vereenigde Nederlanden niet denzelfden hoogen godsdienstigen oorsprong heeft als zijn eigen gemeenebest.

‘Niemand,’ zoo luidde het plakkaat⁽¹⁾, ‘van wat staten en conditie hy zy, en sal moghen printen, schryven, uytchryven, copieren, noch syns wetens onder hem hebben, ontvangen, dragen, bewaren, receleren, verswyghen noch onder hem houden, verkoopen, geven, distribueren, zayen, oft laten vallen in kercken, straten, oft andere plaetsen, eenighe boecken oft schriften gemaect by Marten Luther, Joannes Ecolampadius, Ulricus Zwinglius, Martinus Bucerus, Joannes Calvinus, oft andere Kettens ende Autheurs van hun secten, oft van andere quade ende valsche secten, ghereprobeert bij der H. Kercken oft hun aenhengheren, fauteuren ende complices, dolende buyten onsen voorsz. H. Kersten Gheloove; - noch te schilderen of te doen schilderen, verkoopen enz., eenige beelden, schilderyen oft schandelijcke figuren van der Maget Maria, oft van den Heyligen, gecanoniseert bij der H. Kercken, ofte van den Geestelijcken state: Te breken, casseren ende uytdoen die beelden ende schilderyen, die ter eeren oft gedenckenissen van dien gemaect sullen zijn. Noch in sijne huysen oft andersins te houden, ofte gedoegen gehouden te worden eenige secrete conventiculen oft onbehoorlijcke vergaderinge, noch oock hem in deselve vinden, inde welcke

(1) Den tekst van het plakkaat vindt men bij BOR, I. 7-12.

de voorsz. ketters en verleyders secretelijcken en heimelijcken hun dwalingen zayen en leeren, herdopen en diversche conspiratiën tegens der H. Kercken ende den gemeynen welvaren, doende zijn.

‘Insgelycx verbieden wy,’ zoo gaat het plakkaat, in naam van den vorst, voort ‘allen leken persoonen ende andere te communiceren ende disputeren van der H. Schriftoeren, in 't openbare oft in 't secrete, sunderlinghe in twijfelachtige en sware materien, Ofte andere te lesen, leeren, uytleggen, ende interpreteren de H. Schriftoere, tenzy datse Theologienen ende inder Godheyt ofte Geestelijke rechten geleert waren, gheapprobeert by eenige vermaerde Universiteyt; - noch oock te preken, defenderen, seggen ende sustineren, in 't openbare of in 't secrete eenige leeringe van de voornoemde Authoeren: Op te peyne, indien yemant bevonden ware gecontravenieert oft ghedaen te hebben tegens eenige van de puncten boven verklaert, ghepunieert te sullen worden als seditieuse persoonen, ende perturbateurs van onsen staet ende der gemeyne ruste, en voor sulcke geëxecuteert.’

En *hoe* zouden de overtreders van het plakkaat gestraft worden? Welk lot wachtte hem of haar, die een gezangboek in zijn bezit had, of die het waagde in den kring zijner vrienden de meening te uiten, dat Luther niet geheel ten onrechte getwijfeld had aan de macht van een monnik om voor zekeren prijs vergunning te geven tot het plegen van bloedschande en moord? Welke straf hing den huisvader boven het hoofd, die, zonder Roomsche-Katholiek godgeleerde te zijn, zich verstoutte in zijn eigene woning aan zijne kinderen de bergrede voor te lezen? Hoe zouden deze misdaden op den overtreder worden gewroken? Met berisping, boete, gevangenisstraf, verbanning, of door hem aan het voorhoofd te brandmerken, de ooren af te snijden, den neus van een te splijten, zoo als de Puriteinen van Nieuw-Engeland hunne scheurmaking moesten boeten? De vastgestelde straf was strenger dan eene van deze: de Puriteinen van de republiek der Nederlanden hadden zich op een erger lot voor te bereiden. Het plakkaat bepaalde, dat zij zouden gestraft worden als ‘perturbateurs der gemeyne ruste’. En dat wel ‘de Mans mitten sweerde, ende de Vrouwen gedolven, soeverre sy heure dwalingen niet en willen sustineren oft defenderen. Ende indien sy in heur dwalingen, opiniën, ofte ketteryen persisteren, geëxecuteert te worden mitten vyere. Ende in allen ghevalle alle heurlieder goet verklaert geconfisqueert ende verbeurt t' onsen profijte.’

Dus liet de goedertierenheid van den vorst toe, dat de *berouwhebbende* ketter onthoofd of levend begraven werd, in plaats van verbrand te worden.

Het plakkaat waakte voorts tegen alle verhalen van ketterij, door hen, die in gebreke bleven de verdachten aan te wijzen,

met de zelfde straf te bedreigen, als werden zij zelven voor verdacht gehouden of als ware het bewijs van hun eigen schuld geleverd. - 'Wij verbieden, dat niemant, van wat state oft conditie hy zy, hem en vervordere te herberghen, logeeren, noch in zijn huys te ontfanghen, tracteren, furnieren, ende administreren eenige victualiën, kleederen oft gelt, mit sijne goeden by te staen, oft andersins sijns wetens te favoriseren eenighe die gehouden oft notoirlijcken gesuspecteert is gheweest Ketter te zijn. - En - indien sy deselve niet en denuncieren oft aenbringen - wij ordineren ende verklaeren, dat sy in de voorsz. peynen vallen sullen.'

Het plakkaat vervolgde verder: 'Indien iemant niet verwonnen zynde van heresie oft dwalinge, maer bevonden geweest hebbende grootelijcx suspect, en mitsdien gecondemneert bij den Geestelijcken Rechter de voorsz. heresie af te gane, oft by der Weerlicker Justitiën gecondemneert zynde, eenige amende ende openbare reparatie te doen, ('t welcke wy willen en verkleeren effect te hebben van abjuratie) hier naemaels wederom besmet ware met heresie, hoewel niet en bleke dat hy gecontravenieert oft gedaen hadde tegens eenigh punct van onsen voorsz. geboden: Soe willen wy nochtans, ende statueren, dat deselve (nae uyt wysen van den Geestelijcken Rechte) gehouden zy als vervallen ende ralaps, ende over sulcke gepunieert by verbeurte van lijf ende goed, sonder eenige hope van versoetinge oft moderatie der voorsz. peynen.'

Nog was bepaald: 'Voorts sullen de Geestlijke Rechteren (begeerende voor soveel als aengaet 't geestelicke crime van heresie tegens iemant te procederen) mogen versoecken dien van onse Souverejne Hoven ofte Provinciale Raden, hen te geven iemant van heure Collegie, oft andere adjunct sulcke als den voorsz. Raet ordineren sal, om over d'informatien ende proceduren te zyn, die sy tegens de gesuspecteerde sullen willen doen. - Item, dat alle de ghene, die weten oft kennen sullen eenighe met ketterijen besmet zijnde, sullen gehouden wesen, terstont ende sonder vertreck die te denunceren, aenbringen, verkleeren en te kennen geven allen Geestelijcken Rechteren, Officiers van den Bisschoppen, ende anderen daer 't behooren sal; - ende dat op arbitrale peyne.

Desgelijcx sullen gehouden wesen (indien sy die plaetse weten daer eenige van sulcke kettters hen houden ende bergen) die te verkleeren den Officier van derselver plaetsen: Op te peyne van ghehouden te worden - voor faulteurs, onthaelders, ende aenhengeren van den ketteryen, ende ghepunieert te worden mitter selver peynen als de ketter oft misdadighe wesen soude, indien hy aengetast ende gevangen ware.'

Ten einde het grootste aantal vervolgingen uit te lokken door

een onmiddellijk beroep op de onedelste doch niet minst krachtige drijfveeren van het menschelijke hart, was bepaald ‘dat de aenbringhers (soeverre behoerlijcken blijcke van der misdaet, ende de geaccuseerde daer af verwonnen waren) sullen hebben de helft van den goeden van de voorsz. gheaccuseerde, indien deselve niet meer en bedragen dan hondert grooten Vlaems eens. Maer soeverre de voorsz. goeden meer bedroegen dan de voorsz. somme eens, in sulcken gevalle sullen alleenlijk hebben den thiensten penning van 't gene de voorsz. goederen meer bedragen sullen,’ enz.

Het verraden van vrienden werd aangemoedigd door de bepaling: ‘Wij willen, dat deghene die eenige accuseren of aenbringhen sal, hebbende de voorsz. vergaderinghen ende conventiculen (in dewelcke gezayt ende gepredickt worden de dwalinghen ende ketteryen voorsz.) gehouden, indien deselve van der vergaderinghe is, quyt ende ontslaghen worde voor deze reyse: sonder dat hy uyt saken dat hy aldaer gheweest soude hebben, sal mogen gepunieert ende gecorrigeert worden, beloovende nochtans hem daermede niet meer te moeyen.’

Ten einde noch het goede volk der Nederlanden, noch de rechters en inquisiteurs in den waan zouden verkeeren, dat deze uitzinnige bepalingen slechts bestemd waren om schrik in te boezemen, niet om werkelijk ten uitvoer te worden gelegd, ging de Vorst voort met te bevelen: ‘Ende opdat de voorsz. Rechteren en Officieren, die de voorsz. ketters, herdoopers, en overtreders van onze voorsz. ordinantie ende verboden, ghevangen ende geapprehendeert sullen hebben, onder 't decksel dat de peynen soudén schijnen te groot en swaer te zijn, ende alleenlijk ghestelt tot vreesse van den delinquanten en misdadighen, geene reden en hebben, mit hen, heur complices ende fauteuren te dissimuleren, oft deselve min te straffen dan sy verdient hebben, soe men bevonden heeft hier voortijts dikwils geschiet te zyn: Wy willen, dat degene, die huns wetens tegens dese ordinantie ghedaen sullen hebben - realijcken gepunieert, ghecorrigeert ende gestraft sullen worden, by de peynen hierboven verklaert.

Verbiedende allen onsen Rechteren, Justicieren, en Officieren, mitsgaders onse Vasallen ende Ondersaten, temporele Heeren, hebbende hooge Justitie - de voorsz. peynen in eeniger manieren te altereren, modereren oft veranderen.

Insgelijks verbieden wy oock eenen iegelijcken, van wat state oft conditie hy zy, op te peyne van gehouden te zijn voor faulteurs van den ketters, ons oft onse Raden, macht hebbende gratie te verleenē voor de voorsz. fugitiven, ballingen, oft herdoopers, noch andere geïnfecteerde, supplicatie te presenteren, om gratie te hebben van hun mesusen, dwalinghen,

ketteryen ende contraventiën van onsen ordinantiën, dewelcke wy oock niet en willen geaccordeert te zijn, bij wien dattet ware, - op te peyne van eeuwelijcken gehouden te worden inhabil van te mogen hebben oft bedienen eenigh Gouvernement, Officie, oft Staet in onse voorsz. Landen, ende daerenboven arbitralijck ghecorrigeert te worden’.

Ziedaar de voornaamste bepalingen van dit beruchte plakkaat, oorspronkelijk uitgevaardigd in 1550, en waarin alle vroegere verordeningen des Keizers op het stuk van den godsdienst werden herhaald en bijeengevoegd. Naar den vorm en het opschrift was het een eeuwig edikt, en overeenkomstig één zijner bepalingen, moest het in alle volgende tijden, eens in de zes maanden, in elke stad, in elk dorp van de Nederlanden worden afgekondigd. Het was op den 25en September uitgevaardigd te Augsburg, terwijl de Keizer aldaar een rijksdag hield. Zijne strenge bepalingen hadden zulk een indruk gemaakt op de Koningin-weduwe van Hongarije, dat zij zich naar Augsburg had begeven met het doel, om op eene verzachting van sommige voorschriften aan te dringen. De voornaamste verandering echter, die zij van den Keizer mocht verkrijgen, bestond in een verandering van woorden. Ter wille van het volksvooordeel werden de woorden ‘inquisiteurs’ vervangen door ‘geestelijke rechters’.

Het plakkaat was, op uitdrukkelijken raad van den bisschop van Atrecht, onmiddellijk na de troonsbestijging van Filips uitgevaardigd. De kerkvoogd kende de waarde van 's Keizers naam; hij zal misschien ook gemeend hebben dat de verordening bezwaarlijk strenger kon worden gemaakt. ‘Ik ried den Koning aan’, zegt Granvelle in een brief, eenige jaren later geschreven, ‘geen verandering te brengen in de plakaten, maar die af te kondigen volgens den tekst door den Keizer vastgesteld, en alzoo het geheel op nieuw uit te vaardigen als eene verordening van den Keizer, met uitdrukkelijke bijvoeging van de woorden “Carolus”, enz. Ik stelde dit voor, opdat men Zijne Majesteit niet valschelijk zou beschuldigen van nieuwigheden op het stuk van den godsdienst te willen invoeren’⁽¹⁾.

Dit plakkaat zou thans met de meeste gestrengheid worden ten uitvoer gelegd; alle ambtenaren, van de stadhouders af tot den geringste toe, ontvingen de stelligste voorschriften, door Filips eigenhandig onderteevend. Dit was het eerste geschenk van Filips en Granvelle aan de Nederlanden; - een geschenk van den vorst, die van zichzelf zeide, dat hij altijd ‘van het begin zijner regeering af, een goedertieren Koning geweest

(1) Papiers d'Etat, IX, 478, 479.

was, gelijk de aard van zijn karakter, aan de geheele wereld zoozeer bekend, medebracht⁽¹⁾; - een geschenk van den kerkvoogd, die van zichzelf getuigde 'dat hij altijd de meening had bestreden, alsof iets kon worden uitgewerkt door vrees, doodstraf en geweld'⁽²⁾.

Gedurende den oorlog tusschen Frankrijk en den paus waren, zooals wij gezien hebben, deze plakaten minder streng nageleefd. Zij werden thans weder met verdubbelde strengheid in werking gebracht. Buitendien had een nieuwe maatregel het misnoegen en den schrik van het volk, reeds zoozeer met vrees vervuld, nog doen toenemen. Om het gezag van den ouden godsdienst te beter te verzekeren, was het wenschelijk voorgekomen het aantal bisschoppen te vermeerderen. Er waren slechts vier bisdommen in de Nederlanden: Atrecht, Kamerijk, Doornik en Utrecht. Het sticht van Utrecht behoorde tot het aartsbisdom van Keulen; de andere drie tot dat van Rheims. Het scheen minder eigenaardig, dat de nederlandsche bisschoppen onderhoorig waren aan een gezag buiten de Nederlanden. Men meende ook dat drie millioenen zielen meer dan vier geestelijke herders noodig hadden. In elk geval, van hoe veel belang het voor de kudden zijn mocht, zeker was het, dat die uitgestrekte en vruchtbare weiden meer herders konden onderhouden. De rijkdom der geestelijke gestichten in de gewesten was groot. De abdij van Afflighem alleen had een inkomen van vijftig duizend gulden, en vele anderen waren niet minder vermogend; doch deze instellingen waren betrekkelijk onafhankelijk, zoowel van den Koning als van den paus. De priesters die van tijd tot tijd hun eigen hoofden verkozen en alles behalve hunkerden naar eenige verandering, die hen in hunne rust storen of hunne schatten in gevaar brengen kon, waren geenszins bereid om krachtig te strijden tegen de ketterij of voor het invoeren of versterken van spaansche instellingen, die zij wisten dat het volk haatte. Zij wilden liever niet wagen al hun volgelingen tot opstand en afval te zien komen. Zelve tevreden met eene wijsgeerige opvatting als die van Erasmus, die zij het best geschikt achtten voor hun tijd, waren zij evenmin geneigd als de wijze van Rotterdam het geweest zou zijn, om zich voor de uitroeijing der calvinistische leeringen op te offeren. De abten en monniken stonden in het staatkundige onder den invloed van den hoogen adel, met wien zij zitting hadden onder de eerste leden van de Staten-Generaal.

Doctor Franciscus Sonnius was naar den paus gezonden om

(1) GROEN V. PRINSTERER, Archives etc., IX, 46.

(2) Archives etc., I. 187*.

aan te dringen op eene vermeerdering van het aantal bisschoppen in de Nederlanden. Juist op het oogenblik van 's Konings vertrek, kwam de gevolmachtigde terug met de bul van Paulus de Vierde, gedagteekend van den 18den Mei 1559. Deze bul werd naderhand bekrachtigd door die van Pius de Vierde, in Januari van het volgende jaar. Het stuk hield in⁽¹⁾, dat Paulus de Vierde, dienstknecht der dienstknechten Gods, willende zorg dragen voor het welzijn der gewesten en het eeuwig heil hunner bewoners, besloten had in dat vruchtbare veld onderscheiden nieuwe bisdommen te vestigen. ‘Daar de vijand der menschen’, zoo luidde de bul, ‘thans juist onder zoo verschillende vormen het hoofd opstak, en de Nederlanden, nu onder den schepter van den beminden zoon van Zijne Heiligheid, Filips de Katholieke, omringd waren door kettersche en scheurmakende natiën, meende men dat het eeuwig heil van het land in groot gevaar verkeerde. Tijdens de eerste oprichting der hoofdkerken waren de gewesten dun bevolkt geweest; thans was de bevolking zeer toegenomen, zoodat de oorspronkelijke kerkelijke inrichting niet meer aan de behoeften voldeed. *De oogst was wel groot, maar de arbeiders waren weinige.*’

Om deze en andere redenen werden derhalve drie aartsbisdommen opgericht. Dat van Mechelen zou het eerste in rang zijn, en daaronder werden zes bisdommen ingesteld: die van Antwerpen, 's Hertogenbosch, Roermond, Gent, Brugge en Ieperen. Het tweede aartsbisdom was dat van Kamerijk, met de vier onderhoorige bisdommen van Doornik, Atrecht, Sint-Omer en Namen. Het derde dat van Utrecht, met de vijf bisdommen van Haarlem, Middelburg, Leeuwarden, Groningen en Deventer.

De benoeming tot de gewichtige bedieningen aan die instellingen verbonden, werd opgedragen aan den Koning, onder bekrachtiging van den paus. Bovendien bepaalde de bul, dat ‘iedere bisschop *negen buitengewone kanoniken* zou benoemen, die hem zouden bijstaan in het werk der *inquisitie* in het bisdom, terwijl *twee van hen zelf inquisiteurs zouden zijn.*’

Ten einde deze twee groote maatregelen, waardoor Filips eens voor altijd de ketterij in de Nederlanden hoopte te onderdrukken, kracht bij te zetten, werd het wenschelijk geacht de spaansche troepen, nog in de gewesten aanwezig, aldaar voor onbepaalden tijd te laten.

Het getal dezer benden was niet groot, het bedroeg nauwlijks vier duizend man; doch zij waren tot alles te gebruiken en voortreffelijk geoefend. Als de kern van een leger, waarmede het land onder het juk van eene militaire en kerkelijke dwinge-

(1) Men vindt den tekst bij BOR, I, 24-26

landij gehouden kon worden, waren zij van onschatbare waarde. De zedelijke invloed, dien men van het voortdurend verblijf van een spaansch leger, bij vollen vrede, in de Nederlanden mocht verwachten, kon men zich niet te gunstig voorstellen. Filips was derhalve vast besloten, alle middelen aan te wenden om de troepen in de gewesten te behouden.

Tweede hoofdstuk

De Zwijger tegenover koning, kardinaal en keurvorst

Onrust in de Nederlanden. - De privilegiën gekeerd tegen de maatregelen der regeering. - 'Blijde inkomst' van Brabant. - Het Staatsrecht in Holland. - Antonius Perrenot, aartsbisschop van Mechelen, allengs meer in ongunst bij het volk. - Oranje, Egmond en andere edelen verzetten zich tegen de nieuwe bisdommen. - Woede van het volk over het blijven van de vreemde troepen. - Oranje doet afstand van zijn bevelhebberschap. - De troepen worden teruggeroepen. - Filips' nauwgezetheid ten opzichte van de vervolging. - Perrenot wordt kardinaal van Granvelle. - De geheele regeermacht in zijne handen. - De haat tegen hem neemt toe. - Hevigheid van Egmond tegen den kardinaal. - Oranje tegenover Granvelle. - De oude vriendschap verkeert in vijandschap. - Vernieuwing van de regeering in Antwerpen. - Twist tusschen den prins en den kardinaal. - Gemeenschappelijke brief van Oranje en Egmond aan den Koning. - 's Konings antwoord. - Filips' toorn tegen den graaf van Hoorne. - Geheime briefwisseling tusschen den Koning en den kardinaal. - Vertoogen tegen de nieuwe bisdommen. - Filips' financieele bemoeiingen. - Uitgeputte toestand van de schatkist in Spanje en in de Nederlanden. - Voorstel om het gehalte der munt te verminderen. - Huwelijk van Willem de Zwijger met de prinses van Lotharingen verijdeld. - Onderhandelingen over eene verbindtenis van prins Willem met Anna van Saksen. - Briefwisseling daarover tusschen Granvelle en den Koning. - Tegenkanting van landgraaf Filips en van Filips de Tweede. - Karakter en gedrag van keurvorst Augustus. - Zending van graaf Schwartzburg. - Openingen door Oranje aan den Koning en de hertogin Margaretha. - Karakteristieke brief van Filips. - Slimheid van Granvelle en van de landvoogdes. - Oranje te Dresden. - 'Nota' van den keurvorst Augustus, door den prins afgeslagen. - Protest van den landgraaf tegen het huwelijk. - Toebereidselen voor het huwelijk in Leipzig. - Notariëel contract op den trouwdag. - Huwelijksplechtigheden en fees-

ten. - Intocht van Granvelle als aartsbisschop binnen Mechelen. - Schikking in Brabant tusschen de abdijen en de bisschoppen.

De jaren 1560 en 1561 werden hoofdzakelijk gekenmerkt door de onrust, een gevolg van de oorzaken, in het vorige hoofdstuk opgegeven.

Tegenover de willekeur, in de plakكاتen doorstralend, de nieuwe bisdommen en de vreemde troepen, beriepen de Nederlanders zich op hunne oude staatsinstellingen. Deze *charters* werden 'handvesten' genoemd, omdat de Vorst ze met zijne handteekening bevestigde. Voor zoover een eed en een onderteekening dit vermochten, had Filips deze handvesten sterker bekrachtigd dan eenig vorst uit zijn Huis. Hij deed dit eerst als erfgenaam van de kroon in 1549, later als Koning in 1555. De redenen, waarom hij zich dus onvoorwaardelijk bij eede verbond om de gewestelijke privilegiën te zullen handhaven, hebben wij reeds aangewezen.

Van deze privilegiën was dat van Brabant, bekend als de *joyeuse entrée* of *blijde inkomst*, in de stelligste tegenspraak met het tegenwoordige stelsel van openbare dwingelandij. De blijde inkomst wilde vóór en boven alles 'dat de landsheer den geestelijken stand niet hooger zou verheffen dan van oudsher gebruikelijk geweest en door vroegere vorsten bepaald was, tenzij met toestemming van de beide andere Staten, de edelen en steden'⁽¹⁾.

Verder luidde het: 'de Prinse sal geen der goede luyden, inghesetenen ende ondersaten van den Lande van Brabant handelen noch laten handelen buyten vonnisse ende rechten; maar hy sal alle sijne Prelaten, Godtshuysen, Baenroetsen, Edele ende goede luyden van sijne steden ende vryheden ende lande van Brabant ende van Overmase handelen ende doen handelen in alle saken met vonnisse ende met rechte, na den rechten van den Steden ende Bancken, daer dat behooren ende schuldich zijn sal te geschieden.'

En zoo ook: 'de Hertog sal in sijnen raad van Brabant nocht tot cancellier oft segheler, nocht tot secretaris oft clerck van sijn leenboeck, nocht tot baillyu van sijnen Walschen lande van Brabant, nocht tot diens clerck ende onderambachten en desgelycx tot ambachten ende rechteren van de anderen sesse groote ambachten, anderen mogen benoemen dan die geboren sullen zijn van den lande van Brabant: Ende dat oock mede de smaelreheeren rechteren ende rentmeesteren particulieren

(1) Die Blyde Inkomste dem Hertochdom v. Brabaat, by Philippus, Coninck v. Hispanien solennelick geschworen. Gedrukt tot Cuelen, 1564. Vergelijk BOR, I. 19 en v. METEREN, I. 28. - Zie verder Aanteekening 29 hierachter.

van binnen den lande van Brabant geboren sullen moeten zijn.’

Eindelijk: ‘mogten wy, de Prins, of onze oiren ende nakomelingen, tegen deze blyde incomste gaen, komen ofte doen by ons selven oft ymanden anders in al oft in deele, hoe ende in wat maniere dat ware’ zullen de inwoners van Brabant, na het aanbieden van een behoorlijk protest, ontheven zijn van hun eed van getrouwheid, en mogen zij als een vrij en onafhankelijk volk zich zelven besturen op zoodanige wijs als zij zullen meenen te behooren⁽¹⁾.

Ziedaar voor zoover het de vraag, die ons thans bezig houdt, betreft, de hoofdbepalingen van dat vermaarde staatsrecht, zoo hoog gewaardeerd in de Nederlanden, dat vrouwen hare kinderen in Brabant wenschten ter wereld te brengen, opdat zij, door hunne geboorte, de rechten van die provincie mochten bezitten. Intusschen hadden de privilegiën der andere gewesten de regeering evenzeer in haar willekeur moeten tegenhouden. ‘Geen vreemdeling’, zeide het privilege van Holland, ‘is benoembaar tot lid van den raad, of van de rekenkamer, tot magistraat of tot raadsheer van het Hof. Slechts door de gewone rechtbanken en rechters kan recht gesproken worden. De oude wetten en costumen zullen ongeschonden bewaard blijven. Indien de prins een dezer bepalingen veronachtzamen mocht, is niemand verplicht hem te gehoorzamen.’

Deze bepalingen uit de privilegiën van Brabant en Holland hebben wij slechts aangehaald om de algemeene strekking der provinciale rechten aan te toonen. Schier alle provinciën bezaten handvesten van even stelligen inhoud, behoorlijk onderteekend en bezegeld. Konden perkamenten en zegels een land tegen brandstapel en beulenzwaard beveiligen, dan behoefden de Nederlanden niet beducht te zijn voor de plakaten en de hernieuwde bisschoppelijke inquisitie. Ongelukkig genoeg echter toont de geschiedenis op bijna elke bladzijde, hoe zwak de dam is, door papier of perkament, zelfs al is het bezworen door een vorst, tegen den vloed van vorstelijke en kerkelijke oppermacht opgeworpen.

Eerst bij de ontvangst van de nieuwe confirmatoire bul betreffende de bisdommen, in Januari 1560 uitgevaardigd, werd de maatregel in de Nederlanden algemeen bekend, en terzelfder tijd gaf zich het misnoegen daartegen lucht. De ontevredenheid was algemeen. De geestelijke stand, die niet mocht uitgebreid worden zonder der Staten goedkeuring, werd plotseling hervormd in drie aartsbisdommen en vijftien bisdommen. De rechtspraak, die slechts aan onafhankelijke rechtbanken, tot elke

(1) Zie Aanteekening 30 hierachter.

provincie behorende, toekwam, werd, waar het de gewichtigste belangen betrof, gesteld in handen van bisschoppen en hunne gunstelingen, waaronder vreemdelingen en meestal monniken. Het leven en de eigendom der bevolking zouden aan de willekeur van deze geheel onverantwoordelijke conclaves overgeleverd zijn. Iedereen, zoo hoog als laag, achtte zich verongelijkt. De edelen gevoelden zich beleedigd, omdat geestelijken, misschien wel vreemde geestelijken, de bevoegdheid zouden verkrijgen, in de Staten der provinciën zitting te nemen en op de handelingen dier vergaderingen toe te zien, en dit in plaats van die rustige, onkundige abten en broeders, die zich door de groote heeren lieten leiden. De priesters morden, omdat de geestelijke stichtingen aldus aan hun toezicht onttrokken en overgeleverd werden aan bisschoppen, tegen alle recht in de plaats gesteld van de kloostervoogden, vroeger wettig door hen en uit hun midden gekozen. Het volk was ontrust, omdat de kloosterbroeders, schoon geacht noch bemind, althans mild waren en er geen eer in stelden om wreed te zijn in naam des geloofs, terwijl nu door de instelling der bisschoppen, dertig nieuwe inquisiteurs werden gevoegd bij de reeds bestaande macht, die het volk tot rechtzinnigheid moest dwingen. De schuld van den maatregel viel terug op het hoofd van den geestelijke, die bereids tot aartsbisschop van Mechelen benoemd, spoedig den titel van kardinaal Granvelle voeren zou. Sedert dit oogenblik nam de afkeer tegen dien kerkvoogd dagelijks toe. Hij werd beschouwd als de oorzaak van al de gehate maatregelen, die ingevoerd werden, als de bewerker van dat stelsel van willekeur, dat zich meer en meer openbaarde, nadat de Koning het land verlaten had. En daarom hechtte de volksmeening zooveel waarde aan het privilege, dat vreemdelingen van alle betrekkingen uitsloot. Granvelle was een Boergonjer; zijn vader had het grootste gedeelte van zijn werkzaam leven in Spanje doorgebracht, terwijl zoowel de vader als de zoon, in het oog van het volk geheel vereenzelvigd waren met het spaansche regeerstelsel. Aan dezen kerkvoogd werden alzoo de plakaten, de nieuwe bisdommen en het voortdurend verblijf der vreemde troepen toegeschreven. Het volk had recht ten aanzien van de eerste beschuldiging; in hoeverre Granvelle de beide andere beschuldigingen verdiende, zullen wij zien.

De Koning had Antonius Perrenot niet geraadpleegd over de instelling der nieuwe bisdommen. Deze maatregel, achtereenvolgens ontworpen door Filips ‘de Goede’, Karel de Stoute en Keizer Karel, was thans ten uitvoer gelegd door Filips de Tweede, zonder medeweten van den nieuwen aartsbisschop van Mechelen. De Koning had ditmaal den sluwen kerkvoogd weten te misleiden en de voorgenomen regeling voor hem verborgen

te houden, totdat Sonnius de pauselijke bullen brengen kwam. Granvelle heeft met groote eenvoudigheid de redenen voor deze geheimzinnigheid opgegeven. ‘Zijne Majesteit wist,’ zeide hij, ‘dat ik er mij tegen zou verzetten, daar het eervoller en voordeeliger is een van de vier dan een van de achttien te zijn’⁽¹⁾. Inderdaad, volgens zijn eigen opgave, was zijn inkomen kleiner als aartsbisschop van Mechelen, dan als bisschop van Atrecht⁽²⁾. Om deze redenen wees hij meer dan eens de aangeboden waardigheid van de hand, en nam hij haar ten laatste slechts aan uit vrees van den Koning te mishagen, en na eene vergoeding te hebben ontvangen voor zijne beweerde verliezen. In denzelfden brief (van den 29en Mei 1560), waarin hij Filips zijn dank betuigde voor de rijke abdij van St. Amand, hem op zijn verzoek toegewezen, buiten en behalve de som in gereed geld, voor de veilige belegging waarvan hij reeds had gezorgd, - gaf hij te kennen: dat hij thans bereid was het aartsbisdom van Mechelen aan te nemen, in weerwil van de blaam aan den maatregel verbonden, in weerwil van zijne zwakke krachten en in weerwil dat hij, gedurende het leven van den bisschop van Doornik, die op dat oogenblik *eene bloeiende gezondheid* genoot, slechts een inkomen van drie duizend dukaten kon genieten, terwijl hij Atrecht opgaf en in Mechelen niets winnen kon; in weerwil van dit alles en nog zooveel buitendien, betuigde hij Zijne Majesteit, dat, ‘aangezien de koninklijke wensch hem zoo drong om het aan te nemen, hij geen bezwaar te groot zou achten om het althans te beproeven’⁽³⁾. Toen hij er eens in had toegestemd om den zetel aan te nemen en de nieuwe inrichting te steunen, besloot hij er ook zooveel mogelijk voordeel van te trekken. Wij hebben gezien hoe het hem reeds gelukt was zich schadeloos te stellen; weldra zullen wij hem den Koning zien lastig vallen om de abdij van Afflighem, waarvan de ontzagelijke inkomsten, hem eene niet te verwerpen bijdrage schenen tot het loon voor zijne opofferingen. Tegelijkertijd was het zijne ernstige begeerte, dat het volk, en in het bijzonder de voorname edelen, de nieuwe inrichting niet aan hem zouden toeschrijven, zoo als zij bleven doen. ‘Zij zeggen,

- (1) ‘- et l'on a voulu persuader aucuns que je fusse auteur de cette nouvellité - et par sa lettre sa M. me dit, que l'on me faisoit grand tort, confessant que en ceste negotiation elle s'estoit caché de moy - d'autant que les aultres et trois evesques que nous estions lors et moy le contredisions, comme il estoit vraysemblable, pour que il est plus honorable estre un de quatre que ung de dixsept.’ - *Memorie van Granvelle in GROEN V. PRINST. Archives etc.*, I. 76, VIII, 54.
- (2) ‘- et quant au prouffit je fero y apparoir qu'au revenu que je y ay receu perte notable’ - *Ibid.*
- (3) *Papiers d'Etat*, VI. 96-98.

dat de nieuwe bisdommen werden ingesteld om mijne eerezucht te bevredigen,' schreef hij twee jaren later aan Filips, 'terwijl Uwe Majesteit weet, hoe standvastig ik den zetel van Mechelen van de hand wees, en hoe ik dien alleen aannam om niet in ledigheid te leven, zonder iets te doen in den dienst van God en van Uwe Majesteit'⁽¹⁾. Hij verzocht Filips daarom herhaaldelijk aan de landvoogdes, de edelen en het geheele land kenbaar te maken, dat de maatregel buiten zijn medeweten was tot stand gekomen, dat de markgraaf van Bergen er het eerst kennis van gedragen had⁽²⁾, en dat hij, omtrent den maatregel onkundig was gelaten tot de komst van Sonnius met de pauselijke bullen. De Koning, steeds gehoorzaam aan zijn minister, deelde aan de hertogin de vereischte bijzonderheden mede in bijna dezelfde bewoordingen, als hem dit verzocht was, en droeg zorg die verklaringen bij onderscheidene gelegenheden te herhalen, zoowel in brieven als in mondelinge gesprekken, aan verschillende invloedrijke personen⁽³⁾.

Het volk evenwel bleef den bisschop voortdurend als onafscheidelijk aan het plan verbonden beschouwen. Men zag dat hij aan het hoofd stond van de nieuwe inrichting; dat hij het aandeel van den leeuw in de verbeurdverklaarde abdijen zou bekomen, en dat hij de eerste was om den maatregel, in weerwil van alle tegenkanting, te verdedigen en uit te voeren. Die tegenkanting intusschen werd dagelijks heviger, zoodat de kardinaal, niettegenstaande hij de inrichting aan den Koning had voorgesteld als een 'heilig werk', en met warmte aan den secretaris Perez betuigde, dat hij bereid was zijn vermogen, zijn bloed, zijn leven, aan den goeden uitslag ten offer te brengen, zich toch gedrongen gevoelde met bitterheid uit te roepen: 'Gave God, dat nooit aan de oprichting van deze nieuwe bisdommen gedacht was. Amen! Amen!'⁽⁴⁾

Aan het hoofd van den tegenstand had zich de prins van Oranje geplaatst. Ofschoon katholiek, vond hij toch weinig smaak in de verschrikkelijke vervolging, waartoe besloten was. De nieuwe bisdommen kenschetste hij later als deelen 'van één groot plan, om de wreedaardige Inquisitie van Spanje in te voeren, waarbij de bisschoppen zouden dienen als inquisiteurs, bestemd om het lichaam te verbranden en het geweten te dwingen, daar werkelijk twee kanoniken in elk bisdom met de taak van het geloofsonderzoek waren belast'⁽⁵⁾. Om deze reden ver-

(1) Papiers d'État, VI. 552-562.

(2) Zie Aanteekening 31 hierachter.

(3) Correspondance de Phil. II., t. I. 207.

(4) Papiers d'État, VI. 341.

(5) Apologie, 92, 93.

zuimde hij geen gelegenheid om zoowel bij de hertogin, als bij Granvelle, en in opzettelijk schrijven bij den Koning op te komen tegen de instelling der bisdommen. Zijne pogingen werden ondersteund door Egmond, Bergen en andere invloedrijke edelen. Zelfs Berlaymont was aanvankelijk geneigd de zijde van de oppositie te kiezen, maar nadat de hertogin hem had doen opmerken, dat de bisdommen en prebenden uitstekende bedieningen zouden beschikbaar stellen voor zijne zonen en andere edelen, begon hij den maatregel krachtig te ondersteunen. Het meeste werk echter en al de schuld kwamen op de schouders van den bisschop neder. Er was nog steeds een levendig gevoel van trouw bij het volk overgebleven, dat zelfs de veertigjarige regeering van den Keizer niet had vernietigd, doch waaraan Filips zoo ruw de hand sloeg, als ware het gevoel onuitroeibaar. Dit was ook een der redenen waarom al de schuld op den staatsdienaar geworpen werd, ten einde zich met de formule te troosten, dat Filips een ‘goedertieren, zachtaardig en genadig’ vorst was.

De bisschop, zijner overtuiging getrouw, dat woorden bij het volk veel meer gewicht hebben dan daden, wenschte het woord ‘inquisiteur’ uit den tekst van het nieuwe plakkaat gelicht te zien. Hij wilde de zaken rozekeurig voorstellen en zag er geen reden voor om den menschen noodeloos schrik aan te jagen. Indien de Inquisitie slechts *in werking treden en de ketters verbrand worden* konden, dan was hij er voor, dat het verder fatsoenlijk gebeurde. Het woord ‘inquisiteur’ was gehaat, schier onvoegzaam. Het was beter de uitdrukking weg te laten en de zaak te behouden. ‘De menschen zijn bevreesd over de nieuwe bisdommen te spreken,’ schreef hij aan Perez, ‘uit hoofde van de bepaling, dat van de negen kanoniken één inquisiteur zal zijn. Van daar de vrees voor de spaansche Inquisitie’⁽¹⁾.

Hij had derhalve aan den Koning geschreven, om in de plaats daarvan te bepalen, dat de kanoniken of gegradueerden verplicht zouden wezen, den bisschop bij te staan in alles wat deze hun zou opdragen. Die woorden zouden voldoende zijn, vermits, al werd dit niet uitdrukkelijk vermeld, er geen twijfel kon bestaan of de bisschop was een gewoon *inquisiteur*; maar het was noodig woorden te talen wegvallen, die aanstoot gaven’.

In weerwil echter van al de welsprekendheid en behendigheid van den bisschop, bleef het altoos even moeilijk om eene Inquisitie tot stand te brengen, waarmede men tevreden was. Het volk hield er niet van, onder welken vorm ook, en er

(1) Correspondance de Philippe II, I. 207.

waren in het oog vallende verschijnselen, dat er eens een storm tegen zou losbarsten, die met geen menschelijke krachten zou zijn te bezweren. Voor het oogenblik richtte het volk zijne verontwaardiging alleen tegen een deel van het werktuig, tot zijne onderdrukking bestemd. De spaansche troepen werden beschouwd als het middel, waardoor de nieuwe bisdommen en de plakكاتen zouden worden gehandhaafd.

Daarenboven was het volk de onbeschaamdheid en de rooverijen moede, die het van deze huurbenden reeds zoo lang had ondervonden. Wij hebben gezien hoe de Koning opstoof, toen voor de eerste maal het verzoek om wegzending dier troepen tot hem gericht werd. Later zocht hij met veinzen tijd te winnen. Toen hij eindelijk beloofde, dat die vreemde benden binnen drie of vier maanden na zijn vertrek het land zouden ontruimen, had hij zich voorgenomen om hen in de Nederlanden te doen blijven. Het was hem onder allerlei voorwendsels gelukt, hen er veertien maanden lang te laten; doch toen bleek het, dat men hen niet langer dulden wilde. In het begin van October 1560 werden zij in bezetting gelegd op Walcheren en in den Briel. De Zeeuwen evenwel werden daardoor zoo verbitterd, dat zij weigerden om, gelijk gewoonlijk in het najaar noodig was, aan de dijken te werken. Liever dan hun geboortegrond langer door deze gehate huurlingen ontwaard te zien, wilden zij het voor altijd in den oceaan zien verzinken. Zij zwoeren liever allen te zamen - mannen, vrouwen en kinderen - in de wateren hun graf te willen vinden, dan langer de beleedigingen te verduren, die de soudanieren hun dagelijks aandeden. Met hetgeen de Zeeuwen eens besloten hadden viel niet te spotten. De bisschop begreep, dat het niet langer mogelijk was de troepen te houden, en dat al de voorwendsels door Filips en zijne regeering te baat genomen, hunne kracht ten slotte hadden verloren. In eene zitting van den Staatsraad, gehouden op den 25sten October 1560⁽¹⁾ hield hij in de sterkste bewoordingen aan de landvoogdes de noodzakelijkheid voor, dat de troepen het land verlieten. Viglius, die het karakter zijner landgenooten kende, ondersteunde het voorstel. Oranje uitte kort maar onbewimpeld het zelfde gevoelen, en weigerde langer te dienen als bevelhebber van de spaansche bezetting. Hij had dit bevelhebberschap gezamenlijk met Egmond, voorloopig en met de beste bedoelingen aangenomen, op de belofte van Filips dat de troepen teruggeroepen zouden worden. De hertogin stelde voor, om het vertrek der troepen uit te stellen tot de terugkomst van den graaf van

(1) Zie het proces-verbaal van deze zitting bij Gachard, Documents Inédits, I. 330, 331.

Egmond, die toen in Spanje was; maar dat voorstel werd eenstemmig verworpen.

Thans werden uit naam van de landvoogdes brieven geschreven aan den Koning, waarin te kennen werd gegeven, dat de maatregel niet langer kon worden uitgesteld; dat alle gewesten het op dit punt eens waren, om, zoolang de vreemdelingen in het land waren, geen stuiver aan de schatkist op te brengen; dat wanneer de troepen eens vertrokken waren, de noodige gelden tot betaling hunner achterstallige soldij aan de regeering zouden worden verstrekt; maar dat, indien zij mochten terugkeeren, de inwoners hen hoogst waarschijnlijk met geweld zouden afweren, en zij de steden niet anders zouden kunnen binnentrekken dan door een bres in de wallen. Bovendien werd aangemerkt, dat drie of vier duizend Spanjaarden niet voldoende waren, om al de gewesten in bedwang te houden, en dat er geen geld genoeg was in de koninklijke schatkist om de soldij zelfs van een enkel vendel te betalen. ‘Het treft mij in de ziel,’ schreef de bisschop aan Filips, ‘de spaansche voetknechten te zien vertrekken; maar het is noodzakelijk dat zij gaan. De hemel gave, dat wij, gelijk Uwe Majesteit wenscht, eenig voorwendsel konden uitdenken om hen hier te houden! Wij hebben naar menschelijk vermogen alle middelen uitgeput om hen te doen blijven; maar ik zie daartoe thans geen mogelijkheid meer, zonder de gewesten in gevaar van opstand te brengen’⁽¹⁾.

Gelukkig voor de waardigheid der regeering, of althans voor de rust van het land, werd er een aannemelijke reden gevonden om de bezetting elders te gebruiken. Het belangrijk verlies, onlangs door Spanje geleden bij de verovering van Zerby, maakte eene versterking noodig van het leger, dat in het Zuiden dienst deed. Dus moest de nederlaag in Barbarije geleden, de Nederlanden eindelijk verlossen van de pest, die deze gewesten zoo lang had gekweld; gedurende een korten tijd mocht het land vrij adem halen, zonder vreemde huurlingen⁽²⁾.

Het vertrek der Spanjaarden bracht intusschen weinig verandering te weeg in de openbare meening tegenover de regeering des Konings: de weerzin bleef voortduren, ofschoon zij den vorm aannam van steeds toenemenden haat tegen den bisschop. De plakkat en de bisdommen bleven, al waren de troepen weg. De kerkvoogd arbeidde trouw aan de volvoering van zijns meesters werk. Filips van zijn kant was ijverig bezig om de door hem genomen maatregelen hun volkomen beslag te geven.

(1) Papiers d'Etat, VI. 25. GROEN V. PR. Archives, I. 61.

(2) Zie Aanteekening 32 hierachter.

Steeds in bijzonderheden afdalende, zond de Koning, uit zijn paleis in Spanje, een tal van brieven af, vol beschuldigingen tegen de onaanzienlijkste personen in de Nederlanden. Het is niet onbelangrijk, het fijne netwerk van dwingelandij te beschouwen, dat hij begonnen was om een geheel volk heen te spinnen, terwijl hij zelf, als een giftige spin, in het midden van haar web, met het meeste geduld en de grootste ongevoeligheid zijn slachtoffers gadesloeg. Hij deelde aan de hertogin en den kardinaal allerlei bijzonderheden mede omtrent een menigte mannen en vrouwen, met opgaaf van hun namen, ouderdom, uiterlijk voorkomen, beroep, woonplaats, en met het bevel dat zij onmiddellijk moesten worden ter dood gebracht⁽¹⁾. Zelfs de inquisiteurs van Sevilla werden aan het werk gesteld om, door tusschenkomst van hunne vertakkingen en handlangers in de Nederlanden, de kennis van den Koning ten aanzien van dit hoogst gewichtig onderwerp te vermeerderen. 'Er zijn slechts weinige menschen meer', merkte hij in een brief aan den bisschop vromelijk op, 'die zich om den godsdienst bekommeren. Daarom behooren wij des te meer zorg te dragen voor het Christendom. Wij moeten, is het noodig, alles opofferen, ten einde onzen plicht te doen; want, in elk geval', voegde hij er met zijn gewoon zwak voor herhalingen bij, 'is het goed, dat iemand zijn plicht doet'⁽²⁾.

Granvelle - zoo als wij hem thans moeten noemen, want zijne verheffing tot kardinaal zal aanstonds volgen - gaf den Koning de verzekering, dat geen moeite zou worden gespaard om de aangeklaagde personen uit te vinden en ter dood te brengen. Hij betreurde echter het gebrek aan ijver bij de nederlandsche inquisiteurs en rechters. 'Ik heb bevonden', zeide hij, 'dat al de rechterlijke ambtenaren tot de uitvoering der plakkaten met weerzin overgaan, hetgeen, geloof ik, te wijten is aan hunne vrees om de volksmenigte te mishagen. Wanneer zij handelen, doen zij het slechts tragelijk, en, wordt in deze zaken niet met de noodige kracht te werk gegaan, dan kan de verlangde uitkomst niet volgen. Wij blijven niet in gebreke hen aan te zet-

- (1) STRADA, IV. 142. '- Gubernatricem doceret rationem haereticos intercipiendi; eorum tanquam vestigia et cubilia ipse monstraret; etiam *indices (quos habeo regiis litteris inclusos) ea diligentia confectos, ita cuiusque conditione, vicinia, aetate, statura ad unguem explicatis.*' De Jezuit kan schier geen woorden vinden, sterk genoeg om zijne bewondering uit te drukken over den ijver, door den Koning hierin ten toon gespreid: 'ut miro profecto sit,' gaat hij voort, 'principem in tam multas distractum diversum que Regnorum curas, huic rei *quasi per otium vocasse*; inquirendisque *hominibus plerumq. obscuris, sollicitudine etiam in privato cive admiranda, cogitationem manumque flexisse.*' Verg. HOOFT, I. 38.
- (2) Papiers d'Etat, VI. 149.

ten en hun te bevelen hun plicht te doen.' Hij voegde er bij, dat Viglius en Berlaymont een prijzenswaardigen ijver toonden, maar dat hij het zelfde niet zeggen kon van den raad van Brabant. Deze raden 'spraken altijd', zeide hij, 'van het privilege hunner provincie, en verdienden weinig goedkeuring'⁽¹⁾.

De algemeene stemming, die er ten aanzien van den kerkvoogd niet op verbeterde door deze pogingen om een onmenscheijk regeerstelsel aan een ongelukkig volk op te leggen, werd ook niet gunstiger door zijne verhooging in rang. Margaretha van Parma koesterde voortdurend eene groote bewondering voor den kerkvoogd: zij was nog lang niet in verzet gekomen tegen het zachte juk, dat zijne heerschezucht haar oplegde, en gedurende de laatste helft van het jaar 1560 had zij hem eene aangename verrassing voorbereid. Zonder dat hij of de Koning er iets van wisten, had zij zich gewend tot den paus en was het haar gelukt, als eene persoonlijke gunst haar door den Heiligen Vader bewezen, den kardinaalshoed voor Antonius Perrenot te verkrijgen. In Februari 1561 schreef haar de kardinaal Borromeo, dat de verlangde waardigheid verleend was. De hertogin deelde met blijden spoed de tijding aan den bisschop mede, maar gevoelde zich zeer gekrenkt, toen hij standvastig weigerde zijn nieuwe waardigheid te aanvaarden, vóór hij den Koning van de benoeming kennis gegeven en vergunning ontvangen zou hebben om het eereambt aan te nemen. De hertogin, met recht geraakt over zijne weigering om uit hare handen eene gunst te ontvangen, die zij, en zij alleen, voor hem had verkregen, trachtte te vergeefs zijne halstarrigheid te breken. Zij beweerde, dat ofschoon Filips geen kennis droeg van de gevraagde benoeming, hij die toch voorzeker als een aangename verrassing zou beschouwen. Daarenboven zou, dus voerde zij aan, zijne tijdelijke weigering verkeerd worden opgevat in Rome, waar zijn gedrag ongetwijfeld den spotlust zou opwekken, en hem mogelijk in de hoogste kringen euvel zou worden geduid. De bisschop was echter onverbiddelijk. Hij vreesde, zegt zijn lofredenaar, dat hij eens op een minder goeden voet met de hertogin zou kunnen staan dan tegenwoordig, en dat zij hem dan hare vroegere weldaden zou verwijten⁽²⁾. Hij vreesde eveneens, dat de Koning, ten gevolge van dit voorval, hem misschien later, wanneer hij behoefte had aan zijne gunst, niet zoo genegen meer zijn zou. Hij schreef dus een zeer karakteristieken brief aan Filips, waarin hij te kennen gaf, dat hem de kardinaalshoed was vereerd, dat onderscheiden personen hem reeds hadden geluk gewenscht, maar dat hij, alvorens eenig

(1) Papiers d'Etat, VI. 208-210.

(2) Dom L'EVESQUE, I. 256-264

blijk te geven van aanneming of weigering, de bevelen van Zijne Majesteit afwachtte: haar wil zou hem steeds de hoogste wet zijn. Met koele zelfbeheersching en als of hij het niet beter wist, voegde hij er als zijne overtuiging bij, dat *'het Zijne Majesteit was, die deze gunst heimelijk van Zijne Heiligheid had weten te verkrijgen'*⁽¹⁾.

De Koning nam de mededeeling zeer genadig op, en gaf in antwoord te kennen, dat, schoon hij nooit eenig voorstel van dien aard had gedaan, hij 'dikwerf over de zaak had gedacht'. Natuurlijk werd tegelijk het koninklijk bevelschrift toegezonden, dat de waardigheid kon worden aanvaard. Als bijzondere gunst onthief de paus den nieuwen kardinaal nog van de verplichting om in persoon te Rome te komen, en zond zijn kamerheer, Theophilus Friso, met den rooden hoed en mantel naar Brussel.

Nu de kerkvoogd aldus de waardigheid had verkregen, waarnaar hij lang had gewenscht, werd hij niet nederiger in zijn handelingen noch minder ijverig in het werk, waardoor hij zich reeds zooveel rijkdom en aanzien verworven had. Zijn gedrag ten aanzien van de plakكاتen en bisdommen had hem in eene alles behalve vriendschappelijke verhouding gebracht met zijne ambtgenooten in den raad. Hij begon nu hoe langer hoe meer zelf het roer in handen te nemen. De consulta of de geheime afdeling van den staatsraad regeerde eigenlijk het land. Hier werden de gewichtigste zaken beslist, buiten medewerking van de andere raadsleden, Oranje, Egmond en Glayon, die intusschen voor de handelingen der regeering verantwoordelijk gehouden werden. De kardinaal was zacht in zijne manieren, wellevend in zijn spreken, in het algemeen gelijkmatig van aard, maar innerlijk was hij overmoedig en trotsch. Gewoon vorstelijke personen te beheerschen, onder den schijn van de grootste onderdanigheid, begon hij allengs, in zijn verkeer met menschen van minder hoogen rang, een deel van die onderdanigheid af te werpen, en op minder bedekte wijze zijn gezag te laten gelden. Voor edelen als Egmond en Oranje, die op den zoon van Nicolaas Perrenot en Nicola Bonvalot neerzagen als op iemand, die oneindig ver beneden hen stond in maatschappelijken rang, moest zulk een gedrag zeer hatelijk zijn. Voor den kardinaal, die even ver boven Filips en Margaratha stond in verstand als beneden hen in wereldlijk gezag, was het betrekkelijk gemakkelijk op vriendschappelijken voet met deze vorstelijke personen om te gaan; maar met een man als Egmond was het hem onmogelijk in goede verstandhouding te blijven. De graaf, die in weerwil van het romantisch waas, dat zijn schitterende wapenfeiten en zijn belangwekkend uiteinde omgaf, een alledaagsch

(1) Papiers d'Etat, VI. 296-303.

persoon was, vatte spoedig een doodelijken haat tegen Granvelle op. De ruwe krijgsman, die weinig eerbied had voor wetenschap of geleerdheid, de onwetende, overmoedige edelman, kon minder dan iemand dien toon van meerderheid verdragen, dien de kardinaal dagelijks meer en meer in weerwil van zijne aangenomen vormen gelden deed. Granvelle koesterde van zijn kant tegenover Egmond een luchtige minachting, die in al zijne bijzondere brieven aan den Koning doorstraalde en niet onduidelijk in zijne houding uitkwam. Er ontstonden tevens bepaalde redenen van vijandschap tusschen hen. Toen de betrekking van bevelhebber van Hesdin door den dood van den heer van Noyelles opengevallen was, had Egmond, ondersteund door Oranje en andere edelen, haar gevraagd voor den graaf van Roeulx, een edelman van het geslacht de Croy, die, even als zijn vader, onderscheiden gewichtige diensten aan de kroon bewezen had. De keus viel echter, door den invloed van Granvelle, op den heer van Helfaut⁽¹⁾, een edelman van middelmatigen rang en bekwaamheid, die geacht werd geen recht hoegenaamd op de betrekking te hebben. Egmond had daarenboven aangehouden op de abdij van Trulle ten behoeve van een zijner onvermogene verwanten; maar de kardinaal, wien niets in dit opzicht ooit te onpas kwam, had reeds vergunning van den Koning bekomen om zich zelven de abdij toe te eigenen. Ditmaal ontstak Egmond in hevigen toorn tegen den kerkvoogd, en hij liet geen gelegenheid voorbijgaan om zijn afkeer lucht te geven, zoowel in zijn gezicht als achter zijn rug. Eens zelfs borst zijn woede in meer dan in enkel woorden uit. Verbitterd door den beleefden trots, waarmede Granvelle een hevigen uitval van hem beantwoordde, trok hij zijn dolk, in tegenwoordigheid van de landvoogdes zelve, ‘en’, zegt een tijdgenoot, ‘hij zou ongetwijfeld den kardinaal naar de andere wereld hebben gezonden, hadden niet de prins van Oranje en anderen, die er bij tegenwoordig waren, hem met nadruk voorgehouden, dat zulke grieven behoorden te worden bijgelegd met kalm beraad en niet met onstuimige drift’⁽²⁾. Terwijl zulke tooneelen in den boezem van den Staatsraad voorvielen, beweerde Granvelle in zijne vertrouwelijke brieven aan den secretaris Perez, dat al de geruchten omtrent gemis aan overeenstemming tusschen hem en de andere edelen en raadsleden valsch waren, en dat de beste verstandhouding tusschen hen allen heerschte. Het lag niet in zijne bedoeling om,

(1) PONTUS PAYEN, MS. Zie verder Aanteekening 33 hierachter.

(2) PONTUS PAYEN, MS. - VAN DER HAER gewaagt van een soortgelijk verhaal, waarvan hij echter de juistheid betwijfelt, volgens hetwelk Egmond den kardinaal openlijk een slag in het gelaat zou gegeven hebben. I. 180, 181. De Initiis Tum. Belg.

eer het noodig zijn mocht, bij den Koning twijfel op te wekken omtrent zijne bekwaamheid tot het besturen van den raad overeenkomstig den geheimen last, dien hij ontvangen had.

Lang duurde het eer zijne vriendschappelijke betrekking met Oranje tot openlijke vijandschap oversloeg. In dien prins vond de kardinaal zijn man: hier stond hij tegenover iemand, die even scherp van verstand, even rijk aan ervaring, even kalm van gemoed en even hooghartig van aard was als hij zelf. Hij trachtte nooit het verstand van Oranje gering te schatten. 'De prins is iemand van een veelomvattenden geest en groote eerezucht - een gevaarlijk, scherpzinnig, geslepen man,' schreef hij reeds zeer vroeg aan den Koning. Aanvankelijk was de verhouding tusschen hem en den prins zeer vriendschappelijk geweest. De scherpe blik van den kerkvoogd was nauwelijks noodig om in te zien, dat de vriendschap van een zoo hoog geplaatst persoon als de jeugdige erfgenaam van het vorstendom van Oranje en van de uitgestrekte bezittingen van het huis Chalons-Nassau in Boergonje en de Nederlanden, voordeelig zou zijn voor den eerezuchtigen zoon van het boergoensche raadslid Granvelle. De jonge man was, van zijne kindsheid af, de gunsteling van den Keizer geweest: zijn hooge rang en zijne groote talenten duiden hem onbetwistbaar aan als een van de hoofdpersonen onder de volgende regeering. Daarom was het een goede staatkunde van Perrenot, elke gelegenheid aan te grijpen, om zich nuttig te maken bij den prins. Hij spaarde geen moeite om Willem, voor zoover het noodig mocht zijn, de opvolging in het vorstendom van zijn neef te verzekeren. Het schijnt wel eenigszins belachelijk, om het niet alleen Granvelle maar zelfs den Keizer als eene verdienste toe te rekenen, dat het den prins vergund werd eene erfenis te aanvaarden, hem bij uitersten wil van René van Nassau, op de ondubbelzinnigste wijs vermaakt en door geen levende ziel betwist. Maar, vermits een van de rechtsgeleerden der kroon, de voorzitter van den geheimen Raad, Lodewijk van Schoore, de stelling had verdedigd, dat 'de zoon van een ketter niet behoorde te erven', werd het in allen ernst als eene daad van groote goedertierenheid van Karel de Vijfde voorgesteld, dat hij niet de geheele erfenis van den jongen prins had verbeurd verklaard. Ter belooning was aan Granvelle's broeder, Jerome, de leiding van den prins toevertrouwd, en had deze bij 's prinsen meerderjarigheid van zijn liefhebbenden leerling een eervolle betrekking bij het leger bekomen. De kerkvoogd had later het huwelijk van prins Willem met de rijke erfgename van den graaf van Buren aanbevolen, en door zijn invloed 's Keizers vrees weggenomen, dat de prins door deze groote vermeerdering van rijkdom al te machtig worden zou. Daartegenover stond dat vele arme verwanten en afhangelingen van Granvelle de bescherming van

Oranje zochten, in zijne woning leefden of uit zijne milde beurs geldelijke ondersteuning ontvingen⁽¹⁾. Zoo had er eene groote vertrouwelijkheid bestaan, gegrond op verschillende wederkeerig bewezen diensten; moeilijk toch kon worden beweerd, dat de vriendschapsschuld geheel aan de eene zijde was aangegaan.

Als Oranje van eene reis in Brussel terugkwam, ging hij meestal Granvelle opzoeken, eer hij zich naar zijn eigene woning begaf, en als de bisschop den prins een bezoek bracht, trad hij zonder plichtplegingen zijn slaapvertrek binnen; want Willem had de gewoonte, hem zijn leven lang bijgebleven, om zijn vertrouwde vrienden te ontvangen en zelfs zich met gewichtige staatszaken bezig te houden, terwijl hij nog te bed lag.

Deze vertrouwelijkheid had langer in schijn dan in wezen geduurd. Granvelle was de geslepenste man ter wereld, en de prins had de leerschool van het hof van Karel de Vijfde niet doorgelopen, om zich even roekeloos als Horne en Egmond ontijdig bloot te stellen aan de berisping of aan de vijandschap van den kardinaal. Eindelijk kwam er echter eene uitbarsting, en wel kort na een uiterst vriendschappelijke briefwisseling over een plakkaat van amnestie wegens godsdienstmisdrijven, dat Oranje voornemens was in zijn vorstendom uit te vaardigen, en dat Granvelle hem had aangeraden niet te zacht te maken. Weinige weken later moest de regeering van de stad Antwerpen hernieuwd worden. De prins bezat, als erfelijk burggraaf van die stad, voor een groot deel het recht van benoeming voor de regeeringsposten, en meer dan ooit was het thans van groot gewicht hoe de keuzen uitvielen. De inwoners van Antwerpen verkeerden in groote opgewondenheid, ten gevolge van de instelling der nieuwe bisdommen; zij verzetten zich openlijk, en ten slotte met goed gevolg, tegen de inhuldiging van den nieuwen kerkvoogd, ten wiens behoefte hunne stad een bisschopszetel had bekomen. Het was bekend, dat de prins zich tegen den maatregel en tegen het geheele stelsel van kerkelijke vervolging kantte. Toen de voordrachten voor de nieuwe stadsregeering aan de landvoogdes werden voorgelegd, deed zij de geheele zaak in de geheime consulta af, zonder medeweten en tegen den zin van Oranje. Daarna werd hem eene lijst van de nieuwe overheidspersonen ter hand gesteld, en hem medegedeeld, dat hij met graaf Aremberg tot commissaris gekozen was, om toezicht over het optreden der benoemden te houden. De verontwaardiging van den prins kende geen palen. Reeds had hij eene beleediging

(1) ‘- vous eussiez veu lors à sa maison un Abbé de Saverney frère dudit Cardinal le servir de maistre d'hotel, un Bordet son cousin, son grand ecuyer, outre une infinité de communications secretes et familières.’ - PONTUS PAYEN MS.

gezien in eenige zeer ongepaste uitdrukkingen, die de kardinaal zich omtrent deze zaak veroorloofd had; thans zond hij de lastgeving aan de hertogin terug, met bijvoeging, zoo als verhaald werd, dat hij haar lakkei niet was, en dat zij iemand anders met hare boodschappen kon belasten. Deze woorden werden in den Staatsraad herhaald. Een hevige twist volgde: Oranje achtte zich ten hoogste gekrenkt, benoemd te zijn tot de uitvoering van besluiten, bij welker vaststelling hij aanspraak maakte op het recht om zelf eene stem uit te brengen. Zijne voorouders, zeide hij, hadden dikwerf de gansche regeering van Antwerpen op hun eigen gezag veranderd. Het ging een weinig te ver, om deze zaak, even als elke andere staatsaangelegenheid, te doen behandelen door den geheimen achterraad, waarvan de kardinaal het hoofd was. Granvelle van zijn kant ziedde evenzeer van gramschap. Hij verliet stampvoetend van drift de raadkamer, ontbood den kanselier van Brabant bij zich, en vroeg, onder hevige uitvallen tegen Oranje, of er niet een onbekend en onaanzienlijk edelman te vinden was, dien hij den last kon opdragen, aldus door den prins en Aremberg geweigerd. Hij zwoer, dat hij voortaan in alle belangrijke zaken zich bedienen zou van edelen, die minder opgeblazen waren van hoogmoed en handelbaarder van aard dan zulke groote heeren. De kanselier trachtte te vergeefs de woede van den kerkvoogd tot bedaren te brengen; hij deed hem opmerken, dat de stad Antwerpen zich zeer gekrenkt zou gevoelen door den loop, dien de zaken namen, en bood zijne tusschenkomst aan om den prins te bewegen, zijne kwetsende woorden weder in te trekken. Doch de kardinaal was onverbiddelijk en antwoordde kortaf: 'Ik wil niets met den prins te doen hebben, heer kanselier, en dit zijn zaken die u niet aangaan.' Zoo eindigde dit onderhoud, en sedert begon de openbare vijandschap tusschen de eerste edelen en den kardinaal, die zoo lang reeds gebroeid had⁽¹⁾.

Op 23 Juli 1561, eenige weken na de beschreven tooneelen, richtten de graaf van Egmond en de prins van Oranje een gemeenschappelijken brief aan den Koning. In dit schrijven herinnerden zij Zijne Majesteit, dat zij oorspronkelijk tegen hun zin in den Raad van State hadden zitting genomen, vermits zij bij ervaring wisten, op welke wijs vroeger de zaken waren behandeld onder het bestuur van den hertog van Savooie. Zij hadden gevreesd, dat belangrijke staatszaken zonder hunne medewerking zouden afgedaan worden. De Koning had echter, toen hij nog in Zeeland was, hun de verzekering gegeven, dat al de zaken in den vollen raad zouden worden behandeld. Hij had hun verzocht om, indien het tegendeel ooit mocht gebeu-

(1) BAKH. V.D. BRINK, Het huwelijk van Willem van Oranje, bl. 47, 48.

ren, er hem mededeeling van te doen, opdat hij er onmiddellijk in zou kunnen voorzien. Daarom wendden zij zich thans tot hem. Zij werden geraadpleegd over zaken van weinig belang; gewichtige aangelegenheden werden buiten hen om beslist. Intusschen zouden zij zich ook thans nog niet beklaagd hebben, had niet de kardinaal Granvelle verklaard, dat al de leden van den Staatsraad verantwoordelijk geacht moesten worden voor de genomen maatregelen, hetzij zij de vergadering hadden bijgewoond of niet. Daar zij zulk eene verantwoordelijkheid niet wenschten te aanvaarden, verzochten zij den Koning om óf hun ontslag aan te nemen, óf te bevelen, dat alle zaken aan de gansche vergadering medegedeeld en aan de kennisneming van alle leden onderworpen zouden worden.

In een bijzonderen brief, eenige weken later (15 Augustus) geschreven, verzocht Egmond den secretaris Erasso, den Koning de verzekering te geven, dat hun gemeenschappelijke brief niet het gevolg was van drift, maar wel van ijver voor zijn dienst. Het was onmogelijk, schreef hij, zich een denkbeeld te vormen van de onbeschaamdheid van den kardinaal, of van de oppermacht, die hij zich aanmatigde.

Inderdaad zag Granvelle met al zijne scherpzinnigheid niet, dat Oranje, Egmond, Bergen, Montigny en de overigen, niet meer als vroeger pages waren en jeugdige aanvoerders van het leger, terwijl hij de eenige staatsman was. Zes of zeven jaren ouder dan Egmond, terwijl hij zestien jaren meer telde dan Oranje, behield hij nog altijd het meesterschap van meerdere kennis en ervaring, waaraan zij zich minder gestooten hadden, toen zij allen nog jong waren. In zijne houding tegenover hen, en zoo ook in den toon van zijne bijzondere briefwisseling met Filips, openbaarde zich, schier zonder dat hij zelf het wist, eene aanmatiging van gezag, waartegen Egmond in verzet kwam, en die de prins geenszins geneigd was te verdragen. Filips beantwoordde den brief van de beide edelen op zijne gewone ontwijkende wijze. De graaf van Horne, die op het punt stond Spanje te verlaten (werwaarts bij den Koning had vergezeld) om naar de Nederlanden terug te keeren, zou belast worden met het overbrengen van het besluit, dat hij geraden zou achten in dezen te nemen. Ondertusschen gaf hij hun de verzekering, dat hij hun ijver in zijn dienst geenszins in twijfel trok.

Wat den graaf van Horne betreft, zoo had Granvelle den Koning reeds tegen hem ingenomen. Horne en de kardinaal hadden nooit op zeer vriendschappelijken voet met elkander gestaan. Een broeder van den kerkvoogd had gedongen naar de hand van de zuster van den admiraal, en was eenigszins smadelijk afgewezen. Horne, een man van een stout, hevig, niet

zeer handelbaar karakter, had in langen tijd niet met Granvelle omgegaan en wist geen vriendschap te veinzen, die hij nooit voelde. Juist had Granvelle den Koning geschreven, om hem te onderrichten dat Horne hevig gekant was tegen den maatregel, die Zijne Majesteit het naast aan het hart lag: de instelling der nieuwe bisdommen. De graaf die zich toen nog in Spanje bevond, had zich, volgens den kardinaal, reeds aldaar sterk tegen het plan uitgelaten; daarom gaf hij Zijner Majesteit in bedenking, om, natuurlijk zonder te laten blijken van wie hij het vernomen had en het doende voorkomen als of het zijn eigen denkbeeld was, den admiraal op dit punt onder handen te nemen. Aldus opgezet, was Filips niet in de beste stemming bij het afscheidsbezoek van Horne, die van Madrid naar de Nederlanden zou terugkeeren met het door den Koning toegezegde antwoord op de mededeeling van Oranje en Egmond. Zelden had Zijne Majesteit zich tegen iemand tot zulk een toorn laten vervoeren, als bij die gelegenheid. Na eenige woorden van den admiraal, waarin deze, op de vragen van Filips, zijne overeenstemming met de andere nederlandsche edelen en zijn afkeer van Granvelle te kennen gaf, viel de Koning hem heftig in de rede: 'Ongelukkige!' riep hij uit, 'allen beklagt gij u over dien kardinaal, en niemand, wien ik het ook vraag, weet voet bij stuk te zetten'⁽¹⁾. Hierop gaf de woede des Konings zich in zulke ondubbelzinnige bewoordingen lucht, dat de admiraal, bleek van verontwaardiging, ontzet en verbijsterd, nauw in staat was op een behoorlijke manier 's Konings kabinet te verlaten.

Dit was het begin van Granvelle's langen strijd op leven en dood met Egmond, Horne en Oranje, en zoo luidde het eerste antwoord, dat de edelen ontvingen op hun beklag over de aanmatiging van den kerkvoogd. Filips ziedde van toorn, omdat er weerstand geboden werd tegen zijne dwangmaatregelen, en in 't bijzonder tegen de nieuwe bisdommen, 'het heilige werk,' waarvoor de kardinaal bereid was 'zijn vermogen en zijn bloed op te offeren'. Granvelle hield de gramschap van zijn meester gaande door voortdurend te wijzen op de pogingen, door hooggeplaatste personen aangewend om de uitvoering van het plan te vertragen. Assonville had hem onderricht, schreef hij, hoe onderscheiden edelen zich aan een gastmaal ten huize van den graaf van Egmond sterk over de zaak beklagd hadden. Men had gezegd, dat de Koning hen allen had behooren te raadplegen, en in 't bijzonder de leden van den Staatsraad. De thans

(1) 'Quoi malheureux! Vous vous plaignez tous de cet homme, et n'y a personne quoyque je demande qui m'en saiche dire la cause.' Pap. d'Etat, VIII. 443.

benoemde nieuwe bisschoppen zou men niet wraken; maar het was te verwachten, zeide men, dat later geheel andere personen zouden benoemd worden. De Staten behoorden de uitvoering van het plan niet toe te laten. Kortom, schreef Granvelle, 'er is een soortgelijk gemor, als dat hetgeen tot de terugroeping der spaansche troepen heeft geleid'⁽¹⁾. Weinige maanden later berichtte hij den Koning, dat een verzoekschrift tegen de nieuwe bisdommen zou worden opgemaakt door 'de beide heeren'. Volgens den kardinaal deden zij dit om twee redenen: vooreerst om den Koning te kennen te geven, dat hij niets kon doen zonder hunne toestemming, en ten tweede, omdat zij in de vergadering der Staten toenmaals 'de haantjes van de ren' wilden blijven. Zij duldden daarom niet, dat voor den geestelijken stand iemand in de Staten zou zitting hebben boven de abten, met wie zij konden doen wat zij verkozen. Tegen het einde van het jaar schreef Granvelle wederom aan zijn meester, om hem het antwoord in de pen te geven op den brief, dien de prins van Oranje en de markgraaf van Bergen voornemens waren tot hem omtrent de bisdommen te richten. Zij zouden aanvoeren, zeide hij, dat de samensmelting van de abdijen in Brabant met de nieuwe bisdommen streed tegen den inhoud van de 'blijde inkomst'. Filips echter moest antwoorden, dat hij de universiteiten en de rechtsgeleerden had geraadpleegd, en zich overtuigd had, dat geheel volgens de privilegiën gehandeld was. Daarom ook, meende Granvelle, moest de Koning den prins en den markgraaf bevelen, al hun invloed aan te wenden om den goeden uitslag van den maatregel te bevorderen. Aldus was de Koning in de vereischte stemming gebracht om zoowel het verzoekschrift der edelen, als de afgevaardigden van Brabant, die omstreeks dezen tijd te Madrid moesten aankomen, af te wachten. Toen de laatsten verzochten, dat koninklijke commissarissen benoemd mochten worden, ten einde zich met hen over de instelling der bisdommen, de abdijen en de 'blijde inkomst' te kunnen verstaan, antwoordde de Koning trotsch, 'dat hij, in zaken den dienst van God betreffende, zijn eigen commissaris was.' Hij zeide ook later zonder haperen de les voor hen op, die hij onder 's hands van den kardinaal geleerd had.

Filips had zich voorgenomen, zich door geen remonstrantie van hooge edelen of van burgerlijke personen te laten dwarsboomen in de volledige uitvoering van zijn groot plan, waarvan de instelling der nieuwe bisdommen een belangrijk deel uitmaakte. Tegenkanting verbitterde hem en boezemde hem een doodelijken haat tegen de drijvers er van in; maar tevens versterkte die tegenkanting hem nog te meer in zijn plan. 'Het is geen tijd

(1) Papiers d'Etat, VI. 261.

om te dralen,' schreef hij aan Granvelle, 'wij moeten hun eene strenge, geduchte kastijding geven. Deze booswichten kunnen alleen, en zelfs nog niet eens altijd door vrees tot het goede gebracht worden'⁽¹⁾.

De koninklijke schatkist gedoogde op dat oogenblik niet, krachtige maatregelen te nemen om onderwerping in te scherpen aan een regeerstelsel, dat zulk een hevigen tegenstand opwekte. Een ruwe berekening, door den Koning zelf opgemaakt van de baten en lasten der schatkist, een soort van balans voor de jaren 1560 en 1561, schier op de zelfde wijze ingericht als een bijzonder persoon zijne inkomsten en uitgaven opmaken zou, leverde een treurig tafereel van den geldelijken toestand des Rijks. Het kon daaruit blijken, hoe het met het beheer der geldmiddelen gaat onder een despotisch gezag, en hoe weinig beteekenend de hulpbronnen zijn van een machtig Rijk, wanneer zij als bijzonder eigendom worden beschouwd, en bovenal wanneer de eigenaar de ijdele eerezucht heeft om alles tot in de minste bijzonderheden toe zelf te willen regelen. 'Twintig millioenen dukaten,' zoo begon de memorie⁽²⁾, 'zullen noodig zijn om mijne inkomsten vrij te maken. Maar hiervan', voegde de Koning er bij, met eene gemoedelijkheid, die men bij zulk eene becijfering niet zou verwachten, 'willen wij thans niet spreken, daar het een volslagen onmogelijkheid is.' Nu volgde een opteekening van de verschillende uitgaven, waarin gedurende de twee jaren moest worden voorzien, als: zooveel millioenen aan de Fuggers (de Rothschilds van de 16e eeuw); zooveel aan kooplieden in Vlaanderen, Sevilla en andere plaatsen; zooveel voor de galeien van prins Doria; zooveel voor drie jaren soldij aan zijne lijfwacht; zooveel voor zijne bijzondere huishoudelijke uitgaven; zooveel voor de leermeesters van don Carlos en don Juan van Oostenrijk; zooveel voor bezoldiging van gezanten en leden van den raad, - zoo ging het voort als een wonderlijk mengelmoes van persoonlijke en rijks-uitgaven, van geringe en hoogst aanzienlijke bedragen, totdat hij ten slotte een totaal verkreeg van tien millioen negen honderd en negentig duizend dukaten.

Ter voorziening in deze uitgaven telde hij zorgvuldig de ontvangsten bijeen, waarop hij gedurende die twee jaren kon rekenen. Daar zijne gewone renten en inkomsten zeer bezwaard waren, kon hij uit die bron niet meer verwachten dan twee honderd duizend dukaten. De zoogenaamde indische baten waren

(1) Papiers d'Etat, 307, 421, 463, 464, 504.

(2) Het stuk is te vinden in de Papiers d'Etat van Granvelle (II. 156-165) en draagt tot opschrift: 'Memorial de las Finanzas de España en los años 1560 et 1561'.

bijkans geheel verteerd; niettemin zou er nog wel een som van vier honderd en twintig duizend dukaten beschikbaar zijn. De kwikzilver-mijnen mochten al iets opleveren, maar het was haast te weinig om vermelding te verdienen. De andere mijnen verdienden evenmin in aanmerking te komen, daar de opbrengst zoo hoogst onzeker was en lang niet zoo ruim als zij placht te zijn. De vergunningen, door de kroon verleend om slaven naar Amerika over te brengen, werden uitgetrokken tot een cijfer van vijftig duizend dukaten voor de beide jaren. De opbrengst van de ‘crozada’ en ‘cuarta’, of de kleine sommen, met toestemming van Zijne Heiligheid aan den Koning te betalen voor de vergunning om van de kerkelijke vasten af te wijken, werd geschat op vijf honderd duizend dukaten. Deze posten en enkele andere van geringe beteekenis, vermochten de inkomsten niet hooger op te voeren dan tot een bedrag van één millioen drie honderd en dertig duizend dukaten voor de beide jaren, en dat tegenover een totaal van uitgaven van bijkans elf millioenen. ‘Dus is er een te kort van negen millioenen, min drie duizend dukaten,’ besloot hij treurig, een fout in zijn voordeel makende van zes honderd drie en zestig duizend, ‘die uit de lucht zullen dienen te vallen of uit reeds uitgeputte middelen gevonden moeten worden.’

Zoo kon de man, die geheel Amerika en half Europa in zijn bezit had, nog geen anderhalf millioen dukaten 's jaars van zijne landen trekken. De bezitter van Peru en Mexico kon niet rekenen op ‘een noemenswaardige opbrengst’ van zijne mijnen, en ontleende een wisselvalig inkomen voornamelijk uit de vergunningen, die hij zijn onderdanen verleende om handel te drijven in slaven en vleesch te eten op Vrijdag. Het was zeker een treurige toestand voor een vorst, die op het punt stond een oorlog te beginnen, waarvan hij zelf noch zijne kinderen het einde zouden zien; een oorlog, waarin de kosten van het leger alléén een half millioen gulden per maand zouden bedragen, waarin ongeveer zeventig ten honderd van de jaarlijksche uitgaven hangen bleef tusschen de vingers dergenen, die met de uitbetaling belast waren, en waarin voor iedere vier manschappen, die op het papier aangeworven en betaald waren, er gemiddeld maar één in het veld kwam.

Granvelle gaf zijn meester slechts een soberen troost ten aanzien van de geldelijke omstandigheden der provinciën. Hij betuigde hem, dat ‘de regeering zich dikwerf in de grootste verlegenheid bevond en geen middel wist om tien dukaten machtig te worden.’ Hij klaagde er bitter over, dat de Staten zich in het geldelijk beheer wilden mengen, en niet zeer bereidwillig waren in het toestaan van beden. De kardinaal was bovenal verontwaardigd, als de Staten zich wilden bemoeien met het

gebruik der gelden, die zij hadden toegestaan. Wij hebben gezien, hoe de Staten tot Granvelle's grooten spijt, de regeering gedwongen hadden om de troepen terug te roepen; toch bleven zij onhandelbaar op het stuk der beden. 'Dit alles is hoogst verderfelijk,' schreef de kardinaal aan Filips, 'die macht, welke zij zich aanmatigen; die stoutheid, waarmede zij alles durven zeggen, wat hun noodig voorkomt; die onbeschaamde voorwaarden, die zij aan elke bede wenschen te stellen'⁽¹⁾. De kardinaal betuigde, dat hij te vergeefs beproefd had hen van hunne dwaling terug te brengen; zij waren onverbeterlijk.

Het was waarschijnlijk in dezen tijd, dat het plan om de munt te verzwakken, eenigen tijd te voren door zekeren van Male (de Malines, 's Keizers bevoorrechten kamerheer, die tevens den naam had van een goed 'filozoof' te zijn) aan den Koning onderworpen, en door Filips zelf en Ruy Gomez met ingenomenheid ontvangen, hem weder voor den geest kwam. 'Eene andere buitengewone bron van inkomsten, schoon misschien geen zeer eervolle,' schreef Suriano 'is tot nu toe geheim gehouden, en wegens verschil van gevoelen tusschen den Koning en zijn biechtvader verder ongebruikt gebleven.' Deze bron van inkomsten schijnt bestaan te hebben 'in een zeker poeder, waarvan één ons, vermengd met zes ons kwikzilver, zes ons zilver geven zou.' Het mengsel werd gezegd de proef van den hamer te kunnen doorstaan, maar niet die van het vuur. Kerkelijke gemoedsbezwaren en tegenkanting van de zijde der Staten, deed een plan, door den Koning ontworpen, om zijn leger met deze soort van zilver te betalen, met weerzin opgeven. De uitvinding had echter den Koning zoo zeer bevallen en de uitvinder had zulk een ruime belooning ontvangen, dat, volgens den venetiaanschen gezant, Zijne Majesteit in tijd van geldgebrek wel geen bezwaar zou maken om zich van zulk eene munt te bedienen.

Vóór wij dit hoofdstuk en het verhaal van de gebeurtenissen der jaren 1560 en 1561 besluiten, moeten wij nog gewagen van eene gewichtige aangelegenheid, die gedurende dit tijdvak zeer de aandacht trok. Wij bedoelen het huwelijk van den prins van Oranje met prinses Anna van Saksen. Onderscheiden schrijvers hebben, door oppervlakkige beschouwing misleid, gemeend, een der oorzaken van den grooten opstand der Nederlanden te moeten zien in de verbindtenis van het doorluchtige hoofd van den opstand met het luthersche Saksen. Men moet echter én de personen én den tijd met weinig vrucht hebben bestudeerd,

(1) Papiers d'Etat, VI. 178-180.

om het mogelijk te achten, dat op een karakter als dat van Willem van Oranje groote invloed kon worden uitgeoefend door personen als Anna van Saksen of haar oom den keurvorst Augustus, bijgenaamd 'de Vrome'.

De prins was in 1558, op vijf-en-twintigjarigen leeftijd, weduwnaar geworden. Granvelle, die gezegd werd in zijn eerste huwelijk de hand gehad te hebben, stelde hem thans, nadat de rouw was geëindigd, eene verbindtenis voor met Renée, dochter van de hertogin van Lotharingen en kleindochter van Christiaan de Tweede van Denemarken en Isabella, zuster van Keizer Karel de Vijfde. Zulk eene verbindtenis, zoowel met het koninklijke huis van Spanje als met dat van Frankrijk, - want de jeugdige hertog van Lotharingen, broeder van Renée, was gehuwd met de dochter van Hendrik de Tweede, - werd door den prins als zeer wenschelijk beschouwd. Filips en de hertogin Margaretha van Parma namen beide genoegen met het huwelijk, of gaven dit althans voor. Terzelfder tijd stelde de hertogin-weduwe van Lotharingen, moeder van de als bruid gedoodverfde, alles in het werk om landvoogdes der Nederlanden te worden. Deze eierzuchtige, listige vrouw zag in een man van Willem's stand en talenten een zeer gewenschten bondgenoot om haar in hare plannen te helpen. Wel had Filips openlijk zijne begeerte te kennen gegeven den prins dus nauw aan zijn eigen Huis te verbinden⁽¹⁾, en het huwelijk met warmte bij de moeder der prinses voorgestaan; doch dit nam niet weg, dat hij kort daarop, terwijl hij met den prins in het park te Brussel wandelde, dezen mededeelde dat de hertogin van Lotharingen zijne voorstellen had van de hand gewezen. Zulk een uitkomst verbaasde den prins niet weinig, daar hij op vriendschappelijken voet stond met de moeder en al zijn invloed had gebezigd ten gunste van hare benoeming tot landvoogdes, zijne eigene aanspraken op die betrekking geheel ter zijde stellende. Nooit werd er een voldoende verklaring gegeven van dezen zonderlingen afloop van een huwelijksplan, schijnbaar met toestemming van alle partijen opgezet. Wel werd gezegd, dat de jonge dame den prins niet zeer genegen was⁽²⁾; maar, vermits het niet bekend was, dat zij elkander ooit gesproken hadden, vermits de prins zoo in uiterlijk als door zijn

(1) ' - que V. Mtè m'eust escript, par ses lettres, le desir que icelle avoit toujours eu de sa grandeur - et que, desirant l'allier plus près de son sang, icelle avoit fait instance, telle qu'il scavoit, pour procurer son mariage avec la fille ainée de Mame de Lorraine, comme il le pouvoit souvenir.' - Brief van Margaretha van Parma bij REIFFENBERG. Correspondance de Margte. d'Autriche, p. 271, 272.

(2) ' - mais comme l'affaire trainait en longueur et comme aucuns disen qu'il n'estoit à la bonne grace de la demoiselle.' - PONTUS PAYEN MS.

dadeneen van de schitterendste ridders was van zijn tijd, en de toestemming der bruid geen hoofdvereischte bij zulke vorstenhuwelijken placht te zijn, scheen het geheim een nadere oplossing te eischen. De prins wantrouwde de oprechtheid van Granvelle en van den Koning, die, zooals gezegd werd, in het geheim rijpelijk met elkander over het huwelijk zouden geraadpleegd hebben. De bisschop zou de meening hebben te kennen gegeven, ‘dat de vriendschap, die hy den Prinse droegh, hem dryven soude, om het aan te raaden, indien de trouw, die hy zynen meester schuldigh was, niet bedenkelijk vond een' persoonadje, ondersteunt van oovergroote achtbaarheid, en gunst der Landtzaaten, door 't behuven van zoo naa een bloedtverwantschap Zyner Majesteit, in top te trekken’⁽¹⁾. Daarom zou de Koning heimelijk de hertogin van Lotharingen uitgenoodigd hebben om het voorstel van de hand te wijzen, terwijl hij terzelfder tijd voortging openlijk ten gunste van de verbindtenis te spreken. De prins zou deze dubbelzinnige handelwijze hebben ontdekt en daarin de eenige redelijke verklaring van de gansche toedracht der zaak gevonden hebben⁽²⁾. De hertogin van Lotharingen, die zich evenzeer bedrogen en haar eerezuchtig plan geheel verijdeld zag door haar gewetenloozen neef - door wien thans tot ieders verbazing Margaretha van Parma tot landvoogdes benoemd werd, met den bisschop als eersten minister, - had even weinig reden om met de koninklijke en bisschoppelijke kuiperij tevreden te zijn als de prins van Oranje. Spoedig na deze teleurstelling richtte Willem het oog naar Duitschland. Anna van Saksen, dochter van den beroemden keurvorst Maurits, leefde aan het hof van haren oom, den keurvorst Augustus. Een musketkogel, mogelijk door een verradelijke hand afgezonden, had zeven jaren te voren, in een onbeteekenend gevecht met Albert van Brandenburg, een einde gemaakt aan de avontuurlijke loopbaan van haren vader. De jeugdige prinses, die naar men zeide, veel van haars vaders rustellozen en woesten aard had geërfd, was thans zestien jaren oud, ver van schoon, eenigszins scheef en mank⁽³⁾. Haar bruidschat werd voor dien tijd aanzienlijk geacht; zij bezat

- (1) HOOFT, I. 35. Dit was juist dezelfde bedenking, door Keizer Karel tegen het huwelijk met de gravin van Buren aangevoerd, en met goed gevolg door Granvelle bestreden.
- (2) Vergel. BAKHUIZEN V.D. BRINK: het Huwelijk enz., 8, 9, 10, voor welke studie over deze hoogst ingewikkelde zaak ieder oprecht historicus de warmste erkentelijkheid gevoelen moet. [Deze welverdiendë lof van Motley werd in de oorspronkelijke vertaling uit bescheidenheid weggelaten.]
- (3) ‘- ungeschickten Leibes, wahrscheinlich etwas hinkend.’ - BÖTTIGER, p. 87.

zeventig duizend rijksdaalders en had er daarenboven dertig duizend te wachten bij den dood van Jan Frederik de Tweede, met wien hare moeder gehuwd was na den dood van Maurits. In rang stond zij onder de geslachten van Duitschland ver boven Willem van Nassau, en in dit opzicht, eer dan uit een geldelijk oogpunt, scheen het huwelijk voor hem wenschelijk. De man, die in het bezit was van de uitgebreide bezittingen van Nassau-Chalons, vereenigd met de erfenis van graaf Maximiliaan van Buren, kon moeilijk aangelokt worden door 100000 rijksdaalders. Hij zelf had aan de kinderen, die uit het voorgenomen huwelijk mochten geboren worden, een jaargeld van zeventig duizend gulden toegedacht. Een vermogen, dat zulk een milde beschikking gedoogde, kon niet belangrijk vermeerderd worden door een huwelijksgift, die alleen aanzienlijk kon schijnen in de oogen der arme duitsche vorsten. ‘De bruidschat,’ zegt een schrijver uit dien tijd, ‘was nauwelijks voldoende om de kosten te bestrijden van de gastmalen en schitterende feesten, ter gelegenheid van het huwelijk gegeven. Toen alles betaald was, bleef er geen daalder van over’⁽¹⁾. Niets is derhalve minder gegrond dan de toch uitgebrachte beschuldiging, dat de prins uit geldzuchtige bedoelingen deze verbindtenis zou gezocht hebben.

Van beide zijden waren moeilijkheden uit den weg te ruimen eer het huwelijk tot stand kon komen. De bruid was luthersch, de prins katholiek. Ten aanzien van Oranje's godsdienstige gevoelens bestond niet de minste twijfel, en niemand waagde het hem daaromtrent aan te vallen. Granvelle zelf gaf de onbewimpelste getuigenis omtrent 's prinsen rechtzinnigheid. ‘Het tegenwoordige huwelijksplan doet mij zeer leed,’ schreef hij aan Filips, ‘doch ik heb nooit reden gehad zijne godsdienstige begrippen te wantrouwen.’ In een anderen brief zeide hij, dat hij wenschte het huwelijk te kunnen tegenhouden; doch dat hij te veel vertrouwen stelde in de deugd van den prins om te kunnen denken dat iets hem aan den waren godsdienst zou onttrekken⁽²⁾. Van de andere zijde werd evenmin twijfel gekoesterd omtrent 's prinsen geloof. De oude landgraaf Filips van Hessen, grootvader van de bruid, was een hevig tegenstander van het huwelijk: ‘de prins is een papist’, zeide hij, ‘die naar de mis loopt en geen vleesch eet op vastendagen.’

(1) ‘Ceste Allemande, qui ne luy avoit porté en mariage que cent à six vingt mille daldres, qui à grande peine avoit eu peu suffir pour payer les banquets, festins et magnificences de ces nopces payés lui estoit resté boni pas un dalder tant seulement du dot et portement de sa femme.’ - PONTUS PAYEN MS.

(2) GROEN V. PRINST. Archives etc., I. 52, 70.

Hij had geen wezenlijke bezwaren tegen zijn persoon, maar onoverkomelijke bedenkingen tegen zijn godsdienst. ‘De oude graaf Willem’, zeide hij, ‘was een evangelisch vorst tot aan zijn dood. Deze man is het tegendeel.’ Het huwelijk zou alzoo een gemengd huwelijk zijn. Men moet evenwel op de tijdsomstandigheden letten. De Lutherschen waren nog niet bepaaldelijk tot ketters verklaard: integendeel, het was juist op dit tijdstip, dat de paus de protestantsche vorsten van Duitschland uitnoodigde tot de kerkvergadering van Trente, waar de scheuring zou worden bijgelegd en al de afgedwaalden weder in de schaapskooi zouden worden vergaderd. Wel ver van eenige uiterlijke vijandschap te toonen, was de houding van den paus verzoenend. De pauselijke brieven van uitnoodiging werden aan de vorsten ter hand gesteld door een legaat, en allen begonnen zij met de woorden, ‘Aan mijn beminden zoon’. Zij werden aan Zijne Heiligheid teruggezonden met het niet zeer fijne antwoord: ‘wij gelooven dat onze moeders deugdzame vrouwen zijn geweest, en hopen dat wij betere vaders hebben gehad’⁽¹⁾. De groote kerkvergadering had nochtans zijne besluiten nog niet uitgevaardigd. Huwelijken tusschen de aanhangers van Rome en van den nieuwen godsdienst kwamen gedurig voor, in 't bijzonder tusschen vorstelijke en andere hooggeplaatste personen. Zelfs Filips had sterk aangehouden om de hand van de protestantsche Elizabeth, schoon hij haar, ware zij uit een geringen stand geweest en had het in zijne macht gestaan, ontwijfelbaar zou hebben laten verbranden. In geheel Duitschland, en bepaaldelijk onder de hoogere kringen, heerschte er eene neiging om den godsdiensttwist te laten rusten, om de asch niet te roeren, waaronder het verwoestend vuur nog lag te smeulen, en waaruit het eens met hevigheid opvlammen zou. Het was uiterst moeilijk voor iedereen, van den hoogste tot den laagste, om een juiste bepaling te geven van zijn geloof. Een huwelijk alzoo tusschen personen van verschillende godsdienstige denkwijze was geenszins bevreemdend, ofschoon het in het algemeen niet wenschelijk werd geacht.

Er bestonden evenwel bijzondere redenen, waarom deze verbindtenis niet aangenaam moest zijn aan Filips van Spanje en ook niet aan den landgraaf Filips van Hessen. De bruid was de dochter van den keurvorst Maurits, en in dien naam lagen schier alle ongelukken, rampen en teleurstellingen van 's Keizers regeering opgesloten. Maurits had den Keizer vervolgd over de bergen van Tyrol, even als de jager het wild; Maurits had den vrede van Passau afgedwongen; Maurits had de katholieke

(1) GROEN V. PRINST. Archives, etc., I. 92.

kerk in Duitschland vernietigd; Maurits had de verkiezing belet van Filips tot roomsch Koning. Indien Willem van Oranje eene vrouw onder de heidenen moest zoeken, had hij dan geen andere bruid kunnen vinden dan juist de dochter van zulk een man?

Anna's grootvader aan den anderen kant was landgraaf Filips, het bekende slachtoffer van het geweld en de list van Karel de Vijfde. Hij zag in den voorgestelden bruidegom den man, die van zijne jeugd af aan de geliefde page en de vertrouweling geweest was van den gehaten Keizer, aan wien hij zijne lange gevangenschap weet. Hij zag ook in hem - want de bedekte twisten in den Staatsraad waren voor de wereld nog niet openbaar geworden - den vertrouwden vriend en bondgenoot van den nog gehater Granvelle, den sluwen priester, die door 'ewig' in de plaats van 'einig' te stellen, hem die vreeselijke gevangenschap had op den hals gehaald. Deze omstandigheden alleen zouden hem ongunstig jegens den prins hebben gestemd, ook al ware die niet katholiek geweest.

Keurvorst Augustus evenwel, oom en voogd van de bruid, was niet alleen geen bestrijder, maar integendeel een sterk voorstander van het huwelijk, en had besloten over alle hinderpalen heen te stappen, ook over den tegenstand van den landgraaf, zonder wiens toestemming hij reeds voorlang beloofd had, niet over de hand van Anna te zullen beschikken. Hiervoor bestond meer dan een reden: Augustus, die, om de woorden van een hedendaagsch geschiedvorschcr te bezigen, een byzantijnsch Keizer was van de ergste soort, teruggekomen met hertogshoed en mantel⁽¹⁾, bezat geen onaantastbaar recht op de waardigheid, waarvan hij het genot had. Hij erfde haar van zijn broeder, maar deze had zijn voorganger Jan Frederik uit het bezit gestooten. Toen Maurits de wapenen opvatte tegen den Keizer, die hem op den zetel van zijn neef geplaatst had, was het hem minder nuttig voorgekomen, den rechtmatigen eigenaar weder in het bezit te stellen van den rang, dien hij zelf aan Karels geweldenarij ontleende. Het recht op dien rang kon zich weder doen gelden, en Augustus op zijne beurt het bezit verliezen door een mogelijk huwelijk van prinses Anna met den een of anderen woelzieken of listigen duitschen vorst. Had zij eens Duitschland verlaten, dan was het minder waarschijnlijk dat zij hem moeilijkheden berokkenen zou. Het huwelijk, schoon juist niet bijzonder wenschelijk wat betreft den rang, was in andere opzichten, zeer schitterend. Wat den godsdienst betreft, zoo twijfelde hij er niet aan zijn eigen geweten gerust te kunnen stellen, wanneer het hem maar eerst gelukt was, de gewetens-

(1) BAKHUIZEN, 'het Huwelijk' enz., bl. 14.

bezwaren van den landgraaf te overwinnen of in slaap te wiegen.

De prins van Oranje was blijkbaar in zulk een toestand geplaatst, dat hij moeielijk alle partijen genoeg kon geven. Naar hij meende, moest het huwelijk, even als alle huwelijken van hooge personen in die dagen, op het beginsel rusten van het ‘uti possidetis’, dat den grondslag uitmaakte van den godsdienstvrede van Duitschland. Zijne gemalin zou, na haar huwelijk en hare komst in de Nederlanden, ‘op katholieke wijze leven’; zij zou geacht worden te behooren tot de zelfde kerk als die van haar echtgenoot; zij zou geen aanstoot geven aan de regeering, en hemzelven niet in verdenking brengen, door eenigen godsdienstvorm te veronachtzamen. Verder wenschte Willem op dit doornachtig pad niet te gaan. Hij was toen nog een gemakkelijk, onverschillig katholiek, afkeerig van paapsche vervolgingen, doch even afkeerig van lange puriteinsche gebeden en gezichten, en die veel meer hield van wereldsche zaken, dan van geestelijke twistredenen. Daar hij te doen had met twee godsdienstige dwepers, den een in Madrid en den ander in Cassel, was hij spoedig overtuigd dat hij het waarschijnlijk geen van beiden volkomen naar den zin zou maken, en achtte hij het dus verstandiger, eenvoudig zijn eigen zin te doen.

In den aanvang van het jaar 1560 werd graaf Gunther van Schwartzburg, verloofd aan s prinsen zuster Catharina, met den kolonel George von Holl, naar Duitschland gezonden om over het huwelijk in onderhandeling te treden. Zij vonden keurvorst Augustus bereid en verlangend naar de verbindtenis. Het viel den gezanten niet moeielijk aan al zijne eischen ten aanzien van de godsdienstkwestie te gemoet te komen. Indien zij echter, zoo als de keurvorst later aan den landgraaf te kennen gaf, werkelijk beloofden dat de jonge prinses een evangelisch predikant in hare eigene vertrekken zou mogen hebben, en het gebruik van de sacramenten haar zou worden toegestaan, dan lijdt het geen twijfel, of zij zijn veel verder gegaan dan hun last medebracht; want dergelijke inwilligingen bleef Willem zelf standvastig weigeren. Het is echter waarschijnlijker, dat Augustus, die over dezen gevaarlijken grond met luchtigen, snellen tred wenschte heen te stappen, de voorstellen van den prins wat gunstig zal gekleurd hebben. Hoe dit zij, hetgeen verder gebeurde, rechtvaardigde geenszins deze wat te haastige opvatting van den keurvorst.

Van den aanvang af toonde landgraaf Filips zich tegen het huwelijk ingenomen. Zoodra het voorstel aan Augustus gedaan was, zond die vorst Hans von Carlowitz naar den grootvader te Cassel. De prins van Oranje, werd gezegd, was jong, schoon en rijk en stond hoog in gunst bij den spaanschen Koning; prinses Anna, van haar kant, zou, meende haar oom, waar-

schijnlijk niet meer toenemen in regelmatigheid van lichaamsbouw, als het te wachten was dat haar dwarsdrijvend en bedorven karakter met de jaren zou verbeteren. Het was daarom wenschelijk haar zoo spoedig mogelijk uit te huwelijken⁽¹⁾. De keurvorst wilde echter niets doen zonder de toestemming van den landgraaf.

Dit openhartig en, voor zoo ver het de prinses raakte, niet zeer vleierend vertoog, beantwoordde de landgraaf op eigenaardige wijs. De prins was spaansch onderdaan, zeide hij, en zou Anna niet in haar geloof kunnen beschermen, zoodat zij vroeg of laat afvallig zou worden; hij was slechts graaf in Duitschland en dus geen passende partij voor de dochter van een keurvorst; daarenboven behoorde Anna zelve geraadpleegd te worden daar zij den prins nog niet eens gezien had. Wanneer zij minder goed gevormd was, zoo als de keurvorst zeide, achtte hij het schandelijk haar als zoodanig ten toon te stellen; haar gebrek te verbergen, ware echter ook niet geraten, vermits de prins zich later misschien zou beklagen, dat, daar hem eene welgevormde prinses was toegezegd, eene misvormde te kwader trouw in de plaats was gesteld⁽²⁾, en zoo volgden er nog meer zonderlinge en gezochte redeneringen, waarvan de landgraaf een groot liefhebber was. De strekking van zijn antwoord op het huwelijksvoorstel was echter eene ondubbelzinnige weigering, waarbij hij bleef volharden.

Ten gevolge van deze tegenkating werden de onderhandelingen een tijdlang geschorst. Augustus smeekte den prins zijn plan niet op te geven, terwijl hij hem beloofde alles in het werk te stellen om den landgraaf te winnen, hem herinnerende, dat de oude man mogelijk 'spoedig de eeuwige rust zou ingaan,' en zelfs te kennen gevende dat, mocht het ergste gebeuren, hij zich verbonden had niets te doen zonder *voorkennis* van den landgraaf, maar niet verplicht was te wachten naar zijne *toestemming*⁽³⁾.

- (1) 'Hans von Carlowitz sollte vorstellen dasz die Prinzessin in ihrem Alter schwerlich an geradem Wuchse und Proportion des Leibes zunehmen werde, dabei von einer seltsamen Gemüthsart und hartem Sinne sei, und man daher billig auf ihre Versorgung bedacht sein müsse'. - BÖTTIGER, 93.
- (2) 'Da nun aber der Kurfürst melde, dasz sie einen ungeschickten Leib hätte, so wäre es schimpflich, ihm solches sehen zu lassen, zu verbergen aber um deswillen bedenklich, weil er alsdan sagen dürfte: dasz man ihm eine wohlgebildete Prinzessin angerühmt, eine ungeschickte aber listigerweise angehängt hätte', etc. - BÖTTIGER, 94.
- (3) '- dan im Vortragh stunde nichts anders dan ohne Vorwissen, und nicht ohne Vorwilligung, derwegen die Vorwilligung bei ihr Ch. Gn. allein stunde', etc. - 'Ce raisonnement', merkt GROEN VAN PRINSTERER te recht op, 'a l'air d'un subterfuge peu honorable'. - Archives et Correspondance, I. 88.

Van den anderen kant had de prins aan den Koning van Spanje het huwelijksplan medegedeeld. Hij had ook meer dan eens breedvoerig met de landvoogdes en Granvelle over de zaak gesproken. In al deze gesprekken had hij zich steeds in den zelfden zin uitgelaten: zijne aanstaande vrouw zou ‘als eene katholieke leven’⁽¹⁾, en, indien daarin niet werd toegestemd, zou hij de onderhandelingen afbreken. Hij gaf niet voor, dat zij haar protestantsch geloof zou afzweren. Toen de hertogin aan Filips de voorwaarden mededeelde, zoo als de prins haar die opgegeven had, deed zij daarbij uitkomen, hoe Augustus van Saksen er niet tegen opkomen zou, indien zijne nicht ‘na haar huwelijk op katholieke wijze leefde’, maar hoe het volstrekt niet waarschijnlijk was, dat ‘het haar vergund zou zijn, vóór het huwelijk hare dwalingen af te zweren en absolutie te bekomen volgens de regels der kerk’. Terwijl de hertogin schreef, dat zij ten volle overtuigd was van de rechtzinnigheid van den prins, drukte zij tegelijkertijd hare vrees uit, dat in vervolg van tijd door zijne nieuwe verwanten mogelijk pogingen zouden worden in het werk gesteld ‘om hem tot hunne verkeerde gevoelens over te halen’.

Maanden lang bewaarde de Koning het stilzwijgen. Gedurende dien tijd volbracht hij de moeilijke taak om tot een besluit te komen, of liever tot een besluit overgehaald te worden door personen, die honderde uren van hem verwijderd waren. In het najaar schreef Granvelle hem, dat de prins zeer verwonderd was zoo lang naar een stellig antwoord te moeten wachten op de mededeelingen, in het begin van het jaar omtrent zijn voorgenomen huwelijk gedaan, om eindelijk te vernemen, dat Zijne Majesteit geen antwoord gezonden had, op grond dat het plan was afgesprongen; terwijl integendeel de onderhandelingen drukker dan ooit werden gevoerd.

Uiterst hulpeloos doch zeer eigenaardig was de toon van den brief, door Filips geschreven, nu hij zich dus genoopt zag eene beslissing te nemen, ‘Gij gaaft mij’, zeide hij, ‘uwe hoop te kennen, dat het huwelijk van den prins niet door zou gaan, en daar gij niet verder over de zaak schreeft, meende ik dat zij uit was. Hierover verblijdde ik mij niet weinig, daar dit het beste was wat gebeuren kon. Alzoo’, vervolgde de Koning, met zijne eindelooze herhalingen ‘was ik zeer verblijd, dat het dus had mogen gebeuren. Niettemin’, voegde hij er bij, ‘indien het huwelijk voortgang moet hebben, *weet ik waarlijk niet wat er van te zeggen*, maar laat het aan mijne zuster over, daar toch niemand op de plaats zelve beter kan beoordeelen, wat te dien aanzien

(1) ‘De sorte que le Prince fust assuré d'eux qu'elle vivroit catholiquement, se mariant avec lui’. - Brief van Margr. van Parma. REIFFENE. 261.

gedaan moet worden: of 't mogelijk zij, het tegen te houden, dan wel of, indien daartoe geen middel bestaat, het beter is, vergunning te geven. Maar wanneer er een middel is, ware het beter daarvan gebruik te maken, vermits ik,' besloot de Koning op gemoedelijken toon, 'niet kan begrijpen hoe de prins op het denkbeeld kon komen de dochter te huwen van den man, die jegens Zijne Majesteit, roemrijker gedachtenis, handelde, gelijk hertog Maurits gehandeld heeft'⁽¹⁾.

Gewapend met dezen allerduidelijksten brief, die, wanneer er eenigen zin in lag, een onwillige toestemming inhield op het verzoek van den prins om de koninklijke goedkeuring, lieten de landvoogdes en Granvelle, Willem van Oranje bij zich komen en onderhielden hem over zijn huwelijksplan op eene voor zijn trots krenkende wijze, terwijl zij veel verder gingen dan eene redelijke opvatting van de koninklijke bevelen medebracht. Zij gaven hem zelfs te kennen, dat Zijne Majesteit geraadpleegd had met mannen, op gewetensvragen gespitst en ervaren in godgeleerdheid, overeenkomstig wier gevoelen eene eindbeslissing, thans nog niet mogelijk, op een later tijdstip zou genomen worden. Deze vergadering van bedreven biechtvaders en godgeleerden bestond alleen in de verbeelding van Granvelle en Margaretha. De brief van den Koning, hoe duister en weifelachtig ook, gaf aan de hertogin de bevoegdheid om op hare eigene verantwoordelijkheid toestemming te geven; doch zulke verzinsels behoorden tot de 'veinzerij', voor de hoogste staatkunde gehouden door de leerlingen van Macchiavelli. De prins, schoon zeer vertoornd, bleef uiterlijk kalm; hij gaf der landvoogdes te kennen, dat de onderhandelingen te ver waren gevorderd om te worden afgebroken en herhaalde zijne verzekering, dat de toekomstige prinses van Oranje zou leven 'als eene katholieke'.

In December 1560 bracht Willem een bezoek te Dresden, waar hij door den keurvorst met veel hartelijkheid ontvangen werd. Dit bezoek besliste het huwelijk. Het uiterlijk voorkomen en de talenten van den hoogen gast maakten diepen indruk op de prinses: haar hart was op eens veroverd. Daar zij doodelijk verliefd was op den voorgestelden bruidegom of zich ten minste inheeldde het te zijn, gaf zij weldra even veel ingenomenheid met het huwelijk te kennen als haar oom, en riep zij dikwerf, met de hevigheid eigen aan haar karakter, uit: 'wat God heeft besloten, zal de Duivel niet verhinderen'⁽²⁾.

De prins zou, zooals gezegd werd, gedurende zijn verblijf te Dresden groote belangstelling hebben getoond in den dienst in

(1) Papiers d'Etat, VI. 175, 176.

(2) 'Was Gott ausersehen, werde der Teufel nicht wehren'. - BÖTTIGER, 101.

de protestantsche kerk; doch daar dit verblijf slechts tien of elf dagen duurde, was er niet veel gelegenheid geweest om grooten ijver aan den dag te leggen.

Omtrent dezen tijd werd een zekere Willem Knuttel door Oranje afgezonden in de flauwe hoop om de toestemming te verwerven van den oude landgraaf, zonder dat de prins zelf iets van belang toegaf. ‘Wil hij,’ vroeg de landgraaf ‘mijne kleindochter vergunnen een evangelieprediker in haar huis te hebben?’ ‘Neen,’ antwoordde Knuttel. ‘Zal zij althans het sakrament van het heilige avondmaal in haar eigen vertrek kunnen gebruiken, op de wijs der Lutherschen?’ ‘Neen,’ antwoordde Knuttel, ‘noch te Breda noch ergens anders in de Nederlanden. Wanneer zij deze sakramenten volstrekt wil, moet zij over de grenzen gaan naar een naburigen protestantschen Vorst’⁽¹⁾.

Op den 14den April 1561 hervatte de keurvorst den aanval en zond hij den prins eene korte memorie betreffende het punt van den godsdienst toe, in de hoop dat Oranje die zou overschrijven en teekenen. Hij voegde er de belofte bij dat de memorie nooit zou worden openbaar gemaakt ten nadeele van den onderteekenaar. Tegelijkertijd gaf hij mondeling aan graaf Lodewijk te kennen, dat hij in alle opzichten genoeg had genomen met de verklaringen door den prins te Dresden afgelegd, *uitgenomen wat den godsdienst betrof*. Hij voelde zich daarom verplicht eene korte verklaring op schrift te vragen⁽²⁾. ‘Geenszins! geenszins!’ viel hem Lodewijk aanstonds bij het eerste woord in de rede, ‘de prins kan Uwer Hoogheid zulk eene verzekering niet geven. Hij zou *zijn leven, zijne eer* en zijne fortuin wagen, als hij het deed, gelijk Uwer Hoogheid wel bekend is.’ De keurvorst betuigde, dat de verklaring, wanneer zij onderteekend was, nooit in handen van den Koning van Spanje zou komen, en drong er op aan dat zij den prins zou worden voorgelegd. Lodewijk noemde het stuk, in een brief aan zijn broeder, ‘zonderling, wijdloopig en listig’, en ontried hem ten sterkste er zich mede in te laten.

Dit stuk, dat men den prins aldus verzocht te onderteekenen, terwijl zijn broeder Lodewijk het hem nadrukkelijk afried, werd werkelijk nooit door den prins geteekend. De inhoud kwam hierop neder: De prinses zou na haar huwelijk noch door bedreigingen noch door overreding worden afgetrokken van Gods

(1) BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, 63.

(2) ‘So viel die püncten belangt do sich der Printz gegen mich erkleret hat allhie zu Dresden, bin ich mit ihm gar wol zu friden und lasz es auch darbey bleiben *ausgenommen* so viel die religion belanget, so musz ich eine kleine verschreibung von im haben’. - Archives, etc., I. 100. Brief van Lodewijk van Nassau.

woord in zijn waarheid en zuiverheid, of van het gebruik van het sakrament volgens de leer van de augsburgsche geloofsbelijdenis. De prins zou haar vergunnen boeken te lezen, geschreven in overeenstemming met die geloofsbelijdenis, en haar, zoo dikwijls als zij het verlangde, toestaan zich uit de Nederlanden te begeven naar eene plaats, waar zij het sakrament volgens de augsburgsche geloofsbelijdenis kon gebruiken. Ingeval van ziekte of zwangerschap, zou de prins, zoo noodig, een evangelieprediker bij haar roepen, die haar het heilige sakrament in hare kamer zou kunnen toedienen. De kinderen, die uit het huwelijk mochten geboren worden, zouden in de leer van de augsburgsche geloofsbelijdenis worden onderwezen⁽¹⁾.

Ook al ware er gevolg aan deze memorie gegeven, zou dit bijna niet in strijd zijn geweest met de verklaringen door den prins aan de spaansche regeering afgelegd. Hij had toch nooit bedongen, dat zijne bruid katholiek worden zou, maar alleen dat zij als katholieke zou leven. Al wat hij beloofd of toegezegd had, was dat zijne vrouw zich naar de wet in de Nederlanden gedragen zou. Het stuk erkende die wet in het algemeen. In geval van volstrekte noodzakelijkheid evenwel zou, zoo stond er in, de prinses de kerkgerechten binnenskamers mogen ontvangen. Dit ware voorzeker een doodelijke zonde geweest in de oogen van een Calvinist of Doopsgezinde, maar de Lutherschen hadden nooit zulke strenge praktijken gevolgd. Bovendien verwierp de prins reeds de beginselen van de plakaten, en verzette hij zich tegen het bevel om ze waar hij het gebied voerde toe te passen. Eene algemeene toezegging derhalve, voor zijn eigen huis door hem gegeven, in den zin van de memorie door den keurvorst opgesteld, zou noch schijnheilig, noch bedriegelijk zijn geweest, maar integendeel den man waardig, die over zulke kleine zielen als Granvelle en Filips aan den eenen en August van Saksen aan den anderen kant heenkeek, en hunne godsdienstbezwaren naar waarde wist te schatten. Eene vormelijke verklaring evenwel, waardoor aan al deze eischen van den keurvorst toegegeven waren, zou zeker door de spaansche regeering als strafbaar zijn beschouwd. De prins onderteekende de memorie nooit⁽²⁾; doch, gelijk wij later zullen vermelden, gaf

- (1) Het stuk is meermalen uitgegeven: zie bijv. GROEN V. PRINST., Archives et Correspondance, I. 102, 103. BAKH. V.D. BRINK, 'het Huwelijk', enz. 75, 76.
- (2) Dit is altijd eene betwiste vraag geweest. Het meest algemeen gevoelen, in 't bijzonder door de vijanden van Willem voorgestaan, is dat hij teekende. De heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK (bl. 82 vv.) beweert, schier alleen, het tegendeel, tegenover onderscheiden beroemde schrijvers. Na eene krachtige reeks van bewijzen, uit de omstandigheden afgeleid, om zijne stelling zoo sterk te maken als eene ontkenning in den regel zijn kan, komt hij tot het besluit, dat een onderteekend en verzegeld stuk van dien aard nooit zal worden gevonden (bl. 86). Het verheugt mij de juistheid van zijn *bewijs à priori* te kunnen bevestigen, en het stellige en onwedersprekelijke bewijs te kunnen leveren, dat Willem niet geteekend heeft. In de notariële akte, op 24 Augustus 1561, tusschen vier en vijf ure des namiddags, even vóór de huwelijksvoltrekking opgemaakt, en berustende in het Rijksarchief te Dresden, verklaarde de keurvorst, dat de prins nooit zou toestemmen, gelijk hij ook nooit gedaan had, zulk een eigenhandig, onderteekend en verzegeld stuk te maken als waarvan spraak was. Hoe men over de transactie in het algemeen moge oordeelen, niemand kan voortaan beweren, dat de prins van Oranje met het stuk handelde in diervoege als hij verzocht was het te doen. - Zie achter de Aanteekeningen.

hij een mondelinge toestemming voor zoover de algemeene strekking betrof, doch in zeer onbepaalde en korte bewoordingen, ten overstaan van een notaris, op den dag van het huwelijk.

Mochten onze lezers meenen, dat wij ons te lang met de opheldering van dit punt hebben bezig gehouden, dan wenschen wij hun te herinneren, dat het karakter van een groot en goed man te kostbaar voor de geschiedenis is om er los overheen te loopen. Het is van weinig belang de juiste geloofsbegrippen op te diepen van August van Saksen of van zijne nicht; eveneens is het van betrekkelijk gering belang om het oogenblik te bepalen, waarop Willem van Oranje ophield een eerlijk, maar vrijgevig katholiek te zijn, en hij zijn gemoed opende voor het licht der hervorming; maar het is van zeer groot belang, dat aan zijn naam niet de beschuldiging kleve van opzettelijk bedrog en schijnheiligheid. Daarom hebben wij het noodig geacht overtuigend aan te toonen, dat de prins nooit, noch te Dresden, noch te Cassel, eenige verklaring aflegde, onbestaanbaar met zijne betuigingen aan den Koning en den kardinaal. Het juiste karakter van zijn spreken en handelen ten opzichte van de godsdienstkwestie blijkt uit zijn antwoord aan de keurvorstin, die onmiddellijk na het huwelijk hem smeekte hare nicht niet af te brengen van het pad van den waren godsdienst. ‘Zij zal niet worden lastig gevallen’ zeide de prins, ‘met zulke sombere zaken. In plaats van de heilige schrift zal zij “Amadis de Gaule” lezen en soortgelijke vermakelijke boeken, die over *de amore* handelen, en in plaats van te breien en te naaien zal zij eene *galliarde* leeren dansen en andere *courtoisies*, die het gebruik van ons land medebrenget en aan haren rang passen’⁽¹⁾.

- (1) Uittreksels uit dezen brief (van landgraaf Willem, zoon van Filips,) zijn uitgegeven door BÖTTIGER en anderen. De aangehaalde woorden in den tekst zijn uit het oorspronkelijke stuk, in het koninklijk archief te Dresden berustende, en gedeeltelijk door den landgraaf zelven geschreven. ‘Was er nun darauf E.L. Gemahlin geantwortet, das ist bey denn E.L. bewusst, nemlich, das er sie mit den melancolischen Dingen nicht bemuhen wollte, sondern dos sie an statt der heijligen schrift Amadis de Gaule und dergleichen kurzweilige Bücher, die de Amore tractirten lesenn, und an statt strickens undt nahenns eine Galliarde tantzenn lernen solte, und dergleichen curtoisie, wie solche etwa der Landt preuchlich und wolstendig’.

Het antwoord was weinig gemoedelijk, lichtvaardig, bijkans minachtend. Zeer zeker was Willem van Oranje toen nog niet de ‘Vader Willem’, zooals hij worden zou - de held, beziel met hoogen ernst, met zucht tot zelfopoffering, met diep godsdienstig gevoel; maar uit zijn gezegde bleek ten volle, dat hij niet zeer ingenomen was met luthersche meeningen of theologisch getwist. Landgraaf Willem was niet zoo ver van de waarheid toen hij, in zijn eigenaardigen stijl, na aan dit antwoord herinnerd te hebben, liet volgen: ‘Uwe genade zal moeten toegeven dat het konvent aan het spelen zal raken, als de abt met dobbelsteenen in den zak loopt’⁽¹⁾.

Zoo groot was de spanning aan het kleine hof van Cassel, dat onderscheiden protestantsche vorsten en edelen verklaarden ‘liever hunne dochters aan een boer of een zwijnenhoeder te willen geven, dan aan een papist.’ De landgraaf was even krachtig in zijn protest, dat in behoorlijken vorm op den 26sten April 1561 werd opgemaakt. ‘Hij was niet gewoon,’ zeide hij, ‘te vleien en te pluimstrijken’⁽²⁾. Het speet hem, indien zijne woorden aanstoot gaven; doch niettemin ‘was het huwelijk een gruwel in zijn oog, en daarom wilde hij het er maar liever bij laten blijven’⁽³⁾. Hij wist niets bepaalds ten nadeele van den prins, ‘die in het oog der wereld een braaf en achtbaar man was’. Hij erkende, dat de prins groote bezittingen had, schoon hij opmerkte dat zijne schulden ook niet gering waren; hij gaf toe, dat de prins op prachtigen voet leefde, dat hij zelfs gehoord had ‘van een door hem gegeven gastmaal, waar al het tafelgoed, de schotels en het verder benoodigde van suiker waren gemaakt’, maar hij meende toch, dat de prins een weinig te buitensporig was in zijne weelde; terwijl hij, na allerlei uitweidingen van dien aard, ten slotte ‘voor God, de wereld en alle vrome christenen betuigde, dat hij niet verantwoordelijk was voor het huwelijk, maar wel de keurvorst Augustus en anderen, die dan ook eenmaal daarvan rekenschap zouden moeten geven aan den Heere’.

- (1) MS. in de Archiven te Dresden: - ‘Nun haben E.L. zuerachten, wann der Aptt werffel treggt, das dem convent das spielenn erleubtt’. - De landgraaf was een niet minder groot liefhebber van volkssprekwoorden dan Sancho Panza.
- (2) ‘Wir nit gewondt sein zue fuchsschwentzen oder zue schmeicheln.’ - BÖTTIGER, 104.
- (3) ‘Es ist aber Odiosum, darum wollen wirs dissimals bleiben lassen.’ - Ibid.

Intusschen was de dag voor het huwelijk bepaald op Zondag den 24sten Augustus 1561. Het was St. Bartholomeusdag, een trouwdag aldus, die, zooals men zeggen zou, niet veel geluk kon aanbrengen in de zestiende eeuw. De landgraaf en zijne familie weigerden tegenwoordig te zijn bij het huwelijk, maar een groot en schitterend gezelschap was er op genoodigd. De Koning van Spanje zond een wisselbrief aan de landvoogdes, opdat ze daarvoor een ring mocht koopen van drie duizend kroonen, om dien van zijnentwege aan de bruid ten geschenke te geven. Behalve dit milde bewijs van het ophouden zijner tegenkanting tegen het huwelijk, machtigde hij zijne zuster om gezanten te benoemen uit de eerste edelen, ten einde hem bij die gelegenheid te vertegenwoordigen. De baron Montigny werd dan ook door de hertogin afgevaardigd, met een luisterrijk gevolg van edellieden, hoewel zij weigerde om, zoo als de prins gewenscht had, al de stadhouders der provinciën af te vaardigen. Het huwelijk zou te Leipzig voltrokken worden. Eene korte schets van de huwelijksfeesten, geheel uit onuitgegeven bronnen geput, zal wellicht eenig denkbeeld kunnen geven van de levenswijze en gewoonten der hoogste standen in Duitschland en in de Nederlanden op dit tijdstip⁽¹⁾.

De Koningen van Spanje en Denemarken waren uitgenoodigd, en door bijzondere gezanten vertegenwoordigd. De hertogen van Brunswijk, Lauenburg en Mecklenburg, de keurvorst en de markgraven van Brandenburg, de aartsbisschop van Keulen, de hertog van Cleef, de bisschoppen van Naumburg, Merseburg, Meissen en onderscheiden andere hooge personages namen de uitnoodigingen aan en kwamen meest allen zelf; enkelen slechts lieten zich door gezanten vertegenwoordigen. De stedelijke raden van Erfurt, Leipzig, Maagdeburg en andere steden, waren ook uitgenoodigd. De bruidegom zelf werd vergezeld door zijne broeders Jan, Adolf en Lodewijk, de van Burens, de Leuchtenbergs en onderscheiden andere personen van rang.

Daar het paleis van den keurvorst te Leipzig nog niet geheel voltooid was, werden afzonderlijke verblijven in gereedheid gebracht voor iedere genoodigde hooge familie. Dit had plaats in bijzondere woningen, meestal op de markt. Men zou hier de noodige levensmiddelen ontvangen van de bedienden van den keurvorst, doch moest die zelf laten toebereiden. Daarom waren al de vorsten verzocht geworden om hun eigen koks en hof-

(1) In het koninklijk archief te Dresden bevinden zich vele papieren en stukken, die tot dit huwelijk betrekking hebben. De verzameling, voornamelijk geraadpleegd voor ons verhaal, draagt ten opschrift: 'Acta des Printzen tzu Oranien und Frawlein Annen tzu Saxen Beylager, 1561'. Zij is geheel onuitgegeven.

meesters, en hun eigen tafelgoed en keukengereedschap mede te brengen. Zelfen zouden zij dagelijks op het stadhuis aan de tafel van den keurvorst het middagmaal gebruiken, maar hun gevolg en hunne bedienden moesten in de hun aangewezen woningen daarvoor zorgen. Een schitterende stoet van edellieden en pages, door den keurvorst benoemd om zijne tafel te bedienen, ontving bevel den 22sten te Leipzig te komen; de gasten waren tegen den 23sten genoodigd. Een reeks van voorschriften werd er aan deze jeugdige edelknappen gegeven, opdat zij zich welvoegelijk van hun plicht zouden kwijten. Onder anderen werd hun bijzonder aanbevolen, onder elkander volstrekt niet te drinken, en zich te onthouden van alle wanordelijkheid hoe ook genaamd, zoolang de vorsten en hooge personen aan tafel waren. ‘Het ware hoogst onbetamelijk,’ werd gezegd, ‘indien de doorluchtige gasten, aan tafel zittende, hun eigen woorden niet zouden kunnen verstaan door het geraas van de bedienden⁽¹⁾. Deze voorzorg scheen haren goeden grond te hebben. Ook werd hun ingescherpt, om, wanneer zij door iemand aan de groote tafels gezeten, werden uitgenoodigd te drinken, eerbiediglijk te bedanken en de reden na het middagmaal uit te leggen.

Bijzondere maatregelen werden genomen voor de veiligheid in de stad. Behalve de gewone wacht van Leipzig, werden twee honderd en twintig busschieters, landsknechten en hellebaardiers uit de naburige steden ontboden. Deze werden allen in één soort van uniform gestoken: de eene helft van het lijf zwart, de andere helft geel, overeenkomstig eene teekening, vooraf aan de verschillende overheden uitgedeeld. Voor den dienst te paard moest Leipzig zich vergenoegen met een troep van *twee ruiters*. Deze werden thans gebracht tot tien, en kregen bevel om met hunne lantaarnen al de straten en stegen op en neder te rijden, alle personen aan te houden die zij op straat mochten vinden zonder licht, hen in beleefde termen te vragen, wat zij daar uitvoerden en naar huis te praten, en te gelijker tijd te zorgen voor de rust en veiligheid van de stad⁽²⁾. Vijftig busschieters

- (1) Dasz dieselben in dem Essgemache auf dem Rathhause des Zutrinkens und allen Geschrei während der ordentlichen Mahlzeiten sich enthalten sollten, indem dies nicht allein Unordnung und Mangel in der Aufwartung verursache, *sondern auch es ein schimpflicher Uebelstand sei, wenn die fremden Herrschaften an der Tafel vor dem Geschrei der Umstehenden ihr eignes wort nicht hören könnten*, etc. - MS. in het archief te Dresden, ubi sup.
- (2) Als Reuterwache hatte der Rath zu Leipzig zwei Mann, diese wurden bis auf zehen mann gebracht, um mit ihren Leuchten die eine Gasse auf die andere abzureiten und die sich auf den Gassen ohne Licht treffen lassen *mit glimpflichen Worten zu Rede zu stellen*, dabei auch auf des Feuer gute Acht zu haben’. - MS. Ibid. Deze voorschriften hebben eene merkwaardige overeenstemming met die van Dogberry voor zijne wacht.

werden aangewezen om bij het stadhuis dienst te doen, terwijl eene burgerwacht van zes honderd man over de verschillende wijken werd verdeeld, voornamelijk om tegen brand te waken.

Des Zaturdags, daags vóór het huwelijk, waren al de gasten aangekomen te Leipzig, en de prins van Oranje met zijne vrienden te Merseburg. Op Zondag den 24sten Augustus reed de keurvorst aan het hoofd van zijne gasten en gevolg, allen in schitterenden dos de stad uit, om den bruidegom te verwelkomen. De stoet was in het geheel vier duizend man sterk. Willem van Oranje kwam, vergezeld van duizend ruiters. De gansche ruitersstoet trok nu gezamenlijk de stad binnen en begeleidde den prins naar het stadhuis. Hier steeg hij af, en werd ontvangen aan den trap door prinses Anna, vergezeld van hare edelvrouwen. Zij begaf zich onmiddellijk daarna naar hare eigene vertrekken.

Tusschen 4 en 5 ure des namiddags, verschenen nu voor den notaris Wolf Seidel, in een hoekkamer op de bovenverdieping van het stadhuis, de keurvorst en zijne gemalin, met de bruid en den bruidegom, vergezeld door ééne der edelvrouwen Sophia von Miltitz, en door de raadsheeren Hans von Ponika en Ulrich Mordeisen van Woltersdorff aan de eene zijde, en door graaf Jan van Nassau en Hendrik von Wiltperg aan de andere zijde, als getuigen. Een van de raadsheeren richtte toen van wege den keurvorst het woord tot den bruidegom. Hij zeide, dat Zijne Hoogheid zich ongetwijfeld zou herinneren den inhoud van eene memorie of nota, hem op den 14den April van dat jaar door den keurvorst toegezonden, volgens welke de prins zich zou verbinden, om noch door bedreigingen noch door overreding zijne toekomstige echtgenoot te beletten bij de augsburgsche geloofsbelijdenis te blijven volharden; om haar te vergunnen naar zoodanige plaatsen te gaan, waar zij de augsburgsche sakramenten kon gebruiken, en haar die, in geval van volstrekke noodzakelijkheid, in hare eigene vertrekken te laten gebruiken, en om de kinderen, die uit het huwelijk mochten geboren worden, in de augsburgsche leer te laten onderwijzen. Daar intusschen, vervolgde de raadsheer, Zijne Hoogheid de prins van Oranje, om verschillende redenen, had geweigerd zulk eene verklaring op schrift te geven; daar men uit dien hoofde overeengekomen was, dat de prins, vóór de huwelijksplechtigheid, in tegenwoordigheid van de bruid en verdere getuigen, eene mondelinge belofte zou afleggen omtrent dit punt, en daar de partijen thans op het punt stonden van door het huwelijk ver-

bonden te worden, twijfelde de keurvorst er niet aan, of de prins zou geen bezwaar maken in tegenwoordigheid van de getuigen zijne toestemming te geven om de bedingen, in de memorie of nota vervat, na te komen. De nota werd voorgelezen. Daarop antwoordde de prins: 'Genadige keurvorst! Ik herinner mij zeer wel het schrijven, dat gij mij op den 14den April hebt toegezonden. Al de punten, door den doctor daar even opgegeven, waren er in vervat. Ik verklaar thans aan Uwe Hoogheid, dat ik alles zal nakomen, gelijk een prins betaamt, en mij daarnaar zal gedragen.' Hierop gaf hij den keurvorst de hand.

Welke was nu de waarde en beteekenis dezer belofte van de zijde van den prins? Bijna nul. Hij zou voldoen aan de eischen van den keurvorst, juist zoo als hij tot nu toe gezegd had, dat hij er aan voldoen zou. In verband beschouwd met de bezwaren, voortdurend door hem gemaakt om eenige schriftelijke verklaring omtrent dit onderwerp te teekenen en te bezegelen, - met zijne bepaalde weigering aan den landgraaf (door tusschenkomst van Knuttel) om aan de prinses het hebben van een evangelieprediker of het gebruik van de sacramenten in de Nederlanden te vergunnen, - met het hevige, stellige en openlijke protest van den landgraaf tegen het huwelijk, - met de verklaringen door den prins aan den keurvorst te Dresden afgelegd, die in alle opzichten bevredigend waren, behalve op het stuk van den godsdienst, - kon deze mondelinge belofte kwalijk eene andere beteekenis hebben, dan dat de prins ten aanzien van het stuk van den godsdienst al datgene zou doen, wat hij altijd beloofd had, niet meer en niet minder. En zoo gebeurde het dan ook. Van de zijde van den keurvorst werd later niet voorgewend, dat eenige andere schikking was bedoeld. De prinses leefde als eene katholieke van het oogenblik van haar huwelijk af, geheel in den zin zoo als Oranje aan de hertogin Margaretha had verklaard, en zoo als de keurvorst wist dat het geval zou zijn. Het eerste kind en al de volgende, uit het huwelijk geboren, werden gedoopt door katholieke priesters, met macht van katholieke plechtigheden, en dit met volkomen toestemming van den keurvorst, die gezanten zond en bij eene merkwaardige gelegenheid zelf als doopheffer optrad.

Wie dan van al die onschuldige lammeren, Filips van Spanje, den keurvorst van Saksen, of kardinaal Granvelle, was door 's prinsen woorden of handelingen misleid? Geen van allen. Veilig mag worden beweerd, dat de prins, in een tijdstip van overgang geplaatst, zoowel wat zijne eeuw als wat zijn eigen leven betreft, omgeven door de listigste en geslepenste personen, die in de geschiedenis bekend zijn, en als in een net van zeer ingewikkelde en moeilijke omstandigheden verstrikt, zich daaruit

wist te redden op eene wijs, even eervol als voorzichtig. Men kan de notarieele akte moeilijk anders beschouwen dan als eene memorie, veeleer door Augustus dan door Willem noodig geacht, opdat hij, ter zijner eigene rechtvaardiging een bewijs mocht hebben van zijne herhaalde, maar vergeefsche pogingen om van den prins eene regelmatige onderteekende, bezegelde en eigenhandige verklaring te verkrijgen ten aanzien van de punten in de bekende nota vervat.

Na afloop van deze formaliteiten, trad het bruidspaar, voorafgegaan door de hofmuzikanten, en gevolgd door de hofmaarschalken, raadsheeren, groot-officieren van staat en de keurvorstelijke familie, de groote zaal van het stadhuis binnen. De huwelijksplechtigheid werd alstoen voltrokken door ‘den superintendent doctor Pfeffinger’. Onmiddellijk daarna, en in de zelfde zaal, werden de bruid en bruidegom openlijk geplaatst op een prachtig, verguld ledikant, waarvan de gordijnen met goud geborduurd waren, en werwaarts de prinses werd geleid door den keurvorst en de keurvorstin. Hierop werden aan hen en aan het overige gezelschap confituren en gekruide dranken rondgediend. Na deze plechtigheid werden zij naar hunne afzonderlijke kamers geleid, om zich te kleeden voor het middagmaal. Vóór dat zij de zaal evenwel verlieten, sprak de markgraaf Hans van Brandenburg, uit naam van den keurvorst van Saksen, den prins plechtig aan, om hem te vermanen, zijne bruid trouw en hartelijk lief te hebben en ‘haar niet af te brengen van de erkende waarheid van het heilige evangelie en van het rechte gebruik der sakramenten’⁽¹⁾.

Terstond daarna werden vijf ronde tafels - elk voor tien gasten - altoos in de zelfde zaal gedekt. Nadat de eerste vijf-en-twintig gerechten op de hoofdtafel geplaatst waren, werden de bruid en bruidegom, de keurvorst en de keurvorstin, de spaansche en deensche gezanten, en anderen derwaarts geleid en nam het gastmaal een aanvang. Gedurende den maaltijd lieten de zangers van den keurvorst zich hooren, en speelden de muzikanten ‘hunne vroolijkste en fraaiste stukken’. De adellijke vassalen boden het water, de servetten en den wijn aan, en alles geschiedde op eene zeer welvoegelijke en gepaste wijze. Zoodra het middagmaal was afgelopen, werden de tafels weggenomen en begon het bal. Er werden vooraf vastgestelde dansen uitgevoerd, en vervolgens op nieuw ‘confituren en ge-

(1) ‘- sie bei der erkannten Wahrheit des heiligen Evangelii und dem rechten Brauch und Genuss der hochwürdigen Sacramente unverhinderlich bleiben lassen wolle’. - MS. in het archief te Dresden.

kruiden dranken' rondgediend en ten slotte werd het bruidspaar naar hun kamer geleid.

Het huwelijk was dus, naar luthersch gebruik van dien tijd, voltrokken niet in eene kerk, maar in een bijzonder huis; want de zaal van het stadhuis vertegenwoordigde bij deze gelegenheid de vertrekken van den keurvorst. Den volgenden morgen evenwel om zeven uur vormde zich een stoet, om het jonggehuwde echtpaar naar de Nicolaïkerk te geleiden, waar het nog eene toespraak aanhooren en eene inzegening ontvangen zou⁽¹⁾. Twee afzonderlijke troepen van edellieden, vergezeld door een groot aantal 'pijpers, tamboers en trompetters', strekten tot geleide van de bruid en den bruidegom, terwijl 'twaalf graven, ieder met eene sjerp, waarop de kleuren van prinses Anna geborduurd waren en met gouden kransen om het hoofd en brandende fakkels in de hand', voor haar uit gingen naar het koor. Daar waren voor de aanzienlijksten uit het gezelschap zitplaatsen gereed gemaakt. De kerk was prachtig behangen, en, toen de stoet binnenkwam, voerde het koor met vol orkest verschillende schoone kerkgezangen uit. Na eene lange rede van Dr. Pfeffinger en na den zegen ontvangen te hebben voor het altaar, keerden de prins en prinses met hun gevolg naar het stadhuis terug.

Na het middagmaal, werd op dien dag en de drie volgende dagen een tornooi gehouden. Het strijdperk was ingericht op het marktplein, aan den kant van het stadhuis; de keurvorstin en de andere adellijke vrouwen plaatsten zich op het balkon en aan de vensters om 'de eerezucht te prikkelen en de prijzen toe te wijzen'. De voorname held van deze spelen was, volgens den schrijver van het handschrift, de keurvorst van Saksen. Hij 'betoonde zich zulk een uitstekend ridder', dat zijn wijdberoemde naamgenoot en eenmaal zijn opvolger, Augustus de Sterke, hem nauwelijks in ridderlijke bedrevenheid kon hebben overtroffen. Op den eersten dag stond hij tegen over George von Wiedebach, en lichtte hem met zulk een krachtigen stoot uit den zadel, dat de schouder van den verslagen ruiter uit het lid geraakte. Den volgenden dag brak hij een lans met Michael von Denstedt en bleef hij wederom overwinnaar; hij raakte zijn tegenstander midden in het schild en 'beurde hem zoo netjes

(1) BÖTTIGER heeft, in zijn leerrijk en goed geschreven werk, te dezen aanzien een misslag begaan door te zeggen, dat het huwelijk (Trauung) plaats had in de Nicolaïkerk, op den 25sten Augustus. Zoo als wij gezien hebben werd het huwelijk daags te voren voltrokken in de zaal van het stadhuis. Het bruidspaar ging den Maandag daaraanvolgende naar de kerk, om ingezegend te worden. Die dag werd genoemd de 'hochzeitliche Ehrentag', de dag ter eere van het huwelijk. - MS. in het archief te Dresden.

achterover van zijn paard af, dat de ridder met zijn hoofd in het zand te recht kwam'⁽¹⁾.

Des Woensdags werd een zoogenaamd pallia tornooi⁽²⁾ gehouden. De prins van Oranje reed het strijdperk binnen, aan het hoofd van zes benden, te zamen bestaande uit negen-en-twintig ruiters; de markgraaf George van Brandenburg met zeven benden, te zamen vier-en-dertig man sterk, en de keurvorst Augustus, met *ééne bende* van *vier man*. Het lot werd geworpen om de 'eerepoort' en viel te beurt aan den markgraaf, die alzoo met zijne bende de verdediging aanvaardde. Twintig kampgevechten hadden daarop plaats tusschen deze strijders en den prins van Oranje met de zijnen. De Brandenburgers braken zeven lansen, de partij van den prins slechts zes, zoodat Oranje verplicht was het strijdperk te verlaten. Daarop toog de steeds zegevierende Augustus ten strijde en deed twintig aanvallen op de verdedigers, waarbij hij veertien lansen brak tegen de Brandenburgers tien. De markgraaf, aldus overwonnen, gaf de 'eerepoort' aan den keurvorst over, die haar gedurende de rest van den dag tegen alle aanvallers verdedigde. Het laat zich denken, al wordt het niet vermeld, dat de bende van den keurvorst eenige versterking had bekomen; anders toch zouden deze bestendige overwinningen moeilijk te verklaren zijn, ten ware men meer dan menschelijke kracht en moed aan Augustus en zijne vier medestrijders zou toeschrijven. Zijne partij brak honderd zes en vijftig lansen, waarvan de keurvorst zelf er acht en dertig en een halve voor zijne rekening nam. Hij ontving den eersten prijs, doch weigerde de verdere belooningen, die hem werden toegekend. De prijs voor den krachtigsten stoot werd behaald door Wolf von Schönberg, 'die Kurt von Arnim zoo heftig uit den zadel wierp, dat hij tegen den slagboom aanviel'.

Des Donderdags had het ringsteken plaats. De ridders, die aan dit spel deelnamen, droegen verschillende vreemde kleedijen over hunne wapenrusting. Sommigen waren verkleed als huzaren, anderen als mijnwerkers, wederom anderen als lansknechten; nog anderen als Tartaren, pelgrims, hofnarren, vogelaars, jagers, monniken, landlieden of nederlandsche kurassiers. Elke partij was vergezeld door een troep muzikanten, op gelijke wijze gekleed. Graaf Gunther von Schwartzburg verscheen ook nog in de renbaan, gevolgd door 'vijf vervaarlijke reuzen, van

(1) 'Und ihn so geschwind ledig hintern Schwantz herabegerannt das er eher mit dem kopfe als mit dem Fuessen zur Erde gekommen ist'. - MS. in het archief te Dresden, ubi sup.

(2) 'Pallia Rennen'. - MS. ubi sup.

een zonderling voorkomen en zeer lustig om aan te zien, die allerlei soort van kluchtige kunsten te paard verrichtten’.

Den volgenden dag was er een tornooi te voet, en des avonds had men mommerijen of gemaskerde optochten. Den volgenden avond werden die herhaald, en zij verschaften veel genoeg. De kleedingen waren prachtig ‘met goud en paarlen geborduurd’, de dansen zeer vroolijk en kunstig, en de muzikanten, die een deel uitmaakten van het gezelschap, gaven blijken van zeldzaam talent. Deze ‘mommerijen’ waren door Willem van Oranje uit de Nederlanden medegebracht, op uitdrukkelijk verlangen van den keurvorst, vermits men zich op die zaken veel beter in de Nederlanden dan in Duitschland verstond.

Ziedaar eene korte schets van de feesten, waarmede dit noodlottige Bartholomeushuwelijk werd gevierd. Terwijl Willem van Oranje aldus in Duitschland werd bezig gehouden, maakte Granvelle zich het oogenblik ten nutte om, als aartsbisschop, zijn intocht te houden binnen de stad Mechelen, daar het hem toescheen dat dit het best kon geschieden, terwijl de prins afwezig was. De kardinaal vond niemand in de stad om hem te verwelkomen. Geen enkele van de aanzienlijke edelen was er tegenwoordig. Het volk zag den optocht met stillen wrok aan. Geen ‘God zegen' u’ klonk hem te gemoet. Hij schreef aan den Koning, dat hij zoo spoedig mogelijk de zaak der bisdommen ten einde zou brengen, en uitte daarbij de belachelijke meening, dat de tegenkanting eenig en alleen van de zijde der edelen kwam, en dat, ‘bijaldien de heeren er niet zooveel over spraken, niemand uit het volk er een woord over zou reppen’⁽¹⁾.

De remonstrantie van de drie Staten van Brabant tegen het plan was zonder invloed op Filips gebleven. Hij had in een beslissenden toon geantwoord, en hun verzekerd, dat hij niet voornemens was terug te treden, en dat de provincie Brabant hem dank schuldig was, daar hij hun bisschoppen in plaats van abten had gegeven om voor hun eeuwig heil te zorgen, en hunne geestelijke gestichten tot bisdommen had verheven. De abdijen stelden zich te weer zooveel zij konden, doch waren eerlang blijde eene dading te kunnen treffen met de bisschoppen, volgens welke deze een gedeelte der inkomsten van de abdijen verkregen, terwijl het overige zou verblijven aan de instellingen zelve, die tevens het recht behielden hare eigen hoofden te kiezen, onder goedkeuring nochtans van den bisschop, in wiens gebied elke abdij gelegen was. Dus werd de zaak der

(1) Papiers d'Etat, VI. 332.

bisdommen in Brabant geregeld. In andere bisdommen werden de nieuwe kerkvoogden oneerbiedig bejegend, toen zij hun intocht deden in hunne steden, terwijl zij eindelooze tegenkating en moeilijkheden ondervonden bij het in ontvang nemen van de hun toegewezen inkomsten⁽¹⁾.

(1) Zie Aanteekening 34 hierachter.

Derde hoofdstuk

De inquisitie

De inquisitie de groote oorzaak van den opstand. - De drie verschillende soorten dezer instelling. - Beschrijving van de spaansche inquisitie. - De bisschoppelijke inquisitie in de Nederlanden. - De pauselijke inquisitie in deze gewesten ingevoerd door Karel de Vijfde. - Voorschriften door hem aan de inquisiteurs gegeven, door Filips hernieuwd. - De inquisiteur Titelman. - Voorbeelden van de wijs waarop hij te werk ging. - Vergelijking tusschen de spaansche en de nederlandsche inquisitie. - Gedrag van Granvelle. - Faveau en Mallart te Valencijn veroordeeld. - 'Journée des mauboulés'. - Streng maatregelen te Valencijn genomen. - De rederijkers vallen Granvelle aan. - Beschuldigingen door Granvelle tegen Egmond en Simon Renard ingebracht. - Vreesachtigheid van Viglius. - Algemeene haat tegen den kardinaal. - Brederode's en Lumey's potsenmakerijen. - Granvelle's moed. - Filips heft schatting van de Nederlanden tot het onderdrukken van de Hugenoten in Frankrijk. - Vergadering van de ridders van het Gulden Vlies. - Bijeenkomst ten huize van Oranje. - Bede aan de Staten. - Montigny benoemd tot afgezant naar Spanje. - Openlijke en besliste tegenkanting tegen Granvelle. - Geheime vertoogen van den kardinaal aan Filips omtrent Egmond en andere heeren. - Gedraglijn door den Koning te volgen. - Montigny's vertoogen in Spanje. - Onbevredigende uitslag van zijne zending.

De groote oorzaak van den opstand, die binnen weinige jaren in de Nederlanden zou uitbarsten, was de inquisitie. Het is schier kinderachtig nog verder te willen zoeken, als zulk eene oorzaak voor de hand ligt. Gedurende den oorlog was de godsdienstvervolging, om de reeds vermelde redenen, tijdelijk gestaakt geworden. Filips was thans naar Spanje teruggekeerd, na met groote nauwkeurigheid een plan te hebben beraamd tot uitroeijing van dat godsdienstig geloof, reeds door een zeer groot gedeelte van zijne nederlandsche onderdanen omhelsd. Uit de verte ver-

hief zich boven de provinciën het voorspook van een naderend onheil, vreeselijker dan hetgeen haar ooit overkomen was. Gelijk in Sicilië's vruchtbare beemden, zoodra de zon aan de kimmen rijst, de reusachtige Etna zijne scherp geteekende zwarte schaduw werpt, als de spookgestalte van den steeds dreigenden vijand, die vuur en verderf in zijn binnenste voedt - zoo ook breidde zich in den aanvang van Filips' regeering over deze schoone en gelukkige gewesten de schaduw uit van de inquisitie, het gedrochtelijk monster, dat vuur en verwoesting dreigde te verspreiden, ontzettender dan ooit natuurkrachten dit vermochten.

Er is wel wat te veel getwist over de verschillende soorten van inquisitie. De onderscheiding tusschen de pauselijke, de bisschoppelijke en de spaansche inquisitie kon, in de zestiende eeuw, de onbevooroordeelden niet overtuigen van de verdiensten der instelling, onder welken vorm dan ook. Hoe zij omschreven of genoemd werd, het bleef een middel om de gedachten uit te vorschen, en hen te verbranden, bij wie de uitslag van het onderzoek niet gunstig was.

De eigenlijk gezegde spaansche inquisitie, dat is de nieuwere of latere instelling van paus Alexander de Zesde en Ferdinand de Katholieke, was ongetwijfeld een volkomener werktuig om ellende onder de menschen te verspreiden en de menschelijke verbeelding met schrik te vervullen, dan eenige andere minder vernuftig ingerichte inquisitie, hetzij dan pauselijke of bisschoppelijke. Zij was oorspronkelijk uitgevonden tegen de Joden en de Mooren, door het christendom van dien tijd niet als menschelijke wezens beschouwd, maar die niet gebannen konden worden uit vrees van sommige streken te ontvolken. Zij werd weldra echter van onchristenen uitgebreid tot ketters. De dominikaner monnik Torquemada was de eerste Moloch, die op dit voetstuk van bloed en vuur werd verheven, en van dien dag af was het 'heilig officie' bijna uitsluitend in de handen van die monnikenvereeniging. Gedurende de achttien jaren van Torquemada's beheer werden tien duizend twee honderd en twintig personen levend verbrand, en zeven en negentig duizend drie honderd een en twintig eerloos verklaard met verlies van al hunne goederen, of tot eeuwigdurende gevangenisstraf veroordeeld; zoodat het geheele aantal familiën, die deze monnik alleen liet verdelgen, een cijfer bedroeg van honderd en veertienduizend vier honderd en een. Na verloop van tijd werd het rechtsgebied van de inquisitie uitgebreid. Het heilig officie leerde de wilden van Indië en Amerika sidderen voor den naam van Christendom. De vrees voor hare invoering bracht de ketters in Italië, Frankrijk en Duitschland door vertwijfeling tot rechtzinnigheid. De inquisitie was een gerechtshof, dat, aan geene wereldlijke macht ondergeschikt, zich geplaatst zag boven alle andere

rechtbanken. Het was eene vierschaar van monniken zonder hooger beroep, die hare vertrouwden had in elk huisgezin, de geheimen van elke familie navorschte en hare afschuwelijke vonnissen uitsprak en uitvoerde zonder eenige verantwoordelijkheid. Zij veroordeelde geen daden, maar gedachten. Zij trachtte af te dalen in het geweten van ieder bijzonder persoon, en de misdaden te straffen, die zij voorgaf te ontdekken. Hare vormen van rechtspleging waren tot eene vreeselijke eenvoudigheid teruggebracht. Zij nam op vermoeden gevangen, pijnigde tot aan de bekentenis, en strafte dan met den vlammendood. De verklaringen van twee getuigen, zelfs omtrent verschillende feiten, waren voldoende om het slachtoffer in een afzichtelijken kerker te doen opsluiten. Daar werd hij schaarsch van voedsel voorzien, terwijl hij niet mocht spreken noch zelfs zingen - eene bezigheid trouwens, waarmede het nauwelijks denkbaar was, dat hij den tijd zou trachten te korten - en verder aan zich zelven overgelaten, tot dat honger en ellende zijne krachten zouden hebben gebroken. Wanneer men meende, dat het geschikte oogenblik dáár was, werd hij ondervraagd. Wilde hij schuld bekennen en zijne ketterij afzweren, dan mocht hij, hetzij werkelijk onschuldig of niet, het heilige boetehemd (*sanbenito*) aantrekken, en kwam met de verbeurdverklaring van al zijne goederen vrij. Bleef hij echter bij de erkenning zijner onschuld volharden, dan waren twee getuigen in staat hem op den brandstapel te helpen, één enkele getuige bracht hem op de pijnbank. Hij ontving mededeeling van het getuigenis, tegen hem afgelegd, maar werd nooit tegenover den getuige gehoord. De beschuldiger was misschien zijn zoon, zijn vader of zijn vrouw; want iedereen was op straffe des doods verplicht de inquisiteurs kennis te geven van elk verdacht woord, dat zijn naasten verwanten mocht ontglippen. Wanneer op deze wijze de aanklacht volgehouden was, werd de gevangene op de pijnbank gelegd. De pijnbank was het gerechtshof; de eenige verdediger, die den beschuldigde overbleef, was zijn moeder; - want de zoogenaamde raadsman, die den gevangene niet mocht spreken, en noch stukken in handen kreeg, noch de macht had om getuigen bij te brengen, was een bloote vertooning, die de onwettigheid van den handel door het nabootsen van wettelijke vormen nog slechts te meer deed uitkomen.

De pijniging geschiedde te middernacht in een donkeren kerker, flauw door toortsen verlicht. Het slachtoffer - het mocht een man, een vrouw of een jong meisje zijn - werd naakt uitgetkleed, en op een houten bank uitgestrekt. Water, gewichten, vuur, windas en schroeven, al de werktuigen, waardoor de spieren konden worden uitgerekt zonder te breken, de beenderen gekneusd zonder ze te verbrijzelen, het lichaam op de uit-

gezochtste wijze gemarteld zonder het te dooden, werden nu in werking gesteld. De beul, van het hoofd tot de voeten in het zwart gekleed, met de oogen, glinsterend door de gaten van de houten kap, die zijn gelaat bedekte, op zijn slachtoffer gericht, wendde achtereenvolgens al de soorten van pijniging aan, door het duivelachtige vernuft der monniken uitgevonden. De verbeelding tracht te vergeefs deze schrikkelijke werkelijkheid op zijde te streven. Zij, die hunne nieuwsgierigheid naar de bijzonderheden van het stelsel wenschen te bevredigen, kunnen zich tegenwoordig gemakkelijk voldoening verschaffen. Het licht, in zoo ruime mate over het onderwerp verspreid, is meer dan voldoende om het afgrijzen en den opstand der Nederlanders te rechtvaardigen.

De tijd van den duur der pijniging, die dag aan dag kon herhaald worden, was onbepaald. Zij kon slechts eindigen met de bekentenis, zoodat het schavot de eenige toevlucht bleef na de pijnbank. Sommigen hebben de pijniging en den kerker vijftien jaren doorgestaan, en zijn eindelijk aan den schandpaal verbrand.

Na de bekentenis volgde de voltrekking der straf; doch men placht het getal veroordeelden te laten aangroeien, ten einde eene menigte slachtoffers te hebben ter viering van een grooten hoogtijd. Het *auto da fé* was een plechtig feest. De Koning, de hooge staatsambtenaren, de eerwaarde geestelijkheid en de volksmenigte beschouwden het als een stichtelijk en aangenaam vermaak. Op den morgen van den bepaalden dag, werd het slachtoffer uit den kerker gehaald. Men trok hem een geel kleed aan zonder mouwen, in den vorm van een wapenrok, geborduurd met zwarte duivels. Als hoofddeksel kreeg hij een groote spits toeloopende papieren myter, waarop een menschelijk wezen was voorgesteld in het midden der vlammen en omringd van booze geesten. De tong werd hem op pijnlijke wijs vastgeschroefd, zoodat hij den mond open noch dicht kon doen. Alzoo uitgedoscht en op het oogenblik dat hij de cel zou verlaten, werden hem fijne gerechten voorgezet, en noodigde men hem, met spottende beleefdheid uit, zich het ontbijt goed te laten smaken. Daarop werd hij naar de openbare marktplaats geleid. De optocht was statig. Voorop gingen de kleine schoolkinderen, dan volgden onmiddellijk de gevangenen, allen in één groep, ieder gekleed op de vreeselijke, doch belachelijke wijze, die wij aangaven. Daarop kwamen de overheidspersonen en de edelen, de prelaten en andere hooge dienaren der kerk. De inquisiteurs en hunne officieren volgden te paard, met de bloedroode vlag van het 'heilig officie', aan weerszijden versierd met de afbeeldingen van Alexander en Ferdinand, het broederpaar, dat de instelling gesticht had. Achter den stoet sloot zich het volk aan. Als allen bij het schavot waren gekomen en zich in orde geschaard hadden, werd

tot de verzamelde menigte een preek gehouden, vol loftuitingen op de inquisitie en godslasterlijke beschuldigingen tegen de veroordeelde gevangenen. Vervolgens werden de vonnissen aan ieder slachtoffer afzonderlijk voorgelezen. Daarop hieven de priesters den een-en-vijftigsten psalm aan, terwijl de gansche menigte in het *miserere* samenstemde. Wanneer zich een priester onder de schuldigen bevond, werd hem thans het ordekleed uitgetrokken, dat hij tot nu toe gedragen had, en zijne handen, lippen en geschoren kruin werden met een stuk glas afgeschraapt, om de olie waarmede hij gewijd was geworden, weg te nemen. Diegene onder de gevangenen, die zich weder met de kerk verzoend hadden of voor wie de dag der terechtstelling nog niet gekomen was, werden nu gescheiden van de overigen, die een schavot moesten beklimmen, waarop de beul gereed stond om hen naar den brandstapel te brengen. De inquisiteurs gaven hen in zijne handen over met het dwaze verzoek, dat hij hen met zachtheid zou behandelen, zonder bloed te storten of te kwetsen. Zij, die bij hunne meening bleven volharden, werden aan den staak verbrand; terwijl wie nog in het uiterste hun geloof afzwoeren, verworgd werden eer men hen in de vlammen wierp. Ziedaar de eigenlijk gezegde *spaansche* inquisitie. Zij was volgens Cabrera, den levensbeschrijver van Filips de Tweede, een ‘hemelsch geneesmiddel, een schutsengel van het paradijs, een leeuwenkuil, waarin aan Daniel en andere rechtvaardigen geen leed geschieden kon, maar waarin goddelooze zondaren verscheurd werden’. Zij was eene rechtbank boven alle menschelijke wetten geplaatst en waarvan geen hooger beroep was. Geen rang of stand was veilig voor hare rechtspraak: het koninklijk paleis was haar evenmin heilig, als de hut van den daglooner. Zelfs de dood vermocht niet haar te vermurwen. Het Heilig Officie wist den prins in zijn paleis even goed te vinden als den bedelaar in zijn stulp. De lichamen van gestorven kettters werden verminkt en verbrand. De inquisiteurs aasden op lijken en plunderden de graven. Een feest van het Heilig Officie had, zoo als wij zagen, Filips in zijn geboorteland verwelkomd. De mare van die verschrikkelijke *autos da fé*, waarin zoovele bekende slachtoffers vóór de oogen van hun Koning aan de vlammen waren prijs gegeven, bereikte de Nederlanden schier te gelijk met de pauselijke bullen, waarbij de nieuwe bisdommen in de gewesten werden ingesteld. Het liet zich niet aanzien dat deze maatregel in de volksgunst rijzen zou door hetgeen men omtrent de koninklijke vermaken vernam⁽¹⁾.

(1) BOR, III. 113-119, die gebruik maakte van de werken zijner tijdgenooten, Gonsalvo Montano en Georgio Nigrino.

De spaansche inquisitie had nooit op een anderen bodem gebloeid dan op dien van het schiereiland. Misschien waren de Koning en Granvelle te goeder trouw in hunne betuigingen, dat zij geen plan hadden haar in de Nederlanden in te voeren, ofschoon aan de betuigingen van zulke personen slechts weinig waarde kan worden gehecht. Waarheid was, dat de inquisitie reeds in de Nederlanden bestond. Het groote doel van de regeering was om die instelling te bevestigen en uit te breiden. De bisschoppelijke inquisitie was, gelijk wij reeds gezien hebben, omvangrijker geworden door de aanzienlijke vermeerdering van het aantal bisschoppen, die ieder hoofdinquisiteur zou zijn in zijn eigen kerspel, met twee onderinquisiteurs bij zich. Deze inrichting, met de reeds vermelde plakkatens, zou voldoende kunnen schijnen tot onderdrukking van de ketterij: maar men was nog verder gegaan: er bestond een geregelde pauselijke inquisitie in de Nederlanden. Deze instelling was, even als de plakkatens, een geschenk geweest van Karel de Vijfde. Een woord tot inleiding is hier wederom noodig - en men denke niet, dat er te veel plaats aan dit treurige onderwerp wordt ingeruimd; men kan zich toch geen goed begrip vormen van den aard van den nederlandschen opstand, zonder een volledige kennis van deze groote oorzaak: de godsdienstvervolging, waaronder het volk een halve eeuw lang geleefd en gezocht had, en waardoor, ware niet eindelijk de opstand uitgebroken, de bevolking òf verdelgd òf geheel verdoofd zou geworden zijn. De weinige jaren, die ons in dit en in het volgende hoofdstuk zullen bezig houden, vertoonen ons het land in een dagelijks toenemende gisting, door de werking van oorzaken, die wel lang te voren reeds bestonden, maar die nieuwe kracht verkregen, naar gelang de staatkunde der tegenwoordige regeering zich ontwikkelde.

Vóór de troonsbestijging van Karel de Vijfde bestond er, eigenlijk gezegd, geen inquisitie in de Nederlanden. Enkele voorbeelden van het tegendeel, aangevoerd door de rechtsgeleerden, die Margaretha van Parma raadpleegde, bewezen eer dat de instelling niet, dan dat zij wel bestaan had⁽¹⁾. Onder de regee-

- (1) Histoire des causes de la desunion, revoltes et alterations des Pays-Bas depuis l'abdication de Charles Quint en 1555 jusqu'à la mort du prince de Parma en 1592. Par Messire Renom de France, Chevalier, Seigneur de Noyelles, président d'Artois. M.S. Bibl. de Bourgogne, I. chap. 5 en 7. Dit belangrijk historisch werk van een edelman uit de waalsche gewesten en een tijdgenoot van de gebeurtenissen, die hij beschrijft, is nooit uitgegeven. Sinds lang beloofde de geleerde Dumortier, lid van de *Commission Royale d'Histoire*, eene uitgave, waarbij alles zal worden aangewend, wat kennis en ervaring vermogen. Het werk is groot, het handschrift beslaat vijf deelen folio. Het werd voornamelijk geput uit de papieren van den raadsheer d'Assonleville. De bijkans volledige openbaring van geheime slaatsstukken in de onschatbare uitgave van de briefwisseling van Simancas, door GACHARD, heeft intusschen aan het werk van Noyelles een groot deel zijner waarde ontnomen. Ten aanzien van den staatkundigen en algemeenen toestand van het land kan de schrijver niet vergeleken worden met BOR in geleerdheid, onvermoeide vlijt of volledigheid. Hij is een ijverig katholiek, doch zijn stijl bezit zelfs niet in de verte het levendige beschrijvende, dramatische talent van PONTUS PAYEN, een ander katholiek geschiedschrijver uit dit tijdvak, wiens werk wel verdient in het licht te worden gegeven.

ring van Filips de Goede vonniste de vicaris van den inquisiteur-generaal eenige ketters, die te Rijssel verbrand werden (1448). In 1459 veroordeelde Pierre Broussart, een Jakobijner monnik, vele Waldenzen en eenige van de voornaamste ingezetenen van Artois, beschuldigd van tooverij en ketterij. Hij deed dit echter als inquisiteur voor den bisschop van Atrecht, zoodat het eene daad van bisschoppelijke, niet van pauselijke inquisitie was. Wanneer er inquisiteurs in de gewesten noodig waren, moest men hen uit Frankrijk of Duitschland laten komen. Toen de vervolging het hebben van inquisiteurs in het land zelf wenschelijk maakte, wendde Karel de Vijfde zich, in 1522, tot zijn ouden leermeester, dien hij op den pauselijken stoel had geplaatst.

Karel had echter reeds een jaar te voren François van der Hulst tot inquisiteur-generaal voor de Nederlanden benoemd⁽¹⁾. Deze man, dien Erasmus ‘een zonderlingen vijand van wetenschap’ noemde, had tot medehelper (Coadjutor) Nicolaas van Egmond, een karmeliter monnik, die door den zelfden schrijver werd gekarakteriseerd als ‘een krankzinnige gewapend met een zwaard’. De inquisiteur-generaal bekwam volmacht om, zonder inachtneming van de gewone wettelijke vormen, ketters te dagvaarden, aan te houden, gevangen te zetten, te pijnigen, en zijne vonnissen zonder hooger beroep te doen ten uitvoer leggen. Hij moest echter, alvorens te beslissen, het gevoelen inwinnen van Mr. Joost Lauwerensz., voorzitter van den grooten raad van Mechelen, een ruw, wreed en onkundig man, ‘die de geleerdheid’, zeide Erasmus, ‘meer haatte dan den dood’, en van wien men met zekerheid mocht verwachten, dat hij de strengste vonnissen zou handhaven, die van den inquisiteur mochten uitgaan. Paus Adriaan benoemde van der Hulst tot algemeenen inquisiteur voor al de Nederlanden⁽²⁾. Tegelijkertijd werd uitdrukkelijk bepaald, dat zijne functiën niets te kort zouden doen aan die, welke de bisschoppen als inquisiteurs in hunne eigene bisdommen uitoefenden. Aldus werd de pauselijke inquisitie in

(1) De benoeming was van den 23sten April 1522. GACHARD, Corresp. de Philippe II, Introduction.

(2) Bij brief van Junij 1523. GACHARD. Introd. Phil. II.

de provinciën gevestigd. Van der Hulst, een man die gansch niet ter goeder faam stond, zou de instelling niet minder hatelijk maken, dan zij uit haren aard was. Vóór hij evenwel zijn ambt nog twee jaren had bekleed, werd hij door den Keizer daarvan ontzet wegens valsheid in openbaar geschrift. In 1525 werden Buedens, Houseau en Coppin door Clemens de Zevende tot inquisiteurs benoemd in de plaats van van der Hulst. Twaalf jaren later, na den dood van Coppin, volgde de benoeming van Ruard Tapper en Michael Drutius door Paulus de Derde, terwijl de beide anderen hunne betrekking behielden. De macht der pauselijke inquisiteurs was langzamerhand uitgebreid, en omstreeks 1545 waren zij niet alleen geheel onafhankelijk van de bisschoppelijke inquisitie, maar hadden zij hunne rechtspraak uitgestrekt over bisschoppen en aartsbisschoppen, die zij bevoegd waren te vatten en in de gevangenis, te werpen. Zij hadden ook het recht bekomen en niet ongebruikt gelaten om op eigen gezag gelastigden of onderinquisiteurs te benoemen. Een groot gedeelte van het werk werd inderdaad door deze ondergeschikten verricht, van wie de meest bekende waren Barbier, de Monte, Titelman, Fabry, van de Velden of Sonnius, en Stryen. In 1545, en later in 1550, werd een samenstel van strenge voorschriften door den Keizer uitgevaardigd om tot richtsnoer te strekken voor deze pauselijke inquisiteurs. Een enkele blik op den inhoud daarvan toont dat de inrichting niet bestemd was om een ijdele vorm te zijn.

De inquisiteurs werden bevoegd verklaard om te ondervragen, te vervolgen en te straffen alle ketters of personen, die van ketterij werden verdacht gehouden, en degenen, die hen begunstigten⁽¹⁾. Vergezeld van een notaris moesten zij schriftelijke berichten inwinnen omtrent alle personen in de gewesten 'die besmet waren of op wie sterke verdenking rustte'. Zij werden gemachtigd alle onderdanen van Zijne Majesteit, van welken rang, stand of betrekking ook, voor zich te roepen en hen te noodzaken getuigenis af te leggen of vermoedens mede te deelen. Zij moesten allen, die halstarrig weigerden te getuigen, met den dood straffen. De Keizer beval aan de voorzitters zijner hoven, rechters, baljuwen en alle andere ambtenaren, om den noodigen 'bijstand te verleenen aan de inquisiteurs en hun helpers in hunne heilige en vrome inquisitie, zoo dikwijls dit geëischt werd', op straffe van als begunstigers van ketterij beschouwd en derhalve met den dood gestraft te worden. Wanneer de inquisiteurs de zekerheid zouden hebben verkregen van de ketterij van eenig persoon, moesten zij aan den plaatselijken rechter of iemand anders, naar willekeur door hen te kiezen, bevel geven om hem aan

(1) Zie de voorschriften bij VAN DER HAER, I. 161-175.

te houden en gevangen te zetten. De rechters of andere personen hadden dien last op te volgen, wilden zij niet als begunstigers van ketterij beschouwd en met den dood, door het zwaard of de vlammen, gestraft worden. Indien de gevangene een geestelijke was, moest de inquisiteur de zaak in kort geding behandelen, zonder veel gerucht of vorm van proces - na zich een keizerlijk raadsheer te hebben toegevoegd om het vonnis van vrijspraak of veroordeeling te vellen. Indien de gevangene een leek was, moest de inquisiteur bevelen, dat hij overeenkomstig de plakaten door het hof der provincie gestraft zou worden. Ingeval het bleek dat een leek wel onder verdenking van ketterij lag, doch niet de edicten des Keizers had overtreden, dan nog stond het aan de inquisiteurs en de hoven vrij, de zaak na gepleegd overleg verder voort te zetten, en, zoo men tot hunne vrijspraak niet besluiten kon, de eene of andere straf buiten de edicten des Keizers om, maar uit het gemeene recht voortvloeiend, op hen toe te passen. Ten slotte beval de Keizer, 'dat de inquisiteurs algemeen bekend zouden maken, dat zij niet hun eigen werk maar het werk van Christus verrichtten, en dat zij een iegelijk daarvan zouden overtuigen'. Aan deze bepaling scheen moeilijk te voldoen; want niemand kon in redelijkheid twijfelen, of Christus, ware hij weder op aarde verschenen, zou terstond op nieuw zijn gekruisigd, of levend verbrand, als hij zich binnen het gebied van Karel of Filips gewaagd had. De wijs, waarop de naam van Jezus door zulke personen misbruikt werd om al deze ongehoorde gruwelen te heiligen, is voorzeker niet de geringste van hunne misdaden.

Ter aanvulling van deze voorschriften was op den 29sten April 1550 een plakkaat uitgevaardigd, volgens hetwelk alle rechterlijke ambtenaren, op de vordering der inquisiteurs, aan dezen de noodige hulp in de volvoering van hun ambt moesten leenen, door alle personen, op wie de verdenking van ketterij rustte, aan te houden en gevangen te zetten, volgens de voorschriften aan de inquisiteurs gegeven; en zulks *niettegenstaande alle privilegiën of gunstbrieven hoe ook genaamd, die daarmede in strijd mochten zijn*. Kortom: de inquisiteurs waren niet ondergeschikt aan de burgerlijke macht, maar omgekeerd de burgerlijke macht aan hen. Het keizerlijke plakkaat gaf hun de bevoegdheid om ketters aan te klagen, te kastijden, van hun rang te ontzetten en over te leveren aan de wereldlijke rechters, gebruik te maken van de gevangenen en te vonnissen zonder den gewonen vorm van rechten, maar alleen met zich een enkelen raadsheer toe te voegen, '*die gehouden was de sententiën te geven naar hun begeeren*, buiten inmenging van den gewonen rechter'⁽¹⁾.

(1) VAN METEREN, II. 37.

Deze voorschriften aan de inquisiteurs had Filips dadelijk, *in de eerste maand van zijne regeering* (28 November 1555), bevestigd en hernieuwd. Evenals bij de plakaten, had Granvelle gebruik willen maken van de tooverkracht van 's Keizers naam om het werktuig der vervolging te heiligen. Gedurende het grootste gedeelte van het keizerlijke tijdperk had het op een vreeselijke wijze gewerkt. Tijdens den franschen oorlog oogluikend verflauwd, was er daarna verdubbelde kracht achter gezet. Onder de inquisiteurs stond Pieter Titelman thans boven aan. Hij oefende zijn schandelijk bedrijf uit in Vlaanderen, te Douai en in het Doorniksche, alzoo in de welvarendste en volkrijkste streken der Nederlanden, met eene snelheid, juistheid, ja zelfs met eene boertigheid, die nauwelijks menschelijk scheen. Een soort van helsche luim was den man eigen. De oude vrouw, in het verhaal van Lear's hofnar, die zich vermaakte met levende palingen in het kokende water te werpen en ze dan met een stok te slaan, onder de woorden: 'deugnieten, ligt stil'! had een inquisiteursaad. Immers op de zelfde manier behandelde Titelman zijn ketters als zij krompen op de folterbank of in de vlammen. De kronijken van dien tijd stellen hem voor als een zonderlingen doch verschrikkelijken kwelduivel, die nacht en dag, gansch alleen, te paard het land doordraafde, de sidderende landlieden met een grooten kneppel op het hoofd sloeg, heinde en ver schrik rondom zich verspreidde, verdachte personen uit hunne woningen, zelfs uit hun bed wegsleurde en in den kerker wierp, nooit verzadigd van gevangen te nemen, te pijnigen, te verworgen en te verbranden, zonder eenige schaduw van bevelschrift, getuigen-verhoor of proces⁽¹⁾.

Een van de officiers van den gerechte, gemeenlijk *Roode-Roede* geheeten, naar de kleur van den staf, die hij voerde, ontmoette eens dezen inquisiteur Titelman op den openbaren weg, en sprak hem verwonderd dus aan: 'Hoe durft gij het wagen zoo geheel alleen of slechts met een paar bedienden uit te gaan, en overal lieden gevangen te nemen, terwijl ik het niet wagen durf mijne ambtsplichten te vervullen, anders dan vergezeld van eene sterke macht, van top tot teen gewapend, en dan nog niet eens mijn leven zeker ben?'

'Wel, Roode-Roede, dat is zeer eenvoudig', schertste Pieter 'gij houdt u met slecht volk op. Ik voor mij heb niets te vreezen, want ik waag mij slechts aan onschuldige en deugdzame lieden, die geen weerstand bieden, en zich laten gevangen nemen als lammeren'.

(1) Vergelijk de uitstekend geschreven schets van professor ALTMAYER: 'Une surcursale du tribunal de sang'. (Brux. 1853), bl. 37, 38.

‘Heel fraai’! hernam de andere, ‘maar als gij alle goeden gevangen neemt en ik alle slechten, weet ik niet wie ter wereld ongestraft zal blijven’⁽¹⁾. Het antwoord van den inquisiteur is niet opgeteekend; maar het valt niet te betwijfelen, of hij zette zijn dagelijkschen tocht met ijver voort.

Hij was de onvermoeidste der godsdienstvervolgers op het tijdstip, dat wij thans behandelen, en hij was al jaren lang inquisiteur geweest. De geschiedenis der martelaren van de provinciën wemelt van zijne moorden. Hij verbrandde de menschen om een enkel woord, om een vluchtige gedachte; zoo als hij zelf openhartig bekende, wachtte hij zelden naar daden. Toen hij eens bij toeval hoorde dat een zekere schoolmeester, Geleyn de Muler genaamd, van Oudenaarde, ‘gewoon was den bijbel te lezen’, liet hij den schuldige voor zich komen en betichtte hem van ketterij. De schoolmeester eischte om, als hij eenig misdrijf had begaan, voor de rechters van zijne eigene stad te worden terechtgesteld. ‘Gij zijt mijn gevangene’, antwoordde Titelman, ‘en gij hebt mij en niemand anders te antwoorden’. De inquisiteur begon hem dus te ondervragen, en overtuigde zich spoedig van de ketterij van den schoolmeester. Hij beval hem onmiddellijk alles te herroepen. De schoolmeester weigerde. ‘Hebt gij uw vrouw en kinderen niet lief’? vroeg de duivelsche Titelman. ‘God weet’, antwoordde de ketter, ‘dat indien de gansche wereld louter goud ware en mij toekwam, ik haar gewillig zou afstaan om hen bij mij te houden, al moest ik ook leven van water en brood in een tuchthuis’. ‘Gij behoeft dan’, hernam de inquisiteur, ‘slechts uwe dwaalbegrippen te verzaken’. ‘Noch om vrouw, noch om kinderen, noch om eenig schepsel ter wereld kan ik mijn God en de waarheid verzaken’, antwoordde de gevangene. Daarop veroordeelde Titelman hem tot den brandstapel. Hij werd geworgd en in de vlammen geworpen⁽²⁾.

Omstreeks denzelfden tijd werd Thomas Calberg, een tapijtwever van Doornik, onder het rechtsgebied van den zelfden inquisiteur, overtuigd van eenige geestelijke liederen te hebben afgeschreven uit een boek, dat te Geneve gedrukt was. Hij werd levend verbrand. Een ander man, wiens naam niet is bewaard gebleven, werd afgemaakt door zeven slagen met een verroest zwaard, in tegenwoordigheid van zijne vrouw, die zoo zeer ontzette, dat zij naast haren echtgenoot, den geest gaf⁽³⁾.

(1) BRANDT. Hist. der Reformatie, I. 228.

(2) Hist. der Martyrs, f. 277, CLXVII, apud BRANDT, I. 168.

(3) Hist. der Doopsg. Mart. p. 299; ap. BRANDT, I. 167.

Zijne misdaad, 't is waar, bestond in het volgen van de leer der wederdoopers, en een verfoeilijker zonde liet zich niet denken. In het zelfde jaar werd zekere Kapelle wegens kettersche gevoelens levend verbrand. Hij bezat eenig vermogen en was in zijn woonplaats, Dixmuyden in Vlaanderen, om zijne milde aalmoezen zeer door de armen bemind. Een arme waanzinnige, wien hij dikwijls van het noodige had voorzien, riep tot de dienaren van den inquisiteur, terwijl zij zijn weldoener aan den schandpaal bonden: 'gij zijt bloeddorstige moordenaars; die man heeft geen kwaad gedaan, maar heeft mij zijn brood te eten gegeven'! Toen wierp hij zich met woeste drift in de vlammen om met zijn beschermer te sterven; ter nauwernood werd hij nog door de gerechtsdienaren gered. Een dag of twee later ging hij wederom naar de plaats, waar het half verkoolde lijk van Kapelle nog aan den paal geketend hing, nam het ligchaam op zijn rug en droeg het door de straten naar het huis van den eersten burgemeester, waar juist andere overheidspersonen vergaderd waren. Met geweld tot hen doorgedrongen, wierp hij het geraamte voor hunne voeten, met de woorden: 'Daar, moordenaars! zijn vleesch hebt gij gegeten, eet thans ook zijn beenen'. Het staat niet vermeld of Titelman hem den zelfden weg liet opgaan als zijn vriend, om dezen in de andere wereld gezelschap te houden. Het lot van een zoo onbeteekenend slachtoffer kon nauwelijks een plaats vinden op de dichtbeschreven bladzijden van de geschiedenis der nederlandsche martelaren.

Dit moordenaarswerk, dat dagelijks zijn gang ging, deed de liefde van het volk voor de inquisitie en de plakaten niet toenemen. Het vervulde menigeen met schrik, maar het bezielde de meesten met dien edelen weerzin tegen onderdrukking, en in het bijzonder tegen godsdienstvervolging, het verhevenste gevoel der menschelijke natuur. Menigeen betoonde tegenover de inquisiteurs een moed, even groot als hunne wreedheid. Te Doornik, een van de voornaamste steden van Titelmans' gebied, en schier onder zijne oogen, bedreef zekere Bertrand le Blas, een fluweelwerker, eene daad, die als een bijna ongeloofelijk gruwelstuk werd beschouwd. Nadat hij zijne vrouw en kinderen had verzocht, Gods zegen af te smeeken over hetgeen hij stond te ondernemen, ging hij op Kersmis naar de hoofdkerk van Doornik en plaatste zich bij het altaar. Het oogenblik afwachtende, waarop de priester het misoffer omhoog hief, drong le Blas door de menigte heen, greep den ouwel uit de hand van den verbaasden geestelijke en brak ze in stukken, terwijl hij met luider stemme uitriep: 'misleide schaar! gelooft gij dat dit het lichaam is van Jezus Christus, uwen God en Zaligmaker'? Toen wierp hij de stukken op den grond en vertrapte

ze⁽¹⁾. De schrik en ontzetting bij dit ijzingwekkend vergrijp waren zoo algemeen, dat niemand een hand uitstak om den misdadiger te vatten. De priesters en de gemeente waren als verlamd, zoodat hij weinig moeite zou hebben gehad om te ontluchten. Hij week echter niet van zijne plaats; hij was in de kerk gekomen om te volbrengen, wat hij als eene heilige plicht beschouwde, en de gevolgen van zijne daad te dragen. Eindelijk werd hij gevangen genomen. De inquisiteur vroeg hem, of hij berouw had over hetgeen hij had gedaan. Hij betuigde integendeel dat hij zich daarop beroemde, en dat hij gaarne honderd dooden zou sterven om den naam van zijn Zaligmaker aan zulk een dagelijksche heiligschennis te onttrekken. Men bracht hem driemaal op de pijnbank, ten einde hem te dwingen zijne medeplichtigen bekend te maken. Het scheen toch boven de krachten te gaan van een enkel mensch om zulk een daad der duisternis te verrichten, zonder bijstand van andere vloekgenooten. Bertrand evenwel had geen medeplichtigen, en kon ze dus ook niet aanwijzen. Daarop volgde eene uitzinnige veroordeeling, als eene nog te lichte straf voor zooveel boosheid. Hij werd naar de marktplaats gesleept op een horde, met een ijzeren bal in den mond. Hier werden hem de rechterhand en den rechtervoet tusschen twee gloeiende ijzers geschroeid en van het lichaam gescheurd. Vervolgens werd hem de tong uit den mond getornd, en toen hij nog steeds den naam van God poogde aan te roepen, werd hem de bal op nieuw in den mond geduwd. Daarop werd hij, met de armen en beenen op den rug gebonden, en met een haak midden in het lijf aan een ijzeren ketting opgehaald, waaraan men hem liet heen en weder slingeren over een klein vuur, tot dat hij geheel geblakerd was. Het leven duurde bij hem schier tot het einde dezer uitgezochte martelingen, maar zijn moed duurde even lang als zijn leven.

In het volgende jaar liet Titelman een zekeren Robert Ogier,

- (1) Histoire des Martyrs, f. 356, CXCV; ap. BRANDT, I. 171, 172. Het laat zich denken, dat dit feit als een schier onbegrijpelijk zwaar misdrijf werd beschouwd. Het was genoeg dat men weigerde te knielen op straat als de ouwel voorbijgedragen werd om met den dood gestraft te worden. Zoo, bijv. werd een arme uitdrager, Simon genaamd, te Bergen-op-Zoom, die vergat voor zijn winkel neder te vallen toen de hostie voorbijkwam, onmiddellijk verbrand. Meer voorbeelden van de zelfde straf voor deze euveldaad zouden wij kunnen aanvoeren. Omtrent het geval te Bergen-op-Zoom vinden wij vermeld, dat de baljuw, die bij de voltrekking van de doodstraf tegenwoordig was, zoo aangedaan werd door den moed en het krachtig geloof van den eenvoudigen man, dat hij naar huis terugkeerde, te bed ging liggen, aan het ijlen sloeg, gedurig roepend: Ach Simon! Simon! en jammerlijk stierf, 'in weerwil van alles, wat de monniken deden om hem te troosten'.

van Rijssel in Vlaanderen, gevangen nemen, met zijne vrouw en zijne twee zonen. Hun misdrijf bestond in niet ter mis gaan en huiselijke godsdienstoefeningen houden. Zij bekenden hunne overtreding en betuigden de ontheiliging van den naam huns Verlossers in de afgodische sakramenten niet te kunnen aanzien. Men vroeg hun welke plechtigheid zij te huis verrichtten. Een van de zonen, nog een knaap, antwoordde: 'Wij vallen op de knieën en bidden God, dat Hij onze harten moge verlichten en ons onze schulden vergeven. Wij bidden voor onzen Koning, dat zijne regeering voorspoedig, zijn leven gelukkig moge zijn. Wij bidden ook voor de overheid en andere over ons gestelde machten, dat God hen moge beschermen en behoeden'. De eenvoudige welsprekendheid van den knaap ontlokte tranen zelfs aan sommige zijner rechters; want de inquisiteur had de zaak voor de burgerlijke rechtbank gebracht. De vader en de oudste zoon werden evenwel tot den brandstapel veroordeeld. 'o God!' bad de jongeling, toen hij aan den paal was gehecht, 'Eeuwige Vader daarboven! neem het offer van ons leven aan in den naam van uw geliefden Zoon!' 'Gij liegt, ellendige!' viel hem woest een monnik in de rede, die bezig was het vuur te ontsteken; 'God is uw vader niet, gij zijt kinderen des duivels'. Terwijl de vlammen rondom hen opstegen, sprak de jongeling nogmaals: 'zie, vader! de hemel is geopend, en ik aanschouw het heirleger der engelen, die zich over ons verblijden. Laat ons goeden moed houden, want wij sterven voor de waarheid'. 'Gij liegt, gij liegt', schreeuwde de monnik andermaal; 'de hel opent zich, en gij ziet tien duizend duivelen, die u in het eeuwige vuur werpen'. Acht dagen later werd de vrouw van Ogier en zijn andere zoon verbrand; zoo werd dat huisgezin uitgemoord.

Ziedaar eenige voorbeelden van de wijs, waarop in een enkele provincie der Nederlanden werd gehandeld. De inquisiteur Titelman verdiende ongetwijfeld zijn geduchten naam. Sommigen noemden hem Saul den Vervolger, en het was bekend dat hij oorspronkelijk besmet was geweest met de zelfde ketterij, die hij zoo vele jaren lang met hevige woede tuchtigde. In de dagen die wij thans beschrijven, werd hij door de houding der regeering aangevuurd tot nieuwe krachtsinspanning, waardoor zijn vroeger werk in de schaduw zou worden gesteld. Eens drong hij n een huis te Rijssel, nam Jan de Swarte, zijn vrouw en vier kinderen, te gelijk met twee jonggehuwde paren en nog twee andere personen gevangen, en overtuigde hen van den bijbel te lezen en binnenshuis bedestonden te houden. Onmiddellijk werden zij allen ten vure gedoemd.

Moet ons verhaal alleen strekken om afschuw te wekken? Is het lijden van deze onbekende christenen niet beneden de

waardigheid der geschiedenis? Is het niet verkieslijk meer in het algemeen te spreken van moord en onderdrukking, zonder in zulke bijzonderheden af te dalen? Het antwoord op deze vragen is, dat de geschiedenis van de Nederlanden op dit tijdstip uit deze dingen *bestaat*; dat deze afgrijselijke verhalen de oorzaken aanwijzen van die ontzachtelijke beweging, waardoor een groot gemeenebest geboren en een oude dwingelandij vernietigd werd; en dat het een belachelijk beweren was van den kardinaal Granvelle, dat het volk geen woord zou reppen, als de edelen maar niet zoo zwetsten. Omdat de groote heeren ‘alles tot hunne ziel toe aan hunne geldschietters hadden verpand’⁽¹⁾, omdat beroeringen hun van nut konden zijn om hunne schulden te betalen, en hun gemaskerde optochten en gastmalen goed te maken - omdat de prins van Oranje eerezuchtig was, en Egmond naijverig op den kardinaal - daarom vonden oppervlakkige schrijvers het volkomen natuurlijk, dat het land in beroering werd gebracht; want dat ‘verachtelijke en kwade beest, het volk’, zou zich wel allengs gewend hebben aan een stelsel van onderdrukking, dat al zoo lang in werking was geweest. Het tegendeel is waar: juist omdat de beweging eene volks- en godsdienstbeweging was, zal zij hare plaats blijven innemen onder de gewichtigste gebeurtenissen der geschiedenis. Oorkonden van het hoog gezag uitgegaan, staatsstukken en plechtige tractaten zijn dikwerf weinig meer waard dan het perkament, waarop zij geschreven zijn; tien duizend onbekende slachtoffers, gevallen in den strijd voor godsdienstige en burgerlijke vrijheid, hebben het vermogen om groote Staten te grondvesten en het aanzien van een gansch werelddeel te veranderen.

De edelen maakten ongetwijfeld een invloedrijk gedeelte van het volk uit, en het was gelukkig voor de zaak der rechtvaardigheid, dat, even als bij het ontstaan der engelsche vrijheid, de kroon en de mijter, het zwaard en het schild tegenover zich hadden. Wanneer al de edelen gemeene zaak hadden gemaakt met Filips en Granvelle, in plaats van zich tegen de inquisitie te verzetten, dan zou het met de zaak van vrijheid en waarheid nog wanhopiger hebben gestaan. Niettemin werden zij, onder het oog der Voorzienigheid, geleid en bestuurd door nederiger, doch machtiger invloeden dan hun eigen wil. De edelen waren slechts de zichtbare wijzers aan den buitenkant van het groote uurwerk - de tijd zelf werd bepaald door de onzichtbare bewegingen van het raderwerk.

Misschien echter moet men niet te veel vertrouwen op den indruk van redeneeringen. Op sommigen maken de fraaiste uit-

(1) *Papiers d'Etat*, VII. 51

weidingen over gewetensvrijheid en godsdienstdwang slechts weinig indruk, terwijl zij daarentegen getroffen zullen worden, bij voorbeeld door de droge, koele taal van eene rekening, zooals van die, genomen uit het register van de uitgaven der stad Doornik gedurende de jaren, welke ons thans bezig houden⁽¹⁾:

‘Aan Mr. Jacob Barra, scherprechter, voor het pijnigen (tweemalen) van Jan de Lannoy, tien stuivers.

Aan den zelfden, voor het verbranden van den genoemden Lannoy, zestig stuivers. Voor het werpen van zijn asch in de rivier, acht stuivers’.

Zulk een behandeling hadden duizenden in de provinciën ondergaan. Mannen, vrouwen en kinderen werden verbrand en hunne ‘asch’ in den wind gestrooid, en dat om enkele woorden tegen Rome, soms jaren geleden gesproken, of omdat zij in hunne binnenkamer afgezonderd verlangden te bidden, of omdat zij niet knielden voor de hostie, als zij die op straat tegenkwamen, of ook wel voor gedachten, die zij nooit hadden geuit, maar die zij bij een verhoor te eerlijk waren om te loochenen. Voorzeker, nu dit werk jaar op jaar in elke stad der Nederlanden voortging, en thans op nieuw met kracht werd aangevat door een man, die een kroon op het hoofd droeg, alleen om des te beter zijne medemenschen te kunnen martelen, nu werd het tijd, dat zelfs de steenen op de straten tot muiterij oversloegen.

Zoo kan men zien van hoeveel waarde de betuigingen waren van Filips en Granvelle, waaraan nog al gewicht is gehecht, dat het hun voornemen niet was om de spaansche inquisitie in te voeren. Met de plakATEN en de nederlandsche inquisitie, zoo als wij die beschreven hebben, was het nauwelijks noodig ook dien stap nog te doen.

Inderdaad bestond het groote verschil tusschen de beide instellingen daarin, dat de spaansche beter zoodanige slachtoffers vermocht op te sporen, die niet zooveel zwarigheid maakten om hun nieuw geloof te verzaken. Oorspronkelijk bestemd voor vreesachtiger en minder nauwgezette ongelooovigen, dikwijls geneigd om zich in afgelegen plaatsen te versteken, of om hun dwalingen af te zweren zonder ze nochtans werkelijk te laten varen, had de spaansche inquisitie in haren dienst een heirleger van handlangers (*familiars*), die in elke woning binnenslopen en zich toegang wisten te verschaffen tot den huiselijken kring. Daar aldus de geheimen van ieder huisgezin in het land aan het Heilig Officie en aan den Koning bekend waren, kon geen ongeloofige of ketter ontsnappen. Dit onzichtbare werktuig was minder noodig in de Nederlanden, waar het betrekkelijk niet

(1) GACHARD, Rapport concern. les Archiv. de Lille, 87.

zeer moeilijk viel om ‘het ongedierte’ - uitdrukking van een waalsch schrijver uit dien tijd⁽¹⁾ - op te sporen, zoodat het alleen maar noodig was den toestel behoorlijk in orde te houden, ten einde het ongedierte te kunnen uitroeien, als het uit den grond opgejaagd was. De ketters in de Nederlanden kwamen in elkanders woningen bijeen tot het uitoefenen van die plechtigheden, in zulke eenvoudige taal beschreven door Boudewijn Ogier, en in de plakaten met zulke vreeselijke straffen bedreigd. De spaansche inquisitie nu was niet noodig tegenover lieden, die al zeer weinig omzichtig waren in het verhelen van hun geloof, en volstrekt niet geneigd om het te verloochenen. ‘Het is waarlijk belachelijk’, schreef Granvelle, die soms de inquisitie uit een komisch oogpunt beschouwde, ‘dat de Koning ons aanklachten uit Spanje overzendt, op grond waarvan wij hier ketters zullen moeten opzoeken, alsof wij ze niet reeds bij duizenden kenden. Ik wenschte’, voegde hij er bij, ‘dat ik evenveel dubbeloenen 's jaars inkomen had, als er bekende en erkende ketters in de provinciën zijn’⁽²⁾. Ongetwijfeld was de inquisitie in de oogen van zulk een man als de waalsche schrijver, dien wij straks aanhaalden, een zeer gewenschte instelling. ‘Bedaard gesproken’, zegt hij, ‘is de inquisitie, als zij goed wordt toegepast, een loffelijke instelling, en niet minder noodzakelijk dan de andere geestelijke en wereldlijke officiën, aan de bisschoppen en de gevolmachtigden van den Pauselijken Stoel opgedragen’. De pauselijke en de bisschoppelijke inquisitiën waren, in verband met de plakaten, voldoende, mits zij volledig werden toegepast en uitgebreid. De plakaten alleen zouden toereikend geweest zijn. ‘De plakaten en de inquisitie zijn ééne en de zelfde zaak’⁽³⁾, zeide de prins van Oranje. De omstandigheid, dat bij het nederlandsche stelsel de burgerlijke overheid niet zoo geheel werd voorbij gegaan als bij het spaansche stelsel, was veeleer een verschil in den vorm als in het wezen der zaak. Wij hebben gezien, dat de wereldlijke rechters onder de bevelen stonden van de inquisiteurs. Baljuw of schout, cipier, rechter en beul, waren allen, op poene van de vreeselijkste straffen, verplicht te doen, wat hun bevolen werd. De lezer weet, hoe de plakaten luiden; hij kent evenzeer de voorschriften aan de pauselijke inquisiteurs door Karel en Filips gegeven; hij weet hoe Filips, gedurende den laatsten tijd van zijn verblijf in de Nederlanden, al het mogelijke had gedaan om die voorschriften nog strenger te maken. Veertien nieuwe

(1) RENOM DE FRANCE, I. 13. MS.

(2) Papiers d'Etat, VII. 105-107.

(3) GROEN V. PRINST. Archives et Corresp. III. 29.

bisschoppen, ieder met twee inquisiteurs onder zich, waren tevens benoemd om het groote werk ten uitvoer te leggen, waaraan de Koning zijn leven gewijd had. De wijs, waarop de kettervervolgers hun ambt waarnamen, blijkt uit de korte schets die wij van de handelingen van een enkelen der onder-inquisiteurs, Pieter Titelman, gaven. De Koning en zijn ministers behoeften derhalve de vreemde plant niet uit het hiberische schiereiland naar de Nederlanden over te brengen. Waarom zouden zij het gedaan hebben? Filips, die niet gewoon was in weinig woorden veel te zeggen, drukte den waren toestand eens in een enkelen volzin aldus uit: ‘Waartoe de spaansche inquisitie ingevoerd? *De inquisitie der Nederlanden toch is meedoogenloozer dan die van Spanje*’⁽¹⁾.

Ziedaar het stelsel van godsdienstvervolging, dat, door Karel begonnen, door Filips verbeterd werd. De Koning kon geen aanspraak maken op de verdienste der uitvinding, want die kwam den Keizer toe; maar zijne verantwoordelijkheid voor de onuitsprekelijke ellende, door de voortdurende toepassing van het stelsel veroorzaakt, vermindert in geen enkel opzicht. Er was een tijd geweest, waarin het stelsel bijna niet meer werkte. Volkomen in strijd met de instellingen en het karakter der nederlanders, waren zelfs zeer vele katholieken onder hen er afkeerig van. De voornaamste edelen, allen katholiek, verzetten zich tegen de toepassing van het stelsel. Kortom de inquisitie was gedeeltelijk geduld, doch nooit erkend geworden. Daarenboven was zij nooit ingevoerd in Luxemburg en in Groningen. In Gelderland was zij uitgesloten door het verdrag, waarbij die provincie aan den Keizer was overgedragen, en in Brabant bleef men er zich standvastig en met goed gevolg tegen kanten. Ofschoon dus Filips, op raad van den listigen Granvelle, zich onder 's Keizers naam had verscholen, terwijl hij 's Keizers besluiten en voorschriften woordelijk op nieuw uitvaardigde, kan hij zich nochtans voor de vierschaar der geschiedenis daarachter niet verschuilen. Zulk eene verdediging voor zulke gruwzame misdaden is erger dan beuzelachtig. Inderdaad gevoelden vader en zoon beide als bij instinct het nauw verband tusschen godsdienstige en burgerlijke vrijheid. ‘De opperheerschappij van God en het oppergezag van Zijne Majesteit’, was de spreuk, die telkens weder op nieuw werd aangevoerd om het onophoudelijk gebruik van schavot en brandstapel te wettigen. Filips, dweepziek op het stuk van den godsdienst en niet minder in zijn geloof aan de onbeperkte macht der Koningen, vereenzelvigde zich gaarne met de God-

(1) ‘D’ailleurs l’inquisition des Pays-Bas est plus impitoyable que celle d’Espagne’. Brief aan Margaretha van Parma. Corresp. de Phil. II, I. 207.

heid, ten einde des te gemakkelijker de misdrijven tegen zijn eigen geheiligden persoon te kunnen straffen. Granvelle hield zorgvuldig die denkbeelden bij hem wakker, en voedde zijn argwaan tegen de beweegredenen dergenen, die zijne maatregelen weerstreefden. De minister schilderde de aanzienlijkste edelen voortdurend af als bezielde door eerezucht en trotschheid. Zij hadden alleen daarom de nieuwe bisdommen afgekeurd, zeide hij, omdat zij vergramd waren, dat Zijne Majesteit iets durfde doen zonder hunne medewerking, en omdat hun eigen invloed in de staten zou verminderen. Het was hun doel den Koning ‘onder voogdij’ te stellen - hem tot ‘eene schaduw en eene bloote vertooning’ te maken, terwijl zij zelven alle gezag in de gewesten zouden uitoefenen. Onmiskienbaar is de uitwerking, door deze aantijgingen op den somberen, zwartgalligen geest van Filips te weeg gebracht; en een minister, die zulke denkbeelden koesterde, moest wel evenzeer door zijn meester bemind als door het volk gehaat worden. Reeds in den aanvang van 1562 was Granvelle dan ook al in ongunst. ‘De kardinaal wordt door iedereen gehaat’, schreef Sir Thomas Gresham⁽¹⁾. De groote strijd tusschen hem en de voornaamste edelen was toen reeds begonnen. Het volk achtte te recht zijn naam onafscheidelijk verbonden aan het schandelijke stelsel van vervolging, dat óf van hem was uitgegaan óf wel met warmte door hem werd voorgestaan. Viglius en Berlaimont waren zijne handlangers. Met de andere leden van den staatsraad verwaardigde hij zich, volgens hunne eigene reeds meegedeelde verklaring, niet te raadplegen, ofschoon hij hen niettemin voor de regeeringsmaatregelen verantwoordelijk wilde stellen. Zelfs de landvoogdes beklagde zich, dat de kardinaal haar de zaken geheel uit de handen nam, en dat hij zonder hare voorkennis onderscheidene gewichtige aangelegenheden besliste⁽²⁾. Zij begon reeds te gevoelen, dat zij de pop werd, die men haar maken wilde, en zij koesterde reeds minder eerbiedige genegenheid voor den geestelijke, dan haar bezielde had, toen zij hem den kardinaalshoed aanbood.

Granvelle aarzelde echter geen oogenblik om de denkbeelden van zijn meester ten uitvoer te leggen. Wij hebben gezien hoe krachtig hij reeds, in weerwil van allen smaad en tegenstand, de inwijding der nieuwe bisdommen had doorgezet. Thans hield hij zich bezig met de inquisiteurs in al de provinciën omtrent de uitoefening van hun ‘heilig ambt’ te prijzen en aan te moedigen of wel te berispen. Maar ondanks al zijne inspanning verspreidde zich de ketterij nog steeds. In de waalsche provin-

(1) BURGON, II. 267.

(2) Papiers d'Etat, VI. 543-545.

ciën was de besmetting het ergste, terwijl rechters en beulen angstig werden voor de oproerige bewegingen, door elke nieuwe terechtstelling uitgelokt. De slachtoffers werden toegejuicht op hun weg naar het schavot; de psalmen van Marot werden gezongen, ten aanhoore van de inquisiteurs. Twee predikers, Faveau en Mallart, maakten op dit oogenblik bijzonder veel opgang in Valencijn. De stadhouder van de provincie, markgraaf van Bergen, was voortdurend afwezig, want hij koesterde een innigen haat tegen het stelsel van vervolging. Wegens zijn gebrek aan ijver werd hij in het geheim onophoudelijk door Granvelle bij Filips aangeklaagd. 'De markgraaf zegt openlijk', schreef de kardinaal, 'dat het niet geoorloofd is bloed te storten ter zake van het geloof. Uwe Majesteit zal beseffen, hoe weinig wij kunnen vorderen met zulke mannen aan onze zijde'⁽¹⁾. Intusschen was het, in Granvelle's oog, van veel belang, dat de twee predikers te Valencijn terstond werden ter dood gebracht. Zij waren erkende ketters en zij predikten voor hunne volgelingen, hoewel zij zeer zeker geen doctors in de godgeleerdheid waren. Daarenboven werden zij, buiten twijfel geheel ten onrechte, beschuldigd van te beweren, dat zij wonderen konden doen. Men zeide, dat zij in tegenwoordigheid van onderscheiden personen hadden getracht, duivelen uit te werpen en ten gevolge van zulk eene beschuldiging waren zij gevat⁽²⁾. Hun eigenlijk vergrijp bestond in het voorlezen van den bijbel aan eenige hunner vrienden. Granvelle zond Philibert de Bruxelles naar Valencijn, met last om hen onmiddellijk te laten veroordeelen en ter dood te brengen. Hij berrispte de rechters en inquisiteurs, en zond uitdrukkelijk bevel aan den markgraaf van Bergen om zich dadelijk naar de plaats te begeven, waar zijn ambtsplicht hem riep. De gevangenen werden veroordeeld in den herfst van 1561; maar de overheden vonden het gewaagd het vonnis ten uitvoer te leggen. Granvelle hield niet op hun verwijtingen te doen over hunne vreesachtigheid, en schreef bijkans dagelijks brieven, waarin hij de overheden beschuldigde de oproerigheid te veroorza-

(1) Papiers d'État, VII. 75.

(2) Histoire des choses les plus mémorables qui se sont passées en la ville et Compté de Valenciennes depuis le commencement des troubles des Pays-Bas sous le règne de Phil. II, jusqu'à l'année 1621. MS. (Collect. Gérard.)

Dit handschrift, dat uit dien tijd dagteekent, behoort tot de verzameling Gérard in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage. De schrijver was een ingezetene van Valencijn en ooggetuige van de meeste gebeurtenissen, die hij beschrijft. Hij schijnt een hoogen ouderdom te hebben bereikt, daar hij onderscheidene voorvallen, die vóór 1566 plaats grepen, tot in de kleinste bijzonderheden meedeelt, en zijn werk loopt tot aan het jaar 1621. Het is bloot eene schets, zonder veel letterkundige verdienste, maar zij bevat verscheidene belangrijke plaatselijke bijzonderheden. De naamlooze schrijver was een zeer oprecht katholiek.

ken, die hun zooveel angst inboezemde. De volksbeweging kon echter niet zoo licht geacht worden. Zes of zeven maanden bleven de beschuldigten in de gevangenis, terwijl dag en nacht volksdrommen door de straten trokken dreigende en uitdagende kreten aanheffend tegen de overheidspersonen, of zich verzamelend voor de vensters van de gevangenis om den geliefden predikers moed in te spreken en te beloven hen te zullen bevrijden als men het vonnis zou durven voltrekken. Eindelijk zond Granvelle het stellig bevel om de schuldigen levend te verbranden. Op den 27sten April 1562 werden Faveau en Mallart alzoo uit de gevangenis naar de marktplaats gevoerd, waar alles gereed was voor de strafoefening. Terwijl de beul Simon Faveau aan den paal bond, riep deze: ‘o Eeuwige Vader!’ Op het zelfde oogenblik trok eene vrouw haar schoen uit en wierp dien naar den brandstapel. Dit was het afgesproken teeken: dadelijk raakte het volk in beweging. Men wierp zich op de slagboomen, rondom de marktplaats opgericht. Sommigen grepen de reeds ontstoken takkebossen en wierpen die weg; anderen braken de straatsteen op; wederom anderen vernielden de slagboomen. De scherprechters werden verhinderd de straf te voltrekken; doch het gelukte aan de wacht de schuldigen weg te voeren en weder naar de gevangenis te brengen. De overheid, door schrik bevangen, stond besluiteloos: de inquisiteurs wilden de predikers in de gevangenis ter dood gebracht en hunne hoofden op de straat geworpen hebben. De avond begon te vallen terwijl men nog beraadslaagde. Het volk, dat onder het zingen van de psalmen van David door de stad trok, zonder recht te weten wat verder te doen, besloot eindelijk de slachtoffers te bevrijden. Eene dichte volksmenigte begaf zich naar de gevangenis. ‘Gij hadt dat gepeupel moeten zien’, zegt een ooggetuige, ‘hoe het voortdrong, stil stond, terug deinsde, weer vooruitstroomde steeds heen en weder drijvend als de golven der zee, door wervelwinden bewogen’. De aanval was krachtig, de verdediging zwak; want de overheid had, in weerwil van de zoo dikwerf geuite dreigementen, zulk een hevige uitbarsting niet verwacht. De gevangenen werden bevrijd en slaagden er in om uit de stad te ontkomen. De dag, waarop de strafoefening dus verhinderd was, werd voortaan genaamd de ‘dag van de kwalijk-verbranden’ (*journée des mau-brulés*). Een van de predikers echter, Simon Faveau, niet afgeschrikt door de zeer nauwe kennismaking met het martelaarschap, volhardde in zijne kettersche werken en werd eenige jaren later op nieuw gevat. ‘Hij werd toen’, jubelt de kronijkschrijver, ‘goed en wel verbrand’, op dezelfde plaats, waar hij vroeger was ontzet⁽¹⁾.

(1) ‘Le 28 Mars, 1568. Simon Faveau qui avait esté un des *mau-brulés*, ayant esté rattrappé fust brulé *bien et beau* à Valenciennes. - Valenciennes. MS.

De wanhopige worsteling tegen dwingelandij was te Valencijn met een goeden uitslag bekroond, omdat, in weerwil van het gemor en de bedreigingen, die den storm waren voorafgaan, de overheid het volk niet in staat had geacht, om zoo ver te gaan. Hadden de ketters niet - gelijk de inquisiteur Titelman het uitdrukte - zich, jaar uit, jaar in, als lammeren laten gevangen nemen en slachten? De ontsteltenis der overheid maakte spoedig voor gramschap plaats. De regeeringspersonen te Brussel geraakten buiten zich zelve van woede toen het voorval hun ter oore kwam. Aanstonds werd eene bloedige wraak voorbereid, om de belediging, der inquisitie aangedaan, te straffen. Op den 29sten April werden eenige afdeelingen van Bossu's en Bergen's bendes van ordonnantie met een vendel van het regiment van den Hertog van Aerschot naar Valencijn gezonden. De gevangenen werden terstond overvuld met mannen en vrouwen, in hechtenis genomen wegens werkelijke of vermoedelijke deelneming aan het oproer. Uit de hoofdstad was bevel gezonden, met al de schuldigen kort geding te maken en hen streng te straffen. Op den 16den Mei nam de slachting een aanvang. Sommigen werden verbrand, anderen onthoofd; het aantal slachtoffers was ontzettend. 'De overheid veronachtzaamde niets', verklaart een ooggetuige met instemming, 'wat strekken kon om het arme volk te bestraffen en te verbeteren'. Het duurde lang eer de rechters en beulen hun werk hadden volbracht. Toen het moorden ten laatste ophield, mocht men met eenigen grond onderstellen, dat een voldoende wraak was genomen voor den 'dag van de kwalijk-verbranden', en een behoorlijke schep 'verbetering' aan het 'arme volk' was toegediend.

Zulke tooneelen strekten niet om het volk getrouwer te maken aan de regeering, noch om deze in gunst te doen rijzen. De haat tegen Granvelle wies bij den dag. Men beschouwde hem in de Nederlanden als het levend beeld van die godsdienstvervolging, die ieder oogenblik ondragelijker werd. De Koning en de landvoogdes ontgingen veel van den blaam, dien ook zij verdienden, omdat het volk al zijne verwenschingen op den kardinaal meende te moeten stapelen. Inderdaad was dit echter niet zoo onbillijk. Granvelle was de regeering. Daar in die dagen het volk een diepen eerbied voor de koninklijke waardigheid had, gaf het al zijne woede lucht tegen den minister, terwijl het nog jegens den vorst de gebruikelijke onderdanigheid in acht nam. De kerkvoogd was reeds het mikpunt geworden van de 'rederijderskamers'. Deze volksverenigingen, die de ruwe stof, in de volksmeening voorhanden, tot straatliedjes en straatspelen verwerkten, namen de plaats in, die latere eeuwen in vrije landen door de dagbladpers zouden zien vervullen. Vóór

de uitvinding van dat wapen, het geduchtste ooit door de vrijheid tegen dwingelandij gevoerd, vormden deze onaanzienlijke maar toch invloedrijke vereenigingen nevens den kansel de eenige macht, in staat om de hartstochten gaande te maken of de volksdenkbeelden te leiden. De rederijerskamers waren uiterst vrijzinnig in hare richting. De schrijvers en vertooners van hare kluchtspelen, gedichten en paskwillen waren meerendeels handwerkers of kooplieden, en behoorden tot die klasse, waaruit de eerste slachtoffers en de latere kampvechters der Hervorming te voorschijn traden. Hun stoute kluchten en bijtende spotliederen hadden er reeds veel toe bijgedragen, om onder het volk een afkeer tegen de misbruiken der Kerk te verspreiden. Zij waren bijzonder hevig in hunne uitvallen tegen de ongebondenheid van kloosters. ‘Deze nietswaardige spelers, rederijers genaamd’, zegt de reeds door ons aangehaalde waalsche schrijver, ‘verschafte veel vermaak aan het volk. Altoos moesten eenige arme nonnen of deugdzame monniken het in de kluchten ontgelden. Het scheen als of het volk geen genoegen kon smaken zonder God en de Kerk te bespotten’. Het volk bleef echter aan het denkbeeld vasthouden, dat de begripen monnik en God niet onafscheidelijk waren. Voorzeker was de vrome ernst van de eerste hervormers welgemeend genoeg en bleek die bestand tegen de proef van pijnbank en dood; maar zij kenden geen maat in den spot, dien zij uitslingerden tegen hunne moordzuchtige vervolgers. De spelen der rederijers waren uit het oogpunt van kunst niet zeer uitstekend; maar zij getuigden van toorn en oprechtheid. Daarom kostten zij dan ook duizende menschenlevens; doch zij zaaiden tevens het zaad van opstand tegen godsdienstdwingelandij, dat eens tot een honderdvoudigen oogst zou ontkiemen. Natuurlijk hadden de overheden al sedert lang getracht om aan deze vertooningen een einde te maken. ‘Er werden te dier tijde’, schreef de eerzame Robert Clough aan sir Thomas Gresham, ‘spelen (van de rederijers) vertoond, die vele duizende menschenlevens gekost hebben; want in deze spelen werd het woord van God het eerst in deze landen verkondigd. Deze spelen werden en zijn nog veel strenger verboden, dan eenige van de boeken van Maarten Luther’⁽¹⁾.

Deze rederijers waren thans bijzonder gebeten op Granvelle; zij hadden eene persoonlijke veete tegen hem, omdat hij hunne godsdienstige spelen had doen verbieden. ‘Deze rederijers, die kluchten en straatspelen vertoonen’, schreef de kardinaal aan Filips, ‘hebben het bijzonder op mij voorzien, omdat ik vóór twee jaren hen belette de heilige schrift te bespotten’⁽²⁾.

(1) BURGON, I. 377-391.

(2) Papiers d'Etat, VI. 552-562.

Nochthans bleven deze rederijkers hun weerstand tegen de handelingen der regeering voortzetten. Hun ruwe scherts, hun onhandige maar gevoelige slagen, bewezen dagelijks diensten aan de zaak der godsdienstvrijheid. De nieuw benoemde bisschoppen stonden bloot aan eindelooze hekelschriften, schimpliedjes, puntdichten, en allerlei dolheden. Op de muren van alle huizen werden rijmen geplakt, die van hand tot hand gingen. Kluchten werden in elke straat vertoond, waarin de gehate geestelijken als de dwaze hoofdpersonen optraden. Deze voorstellingen gaven zulk een aanstoot, dat nieuwe plakATEN werden uitgevaardigd om ze tegen te gaan. Het verbod vond weerstand, en in onderscheidene gewesten, in het bijzonder in Holland, ontzag men zich zelfs niet om er den draak mede te steken. De dwingelandij, die wel een volk in bloed en tranen dompelen kon, was toch niet in staat het te beletten om zich op de bijtendste wijs over zijne onderdrukkers vroolijk te maken. De leerlooier Cleon werd nooit scherper doorgehaald door de atheensche vernuften, dan de kardinaal door deze vlaamsche rederijkers. Met oneindig minder attisch zout, maar even welgemeend als Aristophanes het kon gedaan hebben, gaven de volksrijmelaars den minister overvloedige gelegenheid om te begrijpen op welken voet hij in de Nederlanden stond. Eens trad iemand op hem toe, stelde hem oogenschijnlijk een verzoekschrift ter hand en verdween onder de menigte. Het papier bevatte een schimpdicht en een spotprent op hem. Hij was er op afgebeeld onder de gedaante van eene hen, zittende op eene hoop eieren, waaruit een broedsel bisschoppen te voorschijn kwam. Sommigen er van braken uit den dop, anderen staken er een arm of been uit, weder anderen liepen rond met mijters op het hoofd, terwijl allen blijkbaar karikaturen waren van de nieuw benoemde kerkvoogden. Boven het hoofd van den kardinaal was de duivel voorgesteld, die zwevende in de lucht de woorden sprak: ‘Deze is mijn geliefde zoon, hoort hem’⁽¹⁾!

Een ander schotschrift van soortgelijken aard was zoo goed bewerkt, dat het bijzonder den toorn van Granvelle opwekte. Het was een hekeldicht, van algemeene strekking, even als de overigen, doch vol van zulke fijne en bijtende scherts, dat de kardinaal het toeschreef aan zijn ouden vriend en tegenwoordigen vijand, Simon Renard. Deze, een Boergonjer van geboorte, en een schoolmakker van Granvelle, had in de gunst gedeeld van den kardinaal zelf en van zijn vader. Geholpen door hunne voorspraak en door zijne eigene bekwaamheden, was hij tot aanzienlijke betrekkingen opgeklommen; hij was gezant

(1) ‘Hic est filius meus, illum audite’, etc. - HOOFT, II, 42.

van Spanje geweest in Frankrijk en in Engeland en een van de onderhandelaars van den wapenstilstand van Vaucelles. In den laatsten tijd vond hij zich teleurgesteld in zijne verwachting om lid van den Raad van State te worden, en hij had wraak gezworen aan den kardinaal, wien hij hiervan de schuld gaf. Hij betoonde zich ongetwijfeld ondankbaar, want hij had vroegere verplichtingen jegens den man, wien hij thans voortdurend als een scherpe doorn in het vleesch stak⁽¹⁾. Van den anderen kant valt het niet te ontkennen, dat Granvelle de vijandschap van zijn ouden makker beantwoordde met eene boosaardigheid, die de zijne evenaarde, en indien Renard zijn hoofd niet even als zijne betrekking verloor, was het niet uit gebrek aan aantijgingen van de zijde van den minister. In het bijzonder beschuldigde Granvelle hem bij 'den meester' als den boozen geest van Egmond, terwijl hij gewoonlijk dien edelman zelven beschreef als zwak, ijdel, een vriend van rook⁽²⁾, gemakkelijk ergens toe over te halen, doch over het geheel welgezind en trouw. Maar onder al deze vage loftuigingen, verzuimde hij nooit den achterdochtigen Vorst op de hoogte te houden van elk voorval en elk gerucht, dat ten nadeele van den graaf strekken kon. Wat nu het bedoelde hekeldicht betreft, zoo schreef de kardinaal aan Filips, wel te durven zweren, dat het uit de pen van Renard kwam, schoon, ter wille van de geheimhouding, van de rederijkers gebruik was gemaakt⁽³⁾. Hij beschreef het stuk als vol van 'valsche, afschuwelijke en duivelsche dingen', en niet alleen hem zelven, maar ook den paus en de gansche geestelijkheid met evenveel smaad bejegenend als in Duitschland kon worden aangedaan. Op de bedekte wijze, waarvan hij zich zoo eigenaardig wist te bedienen, gaf hij vervolgens te kennen, dat Egmond de hand had in de uitgave van het schotschrift. Renard kwam daar aan huis, zeide hij, en werd er op veel vertrouwelijker voet ontvangen dan betaamde. Acht dagen vóór dat het geschrift uitkwam, was er een gesprek gehouden ten huize van Egmond, waarvan de strekking met den inhoud van het stuk overeenkwam. De persoon, bij wien men het pamflet het eerst had gezien, was een zwaardveger, een petekind van den graaf. Die man zeide, dat hij het van de deur van het stadhuis gescheurd had; maar God geve, voegde de kardinaal er biddend aan toe, dat hij het niet is, die het daar heeft aangeplakt. Men zegt, dus eindigde hij, dat Egmond en Mansfeld meermalen naar den zwaardveger gezonden hebben, om af-

(1) Dom V'EVESQUE, Mémoires, etc. I. 97.

(2) 'Es amigo de humo'. - Papiers d'Etat, VII. 115.

(3) Papiers d'Etat, VI. 552-562.

schriften van het stuk te bekomen, al hetgeen het vermoeden tegen hen versterkt.

Met de edelen stond Granvelle op geen beter voet dan met het volk. De groote heeren, zooals Oranje, Egmond, Hoorne en anderen, kwamen openlijk voor hunne vijandschap tegen hem uit, en hadden de redenen daarvoor reeds aan den Koning medegedeeld. Mansfeld en zijn zoon behoorden beiden op dat tijdstip onder de tegenstanders. Aerschot en Aremberg hielden zich buiten het verbond, dat tegen den kerkvoogd werd gevormd, maar waren niet zeer ingenomen met zijn persoon. Zelfs Berlaumont begon te luisteren naar voorstellen van de edelen, die, om hem over te halen, onder anderen aanboden zijne kinderen met bisdommen te begiftigen. Waarlijk getrouw en onderdanig jegens den kardinaal waren alleen zulke mannen als de proost Morillon, die zijne bevordering grootendeels aan hem te danken had. Deze bevoorrechte cumularis werd gemeenlijk ‘het dubbel A, B, C’ genoemd, hetgeen beteekende dat hij tweemaal zooveel kerkelijke ambten had als er letters waren in het alphabet⁽¹⁾. Hij had evenwel geen bezwaar tegen nog meer bedieningen en was getrouw aan de macht, van welke de benoeming afhing. De zelfde gedragslijn werd gevolgd door den secretaris Bave, den ridder Bordey en andere personen, die of op posten aasden of hunne onafhankelijkheid er voor hadden verkocht. Viglius, bekend om zijne vreesachtigheid, wenschte zich op dit tijdstip reeds terug te trekken. Deze geleerde en vermogende Fries gaf de voorkeur aan eene minder stormachtige loopbaan. Hij was gunstig gestemd voor de plakaten, doch hij beefde bij de oproeren, waartoe hunne scherpe uitvoering dagelijks aanleiding gaf, daar hij den aard van zijne landgenooten kende. Van den anderen kant was hij te scherpzinnig om niet de onvermijdelijke gevolgen van weerstand tegen den wil van Filips te beseffen. Hij verlangde daarom zeer zich uit die engte te redden. Als geleerde kon hij aangenamer bezigheid vinden bij zijne boeken; hij had een aanzienlijk vermogen bijeengebracht, dat hij liefst zoolang mogelijk wilde behouden, en hij bezat een geleerd hoofd, dat hij liefst niet van de schouders gescheiden wou zien. Al deze eenvoudige wenschen lieten zich beter verwezenlijken, wanneer hij ambteloos leefde. De betrekking van voorzitter van den geheimen raad en lid van den achterraad of ‘consulta’ was gevaarlijk. Hij wist dat het den Koning ernst was met zijne plannen, en voorzag ook bij het volk een vreeselijken ernst. Zelf van oud friesch bloed,

(1) Brief van de hertogin van Parma aan Filips. - Corresp. de Phil. II, I. 318-320.

wist hij, dat de geest van de oude Bataven en Friezen niet geheel in hunne afstammelingen was uitgedoofd; dat zij niet lichtelijk tot opstand te prikkelen, integendeel lijdzaam waren; doch dat zij zich eindelijk zouden verzetten en dan volharden. Hij verzocht den Koning met aandrang hem te ontslaan, en beriep zich op zijne zwakke gezondheid. Filips wilde echter niets van zijn aftreden weten, en voerde de overtuigendste gronden aan om hem over te halen tot blijven. Vier honderd en vijftig gulden jaarlijksch inkomen, verzekerd door goed ingedijkte landen in Friesland, benevens twee duizend gulden in geld, met de belofte van nog aanzienlijker voordeelen, als de Koning in de Nederlanden zou komen, waren zoovele redenen, die de doctor eerlijk bekende niet te kunnen weerstaan. Versterkt door deze beweegredenen bleef hij op zijn post, als de erkende vriend en aanhanger van Granvelle, en verdroeg grootmoedig de beleedigingen van de edelen en van het volk. De billijkheid eischt te erkennen, dat hij alles deed wat hij kon om tegenstanders te verzoenen en tegenstrijdige beginselen te vereffen. Ware het ooit mogelijk geweest om den juisten middenweg te vinden tusschen goed en kwaad, dan zou de president dien gevonden en met eere en zelfbehagen bewandeld hebben.

In den raad evenwel bleef den kardinaal den boventoon voeren, Oranje en Egmond den rug toewenden, en na elke zitting zich verwijderen om met de hertogin en den president te beraadslagen. De prins en de graaf waren te trotsch en achtten zich te voornaam om zulke beleedigingen te dulden; bovendien verdachten zij den kardinaal van den Koning tegen hen in te nemen. Volgens een schier algemeen geloofd gerucht had Granvelle Zijne Majesteit uitdrukkelijk den raad gegeven om de hoofden van ten minste een half dozijn der eerste edelen van het land te doen vallen. Dit was eene dwaling. ‘Deze beide heeren’, schreef de kardinaal aan Filips, ‘zijn onderricht geworden, dat ik Uwe Majesteit zou gewaarschuwd hebben, nooit meester te zullen zijn van deze gewesten zonder ten minste een half dozijn hoofden te hebben doen vallen, en dat, vermits het om de oproeren, daardoor waarschijnlijk te veroorzaken, bezwaarlijk zou zijn dit hier te doen plaats hebben, Uwe Majesteit hen naar Spanje moest laten overkomen om het plan daar te volvoeren. Uwe Majesteit moge oordeelen of zulk eene gedachte ooit bij mij opgekomen is. Ik heb gelachen om zulk een bespottelijk verdichtsel. Deze grove logen is er een van Renard’⁽¹⁾. De kardinaal schreef verder aan Zijne Majesteit, dat hij van deze zelfde edelen

(1) Papiers d'Etat, VI. 568, 569. - Vergelijk Correspond. de Phil. II, I. 202, 203.

vernomen had, hoe de hertog van Alva, toen hij gijzelaar was voor het verdrag van Cateau-Cambresis, had onderhandeld over een verbond tusschen de kronen van Frankrijk en Spanje om de ketterij met het zwaard uit te roeien. Hij voegde er bij, dat hij de edelen met de meeste zachtheid wenschte te behandelen, en dat hij zijn best zou doen om hun genoeg te doen. Het eenige, waarover hij niet kon heenstappen, was het gezag van Zijne Majesteit; om dat te handhaven zou hij des noods zijn leven opofferen. Tegelijkertijd wees Granvelle den Koning met nadruk op de noodzakelijkheid om het aangeduide gerucht tegen te spreken, een verzoek, dat hij zorg droeg ook door de landvoogdes zelve te laten doen. Hij had reeds, en rechtstreeks, en door hare tusschenkomst, eene stellige verklaring verzocht van de zijde des Konings, dat er geen plan bestond om de spaansche inquisitie in de Nederlanden in te voeren, en dat hij, Granvelle, de oprichting der bisdommen niet had aangeraden. In overeenstemming met de ontvangene aanwijzigingen schreef de Koning dan ook aan Margaretha van Parma, dat zij de verlangde verklaringen kon geven. Terwijl hij dit deed, voegde hij er eene kernachtige opmerking bij. ‘De kardinaal had niet geraden een half dozijn hoofden te doen vallen’, zeide de vorst, *‘doch misschien zou het niet kwaad zijn om het te doen’*. De tijd zou leeren of Filips partij zou weten te trekken van den wenk, in de ontkenning van den kardinaal opgesloten, en of het ‘half dozijn’ wel het eindcijfer zou zijn en niet veeleer de vermenigvuldiger, die bij het opmaken der vreeselijke rekening zou worden gebezigd.

De verklaringen, hoezeer overeenkomstig de waarheid, vonden bij de betrokken personen geen geloof. Bijkans al de edelen bleven den kardinaal met wantrouwen en afkeer aanzien. Zij, die ruwer waren in hunne manieren en minder omzichtigheid in acht namen, dongen met de rederijders en straatkarikaturisten mede in schimp en spot tegen den gemeenschappelijken vijand. Brederode bovenal, ‘een dolleman, zoo ooit iemand dien naam verdiende’, gelijk een tijdgenoot zich uitdrukte⁽¹⁾, was onvermoeid in zijne pogingen, om Granvelle belachelijk te maken. Hij nam bijna elken nacht deel aan maskerades, verkleed als een kardinaal of monnik; en daar hij zelden nuchter was bij deze gelegenheden, laten zich zijne woestheden begrijpen. Hij werd hierin ijverig bijgestaan door zijn neef Willem van der Mark, heer van Lumey, een waardigen afstammeling van het bekende ‘wilde zwijn der Ardennes’, dapper tot vermetelheid toe, maar hoogst onzedelijk, losbandig en bloeddorstig. Deze

(1) ‘Personage escervellè si oncques en fut’. - PONTUS PAYEN. MS.

twee mannen zouden beiden vermaard worden, door hun op den voorgrond treden bij de treffendste tooneelen, waarmede de groote opstand zou worden ingewijd; nu reeds hadden zij den kardinaal een onveranderlijken haat gezworen, dien zij lucht gaven door de roekelooste potsenmakerijen. Behalve de geestelijke gewaden, waarin zij zich op al hun feesten vertoonden, droegen zij gewoonlijk vossestaarten in plaats van veeren op den hoed. Zij versierden hunne bedienden met het zelfde tooisel, terwijl zij openlijk verklaarden, met deze zinnebeelden te willen aanduiden, dat de oude vos, Granvelle, en zijne jongen, Viglius, Berlaymont en de overigen, weldra door hen zouden worden gevangen en zij dan hunne staarten ten zegeteeken op hunne hoeden zouden steken.

Het lijdt geen twijfel, dat ook meermalen bedreigingen met gewelddadigheden tegen den kardinaal werden geuit. Granvelle berichtte dan ook den Koning, dat zijn leven onophoudelijk door de edelen werd bedreigd; doch dat hij hen weinig vreesde, daar zij wel te voorzichtig zouden zijn om iets van dien aard te ondernemen. Ongetwijfeld was er, wanneer men zijn standpunt tegenover de hoogere en lagere standen in aanmerking neemt, reden genoeg om een vreesachtig man beangst te maken; doch Granvelle was van nature moedig. Men beschuldigde hem van een malienkolder onder zijne kleederen te dragen, van in onophoudelijken angst te leven, van voor Egmond en Oranje een voetval te hebben gedaan, van den bisschop van Atrecht, Richardot, in de zelfde vernederende houding bij Egmond voor hem te hebben doen spreken. Al deze verhalen waren louter verdichtsels. Even stout als aanmatigend, nam hij op dit tijdstip den schijn aan van met eene vergevingsgezinde minachting op de vijandschap der edelen neder te zien. Hij bracht een groot gedeelte van zijn tijd geheel alleen door, met zijne langdradige brieven aan den Koning te schrijven. Meestal hield hij zich op in een buitenverblijf, de Fontein genaamd, te midden van een fraaien lusthof op korten afstand van de poorten van Brussel gelegen, en vanwaar hij, ondanks de vertoogen zijner vrienden, dikwerf des avonds onverzeld, of met slechts enkele bedienden, naar de stad terugkeerde. Hij bekende, dat hij geen pogingen vreesde om hem te vermoorden; want, als de edelen hem het leven benamen, zouden zij den besten vriend dooden, dien zij ooit gehad hadden⁽¹⁾. Dit buitenverblijf, waar hij de meeste

(1) 'Respondit constamment avecq une face joieuse, à quel propos voulés vous que je me garde des seigneurs, il n'y a pas un d'entre eux à qui je n'ay fait plaisir et service. S'ils me tuent, au nom de Dieu, je serai quicte de vivre et eux d'un tres bon amy, qu'ils regretteront un jour lamentablement.' - PONTUS PAYEN. MS.

van zijne plannen tot rijpheid bracht en zijne staatsstukken opstelde, werd door het volk, ter bespotting van zijne vermeende voorouders, ‘de Smidse’ genoemd. Hier, meende het volk, stond het aanbeeld, waarop de ketenen hunner slavernij gesmeed werden; hier, bijna geheel verlaten door hen, die vroeger zijne vrienden waren geweest, nam hij eene wijsgeerige houding aan, die zijne vijanden verbitterde, zonder hen te misleiden. Boven den hoofdingang van zijn huis had hij een marmeren vrouwenbeeld geplaatst. Zij hield een ledigen wijnkelk in de eene en eene kruik met stroomend water in de andere hand. Op het voetstuk was enkel het woord ‘Durate’ gebeiteld. Door dit motto, zijn gewone zinspreuk, meende men dat hij in dit geval wilde te kennen geven, dat zijne macht langer zou duren dan die van de edelen, en zuiver als stroomend water, ongestoord zou voortvloeien, lang nadat de wijn van hun leven tot den droesem verzwolgen was. De woeste hartstochtelijkheid zijner vijanden en de kalme, heldere gematigdheid van zijn eigen karakter, dus zinnebeeldig voorgesteld, werden geacht der wereld eene zedeles te verkondigen. De beeldspraak, in dien zin opgevat, was niet naar den smaak der edelen; zij vermeden zijn omgang en sloegen zijne uitnodigingen af. Hij troostte zich in het gezelschap van minder aanzienlijken, die hij thans begon te bevoordeelen en warm in de gunst van den Koning aanbeval, zeggende, dat betrekkingen in het leger en bij het burgerlijk bestuur, aan de mindere edelen gegeven, een middel zouden zijn om den trots der aanzienlijken te fnuiken. Hij scheen zelfs zich door nog geringer personen te willen doen omringen. ‘Ik moet er om lachen’, schreef hij aan Filips, ‘als ik zie dat de groote heeren niet meer aan mijne tafel verschijnen; ik kan echter altijd gasten genoeg krijgen, zoowel edelen als raadsheeren. Somwijlen noodig ik zelfs burgers, ten einde mij bij hen bemind te maken’⁽¹⁾.

De landvoogdes bemerkte wel, dat de voornaamste edelen ten hoogste vertoornd waren over de wijs, waarop zij van hun aandeel in de regeering waren verstoken. Zij verdedigde zich daaromtrent op bitteren toon in hare brieven aan den Koning, schoon het niet noodig was, zich tegenover hem te verdedigen wegens onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de koninklijke bevelen. Zij bekende, dat zij ongaarne met hare vijanden raadpleegde⁽²⁾, en verklaarde, vast besloten te zijn de regeeringsgeheimen verborgen te houden voor hen, die in staat waren van haar vertrouwen misbruik te maken. Zij zeide, dat er leden

(1) Papiers d'Etat, VI. 552-562.

(2) STRADA, III. 116, 117.

van den raad waren, die gaarne hun voordeel zouden doen met de aarzeling, die zich van haar meester had gemaakt, en die zeker blijken zou, wanneer zij hare denkbeelden onverholen voor hen moest bloot leggen. Om die reden trok zij zich, gelijk Filips altijd gewild had, uitsluitend in den achterraad terug. Het was niet moeilijk de hand te herkennen, die dezen brief, onderteevend door Margaretha van Parma, geschreven had.

De gramschap van de edelen en van het volk werd thans ook nog door eene andere omstandigheid opgewekt. Nu de burgeroorlog op nieuw in Frankrijk uitborst, werd Filips, overeenkomstig de belofte, door hem aan Catharina de Medicis gedaan toen hij hare dochter ten huwelijk nam, opgeroepen om de katholieke partij met hulptroepen bij te staan. Hij zond drie duizend man voetvolk, in Italië aangeworven, en een gelijk getal troepen, in Spanje bijeengebracht, en gaf onmiddellijk bevel aan de Hertogin van Parma, om minstens twee duizend ruiters uit de Nederlanden te doen oprukken. Groot was de verontwaardiging in den raad, toen dit bevel werd voorgelezen; vrees en angst vervulden het hart van Margaretha: onmogelijk was het den Koning te gehoorzamen. Het denkbeeld om de vermaarde *mannen van wapenen* uit de Nederlanden te laten strijden tegen de fransche hugenoten, kon geen oogenblik in aanmerking komen. De benden van ordonnantie waren weinig in getal en moesten de grenzen bewaken: zij dienden enkel voor de verdediging van het land zelf; hun plicht bracht niet mede, om veldtochten te ondernemen in andere landen, nog veel minder om zich te mengen in een godsdiensttwist, en het minst van alles om een Koning hulp te verleen tegen zijne eigene onderdanen. Deze bezwaren werden der hertogin in den raad met zooveel klem voorgehouden, dat zij de onmogelijkheid inzag om aan haar broeders bevel te voldoen. Zij schreef in dien zin aan Filips. Intusschen kwam er een tweede brief uit Spanje, waarin zij werd berispt over het verwijl, en met ongeduld verzocht om de gevorderde ruiters onmiddellijk te leveren. De hertogin stond voor eene moeilijke keus. Zij vreesde een nieuwen storm uit te lokken in den raad, waar reeds genoeg over het inwendig beheer werd getwist. Zij wist bovendien dat het onmogelijk was de toestemming te verkrijgen, zelfs van Viglius en Barlaymont, tot zulk een hatelijken maatregel als de Koning begeerde. Van den anderen kant voelde zij zich zeer in het nauw gebracht door den stelligen toon van 's Konings brief. Op raad van Granvelle, nam zij hare toevlucht tot eene list. Een bijzondere en vertrouwelijke brief van Filips werd voorgelezen in den raad, na vooraf met wijzigingen van den kardinaal te zijn verrijkt. De koning, dus bleek daaruit, was zeer vertoornd over het uitstel, doch verlangde thans eene som gelds in plaats van de ruiters, die oorspronkelijk gevraagd

waren. Na hevigen tegenstand werd dit voorstel aangenomen. De hertogin schreef aan Filips om hem de zaak uit te leggen en zich te verantwoorden. De Koning berustte in de verwisseling met minder tegenzin, dan men had mogen verwachten, en zond vijftien honderd ruiters uit Spanje naar zijne schoonmoeder de Medicis, terwijl hij een wisselbrief trok op de hertogin van Parma, om daarmee de onkosten te betalen. Dus werd er eene schatting geheven van de Nederlanders, ten einde den franschen Koning in staat te stellen om zijne onderdanen te vervolgen.

Het was der landvoogdes door haren broeder verboden om de Staten-Generaal bijeen te roepen; maar de prins van Oranje, ondersteund door Bergen, Montigny en andere edelen, wenschte de bijeenkomst van dat lichaam. Men zal begrijpen, dat Granvelle zooveel mogelijk zorg droeg om het verbod stipt te doen naleven. De hertogin echter, die zich eenigszins gedrukt begon te gevoelen onder de heerschappij van den kardinaal, wilde wel eens een grootere vergadering raadplegen dan die, welke zij dagelijks bijwoonde. Dientengevolge werden de ridders van het Gulden Vlies tot eene samenkomst opgeroepen. Zij kwamen in de maand Mei van het jaar 1562 te Brussel bijeen. De geleerde Viglius hield een lange en welsprekende rede, waarin hij handelde over den onrustigen en gevaarvollen toestand der gewesten, eenige oorzaken daarvan aangaf en onderscheiden middelen van herstel ter sprake bracht. Het zal echter niemand verwonderen, dat de inquisitie niet werd genoemd onder de oorzaken van beroering, noch hare opheffing onder de middelen van herstel. Eene rede, waarin de gewichtigste levensvraag aldus met het diepste stilzwijgen werd voorbijgegaan, had, hoe fraai ook gesteld, weinig kans om indruk te maken op de misnoegde ridders, of een verzachtenden invloed uit te oefenen op het volk. De redenaar was echter opgetogen over zijn eigen werk. Hij bericht ons bovendien, dat de hertogin evenzeer voldaan was en betuigde in haar gansche leven geen ‘gekuischter taal, juis ter gekozen bewoordingen, of grooter welsprekendheid’ te hebben gehoord⁽¹⁾. De prins van Oranje deelde die bewondering niet. De sierlijke volzinnen van den president hadden weinig vat op hem. De vergadering werd verdaagd, na eenige woorden van de hertogin, waarin zij de ridders verzocht de oorzaken van de toenemende ontevredenheid wel te willen overwegen en daarna op nieuw bijeen te komen, ten einde haar voorstellen te doen omtrent de geschiktste middelen, waardoor, naar hun inzien, de eer des Konings, het welzijn der provinciën en de heerlijkheid Gods in overeenstemming konden worden gebracht.

(1) Vita Viglii, 36.

Kort nadat de vergadering was gescheiden, zond de prins van Oranje uitnodigingen aan de meeste ridders tot het bij wonen eener samenkomst en het houden eener geheime beraadslaging ten zijnen huize. De president en de kardinaal waren niet onder de genoodigden. Het was eigenlijk meer eene samenrotting van de voornaamste ridders der orde, die als de leiders en hoofden konden worden beschouwd, dan eene algemeene vergadering der geheele orde. Niettemin waren ook onderscheidene leden van de regeeringspartij tegenwoordig, die echter allen een ander gevoelen voorstonden dan de prins en geneigd waren Granvelle te ondersteunen. De beraadslaging was zeer onstuimig. Twee onderwerpen kwamen ter tafel: het eerste was het voorstel van de hertogin, om een onderzoek in te stellen naar de hoofdoorzaken van de ontevredenheid van het volk; het tweede de vraag, op welke wijze het voortaan mogelijk zou zijn staatkundige aangelegenheden te bespreken, - iets wat thans onmogelijk was, ten gevolge van de tegenkanting en de aanmatiging van sommige ambtenaren, zoodat het, hoe dikwijls ook beproefd, onvermijdelijk tot de zelfde uitkomst leidde. Deze onmiddellijke aanval op den kardinaal lokte een heftige woordenwisseling uit. Zijne vijanden waren zeer verheugd eene gelegenheid te hebben, om aan hun lang onderdrukt misnoegen lucht te geven. Zij voeren in harde bewoordingen uit tegen den man, wien zij zoo ongeveinsd haatten. Zijne aanhangers - Bossu, Berlaymont, Courières - stonden gereed om hem te verdedigen. Zij beantwoordden den tegen hem gerichtten aanval met verontwaardiging en met wederkerige aanvallen op den prins van Oranje. Zij beschuldigden dezen, dat hij wenschte benoemd te worden tot stadhouder van Brabant, eene betrekking, onafscheidelijk geacht van het algemeen stadhouderschap over al de gewesten. Zij betuigden voor zich zelven, niet te worden gedreven door eerezuchtige bedoelingen - tevreden te zijn met hetgeen zij bezaten, en geen wangunst te koesteren jegens personen, die machtiger waren dan zij. Blijkbaar konden zulke aanvallen en verwijten geen wonden heelen; de afscheiding tusschen de aanhangers van den kardinaal en hunne tegenstanders moest er scherper dan ooit door worden. De verdaagde zitting van de ridders van het Vlies had eenige dagen later plaats. De hertogin gaf zich alle mogelijke moeite om de strijdende partijen te verzoenen zonder evenwel in staat te zijn het eenige middel aan te wenden, dat wezenlijk helpen kon. Hij, die allengs de eerste staatsman van het land begon te worden, wist dat de kwaal onherstelbaar was, zoo de regeering niet afweek van den tot nu toe gevolgden weg. De landvoogdes, die, het is niet te ontkennen, gedurende haar verblijf in de Nederlanden nooit eenig blijk gaf van bijzondere bekwaamheid, vleide zich met een zwakke hoop, dat de zaken

misschien konden worden geschikt door eene verzoening tusschen de strijdende partijen. Ongelukkig echter was de inquisitie geen geschikt onderwerp voor zulk eene soort van dading.

De vergadering van het Gulden Vlies bracht niets wezenlijks tot stand. Er werd besloten, eene bede te doen aan de onderscheiden Staten tot het bekomen eener som gelds, en voorts een bijzonderen gezant naar Spanje af te vaardigen. De hertogin en hare raadslieden dachten, dat duidelijker mededeelingen omtrent den toestand der Nederlanden aan Filips konden worden gedaan in een mondgesprek, dan door de uitvoerigste brieven. De vergadering werd ontbonden, nadat tot deze twee maatregelen besloten was. Doctor Viglius, op wien de verplichting rustte om het verslag en het verzoek aan de Staten op te maken, toog aan het werk. Hij kweet zich van zijne taak in den hem eigen sierlijken vorm, en, zoo als gewoonlijk, zeer tot zijn eigen genoegen. Bij zijne tehuiskomst echter, na afloop van dezen arbeid, ontstelde hij zeer bij het zien, dat een groote moerbezieboom, die in zijn tuin stond, door een hevigen storm was omgewaaid. Dit ongeval werd door den president als een slecht voorteeken beschouwd, en het bevreemde hem daarom minder dan het hem griefde, te zien, dat de door hem gestelde aanvraag aan de Staten, evenmin vrucht droeg als zijn ontwortelde boom⁽¹⁾. De storm, die zijn tuin verwoest had, beschouwde hij als het beeld van den storm, die eerlang door het land zou waren, en hij wenschte vuriger dan ooit een veilige haven binnen te loopen, terwijl het nog betrekkelijk kalm weder was.

De Staten verwierpen de aangevraagde bede op verschillende gronden, onderanderen ook op deze: dat de burgeroorlog in Frankrijk verflauwde en er alzoo minder gevaar van die zijde dreigde dan in den laatsten tijd het geval was geweest. Dus werd 'de bittere kelk', waarover Granvelle reeds geklaagd had, hem op nieuw voorgezet, en de regeering had meer dan ooit reden, zich te beklagen over de gewoonte der nationale vertegenwoordiging om zich te mengen in het geldelijke beheer.

Florens van Montmorency, heer van Montigny, was door de landvoogdes belast met het gezantschap, naar Spanje aftevaardigen. Deze nederlandsche edelman, broeder van den graaf van Horne, bezat meer talenten en had een aangename karakter dan de admiraal. Hij was een trouw vriend van Oranje en een verklaarde vijand van Granvelle; een oprecht katholiek, maar een tegenstander van de inquisitie. Zijn broeder had geweigerd het gezantschap te aanvaarden. Deze weigering zal wel niemand bevreemden, die zich Filips' woede bij hun laatste onderhoud

(1) Vita Viglii, 36.

herinnert en daarbij bedenkt dat bij deze nieuwe zending ook weer nieuwe grieven tegen den kardinaal zouden moeten geopperd worden, grieven, erger nog dan de klachten, die vroeger 's Konings verontwaardiging hadden opgewekt. Ook Montigny zou verkozen hebben te huis te blijven, maar hij moest eindelijk toegeven. Hij was door het lot gedoemd om tot tweemalen toe in den leeuwenkuil af te dalen: slechts eens zou hij er levend weer uitkomen.

Zoo bestond er dan een openlijke weerstand van de groote heeren en het meerendeel van den minderen adel tegen den kardinaal en zijne maatregelen. Met geestdrift ondersteunde het volk den prins van Oranje. De tegenkanting tegen de regeering was alles behalve bedekt of geheimzinnig. De Nederlanden kenden geen onbeperkt koningschap; zelfs geen koningschap zonder meer. Er was geen Koning in de provinciën: Filips was Koning van Spanje, Napels, Jeruzalem, maar slechts hertog van Brabant, graaf van Vlaanderen, heer van Friesland, kortom, erfelijk hoofd, onder verschillende titels van zeventien Staten, die ieder privilegiën hadden, even heilig en veel ouder dan een kroon⁽¹⁾. De weerstand tegen de onbeperkte oppermacht van Granvelle en Filips was derhalve rechtmatig en gegrond op de landsprivilegiën. Het was geen samenspanning, geen geheim verbond, zoo als de kardinaal de onbeschaamdheid had het te noemen, maar een wettige uitoefening van het gezag, van ouds toebehoorend aan hen, die er thans over beschikten, en dat alleen een onrechtvaardige omkeer van zaken kon vernietigen.

Granvelle handelde geheimzinnig en listig. Hij was nog altoos in dagelijksche, vertrouwelijke briefwisseling met den Koning, en schreef bovendien nog de talrijke brieven, die, door de hertogin onderteekend, werden afgezonden. Hij hield openlijk zijn recht staande om de gansche regeermacht aan zich te trekken, en spande al zijne krachten in om het onwillige, schier oproerige volk te onderwerpen aan de hatelijke maatregelen, waartoe de Koning besloten had. In zijn geheime brieven aan zijn meester liet hij het steeds voorkomen, alsof de edelen, die zich tegen hem verzetten, gedreven werden, niet door afkeer van onderdrukking en gehechtheid aan oude rechten, maar door wraakzucht, en naijver op eigen gezag, en alsof het onbeperkte

(1) 'On respondra qu'il est Roi: et je dis au contraire que ce nom de Roi m'est incognu. Qu'il le soit en Castille ou Arragon, à Naples, aux Indes et partout ou il commande à plaisir; qu'il le soit s'il veult en Jerusalem, paisible dominateur en Asie et Afrique, tout y a que je ne cognoi en ce país qu'un Duc et un Compte, du quel la puissance est limitée selon nos privilèges lesquels il a juré à la joieuse entrée', etc. - Apologie d'Orange, 39, 40.

eenhoofdige gezag, dat Filips wenschte te vestigen, reeds van rechtswege en feitelijk bestond. Terwijl hij de edelen, de Staten en de natie van hunne privilegiën, ja zelfs van hunne natuurlijke rechten (een schamele bezitting in die tijden) beroofde, verzekerde hij den Koning, dat het er blijkbaar op toegelegd werd om zijn gezag tot niets terug te brengen.

De Staten, schreef hij, hadden zich het gansche beheer der geldmiddelen *aangematigd* en het verpacht aan Anthonis van Stralen en anderen, die er ontzaggelijke voordeelen uit trokken. ‘De edelen’, zeide hij, ‘beweren openlijk aan hunne gastmalen, dat ik hen wil onderwerpen aan de onbepaalde macht van Uwe Majesteit. Inderdaad echter oefenen zij veel meer gezag uit dan de stadhouders van bijzondere provinciën ooit te voren bezaten, en het is er niet ver meer af, dat Hare Hoogheid en Uwe Majesteit bloot in naam regeeren, terwijl de edelen alle gezag aan zich trekken’. ‘Dit’, ging hij voort, ‘is de voorname reden van hunne tegenkanting tegen de nieuwe bisdommen. Zij waren verstoord dat Uwe Majesteit zulk eene inrichting te Rome *had durven voorstellen zonder vooraf hunne toestemming te hebben bekomen*. Zij *wenschen* het hoogste gezag *zoo zeer te beperken, dat Uwe Majesteit niets kan doen zonder hun wil*. Hun doel is de vernietiging van de koninklijke macht en van de rechtsbedeeling, om zich zoo doende te onttrekken aan de betaling van hunne schulden, daar zij nu reeds tegen hunne schuldeischers volhouden, dat zij al hun geld hebben besteed in den dienst van Uwe Majesteit en nooit eenige belooning of bezoldiging ontvangen hebben. Dit doen zij *om Uwe Majesteit gehaat te maken*’.

Het spreekt van zelf, dat hij de tegenkanting van de groote heeren, die allen katholiek waren, aan oneerlijke bedoelingen toeschreef. Zij waren enkel volksleiders, die weigerden hunne medemenschen te verbranden, niet omdat zij een natuurlijke weerzin daartegen hadden, maar om de volksgunst te bejagen. ‘Al dat ijveren tegen de inquisitie’ zeide hij, ‘is niets dan een voorwendsel. Het is slechts om het volk zand in de oogen te strooien, en het op te ruïnen, terwijl de eigenlijke reden is, dat Uwe Majesteit niets zou doen zonder hunne voorkennis en hunne tusschenkomst’.

Soms liet hij zich in een toegeevenden toon uit over de edelen, een toon, die hen mogelijk nog meer beleedigd zou hebben dan een rondborstige aanklacht. Hij kon, schreef hij, beleedigen hem zelven aangedaan vergeven: het stond aan Filips, te beslissen over hunne verdiensten of tekortkomingen jegens de kroon. Soms liet hij zich uit als een wijsgeer, die over kleine kinderen spreekt: ‘Assonleville heeft mij verhaald, dat, zoo als hij van Egmond gehoord had, onderscheidene edelen ontevreden op mij

zijn, daar zij uit Spanje vernemen, dat ik Uwe Majesteit tegen hen tracht op te zetten'. Voorzeker zou *de toon* van de dagelijksche brieven van den kardinaal zulk een vermoeden hebben gerechtvaardigd, indien de edelen er inzage van hadden kunnen nemen. Granvelle verzocht den Koning evenwel hen omtrent dit punt in te lichten. 'Gave God', zeide hij met vromen ernst, 'dat zij allen wilden samenwerken om het gezag van Uwe Majesteit te schragen, en al zulke maatregelen te bevorderen als kunnen strekken tot den dienst van God en de veiligheid van den Staat. Ik mag sterven indien het niet de wensch is van mijn hart om den geringste onder deze edelen van dienst te kunnen zijn. Het is Uwer Majesteit bekend dat als zij iets doen in het belang van uwen dienst, ik het nooit stilzwijgend voorbijga. Niettemin, aldus is hun bestaan. Ik hoop echter, dat deze stemming als eene onweersbui zal overwaaien, en dat wanneer Uwe Majesteit hier komt, allen zullen bevonden worden het loon der verdienste waardig te zijn.

Van Egmond in het bijzonder sprak Granvelle dikwerf met lof, schoon in algemeene bewoordingen en op eenigszins nederbuigenden toon. Hij toonde nooit persoonlijke gevoeligheid in zijne brieven, niettegenstaande de graaf, zoo als wij reeds vermeld hebben, hem soms met woorden, en soms zelfs feitelijk op de grofste wijze beleedigd had. Maar de kardinaal had te veel christelijke lankmoedigheid, of wel was te scherpzinnig en geslepen om niet heen te stappen over zulke beleedigingen, zoolang hij kans zag, de vriendschap van een zoo aanzienlijk heer te behouden of te winnen. Hij beschreef hem derhalve als een man, wiens beginselen over het algemeen goed waren, maar die zich gemakkelijk liet lijden door eigen ijdelheid en den slechten raad van anderen. Hij beweerde, dat Egmond aanvankelijk een sterk voorstander was geweest van de nieuwe bisdommen, en er zijne tevredenheid over had betuigd, dat twee er van, die van Brugge en IJperen, binnen zijn gouvernement waren gelegen. Het speet hem echter den Koning te moeten berichten, dat de graaf in den laatsten tijd in ijver begon te verflauwen, wellicht uit vrees van zich door de andere edelen verlaten te zien. Over het geheel had Egmond, volgens den kardinaal, een zeer handelbaar karakter, wanneer hij maar niet zoo gemakkelijk gehoor gaf aan verkeerde inblazingen van vrienden; intusschen zouden zijne oogen misschien wel weder opengaan. In weerwil van deze algemeene uitdrukkingen van welwillendheid, die Granvelle zich in zijne brieven aan Filips veroorloofde, bleef hij nooit in gebreke tevens melding te maken van elk feit, elk gerucht, elken wenk, die konden strekken den Koning in te nemen tegen Egmond of tegen een van de andere edellieden, wier karakter hij betuigde geenszins in een

slecht daglicht te willen stellen. Hij bediende zich, wel is waar meestal van bedekte uitdrukkingen, terwijl hij niet zelden zijne mededeelingen besloot met eene betuiging van eigen ongelooft, of van de hoop, dat de edelen zich zouden beteren. Op ditzelfde tijdstip gaf hij Filips een lang en zeer omstandig verhaal van eene ongeoorloofde briefwisseling, die, naar men zeide, gevoerd werd tusschen de voornaamste edelen en den toekomstigen Keizer Maximiliaan. Het verhaal was eene welgelukte proeve van het verdachtmaken, waarin de kardinaal zoo uitmuntte, en waardoor hij er dikwijls in slaagde, zijn meester te overtuigen van de waarheid van aantijgingen, waaraan hij zelf veinsde niet te gelooven. Hij had een verhaal gehoord, schreef hij, dat hij zich verplicht achtte aan Zijne Majesteit mede te deelen, schoon hij zelf er geen onvoorwaardelijk geloof aan hechtte. Hij gevoelde zich te meer verplicht het niet te verzwijgen, *omdat het geheel en al overeenstemde met berichten*, die hij uit eene andere bron had ontvangen. Het verhaal kwam hierop neer, dat deze edelen, volgens het zeggen van een hunner (de kardinaal *wist niet wie*, want hij had het nog niet raadzaam geacht de zaak te onderzoeken), liever dan er in toe te stemmen, dat de Koning in de zaak van de bisdommen handelde tegen de privilegiën van Brabant, *een anderen prins van den bloede tot hun heer zouden verkiezen*. Dit voegde de kardinaal er bij, was mogelijk meer eene invallende gedachte dan een bepaald voornemen. Graaf Egmond was, het leed geen twijfel, in geregelde briefwisseling met den Koning van Boheme (Maximiliaan), en men onderstelde derhalve dat deze de prins van den bloede zou zijn, die tot heer van de gewesten zou worden gekozen. Het was bepaald, dat hij, op wettige wijs of door geweld, tot Roomsche Koning zou verheven worden, dat hij een leger zou bijeenbrengen om de Nederlanden aan te tasten, dat te gelijker tijd eene beweging zou plaats grijpen onder de leden der Staten, en dat men het volk in opstand zou brengen, door *het den teugel te vieren* op het punt van den godsdienst. Nadat de kardinaal al de bijzonderheden van dit verzinsel met de meeste nauwkeurigheid had opgegeven, verklaarde hij met schijnbare eenvoudigheid, dat de briefwisseling tusschen Egmond en Maximiliaan hem niet bevreemde, omdat er ten tijde van den overleden Keizer een groote vertrouwelijkheid tusschen hen had geheerscht. Hij was daarom, op grond van de drukke briefwisseling alleen, nog niet overtuigd, dat het plan bestond om een leger bijeen te brengen, de gewesten aan te vallen en Maximiliaan met geweld te verkiezen. Integendeel, Maximiliaan kon zulk een plan nooit volvoeren zonder den bijstand van zijn keizerlijken vader, en deze - Granvelle hield er zich van overtuigd - zou liever sterven, dan zich in zulk een schande-

lijken aanslag tegen Filips te mengen. Buitendien geloofde de kardinaal niet, dat, tenzij het volk nog dieper bedorven werd door slechte raadgevingen, een enkele onder de edelen in staat zou zijn om op die wijs naar goedvinden over de Nederlanden te beschikken. Daarom kwam hij tot het besluit, dat men het verhaal als een onwaarschijnlijk sprookje moest beschouwen, schoon het rechtstreeks tot hem was gekomen uit het huis van genoemden graaf van Egmond. Het verdient opmerking, dat de kardinaal in den aanvang van zijn verhaal gezegd had den naam niet te weten van den edelman, die dit verraad smeedde, terwijl hij ten slotte de samenzwering in het paleis van Egmond spelen laat. Zeer eigenaardig voegde hij er ook nog bij, dat hij met dat al dien heer, wanneer *de schijn hem niet bedroog*, als een van de eerlijkste beschouwde van al de edelen.

Waarschijnlijk intusschen maakten al de bijzonderheden van deze denkbeeldige samenzwering, meer indruk op Filips met zijn bekrompen en achterdochtig karakter, dan de algemeene beweringen van den kardinaal, dat hij, in weerwil van dit alles, onder eede zou durven verklaren, den graaf van Egmond voor een eerlijk man te houden, en dat men de menschen behoorde te nemen voor hetgeen zij schenen.

Niettegenstaande de samenzwering, die, volgens zijn brieven, tegen hem gesmeed was, en niettegenstaande zijn leven dagelijks bedreigd werd, ried Granvelle den Koning nochtans niet aan, hem openlijk de hand boven het hoofd te houden. Hij merkte zeer stichtelijk op, dat Gode alleen de wraak toekwam, en dat Hij het zou vergelden. Daarom stapte hij met lankmoedigheid heen over beledigingen, hetgeen het meest strookte met den dienst van Zijne Majesteit. Daarom schreef hij Filips ook voor, op dat tijdstip niets te laten blijken, ten einde zijne zaak niet zelf te benadeelen. Hij ried hem aan te veinzen en voor te geven niet te weten wat er in de Nederlanden omging. Daar hij wist dat zijn meester dagelijks op voorschriften van hem wachte, ze altijd met de meeste gehoorzaamheid opvolgde, en, inderdaad, zonder zijne voorlichting volkomen vreemdeling was in de nederlandsche zaken, bleef hij niet in gebreke hem voor te zeggen, in welke bewoordingen hij aan de edelen moest schrijven, en meer in het bijzonder hem de regelen aan de hand te doen, waarnaar hij zich behoorde te gedragen bij zijne aanstaande ontmoeting met den heer van Montigny. Filips, wiens eenige bekwaamheid daarin bestond, dat hij met veel moeite deze lessen van buiten leerde, had op dit oogenblik vooral leiding noodig. De kardinaal gaf hem derhalve te kennen, dat hij bij iedereen den indruk moest trachten weg te nemen, alsof de *Spaansche* Inquisitie in de Nederlanden zou worden ingevoerd. Hij moest aan de edelen schrijven, en hun toezeggen

dat de achterstallige bezoldigingen zouden worden uitbetaald; hij moest hun aanbevelen alles te doen, wat in hun vermogen was, ter bevordering van den godsdienst en ter handhaving van het koninklijk gezag; en hij moest hen tevens doen opmerken, dat, gelijk uit zijn antwoord aan de afgevaardigden van Antwerpen kon blijken, het geenszins de bedoeling was de Spaansche Inquisitie onder het mom der nieuwe bisdommen in te voeren. De Koning zou voorts den wensch uitdrukken, dat al de edelen er toe mochten medewerken om deze valsche voorstelling bij het volk weg te nemen. Hij zou in den zelfden geest over de Spaansche Inquisitie, de bisdommen en de godsdienstkwestie spreken in de *openbare* brieven aan de hertogin van Parma, die in den vollen raad moesten worden voorgelezen. De kardinaal herhaalde zijne voorschriften aan den Koning omtrent het antwoord, aan de antwerpsche afgevaardigden te geven, aan wie verzekerd moest worden, dat het plan om de Spaansche Inquisitie in de Nederlanden over te planten even roekeloos zou zijn als het wezen zou, haar in Napels te willen vestigen. Hij gaf op nieuw den wensch te kennen, dat Filips het verhaal zou tegenspreken van het half dozijn hoofden, die moesten vallen, en ried hem in het bijzonder aan Montigny mede te deelen, dat Bergen eerder van de nieuwe bisdommen had geweten dan de kardinaal. Dit, zeide de kardinaal, was vooral noodig, vermits de edelen het zeer hoog opnamen, dat eene zoo belangrijke zaak zonder hun medeweten was tot stand gebracht, en vermits de markgraaf van Bergen thans het ‘hoofd was der oppositie’.

Omstreeks den zelfden tijd besloten Granvelle en de landvoogdes, in overeenstemming met den Koning, wantrouwen en naijver tusschen de edelen te zaaien, door grooter ‘mercedes’ te geven aan den een dan aan den ander, schoon men inderdaad aan allen aanzienlijke sommen schuldig was. Op deze kleingeestige wijs werd ook eene poging gedaan om Willem van Oranje te vernederen. Naar evenredigheid van beider vorderingen ten laste van de schatkist, werd aan Egmond een aanzienlijke, aan den prins een zeer geringe som uitbetaald. Daarenboven werd de hertog van Aerschot gekozen tot gezant bij den rijksdag te Frankfort, waar de Roomsche Koning gekozen zou worden, met het bepaalde doel, gelijk Margaretha aan Filips schreef, om, zoo als hij had aangeraden, de edelen onderling te verdeelen. De hertogin deelde haar broeder te gelijker tijd mede, dat, volgens Berlaymont, de prins van Oranje een groot plan beraamde ten nadeele van den dienst Zijner Majesteit.

Filips, die begon te vermoeden, dat een man, die zoo ver dacht, gevaarlijk moest zijn, was begeerig het plan te ontdekken, waarover Willem de Zwijger geacht werd te peinzen, -

en hij vroeg de hertogin om nadere mededeelingen. Maar noch Margaretha, noch de kardinaal konden iets ontdekken ten nadeele van den prins, die zich middelerwijl, schoon men hem, wat het gezantschap betreft, was voorbijgegaan, als bijzonder persoon naar Frankfort had begeven. Alleen had men hem hooren zeggen, ‘eens zullen wij de sterksten zijn’. Granvelle en Margaretha deelden beiden dit gerucht op den zelfden dag mede, doch dit was alles, wat zij van de geheime samenspanning vermochten te ontdekken.

In den herfst van dit jaar (1562) kwam Montigny in Spanje, belast met een vertrouwelijke zending van de landvoogdes. De Koning, geheel voorbereid omtrent de houding, tegenover hem aan te nemen, ontving den gezant met groote hartelijkheid. Hij gaf hem in den loop van hun gesprek te kennen, dat Granvelle nooit getracht had den Koning tegen de edelen op te zetten, dat hij niet zoo boos was, als men hem zeide, en dat zelfs, al ware dit het geval, zijne ongunstige vertoogen omtrent andere Staatsdienaren, geen invloed op den Koning zouden hebben. Zijne Majesteit verklaarde voorts, dat hij geen plan had om de spaansche inquisitie in de Nederlanden in te voeren, en dat de nieuwe bisschoppen niet daarvoor zouden dienen, maar enkel benoemd waren met het doel, om de godsdienstgeschillen in de gewesten bij te leggen en het volk tot de kudde der ware geloovigen terug te brengen. Hij voegde er bij, dat reeds, toen hij naar Engeland was gegaan om koningin Maria te huwen, hij het plan van de nieuwe bisdommen had opgevat, zooals de markgraaf van Bergen, met wien hij openhartig over de zaak had gesproken, kon getuigen. Wat het aandeel betrof, dat Granvelle aan het plan zou hebben, zoo verzekerde de Koning, dat de kardinaal vooraf niet was geraadpleegd en het plan eerst vernomen had na de zending van Sonnius.

Aldus was de strekking van Filips' antwoord aan den gezant, zoo als blijkt uit aantekeningen van 's Konings hand en uit de briefwisseling van Margaretha van Parma. De nauwkeurigheid, waarmede Filips de hem gegeven voorschriften opvolgde, komt te sterker uit, wanneer men zijne memoriën vergelijkt met de brieven, die hij van te voren van den alomtegenwoordigen kardinaal ontvangen had. De Koning waagde het nauwelijks een woord meer te zeggen dan hem was voorgezegd. Hij was bloot de gevolmachtigde van den kardinaal, even als Montigny die van de landvoogdes. Zoo lang Granvelle's heerschappij duurde, was die oppermachtig en onfeilbaar. Ziedaar dan de uitkomst van Montigny's zending: de godsdienstvervolgung zou niet verflauwen, doch het volk ontving uit 's Konings naam de verzekering, dat de inquisitie, door wier werking zooveel dagelijks

werden verbrand en onthoofd, in den eigenlijken zin geene spaansche inquisitie kon heeten. Behalve de verkwikking, hoe gering dan ook, die deze verklaring aan de natie kon geven, werd haar ook nog de troost gegund van de mededeeling, dat Granvelle niet de stichter was van de bisdommen. Schoon hij den maatregel, zoodra die bekend werd, krachtig had ondersteund, en hij heimelijk *als verraders* en volksmisleiders aanklaagde allen, die hunne stem daartegen verhieven; schoon hij oorspronkelijk de hernieuwing der plakaten had voorgesteld; schoon hij dagelijks al zijne krachten inspande om te zorgen, dat deze nederlandsche inquisitie, ‘nog meedoogenloozer dan de spaansche’, in al hare gestrengheid werd toegepast, en schoon hij, tot het laatste oogenblik, zich verzette tegen de geringste verzachting van hare gruwelen, moest hij den edelen en het volk toch worden voorgesteld als een zacht en onbevooroordeeld man, niet in staat om zelfs zijne vijanden onrecht te doen. ‘Ik zal de edelen met vriendschap te gemoet komen’, had de kardinaal aan Filips geschreven, ‘en zal trachten hun genoeg te doen, ook zonder dat zij het begeeren, ter wille van God en van Uwe Majesteit’. Met zulke gunstige trekken maalde Filips dan ook zijn geliefden minister aan den gezant af. Montigny, schoon eenigszins onder den invloed van 's Konings gehuichelde betuigingen van welwillendheid ten aanzien van de Nederlanden, liet zich evenwel niet misleiden door dit valsche beeld van een man, dien hij zoo goed kende en zoozeer haatte als Granvelle. Toen de Koning bij hun laatste onderhoud aan Montigny verzocht, zijne meening te zeggen omtrent de oorzaken der ontevredenheid in de provinciën, gaf deze onbewimpeld doch zeer onvoorzichtig zijn persoonlijk haat tegen den kardinaal lucht. Hij sprak van zijn zedeloosheid, hebzucht, praalzieke ijdelheid en dwingelandij, en verzekerde den Koning, dat schier al de inwoners in de Nederlanden het zelfde gevoelen omtrent hem koesterden. Hij weidde verder uit over den afschuw, algemeen door de inquisitie ingeboezemd, en den grooten weerzin tegen de nieuwe bisdommen. Dit ongelukkige drielal: Granvelle, de inquisitie en de bisdommen, was, beweerde hij, de wezenlijke oorzaak van het toenemend misnoegen der bevolking. De tijd zou leeren of de onpartijdigheid van den gezant hare straf zou ontgaan, en of de wraak over deze vergrijpen tegen Granvelle en Filips, naar de vermaning van den kardinaal, geheel zou worden overgelaten aan den Heere.

Montigny kwam in het laatst van December terug. Het verslag van de uitkomst zijner zending werd door hem uitgebracht in den Staatsraad, en met groote verontwaardiging vernomen. De betuigingen van welwillendheid van de zijde van den Koning maakten geen indruk op Oranje, die reeds lang genoeg geheime

mededeelingen over de bedoelingen der regeering uit Spanje ontving. Hij wist zeer goed, dat de samenspanning, die Hendrik de Tweede hem in het bosch van Vincennes had geopenbaard, nog steeds van de zijde van den spaanschen Koning getrouw werd nageleefd. Hij was nog te meer verstoord, nu hij van Montigny vernam, dat deze op zijne reis door Frankrijk, Oranje, Egmond en hunne aanhangers, had hooren noemen als de erkende verdedigers der Hugenen, zoowel op staatkundig als op godsdienstig gebied. De prins, nog oprecht katholiek, schoon hij de vervolgingen van de inquisitie haatte, ziedde van woede en er had een hevig tooneel in den raad plaats. Oranje heette het gerucht openlijk een nieuw uitstrooisel van Granvelle, terwijl Margaretha den kardinaal verdedigde en de beschuldiging loochende, doch te gelijkertijd al hare krachten inspande om de strijdende partijen tot elkander te brengen⁽¹⁾.

Het was thans echter duidelijk geworden, dat de regeering op den ingeslagen weg niet kon voortgaan. Of Granvelle, of de edelen moesten wijken. De prins van Oranje was vast besloten, den kardinaal te doen vallen, of zelf van alle deelneming aan de regeering af te zien. In dit besluit werd hij gesteund door Egmond, Horne, Montigny, Bergen en andere aanzienlijke edelen.

(1) Papiers d'Etat, VI. 533 et s. VII. 5, 45. Corresp. de Phil. II., I. 219, 225 et s. - STRADA, III. 121-123.- Dom L'EVESQUE, II. 41-45.

Vierde hoofdstuk

Een hardnekkige strijd en een noodlottige overwinning

Gemeenschappelijk schrijven van Oranje, Egmond en Horne aan Filips. - Oranje's twist met Aerschot en Aremberg. - Antwoord van Filips aan de drie edelen. - Zijne voorschriften aan de Hertogin. - Egmond wijst 's Konings uitnoodiging om naar Spanje te komen van de hand. - Tweede schrijven van de drie edelen. - Zending van Armenteros. - Brief van Alva. - Geheime brieven van Granvelle aan Filips. - Inblazingen en voorschriften van den kardinaal. - Zijne klachten over de lauwheid van Bergen en Montigny ten aanzien van de inquisitie. - Verhalen ten hunnen nadeele in het geheim door Granvelle te boek gesteld. - Vermeende noodzakelijkheid van 's Konings komst in de gewesten. - Briefwisseling van Lazarus Schwendi. - Naderende krisis. - Granvelle wenscht zich terug te trekken. - Gastmaal van Gasper Schetz. - Uitvinding van de liverei der zotskappen. - Briefwisseling daarover van de hertogin en den kardinaal met Filips. - De drie edelen onthouden zich van alle deelneming aan den Staatsraad. - De Koning raadpleegt Alva over de terugroeping van Granvelle. - Sluwe dubbelzinnigheid van Filips' maatregelen. - Zijn geheime brief aan den kardinaal. - Zijne geveinsde brieven aan anderen. - Granvelle verlaat de Nederlanden. - Uiteenlopende meeningen omtrent de reden van zijn vertrek. - Kluchtige vertooningen van Brederode en Hoogstraaten. - Verzinsels in Granvelle's brieven omtrent zijne terugroeping. - Algemeene misleiding. - De kardinaal door den Koning bedrogen. - Granvelle in zijne afzondering. - Zijn epicurisme. - Angst in de gewesten voor zijn terugkeer. - Algemeene vreugde wegens zijn vertrek. - Mededeelingen ten zijnen nadeele door de hertogin aan Filips gedaan. - Hare huichelachtige brieven aan den kardinaal. - Maskerade bij den graaf van Mans-

feld. - Raad door Chantonnay aan zijn broeder gegeven. - Overzicht over het bestuur van Granvelle en beoordeeling van zijn karakter.

Op den 11den Maart 1563 schreven Oranje, Horne en Egmond een merkwaardigen brief aan den Koning⁽¹⁾. Zij zeiden dat, vermits hun langer 'stilzwijgen' den ondergang van Zijner Majesteits regeering ten gevolge kon hebben, zij zich eindelijk genoopt zagen, hunne stem te doen hooren. Zij hoopten dat de Koning goedgunstig eene mededeeling zou ontvangen, zonder bijbedoelingen, terughoudendheid of hartstocht gedaan. De aanzienlijkste personen in de gewesten, gingen zij voort, waren, na een nauwgezet onderzoek omtrent den aard en den omvang van het gezag van den kardinaal Granvelle, tot het besluit gekomen, dat alle macht bij hem berustte. Deze overtuiging, zeiden zij, stond vast bij al Zijner Majesteits onderdanen, en bepaaldelijk bij henzelven; zij was zoo diep geworteld, dat zij, zoolang de kardinaal bleef, niet kon worden uitgeroeid. Zij smeekten den Koning derhalve te overwegen hoe noodzakelijk het was, dit kwaad te verhelpen. De regeering, beweerden zij, zou haren arbeid nooit zien gedijen, zoolang zij was toevertrouwd aan Granvelle, omdat deze bij zoo velen gehaat was. Ware het gevaar niet dreigend, zij zouden zich niet verplicht hebben geacht met zooveel aandrang te schrijven. Het gold echter eene zaak, die geen uitstel gedoogde en niet verbloemd mocht worden. Zij verzochten daarom den Koning, indien zij ooit vertrouwen hadden verdiend in belangrijke aangelegenheden, hun thans gehoor te schenken. Door dit te doen zou Zijne Majesteit groote onheilen afwenden. Velen van de meest aanzienlijken, stadhouders en anderen, hadden het noodig geoordeeld den Koning hiervan kennis te geven, ten einde hij den ondergang van het land mocht voorkomen. Wanneer Zijne Majesteit intusschen, zooals zij hoopten, geneigd was het gevaar te vermijden van allen misnoegd te maken, ten einde één enkele te voldoen, was het mogelijk dat de zaken nog een gunstigen keer namen. Om de verdenking te weren, dat zij door eerezucht of door hoop op persoonlijk voordeel geleid werden, verzochten zij tevens te worden ontslagen als leden van den Staatsraad. Noch hunne eer, noch de belangen van 's Konings dienst veroorloofden hun met den kardinaal werkzaam te blijven. Zij verklaarden 's Konings gehoorzame onderdanen en katholieke vazallen te zijn. Hadden de edelen, zoowel de aanzienlijken als de geringeren, en ook andere welgezinden zooveel ijver niet betoond, de toe-

(1) Correspond. de Guill. le Tacit., II. 35-39.

stand zou niet zoo rustig zijn; het volk toch had zware grieven, en de levenswijz van den kardinaal was niet geschikt om meer tevredenheid te geven, dan zijn onbeperkt gezag. Ten slotte verzochten zij Zijne Majesteit de schuld niet op hen te werpen, wanneer het veronachtzamen van deze waarschuwing rampspoedige gevolgen mocht hebben.

Deze merkwaardige brief droeg de onderteekening van Guillaume de Nassau, Lamoral d'Egmond en Philippes de Montmorency (graaf van Horne). De onderteekenaars verzonden hun schrijven aan Karel van Tisnacq, een Belg en zaakgelastigde voor de aangelegenheden der Nederlanden te Madrid, een man, die op een vriendschappelijken voet stond met den graaf van Egmond. Het was evenwel onmogelijk de zaak geheim te houden voor den persoon, die er het meest bij betrokken was. De kardinaal schreef aan den Koning een dag vóór dat de brief geschreven werd en onderscheidene weken vóór dat die werd afgezonden, om hem in te lichten dat het stuk hem ter hand komen zou, en hem voor te schrijven welk antwoord hij er op geven moest⁽¹⁾. Schier al de eerste edelen en stadhouders hadden zich vereenigd met den inhoud van den brief, behalve de hertog van Aerschot, de graaf van Aremberg en de baron van Berlaymont. De hertog en de graaf hadden geweigerd zich aan het verbond aan te sluiten, maar hevige tooneelen hadden daarover tusschen hen en de leiders der oppositie plaats gegrepen. Egmond had, bij gelegenheid van eene groote jachtpartij op Beaumont, het landgoed van Aerschot, de gelegenheid waargenomen om te trachten, den hertog over te halen zijne stem te voegen bij den algemeenen kreet, die tegen den kardinaal opging, en had dit gedaan op den hem eigen ruwen, onbedachtzamen, stouten toon. Zijne woorden beleedigden den trotschen, lichtgeraakten edelman, tot wien zij gericht waren. Hij begon met Egmond te verzekeren, dat hij zijn vriend was, maar hem niet tot meester wenschte te hebben. Hij wilde niets weten, zeide hij, van hun verbond tegen den kardinaal, die hem nooit reden tot vijandschap had gegeven. Evenmin was hij genegen den Koning voor te schrijven, wie hij tot ministers moest nemen, en Zijne Majesteit had volkomen recht zijne dienaren naar eigen goetvinden te kiezen. De hertog voegde er bij, dat wanneer de heeren hem niet tot hun vriend begeerden, hem dit tamelijk onverschillig was. Niet een van hen allen was zijn meerdere; hij had een even groot gevolg van edelen en vrienden als wie ook, en was niet gezind het oppergezag van een ander edelman in het land te erkennen. Het gesprek, op zulken toon gevoerd, ontaardde

(1) Papiers d'Etat, VII. 11-21.

weldra in een twist, en van woorden zou het tusschen de beide edelen al spoedig tot dadelijkheden zijn gekomen, zoo niet Aremborg en Robles tusschenbeide waren getreden. De hertogin van Parma, het voorval aan den Koning mededeelende, voegde er bij, dat er, naar men gedacht had, een tweegevecht uit zou voortvloeien, doch dat er niettemin eene verzoening tusschen de beide edelen had plaats gevonden. Opmerkelijk is het, dat Aerschot later in goede vriendschap bleef met de edelen, terwijl hij tevens op steeds vertrouwelijker voet stond met den kardinaal.

Voor de edelen, die den brief geschreven hadden, was het zeer onaangenaam, dat er eene zoo ontijdige openbaarheid aan gegeven was. Oranje had te vergeefs den graaf van Aremborg gevraagd aan het verbond deel te nemen, en was dientengevolge met hem in twist geraakt. In het bijzijn van Margaretha van Parma beschuldigde nu Egmond Aremborg openlijk het geheim te hebben verraden, dat hem was toevertrouwd. De graaf ontkende driftig, dat hij een enkel woord over de zaak tegen eenig menschelijk wezen had geuit; doch hij voegde er bij, dat eenige openbaring van zijn kant volkomen overbodig zou zijn geweest, daar Egmond en zijne vrienden zich dagelijks beroemden over hetgeen zij stonden te ondernemen. Egmond herhaalde zijne beschuldiging, dat Aremborg zijn woord had gebroken. Deze antwoordde door de hand aan zijn zwaard te slaan, terwijl hij allen leugenaars heette, die hem nog eens zulk een verwijt zouden durven doen, en aanbood den twist op staanden voet met den degen uit te maken. Ook hier werd wederom met veel moeite een tweegevecht voorkomen.

Egmond leverde door zijne ruwe manieren, zijn vermetel en onbezonnen spreken, dagelijks meer het bewijs, dat hij beter te huis was op een slagveld dan in een staatkundig geschil, waar omzichtigheid en menschenkennis evenzeer noodig waren als persoonlijken moed. Hij was op dit oogenblik vrijzinniger dan hij ooit geweest was of worden zou. Gedreven door zijn haat tegen Granvelle en vast besloten dien minister te doen vallen, sprak hij zonder omwegen met allerlei soort van menschen, zocht de gunst te winnen van de burgers en liet zich tegen iedereen hoogst onvoorzichtig uit over de noodzakelijkheid om ter verdediging van de vrijheid en ter bevordering van het algemeen welzijn de handen ineen te slaan. De landvoogdes, die in hare brieven alle bijzonderheden van dezen aard vermeldde, gaf hare verwondering te kennen over het gedrag van Egmond, daar zij, zooals zij den Koning dikwerf had bericht, steeds had gemeend, dat de graaf oprecht verknocht was aan den dienst van Zijne Majesteit⁽¹⁾.

(1) Corresp. de Phil. II, I. 248.

Berlaymont, de derde edele van den eersten rang, die den brief van den 11den Maart niet goedkeurde, spande zich op dit tijdstip in om tusschen twee waters te zwemmen, en vond het, zoo als gewoonlijk in zulke gevallen, zeer moeilijk het hoofd boven te houden. Hij had geweigerd aan het verbond deel te nemen, doch hij hield zich tevens verwijderd van Granvelle. Daar de edelen hem het uitzicht hadden geopend, dat zijn zoon tot bisschop van Luik zou worden benoemd, had hij een geheel jaar lang den kardinaal niet bezocht en zelfs nimmer met hem gesproken in de vergaderingen van den raad. Terwijl Granvelle den Koning deze bijzonderheden meedeelde, verborg hij de meening niet, dat Berlaymont, door dus te trachten beide partijen genoeg te geven, zich bij beide evenzeer in minachting had gebracht.

Ofschoon de vermaarde brief niets anders behelsde dan eene zeer gepaste en waardige uiteenzetting van een onbetwistbaar feit, was de onderteekening er van nochtans een moedige daad. De minister scheen op dat oogenblik almachtig, en het was duidelijk dat de Koning besloten had te doen alsof de staatkundige en de kerkelijke oppermacht Granvelle toebehoorden. Het kan ons daarom niet bevreemden, dat, alhoewel velen met de beginselen, in den brief uitgedrukt, instemden, slechts weinigen hun naam wenschten te stellen onder een geschrift, dat de onderteekenaars met een doodvonnis bedreigde. Zelfs Montigny en Bergen, die ijverig deel hadden genomen aan de geheele samenspanning, wanneer men dien naam mag gebruiken, weigerden den brief te onderteekenen. Egmond en Horne waren onversaagde mannen, doch hun blik was niet scherp genoeg om de gevolgen van hunne handelingen te doorzien. Oranje werd dikwijls door zijne vijanden van vreesachtigheid beschuldigd, maar niemand heeft ooit zijn uitstekend talent betwijfeld, om de handelingen der menschen te doorgronden. Zijn staatkundig doorzicht stelde hem in staat den gevaarlijken afgrond te peilen, dien hij onbeschroomd naderde, al mocht dan ook het gevaar verborgen blijven voor zijne tochtgenooten. Hij was te kalm van aard om met overhaasting en door hartstocht verleid een staatkundigen stap te doen, waarover hij in rustiger oogenblikken berouw zou hebben. Hij stelde zich alzoo, met volkomen bewustheid en vastberadenheid in opene en verklaarde vijandschap tegenover den machtigsten en gevaarlijksten man in het geheele spaansche Rijk, en gaf zich prijs aan de wraakzucht van een vorst, die nooit kon leeren te vergeven. Men mag met recht beweren, dat er evenveel moed toe noodig was om aldus een koel en boosaardig dwingeland te trotseeren en later, zonder aarzelen, een geheel leven lang, de rechten en gewetensvrijheid van een volk te handhaven, als om op een vijandelijk leger den

schitterendsten aanval te doen, als waardoor ooit een held zich beroemd maakte.

Filips beantwoordde den brief van de drie edelen op den 6den Juli daaraanvolgende. In dit antwoord, dat kort was, erkende hij den ijver en de verknochtheid, waarmede de onderteekenaars bezield waren. Hij gaf niettemin te verstaan, dat, vermits zij geen bijzondere reden hadden aangevoerd voor den raad, in den brief vervat, het beter zou zijn, dat een van hen te Madrid kwam om met hem over de zaak te spreken. Zulke zaken, meende hij, lieten zich beter mondeling behandelen. Hij zou dan mogelijk genoegzame inlichtingen ontvangen om een besluit te kunnen nemen; want, zeide hij ten slotte, hij was niet gewoon zijne ministers zonder reden te krenken⁽¹⁾.

Dit waren fraaie woorden, doch in de gegeven omstandigheden hadden zij geen gezonden zin. Er was geen sprake van den minister te krenken. De brief van de drie edelen was hoogst eenvoudig en bevatte niets dan een feit en een gevolgtrekking. Het feit bestond daarin, dat de kardinaal gehaat was bij alle klassen van de bevolking. De gevolgtrekking, daaruit afgeleid, was: dat de regeering niet langer in zijne handen kon blijven zonder dreigend gevaar voor noodlottige beroeringen. Het feit was onwederlegbaar. De persoon, wien het onmiddellijk aanging, bevestigde het in zijne geheime brieven. ‘Men zegt’, schreef Granvelle aan Filips, ‘dat de grooten des lands, de edelen en het volk mij allen gezamenlijk verfoeien, en het verwondert mij niet, te zien, dat grooten, edelen en volk allen openlijk vijandig tegen mij overstaan, sedert allen zonder onderscheid zijn uitgenoodigd geworden zich aan het verbond aan te sluiten’⁽²⁾. De redenen, die de kardinaal meende te vinden voor deze vijandschap, wier bestaan hij volkomen toegaf, doen niets te kort aan het feit, waarvan de brief uitging. Dat feit werd tot grondslag gelegd van eene eenvoudige, schoon gewichtige gevolgtrekking. Het bleef aan Filips overgelaten over de juistheid der gevolgtrekking te beslissen en zich te houden aan de gevolgen van zijne beslissing, wanneer hij die eenmaal zou genomen hebben. Zoo als gewoonlijk echter was de Koning niet in staat tot een besluit te komen. Hij wist zeer wel, dat de kardinaal gehaat en veracht werd, omdat men in hem de gewillige verpersoonlijking zag van de staatkunde des Konings. Filips moest derhalve die staatkunde laten varen of den minister handhaven; maar hij kon niet besluiten het een of het andere te doen. Inmiddels was hem een gelukkig oogenblik van schijnbare grootmoedigheid ge-

(1) Corresp de Guill. le Tacit., II. 41, 42. - ‘Car ce n'est pas ma coustume de grever aucuns de mes ministres sans cause’.

(2) Papiers d'Etat, VII. 11-21.

gund. Zoo luidde dan zijn eerste antwoord op eene hoogst gewichtige mededeeling over eene aangelegenheid, die, om de woorden van den brief te bezigen, ‘noch ontveinzen, noch uitstellen gedoogde’. Filips intusschen te berooven van veinzen en uitstellen, was even goed als hem alles te ontnemen. Het waren toch de beide wapenen, waarmede hij den strijd zijn leven lang volhield en waarin al zijn verstandelijke kracht bestond. Het was dus natuurlijk, dat hij dadelijk beide te baat nam in den moeilijken toestand, waarin hij zich thans bevond.

Te gelijk met zijn antwoord aan de heeren, maakte hij zijne gedachten aan de landvoogdes kenbaar. Hij schreef haar, dat hij de mededeeling van de drie heeren had ontvangen, doch noodigde haar uit den schijn aan te nemen als ware de zaak haar onbekend, tot dat Egmond er haar over zou spreken. Hij voegde er bij, dat, schoon hij aan de drie heeren zijne begeerte had te kennen gegeven, dat een van hen, zonder te zeggen wie, te Madrid zou komen, hij inderdaad wenschte dat Egmond, die de handelbaarste scheen van de drie, werd afgevaardigd. De Koning voegde er bij, dat zijn oogmerk was de edelen onderling te verdeelen *en tijd te winnen*⁽¹⁾.

Filips had zeker niet noodig zijne zuster te melden, dat het zijn oogmerk was om tijd te winnen. Uitstel was altijd zijne eerste toevlucht, alsof de wereldgebeurtenissen haren loop zoolang zouden staken, terwijl hij in zijn kabinet zat te peinzen. Het was echter hoogst kinderachtig aan zijne zuster op te dragen, zich te houden als wist zij niets van eene zaak, waarover de edelen in haar bijzijn getwist en schier het zwaard getrokken hadden. Maar zoover reikte de staatkunde van den Koning niet, als hij aan zijn eigene krachten was overgelaten.

Om des te eer verdeeldheid tusschen de heeren onderling te weeg te brengen, schreef de Koning ook nog eigenhandig een bijzonderen brief aan Egmond, waarin hij hem voorstelde, in persoon naar Spanje over te komen, opdat zij te zamen over de zaak zouden kunnen beraadslagen.

Deze brieven brachten, zoo als te voorzien was, een allesbehalve bevredigenden indruk te weeg. Het misnoegen en de toorn van de edelen, die den brief van den 11den Maart geschreven of zich daarmede vereenigd hadden, nam grootelijks toe. Het antwoord was inderdaad in het geheel geen antwoord. ‘Het is een koud en slecht bescheid’, schreef Lodewijk van Nassau, ‘dat na zoolang wachtens gegeven wordt. Dan ieder kan gemakkelijk zien, dat de brief afkomstig is uit de smidse van den kardinaal. Inderdaad het ziet er ongelukkig uit, wanneer al de

(1) Corresp. de Phil. II, I. 251.

edelen door een enkel persoon zullen worden geregeerd. God geve dat zijn gezag spoedig ophoude'. 'Niettemin', voegde Lodewijk er bij, 'zijn de edelen allen zeer op hunne hoede; want zij vertrouwen den rood getabberde geen zier meer dan hij verdient⁽¹⁾'.

De lezer heeft reeds gezien, dat de brief inderdaad 'uit de smidse van den kardinaal' gekomen was, daar Granvelle, nog vóór de afzending van het schrijven der heeren, zijn meester had voorgelicht omtrent de wijs, waarop hij het moest beantwoorden.

De hertogin berichtte onmiddellijk aan haren broeder, dat Egmond te kennen had gegeven gaarne naar Spanje te willen gaan, doch er had bijgevoegd, dat hij eerst met Oranje en Horne moest raadplegen. Na afloop van die raadpleging, had zij vernomen, dat alle edelen, die hunne goedkeuring aan den brief hadden geschonken, door de drie onderteeekenaren zouden worden gehoord. De hertogin had te vergeefs getracht die bijeenkomst te voorkomen; doch ziende, dat daarmede, ook bij verbod, toch zou worden voortgegaan, had zij vergunning verleend om de vergadering te Brussel te houden, vermits zij daar wat er bekeurde beter kon gadeslaan, dan wanneer men op eene andere plaats bijeenkwam. Zij voegde er bij, dat zij weldra haren secretaris Armenteros naar Spanje zou zenden, ten einde den Koning geheel op de hoogte te stellen van hetgeen er omging.

Egmond schreef spoedig daarna aan Filips, en weigerde zich naar Spanje te begeven alleen om er te spreken over den kardinaal. Hij voegde er bij, dat hij bereid was de reis te aanvaarden, wanneer de Koning hem zou wenschen te spreken over eenige andere zaak. Dit besluit werd in behoorlijken vorm aan de landvoogdes medegedeeld door de ridders van het Gulden Vlies, die hunne goedkeuring hadden gehecht aan den brief van den 11den Maart. Dit waren: Montigny, Bergen, Meghem, Mansfeld, Ligne, Hoogstraaten, Oranje, Egmond en Horne. De prins van Oranje, die het woord voerde, zeide dat zij het niet overeenkomstig rekenden met hunne waardigheid, noch met de belangen van Zijne Majesteit, dat een van hen eene zoo lange en lastige reis zou ondernemen, met het doel om den kardinaal aan te klagen. In elk ander geval waren zij allen bereid onmiddellijk naar Spanje te gaan. De hertogin drukte haar leedwezen uit over dit besluit. De prins antwoordde, dat zij, in al hetgeen zij gedaan hadden, waren geleid niet door haat tegen Granvelle, maar door het gevoel van hunne verplichting jegens Zijne Majesteit. Het stond thans, voegde hij er bij, aan den Koning, te doen, wat hij zou vermeenen te behooren⁽²⁾.

(1) GROEN V. PRINST. Archives, etc., I. 164, 165.

(2) Correspond. de Phil. II, I. 255-259.

Vier dagen na dit onderhoud met de landvoogdes, richtten Oranje, Egmond en Horne een tweeden brief aan den Koning. In dit stuk gaven zij te kennen, dat zij al de edelen hadden geraadpleegd, onder wier goedkeuring de eerste brief was geschreven. Wat de voorgestelde reis van een hunner naar Spanje betrof, zoo achtten zij het zeer gevaarlijk voor ieder edele, wien ook, om zich in den tegenwoordigen stand van zaken, uit het land te begeven. Er was geen voldoende reden om dit te doen ter zake van Granvelle. Zij ontkenden dat het eenigszins in hunne bedoeling lag zich partij te stellen in een geding tegen den kardinaal. Zij hadden gedacht, dat hunne eenvoudige, korte mededeeling voldoende zou zijn geweest om Zijne Majesteit te bewegen, dien persoon elders te plaatsen, waar zijne talenten beter vruchten konden dragen. Wat aanging 'den kardinaal zonder reden te krenken,' zoo was er geene sprake om hem dit in eenig opzicht te doen, maar wel om hem uit eene betrekking te verwijderen, die hij niet kon blijven bekleeden zonder noodlottige gevolgen. Dat er 'geen bijzondere reden was opgegeven', beteekende, zeiden zij, geenszins dat er niet onderscheidene zouden bestaan. Zij hadden er echter geen opgenoemd, omdat zij, wegens hunne vroegere diensten en hun trouw aan Zijne Majesteit, verwachtten op hun woord te zullen worden geloofd, zonder verdere getuigenissen of bewijzen. Zij wenschten niet als beschuldigers op te treden, en hadden zich opzettelijk onthouden van bijzondere grieven te gewagen. Mocht Zijne Majesteit nadere inlichtingen willen inwinnen, er zouden redenen genoeg gevonden worden. Het was evenwel beter dat deze door anderen dan door hen verstrekt werden. Zijne Majesteit zou dan ontwaren, dat de openbare en algemeene klachten niet ongegrond waren. Zij herhaalden hunne bede om ontslagen te worden als leden van den staatsraad, opdat niet later aan hen de schuld werd gegeven van de misslagen van anderen. Overtuigd, dat de twist tusschen hen en den kardinaal in den staatsraad, geen vrucht droeg voor den dienst van Zijne Majesteit, wenschten zij liever het veld voor hem te ruimen. Ten slotte verzochten zij den Koning den eenvoudigen stijl hunner brieven te willen verschoonen, daar zij van nature geen groote redenaars waren, maar meer gewoon om wel te handelen dan om wel te spreken, hetgeen ook beter voegde aan personen van hun rang⁽¹⁾.

Op den 4en Augustus richtte de graaf Horne nog een bijzonderen brief aan den Koning, die in den zelfden geest was ge-

(1) 'D'autant que ne sommes point de nature grans orateurs ou harangueurs, et plus accoustumez à bien faire que à bien dire, comme aussy il est mieulix séant à gens de notre qualité'. - Correspond. de Guill. le Tacit., II. 42-47.

steld als het gemeenschappelijk schrijven, zoo even medegedeeld. Hij verzekerde Zijner Majesteit, dat de kardinaal geene wezenlijke diensten kon bewijzen aan de kroon wegens den haat, dien de gansche natie hem toedroeg, doch dat met opzicht tot de handhaving van den ouden godsdienst al de edelen bereid waren hun plicht te doen.

De landvoogdes zond thans, volgens hare beloften, haren bijzonderen secretaris, Thomas de Armenteros, naar Spanje. Zijn zeer uitvoerig berichtschrift⁽¹⁾ toonde, dat Granvelle gelijk had, toen hij Margaretha beschuldigde geheel ten zijnen aanzien te zijn veranderd, en haar in een brief, op een toon van verwijt, zijne verwondering te kennen gaf, dat zijn gedrag argwaan begon te geven, terwijl hij verklaarde de reden niet te kunnen bevroeden van den tegenzin en de ontvredenheid, die zij ten zijnen opzichte aan den dag legde⁽²⁾.

Armenteros, een man van een laag, geldzuchtig en valsch karakter, maar een gunsteling van de landvoogdes en die reeds meer en meer invloed over haar begon uit te oefenen, die spoedig overwegend zou worden, was geen vriend van den kardinaal. Waarschijnlijk zou hij niet door eenige lofspraak den indruk verzwakken van de over 't algemeen ongunstige beoordeeling, slechts hier en daar door een flauw woord van aanbeveling verzacht, die in het hem door Magaretha gegeven berichtschrift over Granvelle voorkwam. Hij ontving den last om in algemeene bewoordingen te spreken over het toenemen der ketterij, en het steeds dringender geldgebrek der schatkist. Hij moest twee honderd duizend kroonen vragen voor een loterij, door de landvoogdes voorgesteld als een middel om geld te bekomen. Hij moest te kennen geven, dat de hertogin vruchteloos al het mogelijke had beproefd om den twist tusschen den kardinaal en de edelen bij te leggen. Zij erkende Granvelle's groote bekwaamheid, zijn ijver, zijne ondervinding en beproefde trouw, - om al welke hoedanigheden zij hem hoog waardeerde - ofschoon zij van den anderen kant meende, dat het een groot bezwaar zou inhebben en een opstand kon teweegbrengen, wanneer zij hem tegen den zin der edelen in Nederland liet blijven. Deze redenen hadden haar bewogen, dit moest de gezant er bijvoegen, om de zaak uit dit tweeledig oogpunt aan den Koning te onderwerpen. Armenteros moest wijders een omstandig verslag geven van haar laatste onderhoud, met de leiders der oppositie⁽³⁾.

Uit de strekking dezer voorschriften bleek duidelijk, dat

(1) Correspond. de Phil. II, I. 261-267.

(2) Dom L'EVESQUE, II, 41-45.

(3) Correspond. de Phil. II, I. ubi sup.

Margaretha van Parma den kardinaal niet verlangde te behouden, maar integendeel reeds ongerust begon te worden over den gevaarlijken toestand, waarin zij zich geplaatst zag. Eenige dagen nadat de drie heeren hun laatsten brief aan den Koning hadden afgezonden, hadden zij haar eene remonstrantie in behoorlijken vorm aangeboden. In dit stuk legden zij hunne overtuiging bloot, dat het land rechtstreeks zijn ondergang te gemoet ging. De schatkist was ledig, de misnoegdheid van het volk nam dagelijks toe, en de vestingen aan de grenzen waren in een ontredderden toestand. Dagelijks stond het te vreezen, dat kooplieden en andere inwoners der gewesten in vreemde landen in hechtenis zouden worden genomen voor schulden, door Zijne Majesteit aangegaan. Om aan al deze bezwaren te gemoet te komen, bleef, naar het scheen, slechts één middel aan de regeering over - namelijk de Staten-Generaal bijeen te roepen en van hun raad en bijstand gebruik te maken. De heeren wilden hier echter niet op aandringen, op grond van het verbod, dat de landvoogdes van den Koning had ontvangen. Zij merkten intusschen op, dat zulk een verbod alleen kon voortspruiten uit het wantrouwen tusschen den Koning en de Staten gezaaid door personen, die, vijandig jegens beide, besloten hadden elk middel af te snijden, waardoor het verderf van het land kon worden afgeweerd. Daarom verzochten zij Hare Hoogheid het hun niet euvel te duiden, wanneer zij, zoolang de Koning niet genegen was andere maatregelen ten aanzien van het bestuur der Nederlanden te nemen, niet meer in den Staatsraad zouden verschijnen. Zij wenschten eindelijk de schaduw van macht te laten varen, waarmede zij zoo lang bekleed waren geweest. Ten slotte verklaarden zij echter, dat zij in de verschillende provinciën, waarover zij gesteld waren, hun plicht zouden betrachten, en de landvoogdes naar hun beste vermogen zouden dienen.

Na aanbieding van deze remonstrantie hielden de prins van Oranje en de graven van Horne en van Egmond geheel op de zittingen van den Staatsraad bij te wonen. De landvoogdes bleef alleen met den kardinaal, dien zij reeds haatte, en met zijne beide schaduwen, Viglius en Berlaymont.

Armenteros kwam na een reis van één maand in Spanje aan en werd spoedig tot een gehoor door Filips toegelaten. Bij zijn eerste onderhoud, 't welk vier uren duurde, las hij den Koning al de mededeelingen en stukken voor, die hij had medegebracht, en verzocht eerbiedig eene spoedige beslissing. Hiervan kon natuurlijk geen sprake zijn. Daarenboven vorderden de Cortes van Arragon, die juist op dat oogenblik bijeen waren, 's Konings aandacht, en dit gaf hem een nieuw voorwendsel voor zijne gewone weifelachtigheid aan de hand. Middelerwijl, en ten

einde nog meer raad in te winnen in eene zoo gewichtige aangelegenheid, stelde hij de brieven der heeren, met de andere stukken, in handen van den hertog van Alva. Alva's antwoord geleek het gebrul van een wild dier.

‘Telkens’, schreef hij, ‘als ik de brieven van deze drie nederlandsche heeren te zien krijg, stijgt mijn drift zoozeer, dat, wanneer ik niet alle moeite deed om haar te bedwingen, mijne woorden U.M. zouden voorkomen die van een waanzinnige te zijn’. Na dien gemelijken aanhef gaf hij de meening te kennen, dat al de haat en de klachten over den kardinaal voortsproten uit zijn weerstand tegen de bijeenroeping van de Staten-Generaal. Het zou goed zijn, meende hij, ‘dat men hun den kop afsloeg’, dubbel toch hadden zij die straf verdiend; doch, zoo lang dit niet kon geschieden, behoorde de Koning tegenover hen te veinzen. Hij gaf Filips in overweging, niet op hunne brieven te antwoorden, maar alleen, door tusschenkomst van de landvoogdes, te kennen te geven, dat de redenen, aangevoerd voor hetgeen zij verlangden, niet afdoende schenen te zijn. Hij stelde dit niet voor als ‘een middel, dat wezenlijke genezing aanbracht, maar slechts als eene tijdelijke voorziening, omdat voor het oogenblik alleen zachte middelen konden worden aangewend, waarvan men echter slechts geringe uitwerking kon wachten’⁽¹⁾.

Het terugroepen van den kardinaal, ‘zoo als zij de onbeschaamdheid hadden Zijner Majesteit voor te stellen’, ried de hertog zeer stellig af. Inmiddels, en vóór men kon overgaan tot ‘de krachtige tuchtiging, waarvan hij reeds gesproken had’, gaf hij in overweging zooveel mogelijk verdeeldheid te brengen tusschen de heeren onderling, door Egmond te vleien en welwillendheid te toonen, aangezien hij zich gemakkelijker dan de anderen zou laten verstrikken.

Hier was dan ten minste iemand, die wist wat hij wilde, - een dienaar, van wien men mocht vertrouwen, dat hij zijns meesters bevelen zou gehoorzamen, zoo dikwijls die meester zijne hulp zou noodig hebben. De hevige uitbarsting van toorn, opgewekt bij den hertog door de eerste verschijnselen van hetgeen hij ‘opstand’ noemde, gaf een flauw denkbeeld van den toon, dien hij zou aanslaan, als die beweging dreigender zou zijn geworden. Het laat zich gissen welke soort van artseneij hij eens zou voorschrijven, in de plaats van de ‘zachte geneesmiddelen’ waartoe hij zich voor het oogenblik zoo noode beperkte.

Terwijl aldus door de edelen, de landvoogdes en den Koning werd gehandeld over de groote kwestie in de Nederlanden - de vraag of Granvelle al dan niet de nederlaag zou lijden - trachtte de kardinaal, in zijne brieven aan Filips, den stand

(1)

van zaken te schetsen met die fijne toetsen, waartoe alleen zijn penseel in staat was.

Nog altijd bleef hij de houding aannemen van een beleedigd doch vergevend christen, en sprak hij over de heeren op een toon van stille droefheid. Hij bad den Koning, toch niet vertoornd te worden om zijnentwil; hij zou voortgaan met de heeren te dienen, onverschillig of zij het wilden of niet; hij toonde zich zeer bezorgd, dat iets, wat hem betrof, invloed zou hebben op 's Konings beslissing over hetgeen in de Nederlanden behoorde te geschieden. Tegelijk met deze betuigingen van welwillendheid jegens de edelen, maalde hij hen evenwel af als doorbrengers en verkwisters, die eene algemeene beroering wenschten te verwekken om van hunne schulden af te komen; als samenzweerders, die alreeds binnen het bereik van den strafrechter waren gekomen⁽¹⁾; als eerezuchtige muiters, die het Koninklijk gezag zochten omver te werpen ten einde op de puinhoopen daarvan eene oligarchische republiek te stichten. Hij wilde niets zeggen om den Koning tegen deze edelen in te nemen; doch hij droeg zorg niets te verzwijgen, wat die uitwerking kon te weeg brengen. Hij schreef hun stelselmatigen weerstand toe tegen de staatkunde, die, zooals hij wist, den Koning het naast aan het hart lag, en verzekerde, dat zij vast besloten hadden den getrouwen minister, die 's Konings denkbeelden zoo kloek ten uitvoer legde, te vermoorden, wanneer hij op geene andere wijze kon worden verwijderd. Hij zeide, dat de toestand van den godsdienst meer en meer zorgwekkend begon te worden, en beklagde zich over de moeielijkheden, die hij ondervond in het verbranden van ketters, hetgeen te wijten was aan den onwil van mannen, wier hooge rang iets beters liet verwachten.

Daar Granvelle een hoogst belangrijk persoon in de geschiedenis, en zijn karakter afwisselend zeer gelaakt maar nog meer geprezen is, terwijl juist het tijdvak, 't welk wij thans beschrijven, de zaden van de groote volksberoering snel deed ontkiemen, moet de hoofdpersoon gekend kunnen worden, zooals hij zich zelf heeft afgebeeld, de man beoordeeld kunnen worden, in wiens handen het lot van een machtig rijk berustte. Toen de brief van den 11den Maart werd afgezonden, schreef de kardinaal, dat Oranje en Egmond op alle mogelijke wijzen, door bedreigingen en goede woorden, en de voornaamste en de minder aanzienlijke edelen trachtten over te halen om aan het verbond tegen hem deel te nemen. Zij hadden getwist met Aerschot en Aremberg, zij hadden Berlaymont meer dan half

(1) Papiers d'Etat, VII. 18, 19, vv.

verleid, zij beschuldigden, allen, die weigerden zich bij hen aan te sluiten, als aanhangers van den kardinaal en spionnen van de inquisitie. Hij zou zich hunne vijandschap niet aantrekken, ware hij niet overtuigd, dat zijn persoon slechts een voorwendsel was en hunne plannen inderdaad veel verder gingen. Sinds de terugkomst van Montigny, hadden de edelen een verbond gesloten, tot hetwelk die edelman even als zijn broeder de graaf van Horne, was toegetreden. Hij wilde niets zeggen van de lasterlijke brieven en schotschriften, waaraan hij voortdurend ten doel stond; want hij begeerde niet dat er gelet werd op zaken, die uitsluitend hemzelf betroffen. In weerwil van die verklaring liet hij nochtans zelden na, al zulke stukken ter bijzondere kennisneming van Zijne Majesteit op te teekenen. ‘Het was beter de gemoederen der menschen te bedaren’, zeide hij, ‘dan de driften gaande te maken’. Wat het voeden van tweedracht tusschen de edelen betrof, zooals de Koning had aanbevolen, dit was nauwelijks noodig; want de tweedracht was reeds ijverig bezig haar zaad te strooien. ‘Het deed hem zeer leed’, voer hij voort vroom zuchtende, ‘te zien, hoe zulke oneenigheden reeds waren ontstaan, en ongelukkigerwijze om zijnentwil’. Hij trad nu in bijzonderheden omtrent den twist tusschen Aerschot en Egmond, die reeds door de landvoogdes was verhaald, terwijl hij in zijn verslag alles opteekende wat Egmond in het oog des Konings schaden kon. Zoo ook beschreef hij den twist tusschen Egmond en Aremberg, waarvan hij in zijn vroegere brieven aan den Koning reeds gewag had gemaakt, onder bijvoeging, dat vele edelen, en zelfs het bezadigder deel des volks, ontevreden waren over het gedrag der nederlandsche grooten, en hij onder 's hands alle geschikte middelen aanwendde om die gevoelens te stijven. Hij schreef Filips voor, hoe hij den brief, aan hem gericht, moest beantwoorden, doch verzocht Zijne Majesteit niet te aarzelen hem op te offeren, wanneer dit mocht schijnen te strooken met de belangen der kroon.

Met opzicht tot de godsdienst-aangelegenheden betreurde hij het herhaaldelijk dat, ondanks zijne pogingen en die van Hare Hoogheid, de zaken niet vorderden, maar integendeel zeer slecht stonden. - ‘Zoo gij God lief hebt en de eere van den heiligen godsdienst zoekt’, riep hij uit, ‘sla dan uwe vorstelijke hand moedig aan den arbeid; anders toch blijft ons niets over dan te roepen: Heere, behoed ons, want wij vergaan’! Na deze godzalige vermaning, gericht tot een man, die zeker geen prikkel noodig had op den weg der vervolging, ging hij voort met zich te beklagen, dat de rechters en andere ambtenaren de tuchting der ketterij niet met de vereischte klem doorzetten.

En toch was op datzelfde oogenblik Pieter Titelman bezig

met zijn woest vernielingswerk in Vlaanderen, waar hij geheele huisgezinnen naar den brandstapel sleurde en in de vlammen wierp, zoo ten spijt van alle wetten en vormen, dat het volgende jaar een openlijk protest van de vier standen van Vlaanderen daartegen werd ingediend - en Titelman was slechts één van de twaalf inquisiteurs.

Granvelle echter kon luttel voldoening vinden in de pogingen van ondergeschikten, zoolang de eerste staatsdienaren hun plicht verzuimden. De markgraaf van Bergen, meldde hij aan Filips, toonde weinig lust om de ketterij te Valencijn uit te roeien, terwijl Montigny zich even lijdelijk te Doornik gedroeg. Zij zeiden tegen ieder die het hooren wilde, dat het niet te pas kwam om de doodstraf in godsdienstzaken toe te passen. Dat denkbeeld, in eene eeuw van vuur en bloed geuit, en dat de nagedachtenis van deze ongelukkige edelen met eeuwige eer kroont, werd door den kerkvoogd als misdadig en strafbaar aangebracht. Hij deed daarenboven gevoelen, dat al dit vertoon van zachtmoeidigheid schijnheilig was, en eigenbelang den grondslag uitmaakte van hun medelijden. ‘t Is zeer ongelukkig’, schreef hij, ‘als het eigenbelang heerscht; doch deze personen zijn allen zoo zeer met schulden overladen, dat zij zelfs hunne ziel hebben verpand. Zij zoeken allerlei middelen om van hunne verplichtingen bevrijd te worden, en wenschen niets liever dan algemeene verwarring te weeg brengen’. Wat den prins van Oranje betrof, zoo beweerde de kardinaal, dat zijne schulden tot negen honderd duizend florijnen klommen, terwijl hij nauwelijks vijf en twintig duizend 's jaars zuiver inkomen had en er negentig duizend verteerde, met al de graven, baronnen en edellieden die aan zijne huishouding verbonden waren. Hier maakte Granvelle de opmerking, dat het zijn nut kon hebben, een werkkring voor eenige van deze edelen in Spanje en andere Staten van Zijne Majesteit te vinden; zoo zou Oranje bij voorbeeld misschien wel het onderkoningschap van Sicilië aannemen.

Toen de kardinaal eenige weken later weder op den godsdienst terugkwam, klonk zijn toon eenigszins opgeruimder. ‘Wij hebben zoo lang aangehouden’, zeide hij, ‘dat de markgraaf van Bergen eindelijk gedwongen is geweest een paar ketters in Valencijn te verbranden. Dus is het duidelijk’, was de stichtelijke gevolgtrekking, ‘dat bijaldien hij inderdaad het geneesmiddel wilde aanwenden, de zaken zouden vooruitgaan, doch dat wij met veel kunnen vorderen, zoolang hij aan het bestuur blijft en weigert met ons mede te werken’. In een volgenden brief, beklagde hij zich op nieuw over den markgraaf van Bergen en over Montigny, die zijne wrijfpalen bleven. Bergen wil ons, schreef hij, niet behulpzaam zijn, in weerwil van al de brieven, die hij van ons ontvangt. Hij verwijdert zich telkens om bijzon-

dere of om staatkundige redenen. Montigny heeft in de vasten vleesch geeten, zoo als de bisschop van Doornik mij bericht. Beide, hij en de markgraaf, zeggen openlijk, dat het niet behoorlijk is bloed te vergieten voor geloofszaken, zoodat de Koning kan beseffen, wat wij met zulke medehelpers kunnen uitrichten. Bergen onttrekt zich aan de vervolging van ketters, schreef de kardinaal eene maand later aan den secretaris Perez. Hij is naar Spa gegaan tot herstel zijner gezondheid, schoon allen, die hem het laatst gezien hebben, zeggen, dat hij zeer gezond en welvarend is. Granvelle voegde er echter bij, dat zij eindelijk ‘nog een prediker levend hadden laten verbranden’. De ketter had berouw geveinsd om zijn leven te redden; doch ziende, dat in elk geval zijn hoofd moest vallen, omdat hij in het openbaar gepredikt had, trok hij zijne herroeping weder in. ‘En alzoo’, eindigde de kardinaal met zelfbehagen, ‘werd hij verbrand’.

Ten dienste van den Koning bracht Granvelle regelmatig in geschrift al hetgeen hij vernam over den handel en wandel der voornaamste personen in de Nederlanden, terwijl hij vermoedens liet doorschemeren, waar hij geen bewijzen kon leveren, en elders weder liefderijke gronden van verdediging aanvoerde, waaraan hij toch wel wist, dat de Koning zich weinig stooren zou. Aldus maakte hij gewag van eene ‘zeer geheime samenkomst’ van Oranje, Egmond, Horne, Montigny en Bergen, in de abdij van Vorsch, bij Brussel; hij voegde er bij dat hij geen kennis droeg van hetgeen zij aldaar gedaan hadden en niet wist wat er van te denken. Hij zou zich zeer gelukkig achten, zeide hij, hunne handelingen in den besten zin te mogen uitleggen, maar hij moest toch met groote droefheid aan de woorden herinneren, door Oranje nog zoo onlangs tot Montigny gericht, dat de dag zou komen, waarop zij de sterksten zouden zijn. Later berichtte de kardinaal den Koning, dat dezelfde edelen eene samenkomst hadden te Weert; dat hij ook niet vernomen had, wat daar verhandeld was, maar dat de zaak hem zeer verdacht voorkwam. Filips deelde het bericht onmiddellijk mede aan Alva, waarbij hij te gelijk en zijne eigene vrees en die van Granvelle te kennen gaf, dat een volksopstand het gevolg zou zijn van de voortdurende tegenwoordigheid van den minister in de Nederlanden.

De kardinaal verzuimde niet van alle verhalen en wenken gebruik te maken, die konden strekken om het karakter van de eerste edelen, uitgezonderd misschien dat van den graaf van Egmond, te bezwalken. Met deze gewichtige personage, wiens karakter hij geheel doorzag, scheen hij besloten zoo mogelijk op vriendschappelijken voet te blijven. Hierin school een fijne staatkunde, waarop wij later zullen terugkomen. De overige

heeren werden in het algemeen beschreven als geneigd om het koninklijk gezag omver te werpen. Zij beschouwden den val van Granvelle als den eersten stap, waarop, wanneer die eenmaal was gedaan, al het overige van zelf zou volgen. ‘Zij stellen zich voor’, zeide hij, ‘den Staat in een gemeenebest te herscheppen, waarin de Koning geen andere macht zal hebben dan te doen hetgeen zij verlangen’. Hij voegde er bij, dat hij ongaarne zoo vele duitsche troepen aan de grenzen zag samentrekken, daar hij geloofde, dat zij onder den invloed van de misnoegde nederlandsche edelen stonden. Na zulk eene zware betichting drukte hij in één adem zijne gramschap uit over hetgeen, naar men zeide, Oranje en Egmond zouden hebben verklaard, namelijk dat hij hen beschuldigd had het volk tot opstand te willen aanzetten, een denkbeeld, schreef hij, 't welk nooit in zijne gedachten was opgekomen. Zoo sprak hij tegenover den ergdenkendsten vorst, die ooit naar een vertelsel van verraderij luisterde, zijne overtuiging uit, dat de edelen het plan hadden om, met behulp van vreemde troepen, een republiek te vestigen, en beklagde hij zich tevens, dat deze edelen hem hadden beschuldigd van hen te verdenken.

Wat den prins van Oranje betrof, van hem werd gezegd dat hij zich altijd liet voorstaan op den invloed, dien hij in Duitschland bezat, en op al hetgeen hij door medewerking van zijne betrekkingen aldaar kon uitwerken, ‘en dit’, schreef Granvelle, ‘is het eenige lied wat wij te hooren krijgen’.

Hij weidde in het breede uit over de plannen der grooten om al de raden af te schaffen, behalve den Staatsraad, welk lichaam zij geheel aan zich wilden onderwerpen. Van al deze kuiperijen was de markgraaf van Bergen, zoo het heette, de raddraaier. De algemeene en blijkbare bedoeling was een geheele verandering te brengen in den regeeringsvorm van het land. De markgraaf wilde in alles bevelen, en weldra zou de hertogin als stedehouderes des Konings niets meer in de Nederlanden te beteekenen hebben. Filips zelf zou zonder eenig gezag zijn, ‘want’, zeide de kardinaal, ‘het zal hun gelukken Uwe Majesteit ganschelijk, onder voogdij te stellen’. Hij voegde er nog bij, dat de edelen, ten einde het volk en de staten op hunne hand te krijgen, hen zooveel macht hadden laten bekomen, dat zij elke bede om geld met een algemeenen volksopstand zouden beantwoorden. ‘Dit is de eenvoudige waarheid’, zeide Granvelle, ‘en, daarenboven, zal dit alles ten gevolge hebben, dat er binnen zeer weinige dagen geen godsdienst meer in het land zal zijn’. Toen de afgevaardigden van sommige staten eenige weken later op een minder regelmatige wijs voor aangelegenheden van geldelijken aard te Brussel waren samengeroepen, berichtte de kardinaal den Koning, dat de edelen hunne gunst

trachtten te winnen, door hun allerlei schitterende feesten en gastmalen aan te bieden.

Hij verhaalde ook bijzondere voorvallen, die hem van tijd tot tijd ter oore kwamen en die allen moesten strekken, om achterdocht te wekken omtrent de staatkundige trouw en de kerkelijke rechtzinnigheid der voornaamste edelen. Een edelman uit Boergonje had laatstelijk, zoo schreef hij den Koning, het middagmaal gebruikt ten huize van den prins van Oranje, bij wien Horne en Montigny op dat oogenblik hun intrek hadden genomen. Gedurende den maaltijd, wendde Montigny zich op luiden toon tot den vreemden ridder, die op grooten afstand van hem was gezeten, en vroeg hem, of er vele Hugenoten in Boergonje waren. Neen, antwoordde de edelman, en zij zouden er ook niet geduld worden. Dan zullen er wel weinig verstandige lieden in dat gewest zijn, hernam Montigny, want bijna allen, die iets beteekenen, zijn Hugenoten. De prins van Oranje trachtte het gesprek hier af te breken, door te zeggen dat de Boergonjers volkomen gelijk hadden met te blijven wat zij waren; waarop Montigny betuigde, dat hij in den laatsten tijd zooveel missen had gehoord, dat hij er voor drie maanden genoeg aan had. Dat mogen nu aardigheden zijn, merkte Granvelle op, in elk geval zijn zij zeer misplaatst; en het is duidelijk, dat zulk een man zeer ongeschikt is om den stand van zaken te Doornik te verbeteren.

Bij gelegenheid van een ander groot gastmaal had de markgraaf van Bergen, zoo berichtte de kronijkschrijver Zijner Majesteit zeer getrouwelijk, den hertog van Aerschot scherp doorgehaald, omdat deze geen deel wilde nemen aan het verbond. De hertog had in denzelfden zin als vroeger aan Egmond geantwoord, dat den Koning de wet niet door zijne vassallen behoorde gesteld te worden, er bijvoegende, dat, wat hemzelfden betrof, hij de leer van zijne voorouders dacht te volgen, van God te vreezen en den Koning te eeren. Kortom, zeide Granvelle, hij gaf hun zulk een wijs bescheid, dat, ofschoon zij geen hoog denkbeeld hadden van zijn verstand, zij tot zwijgen waren gebracht. Dit gesprek was gevoerd in tegenwoordigheid van talrijke bedienden, en toch sprak de markgraaf zoo luid als hij maar kon. Zoodra de tafel was afgenomen, en terwijl sommige lakeien nog in de kamer waren, had Bergen het gesprek weer opgevat. Hij zeide, dat hij van dezelfde meening was als zijn voorzaat, Jan van Bergen, die eens aan 's Koning grootvader, Filips de Schoone, had gezegd, dat wanneer Zijne Majesteit zich zelven te gronde wilde richten, *hij* niet voornemens was *zijn eigen* ondergang te bewerken. Wanneer de tegenwoordige Koning deze gewesten wilde verliezen door ze te regeeren zoo als hij thans deed, dan, betuigde de markgraaf, was hij geenszins geneigd om de kleine

bezitting, die hij in het land had, mede te verliezen. ‘Doch indien’, voerde de hertog van Aerschot hem te gemoet, ‘de Koning bepaaldelijk weigert te doen hetgeen gij verlangt, hoe dan?’ ‘*Par la cordieu!*’ antwoordde Bergen, ziedend van drift; ‘dan zullen wij het hem laten aanzien’! waarop allen zwegen.

Granvelle smeekte den Koning dit alles zorgvuldig voor zich te houden, doch beweerde, dat het volstrekt noodig was, Zijner Majesteit op deze wijs de wezenlijke gezindheid van de edelen in de gewesten te leeren kennen. In denzelfden brief werd ook nog gemeld, hoe een boosdoener uit Genua, die door de landvoogdes wegens het plegen van een moord uit het land gebannen was, door graaf Horne te Weert werd onderhouden, ten einde den kardinaal om het leven te brengen. Hij verzekerde, dat het hem niet vergund was de verwijdering van den moordenaar uit het huis van den graaf te eischen; doch hij zou niettemin zorg dragen, dat noch deze noch een andere zijn voornemen kon volvoeren. Eenige weken later, terwijl hij zijne vreugde te kennen gaf over de ongegrondheid van een gerucht, dat Filips zelf vermoord zou zijn, voegde Granvelle er bij, ‘ook ik, die in vergelijking een nietige worm ben, word van zoovele zijden bedreigd, dat velen mij reeds dood moeten wanen. Niettemin zal ik, met Gods hulp, trachten, zoo lang te leven als ik kan, en wanneer zij mij dooden, hoop ik dat zij toch nog niet alles zullen gewonnen hebben’. Nochtans kon de kardinaal zich niet weerhouden, zelfs in den brief, waarin de oproerige uitdrukkingen van Bergen en de moordplannen van Horne vermeld werden, met een eigenaardige jezuitische wending te betuigen, dat hij dit alles niet zeide ‘*om Zijne Majesteit tegen iemand in te nemen*, doch alleen om bekend te maken tot welk eene hoogte de onbeschaamdheid gestegen was’. Voorzeker zouden de Koning en de kerkvoogd, hadden zij elkander kunnen ontmoeten, even als de romeinsche wichelaars, een glimlach hebben gewisseld over de nietswaardigheid van zulke betuigingen. Granvelle's brieven waren voor het grootste gedeelte gevuld met tafereelen van list en verraad en plannen van bloeddorstig geweld, meerendeels bijeengebracht uit geruchten, bijzondere gesprekken, enkele woorden in vertrouwelijkheid geuit, terwijl tegelijkertijd steeds eenige ruimte overbleef om zijne eigene gevoeligheid lucht te geven over de beleedigende vermoedens, door de verschillende personen, die in zijne brieven voorkwamen, tegen hem opgevat. ‘God is mijn getuige’, zeide hij tot Perez, ‘dat ik altijd met eerbied van hen spreek, hetgeen meer is dan zij van mij doen. Doch God vergeve het hun allen. In tijden als deze moet men zwijgen; men moet zich stil houden, uit vrees van het wespennest te storen’.

Om kort te gaan, het gelukte den kardinaal, gedurende het laatste jaar van zijn verblijf in Nederland, allengs voor de oogen van zijn meester een schilderij op te hangen, waarin sommigen van de hoofdfiguren, sterk uitkomende door de levendige tinten, met zoo geduldigen arbeid aangebracht, waren voorgesteld in eene houding, als trachtten zij eene gansche natie, tegen wil en dank, in openlijken opstand te brengen. De staten en het volk, zeide hij, waren bereids het gedrag der edelen moede, en deze laatsten zouden zich zeer bedrogen vinden, wanneer zij dachten, dat menschen, die iets te verliezen hadden, hen zouden volgen, bijaldien zij een opstand tegen Zijne Majesteit ondernamen. Inderdaad wenschte hij zijn eigen verblijf in de Nederlanden niet te rekken, schoon wij erkennen moeten, dat hij niet gedreven werd door vrees. Hij dacht of veinsde te denken, dat er niets anders was dan een kunstmatig opgewekt misnoegen onder het volk, aangestookt door de kuiperijen van eenige weinige eerezuchtige en verarmde edelen van het slag der Catilina's en Cethegussen, en er volstrekt geen opstand broeide, waarvan de wereld nooit de wedergade had aanschouwd, een opstand ontsproten uit den langzaam ontwaakten toorn van een volk, dat een jarenlang martelaarschap had doorstaan. Het geneesmiddel, door hem aanbevolen, was: dat Zijne Majesteit in persoon de gewesten zou komen bezoeken. De Vorst, zeide de kardinaal, zou de kwaal geheel verdrijven zoodra hij verscheen, enkel door het teeken des kruises te maken. De vraag, of de snel toenemende kanker van het algemeen misnoegen inderdaad, zooals velen meenden, slechts eene koningskwaal was, door de aanraking van den vinger des gezalfden te heelen - die vraag zou nooit opgelost worden: wel begon Filips het uitzicht te geven, dat hij zou komen om het verlangde geneesmiddel toe te dienen; maar bevoegde oordeelaars waren overtuigd, dat hij liever millioenen zou wegschenken dan zich in Nederland te vertoonen. Zelfs Willem van Oranje hoopte dat de Koning de gewesten zou komen bezoeken. In een brief aan Lazarus Schwendi, drukte hij den wensch uit, dat zijn heer in persoon zou komen, opdat hij mocht zien, of het wèl gedaan was zooveel wantrouwen te zaaien tusschem hem en zijne trouwe onderdanen. De prins beweerde, dat iemand, die zich niet op de plaats zelf bevond, onmogelijk kon begrijpen, welke onwaarheden en lasteringen worden uitgestrooid door Granvelle en zijne vrienden, die Oranje en de zijnen op de schandelijkste wijs van oproerigheid en ketterij beschuldigden. Ten slotte voegde hij er bij, dat hij niet meer kon schrijven, want dat de gedachten alleen aan de wijs, waarop de Nederlanden bestuurd werden, hem met walging en toorn vervulde. Deze brief werd tegelijk met een schrijven van Egmond, dat van gelijke strekking was, door den dapperen en zeer be-

gaafden krijgsman, aan wien zij gericht waren, den Koning van Spanje aangeboden, met de bede, dat hij het oor mocht openen voor de harde waarheden, welke zij bevatten. Schwendi, een getrouw vriend van Oranje, schreef later in denzelfden geest aan Margaretha van Parma, en drong met nadruk op gematigdheid in godsdienstzaken aan. Dit schrijven wekte in hooge mate de gramschap op van Morillon, den vertrouwdsten afhangeling van den kardinaal, die het dan ook mededeelde aan zijn reeds vertrokken meester, en zich er in zijn brief aldus over uitliet: ‘Wat denkt die ondankbare dwaas zich met onze zaken te bemoeien? Het zou er fraai uitzien, voorwaar, wanneer koningen hunne ministers moesten kiezen of behouden naar den wil van het volk; hij weet weinig van de rampen, die het gevolg zouden zijn van eene minder strenge handhaving der plakaten’. In denzelfden geest schreef de kardinaal even vóór zijn ophanden vertrek en hij waarschuwde zijn heer voor het oproerig karakter van hen, die toen hun eigen borst blootgaven tusschen het volk en zijne beulen. Hij verzekerde Filips, dat van de houding der heeren het gansche bestaan des lands afhing. Het was tijd, dat hun de oogen geopend werden. Zij moesten op allerlei wijzen worden aangezocht hunne booze voornemens te laten varen, naardien de vrijheid, welke zij meenden te verdedigen, slechts verachtelijke slavernij was, niets dan onderwerping aan allerlei lieden zonder rang en stand, en aan dat ‘lage en verachtelijke beest, dat *volk* heette’⁽¹⁾.

Het tafereel, hier gegeven van de verhouding van Granvelle tot de edelen en het volk gedurende den loop van 1563 en den aanvang van het volgende jaar, laat geen twijfel meer over, dat er eene crisis naderde. Granvelle bleef voor het oogenblik overwinnaar; Egmond en Horne hadden den Staatsraad verlaten; Filips kon nog niet besluiten voor het onweder te wijken, en Alva daagde de edelen en het geheele volk van de Nederlanden uit. Niettemin was Margaretha van Parma den minister zeer moede, de kardinaal zelf verlangde te mogen heengaan, en het volk - want er was een volk, hoe laag het ‘beest’ dan ook staan mocht - werd dagelijks meer verbitterd over het blijven van een man, in wien het, te recht of ten onrechte, de verpersoonlijking zag van de godsdienstige verdrukking, waaronder het zuchtte. Intusschen had er tegen het einde des jaars een voorval plaats, dat de bezwaren van den toestand nog vermeerderde. In December van 1563 gaf Gaspar Schetz, baron van Grobbendonck,

(1) Papiers d'Etat, VII. 5-105, 165, 167, 186-194, 264, 266, 367; VIII. 427; XI. 184. Correspond. de Phil. II, I. 275-291. GROEN V. PRINST. Archives, supplém. 14-16.

een groot gastmaal⁽¹⁾. Deze persoon, wiens naam gedurende vele jaren in de openbare aangelegenheden des lands op den voorgrond kwam, stond met zijne drie broeders aan het hoofd van een aanzienlijk en vermogend handelshuis. Hij was de voornaamste makelaar en kassier des Konings, en een van de steunpilaren der beurs van Antwerpen. Bovendien had hij als geleerde zekeren naam, was hij een minder dan middelmatig dichter, een staatsman, wiens staatkunde in staatslist bestond, en een oneerlijk financier. Hij stond in soldij van sir Thomas Gresham, wien hij geheime mededeelingen verstrekke, voor wien hij tevens onderscheiden gunsten wist te verwerven, en door wiens regeering hij beloond werd met geschenken in goud en klinkende munt, - hem even geheim ter hand gesteld, als hij van zijn kant behendig zijne diensten vervulde⁽²⁾. Ofschoon er omtrent zijne omkoopbaarheid reeds meer dan bloote vermoedens bestonden, en zijne landdieverij gedurende zijn lange loopbaan zulk eene hoogte had bereikt, dat de regeering eindelijk eene gerechtelijke vervolging tegen hem instelde, gedurende den loop waarvan hij kwam te sterven, werd de heer van Grobbendonck dikwijls in moeielijke onderhandelingen gebruikt, en was hij op het oogenblik een man van groot aanzien in de Nederlanden.

De tesorier-generaal dan gaf, zoo als wij zeiden, een groot gastmaal aan eenige der aanzienlijkste edelen. Gedurende den maaltijd viel het gesprek, zoo als wel te wachten was, op den kardinaal. Men weidde in het breede uit over zijne praalzucht, geldgierigheid en hoovaardij. De wijn stroomde, zooals het altoos op deze vlaamsche feesten ging - de trotsche en vermetele ridders werden meer en meer verhit en beneveld, terwijl de gehate geestelijke nog steeds het onderwerp bleef van het gesprek en het voorwerp van hevige aanvallen en van bespotting. De groote pracht, die hij in zijne rijtuigen, livreen en zijne gansche levenswijze ten toon spreidde, had dikwerf den lachlust opgewekt en werd thans op nieuw met bitterheid gehegeld. De gewoonten van Duitschland, de eenvoudige wijs, waarop de bedienden van de eerste huizen daar te lande gekleed waren, werden aangevoerd als contrast van al dat klatergoud, dat de kerkvoogd zoo gaarne schitteren deed. Om een blijk van minachting tegenover Granvelle te geven, werd voorgesteld, eene livrei te bedenken, die zooveel mogelijk verschildte van de zijne, en die al de aanwezigen voor hunne bedienden zouden aannemen. Aldus zou het volk, dat de kardinaal door zijn pronk wenschte te verblinden, al dien glans op zijne rechte waarde leeren schatten.

(1) HOOFT, I. 39.

(2) BURGON, 365, 366, 367.

Men besloot iets zeer eenvoudigs en in den duitschen trant te kiezen. Het gezelschap, thans geheel door den wijn bevangen en in zeer dartelen luim, wilde tevens een zinnebeeld aan de livrei toegevoegd hebben, dat de algemeene minachting tegenover Granvelle zou uitdrukken. Het voorstel werd luide toegejuicht, doch wie zou het zinnebeeldig kleed uitvinden? Zij waren stout en haastig genoeg, maar hier kwam het op vernuft en vinding aan. Eindelijk kwam men overeen het lot te laten beslissen. De dobbelsteen werden te midden van de luidruchtigste vroolijkheid geworpen. De spelers waagden hier mogelijk hun leven, doch die gedachte maakte het spel nog te aantrekkelijker. Egmond bleef overwinnaar⁽¹⁾. Het was de noodlottigste zege, die hij ooit behaald had, noodlottiger zelfs dan de beide overwinningen van St. Quintin en Grevelingen.

Eenige dagen later vertoonden de bedienden van het huis van Egmond zich aan de verraste inwoners van Brussel in eene gansch nieuw livrei: een grijs wambuis en broek van de allergrofstste stof, met lange hangende mouwen, zonder gouden of zilveren boordsel, en met slechts een enkel versiersel. Op elke mouw namelijk was een zinnebeeldig teeken geborduurd, dat eene monnikskap of wel een narrenkap met bellen scheen voor te stellen. Het teeken was gekant tegen den kardinaal, evenals de overdreven grofheid van de stof. Er kon geen twijfel bestaan over de beteekenis van de monnikskap; doch zij, die vonden dat ze meer gelek naar een zotskap, herinnerden aan den bijtenden schimp, waarmee Granvelle in zijn trotschen tijd de aanzienlijkste edelen voor hansworsten, maanzieken en potsenmakers placht uit te maken. De geborduurde zotskap werd geacht daarop te doelen, en scheen bestemd om den aanmatigenden priester te waarschuwen dat, evenals in den ouden tijd, weleens een Brutus onder het kleed van een hofnar schuilen kon⁽²⁾. De vinding mocht al dan niet geestig of gepast zijn, de livrei maakte een geweldigen opgang. Zoo als afgesproken was namen de edelen, die het gastmaal bij den tesorier hadden bijgewoond, haar voor al hun bedienden aan. Nooit kwam een nieuwe kleeding zoo spoedig algemeen in zwang. De ongunst, waarin de minister stond, werkte samen met het vreemde van de zaak zelve. De livrei der narrenkappen werd een hartstocht. Nog nooit had men te Brussel zulk een aanval beleefd op winkeliers, kleermakers en oudekleerkoopers. Al het laken van Brabant was weldra verkocht, al de sergie van Vlaanderen tot monnikskappen verknijpt. De hertogin lachte in den aanvang mede; doch de kardinaal droeg zorg dat de

(1) HOOFT, I. 39, 40. STRADA, IV. 132, 133. BENTIVOGLIO, I. 17.

(2) STRADA.

Koning dadelijk van het gebeurde onderricht werd. Mogelijk zag de landvoogdes niet ongaarne, dat men den man belachelijk maakte, van wien zij zulk een innerlijken afkeer had, en zij nam de achtelooze verontschuldigen van Egmond en Oranje aan, zonder hen gestreng te berispen. Zij schreef haren broeder, dat, ofschoon de edelen geen slechte bedoeling hadden gehad, zij het raadzaam had geoordeeld, hen te vermanen de grap niet te ver te drijven. Intusschen bevond zij, dat reeds twee duizend mouwen⁽¹⁾ gemaakt waren, en al wat zij kon verkrijgen was dat de narren- of monnikskappen voortaan van de livrei zouden wegblijven. Er werd dan ook eene verandering in de kleedij aangebracht, omstreeks den tijd van het vertrek van den kardinaal. In de plaats van de monnikskap kwam een bundel pijlen, en sommigen namen ook een korenschoof⁽²⁾. Dit nieuwe zinnebeeld werd op verschillende wijzen verklaard: volgens de edelen duidde het op de samenwerking van allen tot den dienst des Konings, terwijl hunne vijanden beweerden, dat het het teeken was van eene samenzwering. De dus veranderde kleeding werd zoowel door de edelen zelven als door hunne bedienden gedragen. Egmond gebruikte het middagmaal bij de landvoogdes, na het vertrek van den kardinaal, in een wambuis van kamelot, met hangende mouwen en knopen, waarop de bundel pijlen stond⁽³⁾.

Ditmaal gaf de kardinaal voor, de kleeding alleen af te keuren wegens de oproerige strekking. De zots- en monnikskappen, schreef hij zeer zachtmoedig aan Filips, maakten het geringste vergrijp uit; want eene belediging hemzelven aangedaan kon hij gemakkelijk vergeven. De korenschoof echter en de bundel pijlen waren veel erger; want daarin lag de aanduiding en bevestiging van het bestaan eener samenzwering, niet te dulden door een vorst, die eenige waarde hechtte aan zijn eigen gezag⁽⁴⁾.

Het gebeurde met de livrei hield de algemeene aandacht bezig en prikkelde den algemeenen haat gedurende de laatste maanden van 's ministers verblijf in de Nederlanden.

Inmiddels waren de drie heeren zeer ongeduldig geworden, omdat zij geen antwoord ontvingen op hun brief. Margaretha van Parma verzocht haren broeder nadrukkelijk aan hun verlangen te voldoen, terwijl zij hem herinnerde, hoe zij zich

(1) Correspondance de Phil. II., I. 294-297.

(2) Papiers d'Etat, VII. 455.

(3) 'Portant une cabotte à leur mode de camelot sans unde, garnie de boutons d'argent, avec flesches, et le bonnet de mesmes boutons d'argent'. - GROEN V. PRINST. Archives, etc., I. 263.

(4) Papiers d'Etat, VII. 503.

beklaagden, dat hun karakter en gedrag voortdurend in een verkeerd licht werden geplaatst bij hun heer, en daarbij tevens op haar eigen verlaten toestand wees. Zij zeide dat zij geheel beroofd was van den bijstand van die hooge personen, die, in weerwil van hare stellige verzekeringen van het tegendeel, bleven gelooven, dat zij aan den Koning als samenzweerders werden voorgesteld en gevaar liepen om als verraders te worden gestraft⁽¹⁾. Filips van zijn kant bestudeerde de brieven van Granvelle, vol van allerlei geruchten van samenzweringen, en raadpleegde met Alva, die reeds in bedenking had gegeven onderscheiden hoofden tot straf van verraderij te laten vallen. De prins van Oranje, die zijne geheime verspieders had aan het hof van den Koning en afschriften bekam van de geheimste stukken die in het paleis kwamen, was te veel op de hoogte van alles, om zich door de vriendelijke woorden der landvoogdes te laten misleiden. Filips was echter in den laatsten tijd heimelijk begonnen toe te geven. Hij onderwierp aan Alva de vraag, of het niet beter zou zijn, dat de kardinaal althans voor eenigen tijd de Nederlanden verliet, onder voorwendsel van zijne moeder in Boergonje een bezoek te brengen, en dat de graaf van Egmond werd uitgenoodigd naar Madrid te komen, ten einde aldus, zooals Granvelle had voorgesteld, één schakel van de keten af te snijden. De hertog had geantwoord, dat hij niet twijfelde aan de toenemende onbeschaamdheid der drie edelen, zooals die in de brieven van de hertogin Margaretha werd voorgesteld, noch aan hun voornemen om den kardinaal tot hun eerste slachtoffer te maken; daar het de gewone regel was in alle opstanden tegen een vorst om zijn voornaamsten minister in de eerste plaats te doen vallen. Hij kon echter de meening niet deelen, dat de Koning zou toegeven en dat Granvelle teruggeroepen behoorde te worden. Wanneer dit echter gebeuren moest, kwam het hem beter voor, dat de kardinaal naar Boergonje ging zonder verlof te vragen van de hertogin of van Filips, en dan later te kennen gaf, dat hij liever niet wenschte terug te keeren, vermits zijn leven niet veilig was in de Nederlanden⁽²⁾.

Na lang aarzelen stelde de Koning een plan vast, dat zich aanbeval door groote dubbelzinnigheid en door het warnet van kleine bedriegerijen, dat er uit ontstaan zou. De Koning, die zich nooit gelukkiger en meer te huis gevoelde, dan wanneer hij een samenstel van logen en valsheid kon bedenken, had het thans druk in zijn kabinet. In verschillende brieven aan de landvoogdes, aan de drie heeren, aan Egmond alleen en aan

(1) Correspond. de Phil. II, I. 275, 276, 283.

(2) Papiers d'Etat, VII. 273-291, 346.

Granvelle, vertrouwde hij ieder hunner een deel toe van het plan, in dier voege, dat deze gedeelten, op zich zelf genomen, bijkans iedereen misleidden, niet alleen destijds, maar ook nog gedurende drie eeuwen daarna - terwijl zij bijeengevoegd, zooals thans, ten gevolge van het in den jongsten tijd aan het licht gebrachte, kan geschieden, één groot geheel vormen van logen en bedrog, dat ons tot eene proef strekt van de macchiavellistische staatkundige chemie dier dagen. Het einde van Granvelle's bestuur is daarenboven hoogst belangrijk, zoowel wegens de gewichtige en schier onberekenbare gevolgen, die er uit voortvloeiden, als wegens den blik, dien het ons laat werpen, in het eigenlijke karakter van den kardinaal en van 'zijn meester'.

De koerier, die de brieven van Filips aan de drie edelen moest overbrengen, werd drie weken opgehouden, ten einde Armenteros, belast met de gewichtiger geheime brieven aan de hertogin en Granvelle, tijd te gunnen om het eerst in Brussel aan te komen. Al de brieven waren evenwel op hetzelfde tijdstip gereed. De brief, die de voorschriften voor Armenteros bevatte, droeg dien zendeling op om aan de landvoogdes te kennen te geven, dat de ketters met vernieuwde gestrengheid moesten worden getuchtigd, dat de hertogin moest weigeren onder eenig voorwendsel de Staten-Generaal bijeen te roepen, en dat, indien men sterk bij haar bleef aandringen, zij rechtstreeks naar den Koning moest verwijzen. Ten aanzien van Granvelle moest de secretaris te kennen geven, *dat Zijne Majesteit zich nog nader wenschte te beraden*, maar dat de hertogin, zoodra eene beslissing genomen was, daarvan mededeeling zou ontvangen. Hij moest 's Konings bevreemding kenbaar maken, dat de edelen zich terugtrokken uit den Staatsraad, en er den stelligen last bijvoegen, dat zij onmiddellijk hunne zetels weder moesten innemen. Daar zij geen bijzondere beschuldigingen tegen den kardinaal hadden ingebracht, zou de Koning *die zaak nog nader overwegen*.

Filips schreef ook een geheimen brief aan de hertogin, waarin hij haar mededeelde, dat hij de brieven voor de drie edelen nog niet had afgezonden, daar hij wenschte, dat Armenteros vóór den koerier zou aankomen. Hij sloot echter twee brieven in aan Egmond, waarvan Margaretha dien moest overgeven, die, naar hare meening, in de gegeven omstandigheden de voorkeur verdiende. In een van deze brieven nam de Koning het laatste aanbod van Egmond om zich naar Spanje te begeven met warmte aan, in den andere sloeg hij het beleefdelijk van de hand. Filips schreef ook een eigenhandigen brief aan den kardinaal. Armenteros, die wegens zijne zwakke gezondheid niet zeer snel reizen kon, bereikte Brussel tegen het eind van Februari. Vijf of zes

dagen daarna, op den 1sten Maart⁽¹⁾, kwam de koerier met de brieven voor de edelen aan. In zijn brief aan Oranje, Egmond en Horne, drukte de Koning zijne bevreemding uit over hun besluit om uit den Staatsraad weg te blijven. Niettemin, zeide hij op gebiedenden toon, verwacht ik, dat gij in die vergadering zult terugkeeren en zult toonen, mijn dienst en het welzijn van het land hooger te schatten dan elke andere omstandigheid. Over Granvelle, schreef Filips, ‘vermits gij in geen bijzonderheden wilt treden, wensch ik mij te dien aanzien nader te beraden, ten einde daarna te beslissen zoo als ik zal vermeenen te behooren’⁽²⁾.

Deze brief was gedagteekend den 19den Februari 1564, alzoo omtrent één maand later dan de geheime brief aan Granvelle, door Armenteros overgebracht, ofschoon al de brieven op hetzelfde tijdstip waren geschreven en deel uitmaakten van hetzelfde plan. In dezen korten brief aan Granvelle echter, lag het geheele geheim besloten.

‘Ik heb rijpelijk nagedacht’, schreef de Koning, ‘over al hetgeen gij mij gedurende deze laatste maanden hebt geschreven ten aanzien van de vijandschap, die zekere personen U toedragen. Ik heb voorts uw vermoeden in aanmerking genomen dat, wanneer een opstand uitbreekt, zij met uw persoon zullen beginnen, om dus tot de verwezenlijking van hunne verdere plannen te geraken. Ik heb bijzondere aandacht geschonken zoowel aan het bericht, dat gij van den pastoor van Sint Gudule hebt ontvangen, als aan hetgeen gij vernomen hebt *betrekkelijk den Genuees die te Weerl wordt opgehouden*; al hetgeen mij groote bezorgdheid heeft gegeven, omdat ik uw leven, dat voor mijn dienst van zoo groot gewicht is, gespaard wensch te zien, en ook wegens de mogelijke gevolgen, wanneer U, 'tgeen God verhoede, iets kwaads mocht overkomen. Ik heb derhalve gemeend, dat *het zijn nut kon hebben*, ten einde eenigen tijd tot ontspanning te geven aan den haat en de vijandschap, die deze personen jegens U koesteren, en ten einde te zien, wat zij zullen doen om de rust in de Nederlanden te herstellen, *dat gij* voor eenige dagen *het land verliet*, om uwe moeder te gaan bezoeken, en zulks met voorkennis van de hertogin, mijne zuster, en met hare toestemming, die gij moet vragen, en die zij U, zooals ik haar geschreven heb, zal geven, zonder te laten bemerken, dat gij tot dat einde bevelen van

(1) ‘Sur la chute du Cardinal de Granvelle’. Par M. GACHARD. (Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, XVI, n°. 6), p. 22.

(2) ‘Puisque vous ne voulez dire les particularités, mon intention est d'y penser encoires pour y pourveoir comme il conviendra’. Correspond. de Guillme. le Tacit, II. 67-70.

mij hebt ontvangen. Gij zult haar eveneens verzoeken mij te schrijven en mijne goedkeuring te vragen op hetgeen zij zal hebben gedaan. Op die wijze zal noch op mijn gezag noch op het uwe inbreuk worden gemaakt, en naar den loop, dien de zaken zullen nemen, kunnen er maatregelen worden beraamd voor uw terugkeer, zoo die noodig mocht zijn, en voor al hetgeen overigens, mocht worden vereischt⁽¹⁾.

Aldus stelde Filips met een paar woorden den gehaten minister voor altijd op zijde. Het had niets te beteekenen, dat die afwezigheid tot een bepaalden tijd werd beperkt; het was ook geenszins het doel van Filips aan die beperking eenige beteekenis te geven. Wanneer men geen genoegzame kracht had om den kardinaal te handhaven, was het niet waarschijnlijk, dat de bezwaarlijke taak om hem na zijn val te herstellen spoedig zou worden opgevat. Het scheen echter minder stootend voor het gevoel van Granvelle aldus de mogelijkheid van terugkeer open te laten, dan hem kortweg heen te zenden.

Terwijl de Koning alzoo weigerde enig gewicht te hechten aan de vertoogen der edelen en voorgaf nog steeds in overweging te houden of hij den kardinaal al dan niet zou terugroepen, was die terugroeping inderdaad reeds geschied. Al de bijzondere voorschriften, volgens welke vergunning moest worden gevraagd aan de hertogin om te mogen doen hetgeen door den Koning was bevolen, en Filips' toestemming moest worden verzocht voor het opvolgen van zijne eigene stellige bevelen, werden letterlijk nageleefd.

Zoodra de kardinaal het koninklijk bevel ontvangen had, maakte hij heimelijk toebereidselen voor zijn vertrek. De landvoogdes stelde harerzijds aan graaf Egmond den brief van Filips ter hand, waarbij zijn bezoek werd afgewezen; want de hertogin meende, dat zij, in den tegenwoordigen staat van zaken meer hulp van hem dan van de overige edelen te wachten had. Daar Granvelle echter zijn vertrek nog uitstelde, zelfs na de aankomst van den tweeden koerier, geraakte zij op nieuw in groote verlegenheid. De drie edelen beschouwden den brief, door Filips aan hen gericht, als uiterst 'droog en lakonisch', en Oranje weigerde stellig aan het bevel om weder in den Staatsraad zitting te nemen te voldoen. In eene vergadering, door dat lichaam op den 3den Maart gehouden, en waarin alleen Granvelle, Viglius en Berlaymont tegenwoordig waren, deelde

(1) Men vindt den tekst van dit vermaarde stuk in een uittreksel uit de 'Bulletins de l'Académie Royale de Bruxelles', tom. XII, pp. 9, 10, van GACHARD. De scherpzinnige geschiedvorscher, aan wien men de ontdekking van den geheimen brief verschuldigd is, mocht wel zeggen: 'l'Académie comprendra la joie que me fit éprouver cette découverte; ce sont là des jouissances qui dédommagent de bien des fatigues, de bien des ennuis'. - p. 9.

Margaretha de vruchteloze pogingen mede, door haar aangewend om de edelen over te halen de laatst ontvangen bevelen op te volgen, en vroeg zij hun gevoelen. Toen werd de raad gegeven, dat ‘zij hen nog maar eenigen tijd hun toorn moest laten verbijten en dan zien, wat gedaan behoorde te worden’⁽¹⁾. Zelfs nu nog, op het laatste oogenblik, was de kardinaal, die ongaarne zijne nederlaag erkende, schoon hij heimelijk verlangde heen te gaan, gereed om een laatsten strijd te wagen. De hertogin evenwel, thans met 's Konings uitdrukkelijke bevelen gewapend, en die er genoeg van had, de teugels te houden, terwijl zulke machtige en onwillige grooten op den stang knabbelden, hield persoonlijk bij den kardinaal aan, dat hij zijn onmiddellijk vertrek zou bekend maken. Schotschriften en schimpdichten verschenen dagelijks, het eene nog scherper dan het andere; de livrei verspreidde zich onder alle klassen van menschen, en de edelen weigerden terug te komen op hun besluit en deel te nemen aan den staatsraad zoo lang Granvelle in het land bleef. Er was niets aan te doen, en den 13den Maart verliet de kardinaal de Nederlanden. In weerwil van de geheimzinnigheid, waarmede de gansche zaak behandeld was, liet Willem van Oranje zich echter niet misleiden. Het stond bij hem vast, dat de minister was teruggeroepen, en hij achtte het zeer onwaarschijnlijk, dat het hem ooit vergund zou zijn terug te keeren. ‘Schoon de kardinaal zegt, dat hij weldra zal terugkomen’, schreef de prins aan Schwartzburg, ‘hopen wij niettemin dat, even als hij omtrent zijn vertrek onwaarheid heeft gesproken, ook zijn tegenwoordig beweren zal blijken onwaar te zijn’⁽²⁾. Ziedaar het algemeen gevoelen omtrent het gedwongen vertrek van den minister, van al diegenen, die gewoon waren om den prins van Oranje te volgen. Velen hielden zelfs vol, dat Granvelle niet eervol en tegen zijn wil was teruggeroepen. ‘Toen de kardinaal’, schreef de secretaris Lorch aan graaf Lodewijk ‘bevel ontving van den Koning om te vertrekken, bromde hij als een beer, en sloot zich een tijdlang in zijne kamer op, terwijl hij toebereidselen maakte tot zijn vertrek. Hij zegt, dat hij binnen twee maanden zal terug zijn; maar sommigen van ons denken, dat het twee lange maanden zullen zijn, die zich zelve zullen opeten, even als het van Joden geleende geld doet’⁽³⁾. Onmiddellijk nadat het vertrek van den minister bekend was

(1) ‘Sur quoy sembla qu'elle devoit les laisser encoires quelque peu ronger la frain sur cecy et après regarder.’ - Corresp. de Phil. II, I. 284-297.

(2) GROEN V. PRINSTERER, Archives etc., I. 219, 277.

(3) GROEN V. PRINSTERER, Archives etc., I. 228, 229. - ‘Hatt er gebrombt wie ein bär, etc. - es werden zweij lange monat sein und, gleich der Juden wucher ufflaufen, und sich selber versichern’.

geworden, plakte een jongen een groot papier op de deur van Granvelle's paleis te Brussel, waarop met groote letters te lezen stond: 'Te koop, om dadelijk te aanvaarden'⁽¹⁾. In weerwil alzoo van 's Konings vernuftige berekeningen, waren velen scherpzinnig genoeg om den wezenlijken stand van zaken te vermoeden, al kenden zij dan ook de geheele waarheid niet.

De kardinaal verliet Brussel met een talrijk gevolg, in prachtige rijtuigen en met groote staatsie. De hertogin gaf hem hare eigene muilezels en een behoorlijk geleide mede; want de Koning had uitdrukkelijk bevolen, dat zorg moest worden gedragen tegen een aanslag op zijn leven. Er bestond evenwel geen vrees voor zulk een aanval; want allen waren zeer tevreden met het vertrek van den minister. Brederode en de graaf van Hoogstraaten stonden samen aan het venster van een huis bij de Coudenbergsche poort en verkneukelden zich in het aanschouwen van den aftocht van hun vijand. Zoodra de kardinaal de poort doorgereden was en zich op weg bevond naar Namen, waar hij zijn eerste nachtverblijf zou houden, snelden zij het huis uit, wierpen zich met hun beiden op één paard, Hoogstraaten, die laarzen aan had, in den zadel en Brederode achter hem, en renden den kardinaal met de uitgelatenheid van schoolknappen achterna⁽²⁾. Zoo bleven zij den kerkvoogd op zijne reis begeleiden. Eens waren zij zoo dicht bij zijn rijtuig, terwijl dit een hollen weg doorging, dat zij van de hoogte, waarop zij waren blijven staan om hem te kunnen zien, met hem hadden kunnen spreken; doch zij trokken de kappen van hun mantels over hun gelaat en lieten hem ongemoeid voorbijtrekken. 'Het zijn jonge lieden', zeide de kardinaal met toegevendheid, nadat hij al deze bijzonderheden aan de hertogin had medegedeeld, 'en men moet zoo nauw niet letten op hetgeen zij doen'. Hij voegde er bij, dat een van Egmonds edellieden hem op reis volgde en in dezelfde herbergen zijn intrek nam als hij en zijn gevolg, blijkbaar in de hoop van iets gewaar te worden omtrent de stemming waarin men verkeerde. Indien dat echter zijn oogmerk was, dan zou hij zich, volgens Granvelle, teleurgesteld hebben gevonden, vermits er niets faalde aan de vroolijkheid van het gezelschap en men in zijne gesprekken hoogst omzichtig was.

De kardinaal begon dadelijk ten opzichte van zijn vertrek het stelsel van bedrog ten uitvoer te leggen, dat door Filips ontworpen was. De man, die van den Koning bevel had ontvangen de Nederlanden te verlaten, en door de hertogin was gedwongen onmiddellijk aan dat koninklijk bevel te gehoorzamen, ging voort

(1) PONTUS PAYEN, MS.

(2) Papiers d'Etat, VII. 426.

met brieven te schrijven zoowel aan Filips als aan Margaretha. Uit Namen verzocht hij de landvoogdes om toch niet na te laten den Koning te smeeken hem goedgunstig te willen vergeven, dat hij zich om bijzondere redenen juist op dat oogenblik verwijderd had. Uit Besançon berichtte hij aan Filips, dat het verlangen om zijne moeder te bezoeken, die hij in geen negentien jaren gezien had, en zijn geboortegrond weder te aanschouwen, hem de gelegenheid had doen aangrijpen om zijn broeder voor eenige dagen naar Boergonje te vergezellen. Hij had, schreef hij, de noodige vergunning bekomen van de hertogin, die hem wel had willen beloven alles zeer omstandig met den eersten koerier te zullen schrijven, en Zijner Majesteits goedkeuring te verzoeken op hetgeen zij zich beiden veroorloofd hadden te doen. Hij schreef uit dezelfde plaats op nieuw aan de landvoogdes, dat eenige van de edelen voorgaven van Armenteros vernomen te hebben, dat de Koning den kardinaal bevolen had het land te verlaten en niet terug te keeren; hetgeen, voegde hij er bij, een zeer leugenachtig verzinsel was in den trant van Reinaart (Simon Renard), waarover hij wel lachen moest.

Gelijk van zelf spreekt, verkeerde zijn broeder, met wien hij zijne moeder zou gaan bezoeken, even zeer in twijfel als al de anderen⁽¹⁾. Chantonnay wist niet, dat de reis het gevolg was van geheel andere dan de aangevoerde redenen; hij wist niet, dat zijn broeder misschien nog negentien jaren langer zou hebben gewacht hunne moeder te bezoeken, had hij niet van den Koning bevel ontvangen om de Nederlanden te verlaten.

Van zijn kant had Filips zijne rol in de klucht met veel behendigheid gespeeld. Viglius, Berlaymont, Morillon en al de minder aanzienlijke aanhangers van den kardinaal lieten zich misleiden door de brieven, in behoorlijken vorm aan de hertogin gezonden in antwoord op de kennisgeving, van haar zelve en den kardinaal uitgegaan. 'Ik kan het niet wraken', schreef de Koning, 'dat gij den kardinaal de Granvelle, zoo als gij mij in uwen laatste schrijft, vergunning hebt verleend zich gedurende twee of drie maanden te verwijderen, ter wille van persoonlijke aangelegenheden'. Zoodra deze brieven in den raad waren voorgelezen, deelde Viglius die ter kennisneming mede aan Granvelle, en in zijne eenvoudigheid voegde hij er bij, dat dit geheel anders luidde dan hetgeen sommige lieden zeiden, dat 'Uwe Hoogeerwaardigheid op bevel van Zijne Majesteit is heengegaan'⁽²⁾. Morillon zond den kardinaal ook een afschrift van dezelfde zinsnede uit 's Konings brief, met de zeer wijze

(1) Papiers d'Etat, VII. 409, 410, 591, 843, 844. IX. 565.

(2) Ibid. VII. 600-638. Brief van Viglius aan Granvelle, van den 9den Mei 1564.

opmerking: ‘Het zal mij verwonderen, wat zij thans zullen zeggen, nadat deze brief in den raad is voorgelezen’. De hertogin ontkende, gelijk zij wel verplicht was, stijf en strak, tegenover iedereen, dat Armenteros een brief zou hebben medegebracht, waarbij de verwijdering van den minister was aangeraden of bevolen⁽¹⁾. Zij beriep zich met groote nauwgezetheid op de brieven van Zijne Majesteit, waaruit het tegendeel bleek, en toch, zeide Viglius, was het zeer moeilijk de menschen te beletten om te zeggen wat zij verkozen. Granvelle liet geen gelegenheid voorbijgaan al degenen, met wie hij in briefwisseling stond, ten aanzien van zijn vertrek te misleiden, terwijl hij natuurlijk verwees naar dezelfde brieven van den Koning, bestemd om openlijk te worden voorgelezen, met het doel om deze misleiding kracht bij te zetten. ‘Gij ziet uit de brieven van Zijne Majesteit aan mevrouw van Parma’, schreef hij aan Morillon, ‘hoe valsch het gerucht is, dat de Koning mij zou bevolen hebben de Nederlanden te verlaten, en hoe beschaamd zij staan, die dat verhaal hebben uitgestrooid’. Hij moest zeker zijne rol in het koninklijke plan uitspelen; doch hij volvoerde die taak zoo behendig en met zulk een ijver, dat daaruit zijne volkomene instemming met 's Konings staatkunde bleek. Bij hem was de veinzerij bevalliger, bij den Koning was zij natuurlijker. Niemand was te onbeduidend, niemand te hoog verheven, om misleid te worden. Keizer Ferdinand trof het niet gelukkiger dan ‘ridder’ Bordey. ‘Sommigen mijner haters’, schreef hij aan den Keizer, ‘hebben het gerucht verspreid, dat ik uit het land was gezet en er nooit zou terugkeeren. Dit verhaal is in rook vervlogen, na de brieven, door Zijne Majesteit geschreven aan de hertogin van Parma over het verlof, dat zij mij heeft toegestaan’. Filips zelf richtte een bijzonderen brief aan Granvelle, die, gelijk van zelf spreekt, door anderen mocht worden gelezen, en waarin hij voorgaf eerst nu te hebben vernomen, dat de kardinaal vergunning had bekomen van de landvoogdes ‘om zijne moeder te bezoeken, ten einde eenige familie zaken te regelen’, terwijl hij in zeer deftige vormen zijne goedkeuring hechtte aan dien stap⁽²⁾. Tevens kon de Koning onmogelijk de verzoeking weerstaan, om nog een kleine veinzerij aan zijne eigene rol in de klucht toe te voegen. Granvelle en Filips hadden de geheele wereld bedrogen; doch Filips misleidde nu zelfs Granvelle. De kardinaal hield de reden voor zijn vertrek geheim tegenover Polweiler, Viglius, Morillon, den Keizer,

(1) ‘La duchesse renia fort et ferme que Armenteros avoit apporté aucunes lettres de vostre restraicte, et montrait bien par les dernières lettres de S. Maj. le contraire’, etc. - Papiers d'Etat, VII. 653.

(2) Papiers d'Etat, 113, 218, 219.

zijn eigen broeder, als ook tegenover 's Konings secretaris, Gonzalo Perez; maar hij wist niet dat Perez, wien hij even gemakkelijk meende te kunnén misleiden als al de anderen, zelf den brief van terugroeping had opgemaakt, en dat de Koning dien later eigenhandig afgeschreven en er de woorden boven gesteld had: ‘geheim en vertrouwelijk’⁽¹⁾. En toch had Granvelle wel kunnen gissen, dat Filips in zulk eene gewichtige aangelegenheid zich niet alleen op zijne eigene letterkundige bekwaamheden zou hebben verlaten.

Granvelle bleef maanden lang in zijne afzondering, zijn best doende om zijn lot met wijsgeerige kalmte te dragen. Reeds gedurende den laatsten tijd van zijn verblijf in de Nederlanden had hij min of meer in gedwongen afzondering geleefd. Zijn huis werd gemedan door al die aanbidders van het gezag, wier oogen zelden gericht zijn naar den tanenden glans van de ondergaande zon. Hij was derhalve reeds voor zijn vertrek, beginnen uit te weiden over de liefelijkheden der afzondering, de vermoeienissen der grootheid en de behoefte aan rust voor menschen, die afgemat zijn door de stormen van het staatsleven. Een groot man was gelijk een meer, zeide hij, dat eene dorstige menigte tot zich trekt, tot dat het water zijne helderheid en frischheid verliest, en eindelijk geheel opdroogt. De macht scheen aanlokkelijker wanneer men haar van voren, dan wanneer men haar van achteren zag. Hetgeen men bezat, had altijd minder waarde, dan hetgeen waarnaar men wenschte⁽²⁾. Op die wijze begon de minister, toen zijn val naderde, reeds met allerlei schoonklinkende algemeene waarheden over het ijdele van alle menschelijke wenschen uit te weiden. Toen hij op zijn bekoorlijk buitenverblijf in Boergonje was aangekomen, had hij allen tijd de bespiegelingen voort te zetten. Hij leefde in afzondering tot dat zijn baard hem op het midden hing; hij had toch, gelijk het gerucht zeide, een gelofte gedaan, zich niet te zullen scheren vóór hij naar de Nederlanden was teruggeroepen. Wanneer dat gerucht waar was, achtten sommige edelen in de provincien het waarschijnlijk, dat de baard hem wel tot aan de voeten groeien zou. Hij verklaarde, dat hij gaarne doof en blind zou zijn, opdat hij niets meer mocht vernemen van de wereldsche gebeurtenissen, en zeide, zich begraven te hebben in letterkundige studien en voor niets meer geschikt te wezen dan om zich in zijne kamer op te sluiten te midden van zijn boeken, of zich te verdiepen in zijne bijzondere zaken en in godsdienstoefeningen. Hij bezat een alleraangenaamst buiten te Orchamps,

(1) GACHARD. - Bullet. de l'Académ. Roy., XII. 11.

(2) STRADA, IV, 135.

waar hij een groot gedeelte van zijn tijd doorbracht. In een zijner brieven aan den onder-kanselier Seld beschreef hij de schoonheden van zijne woning met veel gevoel en kracht. ‘Ik ben hier werkelijk beter af’, schreef hij, ‘dan in de Indiën het geval zou zijn. Ik woon hier te midden van fraaie dreven, waar ik u dikwijls bij mij gewenscht heb; want ik houd mij overtuigd, dat gij ze gunstig zoudt achten voor wijsgeerige gedachten en een waardig verblijf voor de Muzen. Hier zijn schoone bergen, die zich tot in de wolken verheffen, vruchtbaar langs alle zijden, getooid met wijngaarden en rijk aan allerlei vruchten; hier stroomden rivieren door bekoorlijke valleien, met water zoo helder als kristal, vol van kreeften, in tallooze watervallen neerbruisend van de bergen; hier vindt men lommerrijke lanen, vruchtbare velden, bekoorlijke weiden, afwisseling van zachte warmte en aangename koelte, zelfs bij de grootste zomerhitte. Voorts mis ik geen goed gezelschap, vrienden en betrekkingen, en, zoo als gij weet, drink ik de besten wijnen ter wereld’.

Blijkbaar alzoo was de kardinaal geen kluizenaar. Zijne hermitage bevatte althans nog andere zaken dan hetgeen voor studie en godsvereering noodig was. Zijn afgezonderd leven was inderdaad dat van een wellusteling. Zijn broeder Chantonnay verweet hem de pracht en het ongeregelde zijner huishouding. Hij leidde er een ‘gemakkelijk en vroolijk leven’, en betuigde, dat hij volkomen tevreden was met den loop, dien de zaken genomen hadden, daar hij wist, dat God alles naar zijn wil bestuurde en voor alles zorg droeg. Hij kwam er voor uit, dat hij besloten had genoeg en voordeel te trekken zelfs uit de vijandschap van zijne tegenstanders. ‘Mijne wijsbegeerte bestaat daarin’, zeide hij, ‘zoo aangenaam mogelijk te leven, en te lachen om de wereld, de hartstochten der menschen en hunne eindelooze lasteringen’. Wanneer hij er eene wijsbegeerte op nahield, dan was die zeker epicurisch. Zij bestond echter hoofdzakelijk slechts in schijn, even als zijn geheele karakter en zijn gansche leven. In weerwil van de bergen, die zich tot de wolken verhieven, de koele grotten, de vischrijke stroomen en de edele wijnen van Boergonje, die hij zoo dichtelijk had beschreven, werd hij inderdaad zijn gedwongen afzondering spoedig moede. Zijn voorgeven, dat ‘hij zoo veel mogelijk kalmte en rust zocht’, kon geen van zijne vertrouwde vrienden, tot wie dat stichtelijke woord gericht werd, misleiden. Terwijl hij het voorkomen aannam van blind en doof te zijn voor staatszaken, had hij oogen en ooren voor niets anders. Het gewoel der wereld was zijn levenselement, en zijn geluk leed schipbreuk op de bekoorlijke eenzaamheid, die hij veinsde te bewonderen. Hij wenschte vurig wederom in de wereld terug te keeren; doch hij had een moeilijk spel te spelen. Zijn meester

was zoo mogelijk nog weifelachtiger omtrent alles dan gewoonlijk. Granvelle was bereid in Boergonje te blijven zoo lang het Filips zou behagen; hij was evenzeer bereid ‘naar Indie, Peru, ja zelfs in de vlammen te gaan’, wanneer zijn vorst dit mocht verlangen, ook om terug te keeren naar de Nederlanden en alle gevaren te trotseeren, die hem boven het hoofd hingen. Waarschijnlijk voedde hij langen tijd de hoop, dat de storm in de Nederlanden zou bedaren en het hem gegeven zou zijn de macht weder in handen te krijgen. Willem van Oranje, schoon meer dan half overtuigd dat geen poging zou worden aangewend om den minister te herstellen, achtte het toch noodig zijne bewegingen scherp in het oog te houden. ‘Wij moeten op onze hoede zijn’, zeide hij, ‘en ons niet laten misleiden. Mogelijk wil men ons in slaap wiegen, ten einde des te beter zijne plannen te kunnen uitvoeren. Voor het oogenblik is het rustig, en iedereen is verheugd over het vertrek van den goeden kardinaal’. De prins beging nooit den misslag van de talenten zijns grooten tegenstanders te laag te schatten, en hij gevoelde hoe noodzakelijk het was in de tegenwoordige omstandigheden niet in te sluimeren. ‘Het is een looze en slimme vogel, met wien wij te doen hebben’, zeide hij; ‘een die dag noch nacht slaapt, wanneer hij kans ziet ons een slag toe te brengen’. Brederode, die zich in het schouwspel van zijns vijands vertrek zoo had verheugd, begon al spoedig voor zijn terugkeer te vreezen en zich daarover als gewoonlijk met bespottelijke hevigheid uit te laten. ‘Men zegt, dat de roode weder terug is’, schreef hij aan graaf Lodewijk, ‘en dat Berlaymont hem tot Namen te gemoet is gegaan. De duivel achter die twee, dat zou een kostelijke jacht zijn!’⁽¹⁾. Nochtans werden de kansen van die terugkomst dagelijks zwakker. Margaretha van Parma haatte den kardinaal uit den grond van haar hart. Na de boeien verbroken te hebben, waarin hij haar geketend had, viel zij later in veel verachtelijker handen, doch gedurende eene korte tusschenpoos scheen zij gelukkig te zijn in hare heroverde vrijheid. Volgens het bericht van Viglius geleek het hof, na het vertrek van Granvelle, op eene school, waar jongens en meisjes het oogenblik waarnemen dat de meester den rug heeft gekeerd. Hij was zeer verbitterd op de hertogin omdat zij zich zoo verheugde over hare bevrijding⁽²⁾. De arme president werd door Margaretha met de onverholenste minachting behandeld, en zij bleef niet in gebreke al de andere aanhangers van den kardinaal

(1) Papiers d'Etat. VII. 593. VIII. 91, 102, 103, 115, 240. IX. 218, 219. - GROEN V. PRINST., Archives, I. 226, 227, 240, 259, 305, 311, 428.

(2) Vita Viglii, 38.

haren afkeer mede te toonen. De secretaris Armenteros verbood zelfs aan Bordey, een neef en afhangeling van Granvelle, hem in het openbaar aan te spreken. De landvoogdes kwam spoedig op vertrouwelijker voet met Oranje en Egmond, dan waarop zij ooit met den kardinaal gestaan had. Zij begon te zien - en hare verontwaardiging steeg naarmate zij het zag - hoe machteloos zij inderdaad gedurende zijn bestuur was geweest. 'Men kan gemakkelijk weten hoe laat het is'⁽¹⁾, schreef Morillon aan den gevallen minister, 'daar zij nooit aan u schrijft of zelfs uwen naam noemt'. Wat Armenteros betreft, met wien Granvelle nog op een goeden voet stond, hij verzuimde niets wat den eens zoo machtigen kerkvoogd beletten kon van zijn val op te staan. Nu hij zich reeds bij de landvoogdes had weten in te dringen, spitste hij er zich op om aan de voornaamste edelen brieven te toonen, waarin de kardinaal haar waarschuwde geen vertrouwen in hen te stellen. 'Die duivel', zeide Armenteros, 'dacht dat hij hier het paradijs had gevonden; maar hij is verdreven, en wij zullen zorgen, dat hij nooit terugkomt'. Weldra achtte men het hoogst waarschijnlijk, dat de Koning slechts tijd trachtte te winnen en het vrijwillig vertrek van den minister eene misleiding was geweest. Natuurlijk wist niemand wat er eigenlijk van de zaak was: hiervoor had Filips goed zorg gedragen. Intusschen wedde men stout op, dat de vorige orde van zaken niet zou worden hersteld. Als er nog een zweem van de koninklijke gunst voor den grooten man was overgebleven, dan zou de hertogin niet zoo stellig voor haar gevoelens uitkomen. Zij werd rood van verontwaardiging, op het noemen van den kardinaal⁽²⁾. Men hoorde haar den hemel danken, dat zij slechts één zoon had, omdat een tweede zoon in den geestelijken stand zou hebben moeten treden en dan even laaghartig zou geworden zijn als priesters altijd waren. Zij zagen de verachting, waarmede zij den armen Viglius behandelde, zoowel omdat hij een vriend was van Granvelle, als omdat hij op zijn ouden dag het besluit, nam priester te worden. Voorwaar, de dagen waren voorbij, dat Margaretha zoo vervuld was van eerbied en liefde voor den kerkvoogd, dat zij heimelijk den Heiligen Vader te Rome, om den rooden kardinaalshoed voor het voorwerp harer vereering vroeg. Zij schreef thans aan Filips, dat zij beter onderricht was omtrent de zaken van de Nederlanden, dan zij ooit te voren was geweest. Zij zeide aan haren broeder, dat al de plannen

(1) 'L'on peult facilement voir quelle heure il est', etc. etc. - Papiers d'Etat, VIII. 92-94.

(2) Papiers d'Etat, VIII. 132. - 'Que Son Alteze devient rouge comme escarlate quand l'on parle de Ve Sgie' etc.

van Granvelle en zijne volgelingen, Viglius en de overigen, ten doel hadden gehad eene omwenteling te weeg te brengen, die Filips, zooals zij hoopten, in vollen gang zou hebben gevonden, wanneer hij in de Nederlanden terugkwam. Het was hun oogmerk in troebel water te visschen, en om daartoe te komen, hadden zij er altijd naar gestreefd het bestuur der zaken uitsluitend in hunne handen te bekomen. Dat was de reden, waarom zij zich altijd verzet hadden tegen het bijeenroepen der Staten-Generaal. *Zij vreesden, dat inzage zou worden genomen van hunne boeken,* en hunne bedriegerij, onrechtvaardigheid, ambtenshandel en dieverij zouden worden ontdekt. Dit moest het gevolg zijn wanneer de rust in het land hersteld werd, en daarom hadden zij hun best gedaan het vuur der tweedracht aan te stoken. De hertogin deelde haren koninklijken broeder spoedig zeer uitvoerige opgaven mede van onderscheidene gevallen van ambtswoeker, landdieverij en dergelijke, door Viglius bedreven, waartoe de kardinaal als medeplichtige behulpzaam was geweest en waarvan hij voordeel getrokken had⁽¹⁾. Deze mededeelingen zijn uit een geschiedkundig oogpunt onschatbaar. Zij doen het karakter van Margaretha wel niet rijzen in onze schatting, maar zij doen ons zeker een helderen blik werpen in het wezen van Granvelle's bestuur. Eigenaardig was het van de hertogin, dat zij, terwijl zij den kardinaal aldus voor het oog van zijn souverein afbeeldde, den gebannen minister zelf heimelijk op een toon van deelneming en zelfs van berouw toesprak. Zij schreef aan Granvelle, grootelijks berouw te gevoelen van de inzichten van Oranje tot de hare te hebben gemaakt; zij beloofde overal in het openbaar te zullen verklaren, dat de kardinaal een rechtvaardig man was, onberispelijk in zijn wandel en bestuur, en een zeer ijverig en getrouw dienaar van den Koning. Zij voegde er bij, dat zij hare verplichtingen jegens hem erkende en hem als een broeder lief had. Zij betuigde, dat zoo de nederlandsche heeren haar hadden overgehaald den kardinaal van de regeering te onzetten, zij thans reeds daarover berouw gevoelde, en dat zij om haar misslag niet beter verdiende dan dat de Koning, haar broeder, haar hoofd liet vallen, vermits zij zulk een groote ramp had veroorzaakt.

Er was voorzeker weinig overeenstemming tusschen hetgeen de hertogin aldus gelijktijdig aan Granvelle en aan den Koning schreef; doch Margaretha was opgevoed in de school van Macchiavel en had gezeten aan de voeten van Loyola.

De kardinaal antwoordde in denzelfden liefelijken toon, en betuigde, dat zulk een brief van de hertogin zijne hoogste wen-

(1) Correspond. de Phil. II, I. 311-320.

schen vervulde, wyl hij daarin eene ‘volkomene en algeheele rechtvaardiging’ vond van zijn gedrag⁽¹⁾. Hij kende ongetwijfeld zeer goed hare wezenlijke gedachten; maar was te fijn om een twist te beginnen met een persoon van zooveel aanzien als de zuster van Filips.

Een voorval, dat eenige maanden na het vertrek van den minister plaats greep, toonde de algemeene gezindheid jegens hem onder alle klassen van Nederlanders. De graaf van Mansfeld vierde het doopfeest van zijn zoon, Filips Octavianus, met eene reeks van schitterende feesten te Luxemburg, de hoofdplaats van zijn stadhouderschap. Behalve de tornooien en andere spelen, waarmede de hoogere standen der europesche maatschappij in die dagen zich pleegden te vermaken, was er een groote gemaskerde optocht, dien het volk zien mocht. In dit mommespel werd het meest toegejuicht een groep, blijkbaar ter bespotting van Granvelle aangelegd. Een ruiter, gekleed als de kardinaal, met den rooden hoed op het hoofd, kwam het strijdperk binnen rijden. Vóór hem liep een man als heremiet verkleed, met een langen witten baard, die bezig was zijne getijden te lezen, waarbij hij een rozenkrans met veel vertoon in de hand hield. Achter den kardinaal verscheen de duivel, in den tooi, dien men den prins der duisternis gewoonlijk toedicht, en die ruiter en paard vóór hem met eene zweep van vossestaarten zoo duchtig toetakelde, dat zij, tot groot vermaak der toeschouwers, naar alle zijden van het renperk trachtten te ontvluchten. De toespeling met de vossestaarten op den naam van Simon Renard en het doelen op al den schimp en spot, waarmede deze geestige en bitterste vijand van Granvelle den kardinaal had overladen, werden door al de aanwezigen volkomen begrepen en van harte genoten. Niets kon oprechter gemeend zijn dan de slagen, den vertegenwoordiger van den minister toegedeeld, tenzij de toejuiching, opgewekt door deze bijtende scherts, waarbij werkelijk fiks werd toegeslagen. Deze kluchtige vertooning, het hoofdtooneel, waaraan de gemaskerde optocht de algemeene belangstelling te danken had, werd meermalen herhaald. De begeerte, door iedereen gekoesterd om eene behoorlijke tuchting van den beschuldigde bij te wonen, kon niet genoeg verzadigd worden⁽²⁾.

Het voorval maakte veel gerucht het gansche land door. De aanhangers van den kardinaal gevoelden zich natuurlijk zeer beleedigd; doch zij maakten de minderheid uit. Van de regeering te Brussel werden geene aanmerkingen vernomen, en Mans-

(1) Dom L'EVESQUE, II. 71, 72, alwaar worden aangehaald de ‘Mémoires de Granvelle’, tom. 33, p. 67, 95 (MS).

(2) Papiers d'Etat, VIII. 76, 77, 92-94.

feld was op dat tijdstip en bleef nog langen tijd daarna de groote steunpilaar van het koninklijk gezag in de Nederlanden. Het bleek ten duidelijkste, dat Granvelle, op dat oogenblik althans, door geen partij van eenigen invloed werd gesteund.

De kardinaal bleef intusschen in zijne afzondering; maar de haat, die men hem toedroeg, nam met zijne afwezigheid niet af. Meer dan een jaar na zijn vertrek zeide Berlaymont, dat de edelen den kardinaal meer dan ooit haatten, en hem levend zouden verslinden als zij hem in handen konden krijgen. De kans, dat hij terug zou keeren, vervloog langzamerhand geheel. Omstreeks denzelfden tijd ried Chantonnay zijn broeder aan wat meer ‘de tanden te laten zien’⁽¹⁾. Hij verzekerde Granvelle dat hij zich te rustig hield, nadat hij in ongenade was gevallen, en merkte er bij op, dat vorsten veel genegenheid toonden voor hen, van wie zij gebruik wenschten te maken; doch dat zij hen weinig achtten, wanneer zij te goedkoop te krijgen waren; zij sloegen, verzekerde hij, geen acht op hen, die zij steeds aan hunne voeten plegen te zien. Hij spoorde den kardinaal herhaaldelijk in zijne brieven aan weder moed te vatten, zich geducht te maken, en uit zijne onderworpen houding op te staan. Iedereen zegt, merkte hij op, dat het spel uit is tusschen den Koning en u, en eerlang zullen allen u uitlachen en u beschouwen als den ongelukkigen bedrogene.

Door zulke vermaningen verbitterd of aangemoedigd, en zijne afzondering moede, liet Granvelle eindelijk het denkbeeld varen om naar de Nederlanden terug te keeren, en tegen het einde van 1565 vertrok hij naar Rome, waar hij deelnam aan de verkiezing van paus Pius V. Vijf jaren later werd hij door Filips belast met het sluiten van een verbond tusschen Spanje, Rome en Venetië, tegen de Turken. Daarna werd hij Onderkoning van Napels, vanwaar hij zich in 1575 naar Madrid begaf, om een werkzaam deel te nemen aan het bestuur van het spaansche rijk, ‘welks verwarde toestand’, zegt de abt Boisot, ‘niet meer te herstellen was door menschen van middelmatige bekwaamheden’. Hij stierf aldaar den 21sten September 1586, op zeventigjarigen leeftijd, en werd te Besançon begraven⁽²⁾.

(1) ‘- Montrer le visage et les dents’, etc. - Papiers d'Etat, IX. 184-187, 235.

(2) Papiers d'Etat. Notice préliminaire de M.Ch. Weisz.

Aanteekeningen van Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink

1 (blz. 6). In het Kon. Museum te Amsterdam bevinden zich zeer goede originele portretten van Egmond, Hoorn, Alva, Oranje en al zijne broeders, benevens vele andere schilderstukken uit dien tijd. Het naast aan den tijd, waarvan hier sprake is, zullen wel de portretten van Oranje, Egmond en andere nederlandsche heeren zijn, welke men in de Bibliotheca Rehdigerana te Breslau aantreft. Rehdiger bezocht omsteecks 1560 Nederland en bragt van daar die afbeeldsels mede.

2 (blz. 7). De teekening der personen blijve voor rekening van den schilder. Op een en ander valt iets af te dingen. Egmond is naast Hoorne niet *rijzig* te noemen. Integendeel, de laatste muntte uit door zijnen hoogen bouw en werd daarom kapitein van Karels lijfwacht. Hoe verre op hem de titel van rechtschapenheid past weet ik niet. Hoorne diende zeker meer de zaak der vrijheid en van het protestantisme dan Egmond; maar hij deed het - ongelukkiglijk - voor geld. Fierheid echter mag hem niet ontzegd worden ook om de wijze, waarop hij den nieuwen eed in 1567 althans aanvankelijk weigerde en bij zijn uiteinde alle schuld van zich wees. - Aerschot is mishandeld. Hij was ijdel; maar door en door een edelman, en vreemd aan alle verraad. Hij beminde zijn vaderland; maar op zijne wijs. Men zou hem ter eere kunnen nageven, dat hij zijn vaderland liever had dan zijnen Koning. Maar hoe wenschte hij dat vaderland? als het beloofde land voor den eersten stand, waartoe hij behoorde en als den zetel voor een onvermengd katholicisme. Uit zijne verkleefdheid aan den adel en de oude godsdienst laat zich de rol, welken hij sedert speelde, verklaren, evenzeer als de edelmoedigheid, waarmede hij later zich het lot van Egmond en Hoorne aantrok en zich zelfs door Alva den vrijen tong niet snoeren liet.

3 (blz. 30). De beroemde RANKE is van de latere geschiedschrijvers de eerste geweest, die Karels persoonlijke bekwaamheden in een min gunstig daglicht heeft gesteld. Hij heeft echter erkend dat zij een tijd lang schitterend waren, maar dat die schittering kortstondig was en onderging in de zwakte zijns lichaams. Niemand echter heeft zoo fel het persoonlijk karakter van Karel V aangevochten als MOTLEY. Volgens hem blijft van den mensch niets over dan een huichelaar, een wellusteling, een gulzigaard. Ik geloof dat in de laatste hoedanigheden Karel V naast zijne voornaamste tijdgenooten, niet onder hen mag staan. Zijne huichelarij is niet voldoende bewezen, allerminst door de zwakheid,

die hij in zijne laatste dagen aan den dag legde. Voor zooverre ik zelf aandeel had aan de ontdekking, protesteer ik tegen de opvatting door MOTLEY gemaakt van het kloosterleven des Keizers. De indruk der oorspronkelijke bescheiden is bij mij en zeker ook bij MIGNET, GACHARD, PICHOT en zelfs STIRLING geheel anders geweest. Karel was wel geen voorbeeldige monnik, maar een groot heer die zijne laatste dagen aan ernstige gepeinzen toewijdt. Hij had te veel in de wereld geleefd, dan dat de wereld hem geheel zou loslaten, maar met meer ernst dan vroeger waren zijne gedachten gerigt op hetgene aan gene zijde der wereld ligt. Zelfs zoo als het door GACHARD te recht is voorgesteld, was zijn uitvaart hij zijn leven een heilig en christelijk werk, niet minder dan de studie welke hij van de sermoenen van den H. Bernardus maakte. Zijn ijver tegen de ketterij was welgemeend en zijn uiteinde vroom en stichtelijk. MOTLEY had niet dat ernstige onderhoud mogen vergeten door den Keizer met Francisco Borgia gehouden en door SANDOVAL medegedeeld. Men kan over de aardigheden uit het kloosterleven van Karel V met nurksche droefheid den neus optrekken, zij waren voor degenen berekend, welke hem het naast omgaven; en voor den heerscher, die door woorden en manieren eenmaal volken had weten te boeien en doen weenen bij zijn afscheid, blijft het geen geringe eer in zijne afzondering de harten der kloosterlingen te hebben vermeersterd on hen bij zijn verscheiden den indruk natelaten, als ware hun vader als een heilige hunner orde gestorven.

4 (blz. 34). De uitdrukking ‘thrifty chronicler’ omtrent Emanuel van Meteren door MOTLEY gebezigd, klinkt te harder indien men in aanmerking neemt dat hij meest alle zijne berichten uit den officiëlen beschrijver der plechtigheid, CORNELIS DE SCHRIJVERE (SCRIBANIUS, GNAPHEUS) geput had. Deze secretaris van Antwerpen, een man met een klassieken tint, was juist om die reden vroeger ter nauwernood aan de inquisitie, echter niet zonder kleerscheuren, ontsnapt, en trachtte thans zijne rechtgeloovigheid door zijne Koningsgezindheid te bezegelen. Hij schreef in het Latijn zijn: *Spectaculorum in Susceptione Philippi etc Antverpiae editorum mirificus apparatus*; welken hij vervolgens onder den titel van de *Triumphe van Antwerpen* in het Nederduitsch vertaalde. De afbeeldsels in houtsnede waren aan den bekenden Peter Coeck van Aelst te danken. En voorzeker had SCRIBANIUS eenig recht: *den Triumphe van Antwerpen* dus te beschrijven. Hij zelf was de ordonnateur der feesten geweest en de man, die op triumfbogen en chassinets de toepasselijke opschriften had uitgevonden. Voegt er bij, dat Antwerpen maar half wil van hare kwistige feestviering had gehad. Niet alleen had de burgerij Filips van het begin tot het einde met dat koude betrokken voorhoofd gezien, hetwelk MOTLEY beschrijft, maar de tronij van een jovialer Vorst dan Filips zou niet ontfronst zijn geworden, indien hij onder een onafgebroken plasregen 28 triomfbogen door te trekken en te bewonderen had gehad. En dat was het geval. Onder de ‘dingen vooral hier nootsakelijk te merckene’ stelt SCRIBANIUS: ‘Ten iersten, dat ter incompst van den Prince, heeft sonder eenich ophouden seere beginnen te regenen, so dat in sine incompst mits der dickheyt des reghens vele dingen en sijn niet wel ghesien, oft behoorlijk ghe-toont geweest’. Het was daarom voor de eer der stad en van haren feestmeester van dubbele waarde,

dat het nauwelijks geziene in prentverbeelding en beschrijving der onsterfelijkheid werd overgeleverd. Hoe het zij, Antwerpen had voorzeker recht zich op hare pracht te verhoovaardigen. SCRIBANIUS, die de meeste landen van Europa bereisd en Rome bezocht had, verklaart nimmer feestelijkheden te hebben aanschouwd met die van Antwerpen te vergelijken, ‘so van costelyckheden, so van grootheden, so van rascheden, so van menichten.’ - De talrijke triomfbogen, beelden en colossen waren in 32 dagen tijds in gereedheid gebragt: een weg van nog geen half uur gaans binnen de stad was in acht dagen tijds met meer dan 200 pilasters versierd geworden, die tot eene schoone galerij strekten. 1726 werklieden, zoo timmerlieden als schilders en beeldsnijders waren voor dien toestel in het werk gesteld. ‘Ende dit’ - dus besluit SCRIBANIUS zijne opgave met eenen zeer verschoonlijken trots - ‘waren alle werkluysen van binnen der stadt.’

5 (blz. 37). Wij moeten onze lezers waarschuwen tegen eene verwarring in de wijze van voorstelling bij onzen anders zoo naauwkeurigen en plastischen schrijver. Het tournooi te Brussel en de beschrijving van Estelle y Calvete hebben betrekking tot de eerste komst van Filips in de Nederlanden, in 1549, niet tot den tijd, waarin wij thans verplaatst zijn, dien van zijn verblijf in de Nederlanden, na zijne terugkomst uit Engeland en waarover de berigten van Badovaro handelen.

6 (blz. 37). MICHELE MS. Deze aanmerking schijnt vooral te zien op de strengheid, waarmede Karel V de opvoeding en ontwikkeling van zijnen zoon gadesloeg. Toen hij in 1542 Spanje verliet, zond hij nog uit de haven van Palamos aan dezen, die reeds toen zijne eerste krijgslauwen verdiend had en den naam van Regent van Spanje droeg, eenen brief, waarin onder anderen dit voorkwam: ‘Over het geheel kan ik toegeven dat ik reden heb om over u tevreden te zijn. Maar gaarne zag ik u volmaakt: en ronduit gesproken, wat ook andere personen u mogen willen wijs maken, er is veel in u te verbeteren. Uw biechtvader is thans uw oude leermeester (Juan Martinez Silicco). Het is een braaf man, zoo als de gansche wereld weet; maar ik hoop, dat hij voor uw geweten beter zorg zal dragen, dan hij deed voor uwe studiën: en hij ten opzichte van het eerste minder toegefelijk zal blijken dan hij zich ten opzichte der laatste heeft betoond.’ Deze brief uit Palamos, zegt Prescott, welke dien uit de Seminario Erudito T. XIV, p. 156 aanhaalt, teregt - is een der vele bewijzen van de zorg, waarmede Karel zelfs uit verre afstand den wandel zijns zoons gadesloeg en zijn best deed eene stellige rigting aan diens karakter te geven. De geoefende loods wilde den jongen zeeman eene kaart in handen geven, waarbij hij zonder andere hulp over eene onbekende en grillige zee koers zou kunnen houden.

7 (blz. 44). De beschouwing van BADOVARO omtrent Maria van Hongarije⁽¹⁾ blijve voor diens rekening; maar de aanhaling van MOTLEY uit eenen brief van Maria zelve moeten wij als onjuist weerspreken. Zij zegt niet, dat

(1) ‘Regina Maria - donna di Valore - ma è odiata da popoli’. - BADOVARO, MS

zij een weerzin heeft aan het volk, waarover zij geroepen is te regeren, maar dat zij zich in het land door eene 'grande jeunesse', dus den adellijken hofstoet, die allengskens tot eeraambten opgroeit, omgeven ziet, met wier ligtzinnige zeden zij zich niet vereenigen kan. Het is de eerste uiting van de klagt, later door alle katholieke schrijvers herhaald en gedeeltelijk althans door de gebeurtenissen gerechtvaardigd. Over Maria en hare regeering heeft onlangs TH. JUSTE een werkje in het licht gegeven, dat wel niet door diepte van opvatting schittert, maar bij welks algemeene beschouwingen men zich kan nederleggen. Maria was in het geheel niet gehaat bij de Nederlanders, omdat zij de kunst verstaan had zich even als haar broeder met deze te vereenzelvigen. Zij werd zelfs na haar aftreden voor deze een voorwerp van vereering, omdat even als eene vergelijking tusschen Karel V en zijn zoon ten voordeele van gene uitviel, zij evenzeer gunstig bij hare nicht en opvolgster Margaretha van Parma afstak. Hoe mannelijk hare regering ook moge geweest zijn, waar strenge rechtsplegingen of harde geldafpersingen de onderdanen drukten, schreef men die aan de onherroepelijke bevelen haars broeders toe, en Maria had de gaaf vertoon te maken van een zachter en toegevender beginsel, wanneer zij b.v. de verzoening van Gend van den Keizer afsmeekte, of als voorspraak des volks optrad en eene reis ondernam ten einde de verzachting der bloedplakaten of de herroeping van belastingen te verwerven. De ergste grieven tegen haar moesten voorzeker de geloofsvervolgingen zijn; maar ERASMUS zoowel als LUTHER hadden haar door ongeroepene opdrachten in grooter roep van verdraagzaamheid gebragt dan zij wellicht verdiende. Bij den ijverig Roomschegezinden Keizer lag zij zelve onder verdenking en eens zag zij zich gedwongen haren geliefden hofprediker Pierre Alexandre aan de inquisiteurs op te offeren. Dikwijls was zij om haar eigen wil gedwongen een dubbeld vertoon van strengheid te maken, zoo als b. v. toen de dusgenaamde ketterij onder hare naaste betrekkingen, de bastaarden van het huis van Boergonje, voortwoekerde. Zoo in zulke gevallen, misschien enkele eenvoudige lieden, wier namen nauwelijks elders dan in het boek des levens geschreven staan, ten bloede toe vervolgd werden, voor personen van geest en talent was zij ten gevolge van verwanten aanleg toegefelijker en toonde dat onder anderen door het redden van MERCATOR en W. BARDES.

8 (blz. 54). De vraag, door den schrijver bedoeld, werd in een eenigszins meer kanonieke vorm gesteld, welke te geschikter was om de gemoederen in de katholieke wereld te verdeelen en den Paus in het hart te treffen. Aan eene vereeniging van godgeleerden en rechtsgeleerden uit Salamanca, Alcalá en Valladolid vroeg de Koning oplossing van de volgende punten: 1°. mocht hij in geval van een verdedigenden oorlog beslag leggen op de inkomsten der goederen van zoo vreemdelingen als inboorlingen, welke in Spanje gelegen waren, zoo die vruchttrekkers de zijde van den Paus kozen en aan den souverain gehoorzaamheid weigerden; 2°. mocht hij de inkomsten der kerk inhouden en beletten dat er gelden uit zijn rijk naar Rome werden overgemaakt; 3°. moest er geen concilie bijeengeroepen worden om over de geldigheid van de verkiezing van Paulus IV te beslissen, tegen welke verkiezing bedenkingen bestonden en die zeer tegen den zin van den Keizer was doorgedreven, en 4°. moest er

geen onderzoek gedaan worden naar de misbruiken aan den Pauselijken Stoel te laste gelegd in het begeven van kerkelijke bedieningen en middelen aangewend om daarin te verhelpen. Zie PRESCOTT, *History of Philip the Second* T. I. p. 68. Het bevestigend antwoord op die punten bevindt zich nog onder de archieven van Simancas onder den titel: Consulta hecha à varios letrados y teólogos relativamente a las desavenencias con el Papa.

9 (blz. 55). PRESCOTT is het hier met zijn landgenoot merkelyk oneens over den coup de main van Alva tegen Rome. Hij meent dat het Alva met dien aanval ernst was en dat het zijns ondanks was dat de onderneming mislukte. CABRERA is echter ditmaal niet in zijn voordeel en nadert meer tot de voorstelling van MOTLEY. Doch zoo deze het doet voorkomen als of de Paus zelf in het goochelspel betrokken was en als of de geheele aanval na het verstreken van Guise plaats had, dan meenen wij onze lezers tegen eene blijkbare vergissing te moeten waarschuwen. Den vierden September was Guise nog te Rome, blijkens eenen brief van daar door hem aan den hertog van Ferrara geschreven én door RIBIER in zijne *Lettres et Memoires d'Estat* T. II. p. 703 medegedeeld. Wie het fiere hartstogtelijke karakter van Paulus IV uit RANKES voortreffelijke beschrijving heeft leeren kennen, zal het met ons onmogelyk achten, dat hij in eene zoo gevaarlijke bedriegerij hebbe ingestemd. Hij zou veeleer den moed eens martelaars hebben getoond. Maar het volk sloeg tegen hem aan het muiten, het heilig collegie was verdeeld en Guise, wien Koning Hendrik reeds bij schrijven van 15 Augustus had teruggeroepen, mocht in dienst van den Paus geen leger aan een slag wagen, dat wellicht ter bescherming van Parijs kon worden opgevorderd. Zoo er iemand in deze aangelegenheid een bedriegelijke rol speelde, was het wellicht de kardinaal Caraffa. Deze, weleer de stokebrand van den oorlog, had zijn krediet bij Frankrijk verspeeld: de halstarrigheid van zijnen oom den Paus kon bij den heilloozen uitslag, welke van den oorlog te voorzien viel, niet anders dan op zijnen kop nederkomen: het was voor hem een middel van behoud door het maken van vrede de gunst van Spanje voor zich te winnen. CABRERA zelf geeft aanleiding om aan eene verstandhouding tusschen den kardinaal en Alva door bemiddeling van den oom van dezen, den kardinaal van Sangiacomo te denken, en zoo kon het mogelijk zijn, dat de aanval van den 28sten September een beraamd spel was om den onbuigzamen Paus te dwingen. CABRERA verzekert, dat de overval alle kans van welslagen aanbood en voegt er bij dat Alva, toen hij vernam dat de stormladders met goed geluk waren aangebragt, tot een zijner vertrouwden zou hebben gezegd: Zie eens, wanneer er iets tegen den dienst van God moet worden ondernomen, helpt de duivel altoos een handje. Het was een dier kwinkslagen, zoo als Alva er meer had, kwinkslagen die men bij de teekening van het karakter des beruchten veldheers niet genoeg in het oog gehouden heeft. Zij zijn scherp, wreed en trotsch als zijn persoon; maar er zijn weinig veldheeren van zijn tijd, - van wien zoovele apophthegmen in de overlevering zijn bewaard gebleven. Misschien zijn zij van geen onbetwistbare echtheid, maar dat zij bestaan bewijst voor den dunk, welken tijdenooten van hem hadden. Men kent zijn wreed woord aan de gravin van Egmond: Uw man zal morgen uitgaan; zijn scherp antwoord aan Don Frederik, toen

deze voorsloeg het beleg van Haarlem op te breken; ik heb aan uwe moeder naar Spanje geschreven om het bevel over te nemen; zijn trotsch woord toen hij uit zijne ongenade tot het opperbevel in Portugal werd geroepen: heeft de Koning dan geen ander veldheer dan een veldheer in boeien.

10 (blz. 58). Ook RABUTIN schrijft in zijne *Mémoires* (evenals DE THOU en HOOFT in hunne *Historiën*) het mislukken van den aanslag aan het oude wijf toe. Maar in de lokale overlevering van Douai heeft de gebeurtenis eene veel heiliger kleur aangenomen. Het was de heilige Maurontus, die een slaperigen koster zou hebben opgewekt en gedwongen de kerkklok te luiden, welke ditmaal niet den gewonen klank gaf, maar als een stormklok klepte. Tot dat de verdedigers in de wapenen waren, zou de heilige zelf de wacht hebben waargenomen en de aanvallers van de muren afgehouden. Dit verhaal is karakteristiek voor den tijd, omdat het van iemand afkomstig is, die de zaak had kunnen weten. Het staat namelijk bij ARNOLDUS WYON in *Ligno vitae* c. 2 en deze had het van zijnen voorzaat Ami Wyon, welke destijds bevelhebber van Douai was en den Heilige in volle costuum verzekerde gezien te hebben. Zie BUZELIN, *Ann. Gallo Flandriae*. BUZELIN weet overigens evenmin als RABUTIN van den eremiet van Lucca: en het mislukken op den aanslag op Douai heeft bijna evenveel geheimzinnigs als die op Rome.

11 (blz. 67), PRESCOTT trekt de juistheid dezer opgave in twijfel en meent dat, de hevigheid en den duur van het gevecht in aanmerking genomen, het bericht van CAMPANA, die het verlies op nog geen duizend man begroot, meer geloof verdient. Ik ben echter niet genoegzaam van het gezag van dien schrijver overtuigd en zou meer aan dat van CABRERA hechten, die het getal gesneuvelden aan de Spaansch-Nederlandsche zijde op tachtig stelt. CABRERA noemt echter behalve de in den tekst opgegeven gesneuvelden, *el baron de Habrencuit*. *Habrencuit* zal echter waarschijnlijk Havrencourt moeten zijn en dan is hij één persoon met Lodewijk van Brederode, den broeder van Hendrik, welke dien titel voerde.

12 (blz. 70). Teregt haalt intusschen PRESCOTT een brief van Quixada van den 27 September aan, die bewijst, dat de gewezen Keizer verder dacht: 'S. Majd. esta con mucho cuidado por saber que camino arra tomado el Rey despues de acabada quella empresa de San Quintin'.

13 (blz. 72). Filips' vereering voor de overblijfselen van St. Quentin is waar: maar onze schrijver heeft zich te zeer door stijlbehoefte laten verleiden tot het schilderen van contrasten. CABRERA verzekert dat de Koning in allerijl in de stad kwam. Duitschers en Spanjaarden, die in de plundering handgemeen geworden waren, bevredigde, den brand deed blusschen, vrouwen en kinderen onder zijn geleide nam en zelfs de overwonnenen met mededoogen toesprak 'zoo als het' - voegt hij er bij - 'eenen grooten vorst betaamt.' Inderdaad, waar er noch ketters, noch persoonlijke vijanden, noch opgestane onderdanen te vervolgen vielen, had Filips geene reden om moedwillig wreed te zijn. Zoo iets lag minder in zijn vadzige karakter, dan eene zucht tot orde,

welke bitter moet geschokt zijn door het voor hem nieuwe tooneel eener geplunderde stad.

14 (blz. 73). Sedert naar Sluis in Vlaanderen overgebracht, deed hij nog iets anders. Hij schreef de geschiedenis van het doorgestane beleg en voltooide dien arbeid op den 28sten December 1557. Het werd het eerst in 1643 achter zijn leven door HOTMAN en later in het XXXIIste Dl. der Mémoires, verzameling PETITOT, uitgegeven. MICHELET heeft er in zijne histoire de la Réforme ruime stof in gevonden om zijn held, den admiraal, te verheerlijken. Intusschen is zijn verhaal zelf eenvoudig, nauwkeurig, waardig. Men hoore den aanvang: 'Il pourroit estre qu'il y en auroit aucuns, qui pour n'avoir leu ce petit discours tout au long, et avoir mis le nez dedans seulement, ou par faute de bon jugement, estimeroient que je l'eusse fait par forme de justification; mais devant que d'entrer plus avant à la lecture d'iceluy, je supplie un chascun d'oster cela de son opinion pour deux raisons principales: la première qu'il n'est pas besoin de se justifier quand l'on n'est accusé de personne et que je me sens si net en ce qui touche mon honneur que je ne crains point le pouvoir estre. La seconde est, qui quand je le serois d'aucun, je sens mon coeur assez en assez bon lieu pour le pouvoir deffendre, comme il appartient à un gentilhomme, homme d'honneur et de bien et pour en pouvoir respondre à un chacun selon la qualité, sans venir aux écritures ny en faire un procez, comme font les advocats'.

15 (blz. 78). De Zwartruiters, Schwarzeiter, in het Spaansch Herrervelos, dus genaamd naar de kleur hunner wapenrusting, behoorden tot de meest gevreesde krijgsbenden in de oorlogen tusschen Frankrijk en het huis van Oostenrijk en in de Fransche en Nederlandsche burgeroorlogen. Zij waren meest uitsluitend Duitschers en leefden door zich tot den oorlog te verhuren. Daar zij altijd op zich zelve en buiten de slagorde vochten, vielen hunne wapenfeiten te meer in het oog. DE LA POPELINIÈRE in zijne *Vraye et entiere histoire des Troubles* (La Rochelle 1573) beschrijft hunne wijze van vechten aldus: p. 273. Le Reitre pour combatre d'une tout autre et diverse forme que le François ne peut endurer aucune troupe près de luy: pource qu'elle luy romproit son cours, d'autant que le Reitre combat en cette sorte. Comme il se voit assez près de sa partie, le premier rang s'avance sur elle: et comme il a tiré ses pistolets il n'enfonce pas plus avant: (comme fait le François qui tousiours poursuit sa pointe) mais tourne court à droit ou à gauche, selon le lieu, ou il est. Et est aussy soudain suyvi par le second rang, qui fait le mesme. Puis le tiers suit le second, d'aussi près comme il l'a veu partir de devant luy pour aller à la charge, se suyvens tous les rangs ainsi jusques au dernier, cependant que les derniers courent (combatans à pistolades seulement) pour attaindre leurs devanciers, comme s'ils se tenoyent tous queue à queue, les premiers rechargent: et aussi tost que le mot d'ordre est donné entr'-eux et que tous ont rechargé, ils vont encore affronter leurs adversaires et recombattent comme auparavant. Et d'autant qu'il est impossible qu'il n'en soit tué, comme ils se présentent, soyent hommes ou chevaux, s'il y en a un du premier rang qu'on ait veu tresbucher, celuy qui est au second rang et en mesme

endroit que le decédé ou impuissant prend sa place et celui du troisieme fournit la place vuide du second rang et ainsi des autres. Aussi composent ils tousjours les premiers rangs des plus asseurez’.

16 (blz. 78). Hilmar von Munchausen was een der bekwaamste en geachtste aanvoerders der duitsche huurbenden onder Karel V en Filips II. Van Brunswijkschen adel, volgde hij bij het partij kiezen, die, waarvan zijne landsvorsten, de hertogen Erik, Ernst en Hendrik de jongere hem het voorbeeld gaven. Hij was dus, schoon zelf ijverig protestant, meermalen de bestrijder zijner geloofsgenooten. Zoo stond hij later in dienst van Alva even als zulks met de protestantsche graven Filips en Otto von Eberstein het geval was. Over Munchausen vergelijkte men de Geschlechts-historie der Herren von Munchausen durch G.S. TREUR. Götting. 1740.

17 (blz 86). Aldus verhaalt althans de prins zelf: ‘Je confesse que *dès lors* entrepri à bon escient d'aider à faire chasser ceste vermine d'Espagnols hors de ce pais’. Intusschen vertelt de prins nergens, dat Hendrik II tot het eedgenootschap toegetreden was; maar eeniglijk, dat de Koning hem had medegedeeld, hoe Alva, namens den Koning van Spanje, op zoodanig eene overeenkomst had aangedrongen: eene onvoorzigtigheid, welke den prins aanleiding gaf nader achter het geheim van Alva en zijnen meester te komen Ik ben intusschen overtuigd, dat Hendrik II slechts al te gereedelijk in zulke plannen deel nam. Zijne onverwachte verschijning in het parlement en het gevangen nemen der raadsheeren du Bourg en du Faur, vallen juist in den tijd, dat hij den aandrang van het spaansche hof het meest ondervond. Met ophef schreef hij over dit bedrijf aan zijn gezant te Rome, ten einde deze het den l'aus zou mededeelen. ‘J'espère bien - schreef hij - puisque Dieu m'a donné la paix d'employer le temps, et ce que j'auray de force en main à faire punir, chastier et extirper tous ceux qui se trouveront imitateurs de ces nouvelles doctrines, sans y épargner personne de quelque qualité ou dignité qu'ils soient: en sorte que j'en purgurai et nettoieray mon Royaume, s'il est au monde possible’. Zie RIBIER, Lettres et mémoires. T. II. p. 806. De brieven, die RIBIER mededeelt, zoo van den kardinaal van Tournon, als van den bisschop van Angoulême van den Daufyn (later Frans II) zijn hoogst belangrijk en leveren de duidelijke bewijzen van een vast met goedkeuring van den Paus beraamd plan om in Frankrijk, Spanje, de Nederlanden en Schotland door geweldige en gezamenlijke maatregelen de ketterij met wortel en tak uit te roeijen. Even zoo schreven de engelsche gevolmachtigden aan Koningin Elisabeth in Januarij 1559 (1560) ‘that there was an appointment made betwene the late pope, the French king and the king of Spaine for the joinging of their forces together for the suppression of religion th'end whereof was to constrain the rest of chrestiendome, being Protestants, to receive the Popes autorité and his religione’. Het was dan ook sedert de Koning van Spanje, die met alle kracht door zijnen gezant op de terechtstelling der gevangen parlamentsleden en de vervolging der Hugenoten bleef aandringen. Maar tusschen zoodanig een plan en een sluipmoord als de Siciliaansche vesper en de Bartholomeusnacht is een belangrijk onderscheid, dat onze schrijver niet had mogen over het hoofd zien.

18 (blz. 86). Eene afzonderlijke beschrijving van deze plechtigheid zag korten tijd later te Brussel het licht, met afbeeldingen der personen die den lijkstoet volgden; daaronder Filibert Emanuel, Alva, de prins van Oranje, Egmond, de markies van Bergen, enz. Die beschrijving is echter zeer zeldzaam geworden. Daar wij historie te schrijven hebben is het misschien beter om in plaats van het sarkasme van den auteur te laten gelden, hetgeen HOOFT uit het begrip van den tijd voortreffelijk uitdrukte met de verzekering, dat al die vertooning strekte: ‘om uit te beelden, dat hij (Kaizar Karel) al zijn bedrijf, naa Gods gloory, gestuurt had’ of zoo als RABUTIN (in de Collection de Mémoires, 1e série, T. 32, p. 225) het zegt: ‘Tout cela signifiant comme je conjecture, que toute l'intention et les labeurs de ce grand empereur, ne tendoient qu'à l'augmentation et accroissement de la foy de Jésus-Christ, y estant conduit par une singulière charité et amour qu'il luy portoit, et aux peuples que Dieu luy avoit soubmis pour commander’.

19 (blz. 90). HOOFT intusschen heeft (Deel I. 24) te recht aangemerkt, dat door STRADA omtrent het aanstellen der stadhouders eene betere lezing gevolgd is, dat de graaf van Meghen eerst na het vertrek des Konings tot het stadhouderschap van Gelderland was benoemd, en dat even zoo eerst in 1560 de markgraaf van Berghen zijnen schoonvader Jan van Lannoy, heer van Molembais, in het stadhouderschap over Henegouwen en Valencyn na diens overlijden verving.

20 (blz. 90). De benden van ordonnantie waren een uitvloeisel der staande krijgsmagt door Karel den Stoute het eerst ingevoerd, waarvan het reglement in zijn geheel omvang is medegedeeld in de *Monumenta Habsburgica* van Dr. J. CHMEL 1e Th. s. 62 fig. De beste en beknopte beschrijving van de inrigting dier krijgsmagt, zoo als zij later door Maximiliaan gewijzigd was, vindt men bij PONTUS HEUTERUS, *Rer. Burg.* L.v.c. 6. Hare voornaamste kracht en de reden waarom zij sedert 1559 en bij het begin der onlusten tegen de spaansche troepen en duitsche huurlingen meermalen vijandig overstond was daarin gelegen dat zij hoofdzakelijk uit de edelen des lands en hunne dienaren was samengesteld. Dat in 1559 Brederode insgelijks eene bende van ordonnantie ontving was reeds eene afwijking van den volgens HEUTERUS bestaanden regel, dat alleen vliesridders aan het hoofd van zoodanige benden werden geplaatst. HEUTERUS stelt dan ook in dezen tijd het voorval der oude krijgstucht en het oude aanzien dier legermagt.

21 (blz. 91). Eene dergelijke predikatie, welke de Koning aan den kanselier en de raden van Brabant bij het plechtig gehoor zou te houden hebben was hem door Granvelle voorgeschreven. Zie de Papiers d'Etat T. v. 614. 615.

22 (blz. 97). Wij hadden gaarne de anecdote geheel en al willen achterwege laten met de gevolgtrekkingen daaruit gemaakt, hadde zij niet in de geheele voorstelling des schrijvers omtrent Filips' kwalijk verborgen spijt tegen de Nederlanders gepast. Men kan die voorstelling van Filips' misnoegen overdrijven, daar het niet in zijn traag en voorzigtig karakter lag, zulke openlijke bewijzen van hartstogt te geven. Op dien tijd was, gelooven wij, de wrok van

den Koning tegen den prins van Oranje aan geene uitwendige teekenen zichtbaar. Hij had aan dezen het bevelhebberschap over de achtergelaten spaansche infanterie reeds toegedacht voor dat de remonstrantie der Staten inkwam en zoo het schijnt werd die beschikking sedert niet veranderd. Zie Papiers d'Etat de Granvelle, I. c. p. 622. Wij gelooven dus niet aan het geheele tooneel, dat op geen ander gezag dan het zeer verdachte van d'Aubery, berust.

23 (blz. 108). Op het standpunt, waarop zich MOTLEY van den aanvang af plaatste, kon een oordeel over Viglius niet anders uitvallen dan zoo ongunstig als het bovenstaande. Weken onze beschouwingen nu en dan van die des oorspronkelijken schrijvers af, ten opzichte van dien hoogstverdachten persoon onzer geschiedenis zijn wij gereed de strengste akte van beschuldiging te onderschrijven. En waarom vooral? Omdat wij het getuigenis dat de man van zich zelf gaf overal bijkans als onwaar en valsch moeten wraken. Wij deden dit in onze *Notice sur le dixième denier*, *Messenger des Sciences Historiques*, Ann. 1848, p. 285, 467, Ann. 1849, p. 27, ten opzichte van het aandeel dat Viglius zich zelf toeschreef in het te keer gaan van de tiende penning. Naar aanleiding van het bovenstaande hebben wij eene nog verregaander onbeschaamdheid te vermelden, welke hij in het door hem zelf opgestelde Vita Viglii nederschreef. Hoopte hij door zich zelf te beliegen, ook de nakomelingschap te bedriegen? - Valde autem (schreef hij § 60 van zijn leven) commovit Viglium Caesareae Maiestatis rigor, qui Duum de Froijmont in *ipsius aedibus* comprehendi jussit, quem condempnatum magna contentione a morte vix eripuit. - Zie hier wat er van de zaak was. Het geheele bastaardhuis van Boergonje, heer van Phalaix en Bredam, die het land ontweek, naar Zwitserland zich begaf, daar openbaar belijdenis deed van de Hervormde leer en van daar een vrijmoedig verdedigingsschrift aan den Keizer zond. Niet alleen hij, maar ook zijne zuster Françoise, zijne broeders, de heer van Sommelsdijk en vooral Jean de Bourgogne, heer van Froidmont, liepen in het oog en tegen allen werd eene gelijke vervolging ingesteld. Die personen waren echter hoogaanzienlijk en vorsten van den bloede: alles moest geschieden, zonder opzien, maar met klem. Het belgisch rijksarchief bewaart een stuk, dat een voorstel over de wijze van vervolging bevat in 1549 aan de landvoogdesse Maria gerigt, waarvan het merkwaardige dit is, dat al de apostillen van geene andere hand zijn dan van die van Viglius. Wij schrijven den aanhef van dat stuk af:

‘Semble que la Royne pourroit mander le Sr. de Fromont de venir vers elle pour mettre fin à ses affaires.

Ou qu'on envoie Herlair ou quelques archiers pour l'appréhender - (*Apostille van Viglius*): le lieutenant des archiers, le prothonotaire aussi s'il se trouve illecq.

De cercher le prothonotaire en la maison de Jehan de Fontaine en Anvers et aillieurs, sçavoir qui en aura la charge. (A.v.V.) le margrave.

D'escripre à Monsr. de Liège pour s'asseurer du Sr. de Somerdijck. - (A.v.V.) l'on enverra avec crédence le Sr. Secrétaire Bourgeois.

Ga nu heen en geloof aan de eerlijkheid van de verschrikking of verbazing van Viglius over eene vervolging, waarvan hij zelf het plan had geschetst.

Dat dergelijke streken, die men thans uit archieven opdelft, den tijdgenooten niet verborgen bleven spreekt van zelve, en daaruit verklaart zich hoe de schijnbaar *inoffensive* president zoo herhaaldelijk, zoo bitter door Willem van Oranje als landverrader en gespanjoliseerde Nederlander werd uitgekreten. Viel het hoofd der radicale partij dier dagen Viglius hard, nog erger deed dit het hoofd der katholieke. Fray Lorenzo de Villaviçenço tastte hem met al de woede van een Dominicaan aan, daarom dat Viglius humanist was. Hij beschuldigde hem buitenslands met alle ketters te hebben omgegaan en van oudsher bekend te zijn als bevlekt met hunnen smet. Merkwaardig is de akte van beschuldiging wegens onzuiverheid in de leer door Fray Lorenzo opgemaakt en door GACHARD, Corresp. de Philippe II. T. I. p. 316 *suiv.* medegedeeld. Billijk loon voor een man die uitstekende talenten en zeldzame geleerdheid aan de Molochdienst der heerschappij had opgeofferd. In den jongeling, wien Erasmus de hand op het hoofd gelegd had, die Alciatus had nagereisd en opgevolgd was, verslond eerst de jurist den humanist. De ons nagebleven brieven zijn in stroef latijn en verraden nergens die grieksche ontwikkeling, waarvoor Viglius in zijne jeugd beroemd was. De jurist werd later tot elken prijs advokaat van de kroon, en de advokaat van de kroon verslond den Nederlander. Bij veel gevoel voor de krankheid, waaraan de Staat leed, is er in de talrijke brieven van Viglius geen enkel grootsch denkbeeld te vinden om daarin te helpen. De duivel zelf zou er niet veel aan gehad hebben om den christen te verslinden. Voor Viglius was godsdienst en Christendom weinig anders dan een hulpmiddel van staatsbestuur. *Hoe beter jurist, hoe slechter Christ* was eene spreuk die op zijnen naam gaat en het oordeel der beide uiterste partijen Fray Lorenzo de Villariçenço en Willem van Oranje rechtvaardigt. In lateren tijd heeft Viglius bijna niet dan lofredenaars gevonden. De onuitgegevene redevoering van R. YAN OMMEREN, en de arbeid van den kanunnik DE SMETH in de *Revue de Bruxelles* van 1838 zijn daaronder de beste. Een minder partijdig, maar over het geheel goed artikel leverde GOETHALS in zijne *lectures relatives à l'histoire des sciences et de la politique en Bruxelles*. T. III. p. 26 sv.

24 (blz. 109). Of Willem met den Hoorn (au Cornet) of de H. Willem. Zie de uitgave van den Guillaume d'Orange door W.J.A. Jonckbloet. 's Hage 1854, en de kritiek daarvan door den hoogleeraar Dozij in de Gids van 1854 bl. 776 volg.

25 (blz. 113). Wij hebben gemeend den vertaler niet te moeten aanraden het verhaal zoo als het door MOTLEY gegeven is te wijzigen. Het paste te goed in de levendige plastische voorstellingswijze van dien schrijver. Wij deelen met hem zijne voorliefde voor PONTUS PAIJEN, een schrijver die zich van zijne tijdgenooten onderscheidt door aanschouwelijkheid. Het is niet te ontkennen dat PAIJEN nu en dan de Sallustiaansche type heeft trachten na te bootsen en zoo is het hem ook hier gegaan. De spaarzame en afgemeten woorden van Oranje in zijne apologie ten opzichte van het door hem aan den Koning Hendrik ontroggeld geheim zijn door hem uitgesponnen tot eene gedramatiseerde zamenspraak, waarin de Koning alles vertelt, wat hij misschien zou

hebben kunnen zeggen. Intusschen kon PONTUS PAIJEN geen andere bron hebben dan het aangehaalde bericht des prinsen zelven. Hoe hij dit bericht heeft omgewerkt, mag daaruit blijken dat de benaming ‘vervloekt ongedierte’ die de prins te dezer gelegenheid van de spaansche legerbenden bezigt in den mond van Koning Hendrik op de ketters worden toepasselijk gemaakt. De prins - vervolgde PONTUS PAIJEN - verzocht verlof aan den Koning om voor eenigen tijd naar de Nederlanden terug te keeren, om eene zaak van belang, welke hij voorwendde, dat opgekomen was. Hier moeten wij erkennen heeft de apologie zelve den schrijver misleidt. Ook daar doet de prins het voorkomen als of hij door eene handige greep na de ontdekking van het vorstelijk geheim zich uit Frankrijk had weten te maken. Redenen intusschen van belang, die geene ijdele voorwendsels waren, bestonden er genoeg. Het vertrek van Filips, de benoeming der nieuwe stedehouders, de Statenvergadering te Gent, mogten wel overwegende redenen heeten. Egmond bekwam op dezelfde gronden zijn verlof en de prins, vond zooveel te doen, dat hij, ondanks zichzelve, zijne belofte breken moest en niet weder naar Frankrijk terugkeerde. Zie GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne. T. I p. 428. Voor den lezer, wien het om zekerheid van zaken te doen is, zal het best zijn het verhaal in den tekst voor wat het is te laten liggen en zich te houden aan het door ons aangeteekende.

26 (blz. 122). Daar het sedert eenigen tijd de gewoonte geweest is Granvelle te verontschuldigen en zelfs te prijzen, kan het voor de onzijdigheid der geschiedenis geen kwaad, dat MOTLEY de rol van advokaat des duivels heeft op zich genomen. Het klinkt echter zonderling, dat deze, na zoo veel billijke hulde aan Granvelle's bekwaamheden, den twijfel oppert of hij wel een staatsman was, zonder de gronden van dien twijfel uiteen te zetten. Wij willen het trachten voor hem te doen; want bij ons is de twijfel aan de hooggeprezen staatkunde van Granvelle althans niet minder levendig. De vraag dringt zich aan ons op: moet een staatsman even als een veldheer gelukkig zijn, om dien naam te verdienen? en zoo die vraag met ja moet worden beantwoord, omdat het geluk niet anders is dan de belooning en de vrucht van eigenschappen, die dieper liggen dan hetgeen van het karakter eens mans aan het algemeen in het oog valt, dan was hij voorzeker een der ongelukkigste staatslieden, omdat hij nimmer iets blijvends tot stand bragt. Ziet hem als gevolmagtigde des Konings optreden, hetzij in Duitschland, hetzij in Napels, hetzij in de Nederlanden, altoos scheidt hij uit een verwarden boedel, waarin hij het gezag zijns meesters heeft verspeeld. En zoekt men naar de dieper liggende oorzaak van dit alles, wij zullen trachten haar het naast voor de Nederlanden in het licht te stellen.

Granvelle was een geleerd diplomaat, een man van smaak en fijne beschaving; ook dit recht had hem MOTLEY, toen hij zijne weelderige levenswijze laakte, moeten doen wedervaren. Granvelle had de eigenschappen van een uitstekend hoveling en die handgrepen, waardoor men van tijd tot tijd een vijand verschalkt en hofgunsten bouwt of afbreekt. Granvelle was kundig en listig; maar kunde en list vinden altoos haar kundiger en listiger. Perez of Renard den voet ligten, dat kon hij; maar twintig jaren en langer den strijd

volhouden met Willem van Oranje, dat kon hij niet; want genie ontbrak hem. Toen Karel V hem aan zijnen zoon aanbeval, schatte de dankbare vorst den gediensstigen minister, en de vader den eerstgeboren zoon te hoog. Had Karels regeering onder dezelfde gelukkige omstandigheden voortgeduurd. Granvelle ware een uitstekend staatsdienaar geworden; thans geroepen om een niet zeer jeugdig vorst met een bekrompen hoofd te bestieren, mislukte hem alles. Zijne staatkunde was die der overlevering, die van Karel V, van Gattinara en van zijn eigen vader op hem bestorven. Hij doorzag niet dat die staatkunde op het slagveld van Inspruck geslagen en in den vrede van Passau begraven was. Hij meende dat eene onwettige herroeping van dien vrede, door een Keizer in zijn schrijn zorgvuldig weggesloten, de kracht zou ontzenuwen eener akte, na langen strijd voor het oog der wereld voltrokken. De vrede van Augsburg had een nieuw begrip in het staatsrecht bekrachtigd: de gewetensvrijheid van den onderdaan, de mogelijkheid dat naast de godsdienst van Rome eene andere recht had van te bestaan. Die vrede droeg weinig jaren later zijne vruchten in het Januarij-edict van Frankrijk. Andere volken zouden gelijke rechten vragen; maar Granvelle meende dat men door een grenscordou van inquisiteurs, het wanbegrip, dat uit Duitschland en Frankrijk binnen drong, hermetisch vermocht af te sluiten. Hij stond voor een anderen vorst dan zijn vorigen meester: in Engeland had eene schrandere Koningin den pijnlijken arbeid van Filips en Maria omvergeworpen: in Frankrijk had de dood van Hendrik II alle berekening der spaansche partij doen falen en de kampplaats geopend, waar jaren achtereen protestantismus en catholicismus elkander met afwisselenden uitslag zouden bestrijden, en nog hield Granvelle zijne politiek van overlevering vol. Misschien zeg ik te veel; want zijne teleurstelling openbaarde zich ten opzichte van de naburen in eene staatkunde van wrok en twistgierigheid. Zijn broeder Chantonnay ging naar Frankrijk om te ongepaster ure geloofsvervolgung voor te staan en Granvelle haspelde over de uitvoering van het traktaat van Cateau-Cambresis met eene kleingeestigheid, die zelfs zijnen geestverwant, maar volgens mijn oordeel den als staatsman verreweg uitstekender, kardinaal van Lotharingen van hem vervreemde. Toen kwamen verbodswetten op de fransche wijnen, en het aftreden van Granvelle en de gelijktijdige herroeping van diens broeder Chantonnay, waren de voorwaarden, waarop de verstandhouding tusschen Frankrijk en Spanje kon hersteld worden. Tegenover Engeland maakte hij het nog erger. Hij had zijn aandeel in allerlei kleine intrigues tegen Elizabeth en in plaats van geschillen over handelsbelangen in der minne te schikken, verweidde hij de breuk van beide natiën ten koste van hare welvaart. GACHARD, Corresp. de Philippe II. T. I, p. 244, geeft aldus den inhoud van eenen zijner brieven aan Gonçalo Perez op: 'Pour satisfaire les états qui forment de grandes plaintes contre les Anglais, on est occupé d'examiner s'il ne convient pas de deputer quelqu'un à Londres. Le cardinal travaille sous main à faire adopter ce parti, qui servirait à animer les dits états contre les Anglais, *attendu que ce que nous devons le plus craindre aujourd'hui, c'est que les gens de ces Pays-Bas soient bien avec les Anglais, la Reine estant en matière de religion ce qu'elle est*'. Waarschijnlijk was hij medepligtig aan den onzinnigen veldtocht van den avontuurlijken hertog Erik van Brunswijk naar de grenzen van Polen, waardoor deze den Rijksvrede

schoud, maar waarbij de kardinaal wellicht niets anders bedoelde dan eene afleiding te bezorgen aan de Rijksvorsten, die al te geneigd zouden zijn geweest om de partij van Condé in Frankrijk bij te staan. Trof hij door zijne oneenigheid met Frankrijk en Engeland den handel der Zuidelijke Nederlanden in den hartader, die der Noordelijke trof hij door zijn aanhoudend twiststoken met Denemarken, waar het huis van Holstein altoos een doorn in het oog was voor de traditionele staatkunde van den Keizer, hoogloffelijker gedachtenis. Het gevolg was, dat alle die Staten de vijanden van Granvelle en van Granvelle's meester werden en de bondgenooten dier zamengezworen edelen, welke hij te onrecht voor vijanden des Konings, maar te recht voor vijanden van hem en zijn stelsel deed doorgaan. Maar zijn ergste vijand en de gevaarlijkste bondgenoot zijner vijanden werd het nijvere volk. Geen enkel bewijs in Granvelle's brieven dat hij gevoel of zin had voor hunne stoffelijke belangen. Zijn zoodanige resultaten niet de stelligste bewijzen tegen de zoo hoog geroemde bekwaamheid des staatsdienaars? Als hij zijn traditioneel stelsel het meest in zijn eigen voordeel beschrijft, wat zegt hij? 'Je diray bien - que j'aimeroys mieux que mon Prince me tyrannisa ung petit que non que, se perdant son auctorité, plusieurs nous tyrannisassent et les pays, que seroit bien avoir perdu les privilèges et la liberté, pour laquelle je perdroys la vie, et oster la justice, sans laquelle les moindres seront proye des grands, et ceulx qui ont rentes et biens en proye de ceulx qui pourroient plus'. GROEN V. PRINST., Archives, T. I, p. 237. Waarlijk die man begreep de teekenen der tijden niet!

27 (blz 128). De voorzichtigheid van den schrijver is prijsselijk. Over het laagste opgegeven cijfer 50000 schrijft zijn landgenoot PRESCOTT het volgende: 'De monsterachtige opgaaf heeft de eene historieschrijver den ander nagepraat met even weinig wantrouwen als onderzoek. Het is een der vele voorbeelden hoe gemakkelijk de menigte de ongelooflijkste uitkomsten als waar aanneemt, wanneer zij haar in den vorm van berekende staten worden opgedischt. De verbeelding is vatbaar voor die cijfers, omdat daarmede eene moeilijke vraag sommierlijk wordt afgedaan in een vorm, schijnbaar even juist als geschikt om voort te vertellen. Ieder intusschen die in de gelegenheid is geweest onderzoekingen te doen in het verledene - dat gebied der onzekerheid - zal gereed zijn te erkennen, dat niets minder vertrouwen verdient, dan dergelijke ramingen. In het geval dat voor ons ligt, brengt deze hare eigene veroordeeling met zich. Dorente, de befaamde geheimschrijver der inquisitie, die er zijn belang bij vond zijne ramingen niet lager te stellen dan het wezenlijke bedrag, begroot in het geheel het getal der slachtoffers van de inquisitie in Castilië in de eerste achttien jaren dier instelling, toen zij het krachtigste werkzaam was, op ongeveer tien duizend. De storm der vervolging trof daar hoofdzakelijk de Joden - dat verstooten geslacht, waarvan ieder vroom katholiek het wenschelijk achtte, dat het land te vuur en te zwaard werd gereinigd. Het is moeilijk te gelooven dat vijfmaal hetzelfde getal slachtoffers zou omgekomen zijn in de Nederlanden, binnen een tijdsbestek nog niet het dubbele van hetgeen voor die verdelgingswoede in Spanje werd vereischt. Want in de Nederlanden zou ieder tooneel van dergelijke vervolging niet als een triomf van het kruis zijn toegejuicht, maar

gevloekt als een nieuwe inbreuk op de vrijheden der natie. Met gerustheid kan men zeggen dat zulk een aantal martelaars eene ontploffing zou hebben doen ontstaan, welke Karel V zelve uit zijn zetel zou gesmeten hebben, en aan zijn opvolger in het begin van diens regering minder grondgebieds zou hebben overgelaten, dan hij overhield toen hem het bewind door den dood ontviel’.

De waterige verhandeling van HOFSTEDE over *het groot getal der martelaars*, bedriegt door haren titel en heeft voor deze nederlandsche vraag niet het geringste nut. Daardoor onbevredigd hebben wij de beweringen van PRESCOTT nagegaan, en overtuigd, gelijk wij zijn, van de juistheid zijner algemeene beschouwingen, meenen wij op hare toepasselijkheid veel te mogen afdingen. De som der slagtoffers, door NAVAGERO (zie bl. 17) opgegeven als alleen uit Holland en Friesland, kan niet met eene enkele magtspreuk worden afgedaan, en daarom zouden wij wenschen dat dit punt tot eene juistere benadering werd gebragt. Tegen PRESCOTT's redenering hebben wij deze opmerkingen: Kastilië was slechts eene provincie; hier waren er zeventien, van mindere uitgestrektheid voorzeker, maar rijker bevolkt. Zelfs bij de vervolging, die tegen de Joden te Antwerpen en elders in 1545 tot 1550 in volle werking kwam, ontging, die schuwe, sluwe en rijke natie gemakkelijk den strop en den brandstapel, door het onherbergzame land voor Turkije en Hongarije te verwisselen; maar er was hier een ras, dat zelfs de protestantsche Nederlander even gaarne zag verdrinken en blakeren, als de katholieke Kastiliaan den Jood: de aanhangers der munstersche dweeperij, uit zich zelve talrijk, en in den vorm van Hofmannianen, Batenburgers, David-Joristen, aanhangers van Eloy Pruystinck, ja zelfs onder het onschuldiger voorkomen van Doopsgezinden met gelijke woede door de aanhangers der oude en nieuwe leer vervolgd. Juist hun zetel was Friesland en Holland, en de Hemel alleen kent het getal dier ongelukkigen, die zonder vorm van proces niet eens zelfs door beulshanden, maar in de - men vergeve het woord - klopjagten van landvoogden, drossaarden en baljuwen zijn opgeofferd.

Van 1521 tot 1555 waren de bloedplakkaten van Karel V werkzaam: een tijdvak alzoo van 33 tot 34 jaren: De raming van vijftig duizend geeft alzoo over de geheele Nederlanden dagelijks vijf slagtoffers, in elke provincie jaarlijks acht en tachtig of negentig. Maar hiervan trekke men af de provincie Gelderland, welke eerst sedert den vrede van Venlo in 1543 onder de magt des Keizers kwam, de provinciën Utrecht, Overijssel en Groningen, waarmede dit reeds sedert 1528 het geval was. Daar tegen stelle men over den verdelgingsoorlog door den landvoogd van Friesland, George Schenk van Tautenburg, tegen de gewapende Munsterschen gevoerd. In 1535 ontving de baljuw van Kennemerland, Hubrecht van Ruyven, last het platte land van Noordholland van de wederdoopers te zuiveren, en hij kweet zich van dien last door het verbranden en omverwerpen der huizen. Nog werd hij geacht slappelijk te handelen, en onder den heer van Escornaix werd eene opzettelijk daartoe afgerigte gendarmerie van Walen en Mechelaars opgericht om de jagt te voltooijen. Amsterdam, zoo ver men kan nagaan, leverde in het jaar 1535 minstens veertig, Leyden minstens twintig, 's Gravenhage in 1534 en 1535 minstens zestig personen op, allen door beulshanden geregt. Daarentegen vind ik in

datzelfde jaar in het bevolkte Antwerpen het getal ter dood veroordeelden ter zake van ketterij niet hooger dan zeven, en het vruchtbaarste jaar in doodvonnissen aldaar, voor zoo ver ik uit schoutsrekeningen heb kunnen nagaan, het jaar 1551, leverde geen hooger bedrag van slagtoffers op dan 22. Het ware wenschelijk dat men gezet de sententieboeken van enkele steden gedurende dat tijdvak naging om bij benadering uit te maken in hoeverre het beweerde getal, dat ook mij te hoog voorkomt, de waarschijnlijkheid overschrijdt. Bij opentlijk vonnis van het hof van Holland werden er in de aangegevene jaren nog geen honderd ketters ter dood gebracht. De meesten dier slagtoffers waren herdoopt. Lutheranen en Calvinisten baarden bij hunne terechtstelling meer opzien en - PRESCOTT beweert het terecht - het volk liep meermalen te hoop tegen dergelijke moorderijen. Tot schande der regtspleging van die dagen zij het echter gezegd, dat geheime terechtstellingen niet zeldzaam, ja in het stelsel der regering opgenomen waren, en menige rivier des nachts in zijne golven het lichaam voortstuwde eens ongelukkigen, van wien misschien onverhoord, althans niet van misdaad overtuigd, de laatste wraakkreten in den eng toegebonden zak waren versmoord.

28 (blz. 130). Het blijft onzes inziens een der moeilijkste vragen, langs welken weg en door welke kanalen de hervorming de Nederlanden is binnengedrongen. Tot op een gegeven tijdstip kenden de plakaten en hunne uitvoerders geene andere ketters dan de zoogenaamde Martinisten. Jan de Bakker, Welmoed Claesd, Willem 't Hoen, Willem de Volder werden daartoe gerekend, ofschoon van de beide eersten de geloofsbelijdenis weinig bekend is, ofschoon van den derde beweerd wordt, dat hij op het punt des avondmaals meer Zwingliaan dan aanhanger van Luther was, ofschoon de vierde - wij geven het gaarne voor beter - in onze oogen minder theoloog dan humanist is. Naauwer was zeker de verwantschap met Luther bij de vervolgte Augustijnernonniken van Antwerpen en bij het verdachte gevolg van Christiern, dat zich weldra te Mechelen vestigde. Wij willen den strijd allerminst beslissen, die nog altoos onze kerkelijke historieschrijvers over den meerderen invloed van Lutheranismus of Zwinglianismus op de noordelijke provinciën verdeelt: en wij zijn bereid te erkennen, dat Antwerpen, de plaats waar zich het eerst en het duurzaamst het protestantisme vestigde, door de menigte Oosterlingen en Engelschen veeleer Luthersgezind is geweest. Daarin echter heeft onze schrijver volkomen recht, dat de hervorming, zoo als zij zich in verband met de staatsomwenteling van 1566 voordeed, niet op Lutherschen bodem kon geworteld zijn. Waarom? Om deze reden vooral, dat in de wrijving der tijden het Lutheranisme zich tot een gesloten stelsel had ontwikkeld en de godgeleerdheid de nalatenschap der godsdienstige beweging had aanvaard. De godsdienstige beweging bestond echter en leefde voort in de Nederlanden; men zocht naar iets, dat niet gevonden was, en het bewijs voor het bestaan dier onzekere golvende beweging kon niet treffender worden geleverd dan door dat veelvormig monster, dat men wederdooperij noemde.

Het zij zoo dat Melchioriten en de latere doopsgezinden in het Noorden zich op nadere verwantschap met Duitschland mochten beroepen; toch mag het niet onopgemerkt blijven dat een geest van stelligen tegenstand tegen alle ker-

kelijke instellingen op den zoom van Vlaanderen was blijven leven. Ontkenning van de waarde der kerkelijke bondzegels, ontkenning van de heiligheid van het priesterambt, waren daarvan niet alleen het gevolg; maar gebruiken stellig met de voorschriften der kerk in strijd, herdoop, profeterij, ongeroepen leeraarsambt en vertooningen, te buitensporiger, naarmate de geestdrijverij levendiger was. De naam van Vaudois en Vauderie gold daar voor de buitensporigste duivelskunstenarij, maar dat die naam zoolang in stand bleef, bewees voor eene oudere en niet toevallige herkomst. Van daar kwamen misschien die ijveraars, welke volgens den Antwerpschen kroniekschrijver (bl. 25) in 1525 voor de overheid zijner stad beweerden, dat hunne godsdienst eeuwen lang in Belgie bestaan had; van daar die Eloy Pruystinck, die aan Luther zijne droomerijen wilde opdringen, maar in allen gevalle beter was, dan zijne vijanden hem hebben afgeschetst. Toen in de gisting der hervorming stoute hoofden het rijk der heiligen in de Noordelijke gewesten hadden verkondigd, vloeide die stroom overvloedig derwaarts en van alle wanbegrippen die zij achterliet, was haar vruchtbaar slip, onkerkelijkheid.

De martelaarsspiegel der doopsgezinden weerkaatst talrijke en edele figuren; maar veel talrijker is het aantal wederdoopers, dat eenmaal in boeijen gekneld, zijne meeningen en daden herriep en zich met de kerk verzoende. De herroeping was gemakkelijk: want weinigen hadden een eigen stelsel, en de aan den mensch ingeschapen zucht van gemeenschap had geen andere band dan de herdoop. Was echter door zulk eene herroeping de band met de kerk duurzaam hersteld? Bij verre weg de minsten: wie eenmaal de kerk had leeren verfoeijen of verachten, ging haar niet beminnen, omdat de pastoor opteekende of hij wel te Paschen gebiecht had en elk verschijnsel van wederafval bespiedde, Twee begrippen had die herdooperij bij het volk - en bij het volk had het op eene onbegrijpelijke wijze voortgewoekerd - achter gelaten: het begrip van individualismus, het begrip van onderlinge gelijkheid. Men kan er een derde bijvoegen meer praktisch, maar van zoo oneindige kracht bij alle onderdrukten: het geloof aan de mogelijkheid om zich zelven recht te verschaffen, een geloof dat de betere doopsgezinden alleenlijk verwisseld hadden voor eene lijdzaamheid, die hen tot helden stempelde.

Wij hebben een wenk willen geven, hoe de vloed der nieuwe begrippen uit het zuiden des lands toestroomde. Zien wij hoe zij den weg voor het Calvinismus bereidde.

Ik ben er verre van het Calvinismus eenen degelijken kern van leerstelligheid te ontzeggen. Calvyns *Institutio*, de Nederlandsche geloofsbelijdenis en zoo vele andere merkwaardige geschriften zouden zulk eene bewering luide weêrspreken. Het stellige dier leer was echter bijna uitsluitend voor de godgeleerden en de geletterden dier partij van kracht, ten einde hen terug te houden van alle bemiddelingspogingen, die hetzij met Lutheranen, met Doopsgezinden of hetgeen men toen geestdrijvers noemde, hetzij met Katholieken zelve zouden worden beproefd. Wat het volk het meest trof was het ontkenkende in het stelsel van Calvijn: de oorlog dien het verklaarde aan al wat bestaande kerk en bestaande kerkinstellingen betrof: zijn afkeer van priesterschap, van beeldendienst, van mis en altaar en kerkfeesten. De wederdooperij was gewapenderhand onderdrukt: het Lutheranismus had zich tot een gesloten stelsel

gevormd, waaruit het geestelijk leven geweken was, en had zelfs min of meer als voorwaarde van zijn bestaan afhankelijkheid van de overheid gesteld en daardoor de mogelijkheid van propagandismus uitgesloten. Het was eene godsdienst van vorsten en godgeleerden meer dan van het volk. Was reeds in de dagen van Homerus het nieuwste lied altoos het welgevalligste, nog altoos heeft de nieuwste leer de meeste kans bij de menigte te slagen, bij welke de ontevredenheid met het oude krachtig is opgewekt. Wie den inhoud der geuzenliederen, wie de spelen der rederijkers, op een paar schaarsche uitzonderingen na, wie de van regtswege gehoudene informatiën en de grieven daarbij den beschuldigten ten laste gelegd, nagaat, zal erkennen dat een vinnige haat bij het volk tegen Paus en geestelijkheid, tegen de vereering der heiligen en hunne wonderkracht, tegen mis en absolutie levendig was: zeer zelden staat eene zuiver leerstellige ketterij op den voorgrond. Men zag in het Calvinismus vooral de ontkenning der kerk; de partij der misnoegden sloot er zich te gereeder bij aan, omdat het niet eens zoo als de gemeente van herdoopers or doopsgezinden eene nieuwe uiterlijke daad vorderde.

Een Fransch schrijver, Arthur Dinaux, verwondert zich over het verschijnsel, dat toen de kettervervolging in 1562 te Valencijn was begonnen, al wat eenigzins van aanzien was, zoo bereid was betuigingen te doen van zijne verkleefdheid aan Koning en kerk, terwijl vijf jaren later al die vrome katholieken en gehoorzame onderdanen de vaan des opstands tegen beiden plantten. Wij gelooven, dat de verklaring van dit verschijnsel in het ontkennende van het Calvinismus zoo als het door de groote menigte werd opgevat, gelegen was. Wij hebben er met voordacht opmerkzaam op gemaakt, dat evenzeer de ijver der wederdoopers smolt in den gloed der vervolging. En om die vergelijking voort te zetten, zij opgemerkt, dat blijkens de gerechtelijke informatiën op hetzelfde tijdstip, waarop in de Vlaamsche provinciën het Calvinismus inbrak, ook de wederdooperij krachtig het hoofd verhief. Er was tusschen de uiting van beide begrippen meer verwantschap dan men gewoonlijk erkent. Het Calvinismus had zich gerecruteerd uit herdoopers, en het was niet zonder beteekenis, dat Calvijn zelf de weduwe eens bekeerden herdoopers had gehuwd. Ook Guy de Bres had herdoopers in zijne eigene familie gekend, en het was met reden dat hij voor de vermenging van dat kaf met het koorn zijner gemeente vreezende, zijn beroemd boek tegen de wederdoopers in het licht gaf.

Om tot onzen schrijver terug te keeren. Wij moeten tegen eene zinsnede opkomen waarin hij zegt dat de vurige veldpredikers uit het zuiden van Frankrijk het eerst de prikkelbare gemoederen der Zuid-Nederlanders ontvlamden. Zoo wij Franciscus Junius en Peregrin de la Grange uitzonderen, weten wij althans geene bekende namen van predikers uit het zuiden aan te wijzen. Op den zuidelijken zoom der Nederlanden echter was de bodem sinds lang omwoeld, eer zij daarin het zaad hunner leer strooiden. Van daar kwamen namen als Taffin, Guy de Bres, Jean Crespin, Nielle, Dathenus, Pieter Hazard en anderen, die aangestoken door de onkerkelijkheid van hunnen tijd en hunne omgeving, maar naar iets beters hakende, zich kwamen laven aan de bronnen, die te Genève, te Metz, te Straatsburg, te Sedan vloeiden. Van daar teruggekeerd, vertegenwoordigden zij het stellig beginsel des Calvinismus, dat daarom den ontkennenden grondstof niet uitsloot, die bij het groote getal

hunner toehoorders het meest in het oog viel. In beide opzigten was het Calvinismus revolutionair; want het predikte in beide gevallen verzet tegen de regering, zoo de gehoorzaamheid aan haar in strijd was met de gehoorzaamheid aan God. Dat verzet nam, wij erkennen het gaarne, al de vormen aan, waarin het zich bij de Fransche Hugenoten openbaarde. Maar te willen zeggen, dat de hervorming hetzij uit Frankrijk, hetzij uit Duitschland is binnen gedrongen, is in onze oogen gewaagd. Men kan misschien de leerstellige verbinding der Nederlandsche hervorming met die in andere landen aanwijzen, maar haren eigenlijken oorsprong en den weg die zij bewandelde bij hare ontwikkeling te willen bepalen is niet hetzelfde. De verschijning der hervorming was, om het fraaije beeld der Schrift te gebruiken, als de bliksem, die uitgaat van het oosten ende schijnt tot het westen. Wij hebben inzonderheid willen wijzen op de kiem voor de hervorming, die bij de Nederlanders, inzonderheid de zuidelijke, sedert misschien eeuwen aanwezig was en die in de wederdooperij reeds vroeg in wilde scheuten opwies; wij hebben trachten te verklaren hoe het Calvinismus zeoveel ingang bij de menigte vond en zich bij die menigte in zoo vele uitspattingen zou openbaren

Wanneer voorts MOTLEY ook hier zijn geliefkoosd thema van Kelten en Germanen predikt, dan moeten wij verwijzen naar hetgeen wij in de inleiding daartegen hebben gezegd. Neen, de hervormden in de Zuidelijke Nederlanden hebben niet het hoofd voor overmagt gebogen. Zij hebben voor regtbanken, in belegeringen, op slagvelden, ten bloede toe gestreden. Zoo velen aan het oorlogszwaard of den strop des beuls ontkwamen, ontvloden hunne ontvolkte steden en overstelpten Antwerpen, Gent en Holland en Zeeland met hunne menigte. Zij hebben met woord en daad tot de vrijwording van hun nieuw vaderland medegewerkt en zijn de grondvesters dier talrijke Waalsche gemeenten geworden, wier regten bijna even oud zijn als die der Nederlandsche.

29 (blz. 140). Art. 1. Wij hebben laten staan, wat wij bij MOTLEY vonden en MOTLEY had zijne berigten overgenomen van BOR en METEREN. Die beide vaders onzer geschiedenis vertegenwoordigen ten minste de overlevering; maar die overlevering moet op het oogenblik, dat onze geschiedenis zich door te worstelen heeft tegen kardinalistische overleveringen, thans meer dan ooit uit de archieven van Besancon en Dyon algemeen bekend, vasten bodem hebben. Welnu, wij zeggen het rondit: van het eerste artikel, het niet hooger verheffen van den eersten stand, dien der Prelaten, zoo als BOR dat voordraagt, vinden wij niet het minste in de Privilegiën van Brabant, allermint in de blijde inkomst.

De constitutie van Brabant had een evenwigt van magten vastgesteld, dat niet dan door openlijke schending dier constitutie kon worden verbroken. Het is eene ongerijmdheid te gelooven, dat eenig vorst bijzonderlijk zou gewaarborgd hebben eenen der drie standen boven den ander te verheffen. Zoo iets sprak van zelven voor ieder, die zich voornam het Landsregt niet te schenden. Waarop kwam dan dat privilege neder? Op enkele bepalingen van de blijde inkomst, waardoor verrijken der kloosters en godshuizen en alzo der geestelijkheid beperkt werd; zoodat volgens art. 14 der zoogenaamde tweede additie geen overdracht van goederen bij koop aan de geestelijkheid mogt plaats hebben,

dan bij consent van den hertog en de wethouders der hoofdsteden, waaronder die goederen gelegen waren, en volgens art. 15 geene onroerende goederen bij testament of gifte mogten toekomen aan kloosters en andere doode handen, terwijl art. 56 van de blijde inkomst zelve door de bepaling, dat geene abdijen of prelaturen in *commenden* mogten gegeven worden, de rangregeling en het aantal stemmenden met den eersten staat voor alle tijden vaststelde. Met alle regt schreef dan ook STRADA, L. II. p. 51: - Quod aliqui scribant, Jurare solitum principem: Ab se non amplificatum ire Ecclesiasticum statum, id non utique bona fide referunt, cum non nisi super ed amplificatione Princeps id affirmet, qua negat permissurum se ut laicorum bona ad Ecclesiasticos-transferantur procul est ab instita controversia'.

30 (blz. 141). 'Soo consenteren wy', zeide de vorst, 'ende welcooren onsen - ondersaten, dat sy ons, ons oiren noch naecomelingen gheenderhande diensten doen sullen, noch onderhoorich wesen in gheenderhande saeken die wy behoeven oft die wy aen heur begeeren oft versuecken mochten tot ter tyt toe, dat wy hen van alsulcken gebreck - wederdaen, verricht ende daer aff volcomelick afghelaten ende vertegen sullen hebben, daertoe wy willen decerneeren ende vercleeren, dat terstont alle officieren gestelt ter contrarie deser - Incomst - sullen verlaten zyn. Art. 58 en slot der Blijde Inkomst'. Wij hebben de eigentlijke woorden van het Brabantsche privilege medegedeeld, maar overigens de gevolgtrekkingen van MOTLEY in hun geheel gelaten, om aan te toonen hoeveel strijds er is tusschen zijn berigt en de woorden van den tekst. Ik herhaal het: MOTLEY is ten deze bijna onschuldig. Hij geloofde wat hem BOR en VAN METEREN hadden voorgeschreven. Doch zelfs deze hadden troebele bronnen gevolgd. Van het jaar 1572 af verscheen er een boek, dat dan eens *Histoire des Troubles*, dan eens *Histoire de la Guerre* heette, dat naar den zin der partijen werd versneden en bij het opgeven derzelfde feiten, daaraan dan eens eene Protestantsche, dan eens eene Katholieke kleur gaf. Over dat Ur-Evangelie van de geschiedenis onzer beroerten spreken wij welligt nader. Nu blijve het opgemerkt, dat juist daarin die omschrijvingen van de privilegiën van Brabant voorkomen, welke sedert door BOR, VAN METEREN en anderen zijn overgenomen. Zijn die opgaven daarom waar en, in staatsregtelijken zin, regtzinnig? Wij gelooven het niet. Wij hebben met dat doel de juiste woorden der blijde inkomst opgegeven, en vinden wij daarin het regt van opstand gewettigd? Neen: alleen het regt, ik zal niet eens zeggen, van passieve ongehoorzaamheid, maar het regt tot weigeren van feodale en buitengewone dienstpligten werd erkend. De uitvoering van dat regt gaf onbetwistbaar eene stremming in de regering; maar de wijze hoe uit die stremming te geraken was niet voorgeschreven.

De natuurlijkste regel ware het benoemen van een ruwaard geweest, die de zaken waarnam voor den kwalijk ingelichten of afwezigen of onbekwamen vorst. Welnu, dat ruwaardschap was eenmaal in praktijk gebragt ten tijde van Jan IV. De ruwaardschap was in het staatsregt opgenomen en Filips van Bourgondie had daaraan zijne verheffing te danken. Maar dat ruwaardschap, hetwelk zich als een spook altoos dreigende achter de regering zou hebben verheven, was door denzelfden vorst naar het rijk der spoken teruggezonden

bij eene akte van 20 Januarij 1459 (zie Luijster van Brabant blz. 136). Dat ruwaardschap eenmaal weggenomen, kwam in de staatsregeling eene ongeraamde en onberaambare toestand in plaats, een staat van regeringloosheid, waarin het wel noodzakelijk, maar toch geenszins wettig was, dat elk voor zich zelven zorgde zoo als dat door de Staten van 1576 geschiedde. Wij zullen te dier plaatse op hun staatsregtelijk gezag terug komen; maar van nu af moeten wij tegen de leer protesteren, dat eenige blijde inkomst, eenig erkend privilege van Brabant, het regt van opstand had gewettigd. De opstand was noodig, was billijk, verdiende toejuiching; maar wettig was hij nergens, hij was revolutionair. Men stichte zich voorts aan het talentvol betoog van RAEPSAET, *Sur les inaugurations, Oeuvres* T. I, p. 121 suiv.

31 (blz. 144). Waarom de markgraaf van Bergen? Onder alle de edelen was er voorzeker geen die in talent, in streven, in staatkunde nader bij den prins van Oranje kwam, dan de markgraaf van Bergen. Beide waren de lievelingen van Keizer Karel geweest, en in diens school aan het hof van Koningin Maria als vorstelijke kinderen groot gebragt. De markgraaf had een gebrek, dat de prins niet had: de duivel der hebzucht was in hem gevangen. Van deze zwakke zijde werd gebruik gemaakt. Onder al de vreemde bisdommen, die het meest onder den nieuwen maatregel zouden lijden, stond het bisdom van Luik vooraan. De stichting van het bisdom van 's Hertogenbosch en van Roermond beroofde Luik van zijn regtsgebied in Noordbrabant en Limburg en men had dus van daar den meesten tegenstand te vreezen. Werkelijk heeft zich die tegenstand in 1566 geopenbaard toen de kloeke bisschop van Luik, Gerard van Groesbeek, de hoofdkerk te 's Bosch deed sluiten en den nieuwen bisschop, tevens de hoofdbewerker der nieuwe instelling, Franciscus Sonnius, met den ban bedreigde. Maar tusschen de regering van Gerard van Groesbeek en die van den niet minder zelfstandigen kardinaal van der Mark, lagen twee zeer onbeduidende bisschopsregeringen in het midden. Karel V had zijne creaturen in den zetel weten in te dringen. Eerst zijn bastaardoom Joris van Oostenrijk, vervolgens Robert van Bergen, den broeder van den markgraaf. De laatste had nog wel den bisschopsstaf niet in handen, maar Karel V had hem in 1549 als coadjutor aan het Luiksch kapittel opgedrongen, en het stond aan hem te voltooijen wat hij begonnen had. Bij de eer- en geldzucht, waarvoor de markgraaf bekend stond, was het van belang hem te winnen, ten einde hij wederkeerig op zijn broeder invloed zou oefenen. Van der Haer, doorgaans goed onderrigt, verhaalt het geval aldus: Recordari Marchionem Bergensem, cum secum in Anglia hac de re Rex loqueretur, multaque de Georgio Austriaco episcopo Leodiensi causaretur in eam se sententiam Regi tum respondisse: Rogare se fratrem Austriaco coadiutorem daret; id si Rex faceret curatorum se ut bona fratris gratia de novis episcopis, quae vellet, Rex constitueret. Er is in allen gevalle in dit bericht een misslag: want Robert van Bergen was reeds coadjutor voor dat de markgraaf den Koning op zijne huwelijksreize in 1554 naar Engeland vergezelde; doch de coadjutor was nog geen bisschop. Zeker is het echter, dat er toen en later niet zonder vrucht invloed van 's Konings wege op Robert van Bergen werd geoefend. Granvelle zinspeelt daarop nogmaals in den brief, medegedeeld bij GROEN YAN PRINSTERER, *Archives* T. I. p. 76

‘Sa Maté. fit avec moy la mesme instance que avec Madame de Parma a feu l’évesque de Liège de Bergues, que ouffrit beaucoup que nous voulussions ayder a ceste sainte oeuvre et non la contredire’. Welke rol nu ook de markgraaf ten opzichte van zijn broeder in deze zaak gespeeld hebbe, toen hij den tegenstand zag, welken de invoering der bisdommen in Brabant bij de Staten opwekte, trad hij als een der invloedrijkste edelen nevens den prins van Oranje als hoofdleader van den tegenstand op. Het verwijt van Granvelle, dat de markgraaf nog vroeger dan hij in het geheim des Konings was ingewijd geweest, was derhalve even vinnig als welverdiend.

32 (blz. 147) Het lijkt geen twijfel of én bij Filips én bij Granvelle heeft het geheime doel bestaan, de Spaansche benden in de Nederlanden te houden, ten einde daar de maatregelen van geweld te ondersteunen, welke men voorhad te nemen; maar ook de buitenlandsche staatkunde kwam in het spel, en het blijven of vertrekken der Spanjaarden was niet alleen eene vraag bij de Nederlandsche edelen, maar ook bij de mogendheden met welke Spanje verbonden was. In 1560 had de graaf van Arran de banier van opstand tegen Koningin Maria van Schotland ontrold, en bijna terzelfder tijd hadden de Hugenooten in Frankrijk ten gevolge der gebeurtenissen van Amboise het hoofd weder opgestoken. Bondgenoot, geheim bondgenoot der partij van het huis van Lotharingen, zag Filips zich verplicht het op beide punten bedreigde Katholicismus bij te staan. Frankrijk drong op het blijven der troepen aan, en zeker is het dat Filips hunne ondersteuning aan den Koning van Frankrijk had toegezegd, wanneer de nood het mogt vereischen. Zelfs toen de Spanjaards reeds naar Zeeland waren vertrokken, was hare bestemming nog onzeker. Wel zou men het niet meer gewaagd hebben den gehaten hoop door het binnenste des lands naar de grenzen van Frankrijk te doen trekken; maar het ware nog mogelijk geweest, dat er een bevel van Filips gekomen ware om hen naar Boulogne over te voeren. Van den anderen kant drong Engeland en Duitschland op hun vertrek naar Spanje aan. De handlangers van de Koningin van Schotland hielden reeds onder die benden wervingen en Elizabeth had genoeg reden om de bedoelingen van Filips te mistrouwen. Zij sloeg met een wakend oog het verblijf dier troepen gade. De Nederlanders vonden dus ondersteuning voor hunnen wensch bij die buitenlandsche vorsten en partijen, waartoe zij reeds van zelve begonnen over te hellen. Doch een en ander maakte aarzelen in dit opzicht noodzakelijk. In Zeeland zelve werden zij drie maanden door tegenwind zoo het heette opgehouden, ofschoon nu en dan de wind gunstig was, en de vice-admiraal Adolf van Bourgondië, Heer van Wackene, die met de inscheeping belast was, ofschoon welgezind, wist niet wat hij bij de bekende inzichten doen of laten moest. Reeds voor de aankomst der soldaten, was in Zeeland het landvolk te wapen geloopt om hen af te keeren, en sedert was de stemming niet verbeterd. Het meest ergerde de Nederlanders de groote bagaadje uit buit en roof zamengesteld, welke zij medevoerden en de sommen welke zij met hun talrijk gevolg van ligtekooijen ten aanzien van den landzaat verbrasten.

33 (blz. 151). Vooral echter had VAN DER HAER (I. p. 223), omtrent alles wat in Fransch Vlaanderen voorviel doorgaans goed onderrigt, behooren

genoemd te worden. De benoeming van d'Helfaut was eene erge schalkenstreek van den kardinaal. Hij ried namelijk zijnen gunsteling zich tot Egmond zelven als stadhouder van het Artetische te wenden: dezen te herinneren dat van oudsher de stadhouders van Artois voor de opengevallen bevelhebbersplaatsen gewoon waren geweest een drietal aan den Souverein voor te dragen en nu van hem te verzoeken, dat hij hem als vierden man voor zou dragen, ofschoon hij wel bewust was, dat hij nevens de drie anderen niet in aanmerking zou komen. Het was hem genoeg zoo zijn naam slechts eens bij den Koning werd genoemd. Egmond viel in den strik: hij zond zijn drietal aan den Koning en noemde bijna speelsgewijze als vierden man d'Helfaut. De kardinaal had wat hij wenschte en de Koning benoemde den vierden man. Intusschen was d'Helfaut geen verdienstelijk krijgsman. Hij was aanvoerder eener bende ruitery en voor dezen bevelhebber van Quesnoy geweest.

34 (blz. 182). De invoering der nieuwe bisschoppen is kortelijk en juist aldus medegedeeld bij v. WESEMBEECKE, *Staet ende voortganck der Religie in Nederlant*, - bl. 28: 'Veel van de nieuwe bisschoppen werden datelijck inghevoert ende in de possessie ghestelt van de kercken daartoe bereyt, sonder eenigh consent of approbatie te voorderen van de steden, maer wel beloofde men haer goude berghen opdat sy te vreden soudén zijn. Op deser voeghen is boven ende behalven den Bisschop van Yperen, inghevoert den Bisschop van Brugghe, den Bisschop van Namen, den Bisschop van S. Omer, den Bisschop van Haerlem, den Bisschop van Middelborch, achter nae ook den Eertsbisschop van Mechelen ende ten allerlesten, maer langen tijt daer na, den Bisschop van 's Hertogenbosch, alles met groot ghevaer van oproer ende oploop van de Inwoonders der voorschreven Steden, dewelcke door hare ongesteltheyt ende murmuratie genoech opentlijck te kennen gaven dat het haer teghens de borst was alsoo overweldicht te worden'. Wesenbeecke zelf, in 1563 een der afgevaardigden aan den Koning van de stad Antwerpen om de oprigting van een bisschopszetel aldaar te voorkomen, juichte zich zelven over den uitslag zijner zending toe en schreef vervolgens: 'ende er zijn daer na t' Antwerpen metten invoeringe van den nieuwen Bisschop niet meer ghequelt, wat meer is, men heeft selfs d'andere nieuwe Bisschoppen in andere Steden niet inghevoert, noch derren invoeren, hoe seer de vercorene Bisschoppen aanhielden'. Van de geschiedenis van het invoeren der bisdommen kan echter uit den aard der zaak Wesenbeecke voor geen volkomen onpartijdig getuige gelden. In Holland en Zeeland vond de maatregel geringen tegenstand. Reeds in November 1561 waren de bisschoppen te Haarlem en te Middelburg ingehuldigd. De beschrijving van de aanstelling van dien van Middelburg, volgens het officieel berigt van den raadsheer G. Weytsen, is in 1757 in druk uitgegeven: men ziet er uit dat slechts van de zijde der regering eenige zwakke pogingen werden aangewend om de zaak uit te stellen. Zij had, zoo zij beweerde, de toezegging, dat hare stad niet de eerste zou zijn waar de bulle werd ten uitvoer gelegd. Inderdaad werd althans die belofte niet geschonden: want in Haarlem bragt de voorzitter van het Hof van Holland tot stand hetgeen aan den raadsheer Weytsen te Middelburg was opgedragen. Te Yperen en te St. Omer vond de zaak te minder aanstoot omdat die beide

steden zich met den buit van den in 1553 verwoesten bisschopszetel Therouanne verrijkt zagen. De vernietiging van het bisdom van Therouanne en de splitsing der diocese in ten minste twee bisdommen, één op Fransch en één op Nederlandsch grondgebied, was een artikel van het verdrag van Cateau-Cambresis. Te 's Hertogenbosch was het verzet het sterkste. Het derde lid van de stad weigerde den bisschop te ontvangen en zoo vond de abt van Tongerlo, wiens Stift in het bisdom was ingelijfd, binnen de stad zelve eene partij, welke hem ondersteunde. Over het geheel kwam de tegenstand tegen den maatregel hoofdzakelijk uit Brabant, en de regering beging den grooten misslag van de oppositie tijd te laten om hare tegenwerking te organiseren. De jaren 1560 en 1561 verliepen grootendeels zonder dat er iets gevorderd was. Rome gaapte naar geld en verlangde 10 of 12,000 dukaten eer het de brieven van aanstelling uitvaardigde en de Koning moest die pijnlijk uit zijn karig voorziene schatkist bijeenrapen: want van de Nederlanden zou hij ze wel nimmer voor dit doel hebben gekregen. Intusschen staken de ontevreden Brabantsche abten de hoofden bijeen: zij vonden steun bij den bisschop van Luik, wien de oprigting vooral van het bisdom van 's Hertogenbosch een doorn in het oog bleef: zij vonden medewerking bij de edelen en bij de pensionarissen der steden, te gereeder tot verzet bereid, omdat Granvelle, hoe weinig deel hij ook aan het plan oorspronkelijk gehad hebbe, nu het tot rijpheid was gekomen, de onverzettelijke doordrijver daarvan bleek. Van toen af rekwisten, vertoogen bij den Keizer en te Rome, raadplegingen der regtsgeleerde en godgeleerde faculteiten te Leuven, welke de oprigting der bisdommen volkomen wettig keurden (zie Miraeus Dipl. Belg. T. III. p. 472, 473); Dumoulin naar Parijs om ook daar advies te halen; herhaalde gezantschappen aan den Koning van de Staten van Brabant en de stad Antwerpen. Van hoeveel belang de zaak geacht werd, bewijzen de lijvige registers met berigten en vertoogen over deze aangelegenheid zoo in de Archieven te Brussel als te Rijssel voorhanden. De Koning gedroeg zich tegen de gezanten op zijne gewone wijze. Eens was hij moedig en herinnerde de afgevaardigden, die zich op het groot privilege van vrouw Maria beriepen, dat zulk een beroep op een afgedwongen voorregt de doodstraf verdiende. Hij had die les van Granvelle geleerd. (Corresp. de Philippe II. T. I. p. 199.) Een andermaal nam hij zijn toevlugt tot laffe veinzerij. De H. Vader, zeide hij, had dat besluit *motu proprio* genomen, en als gehoorzame zoon der kerk had hij zich onderworpen. Als of niet ieder beter wist en als of de zoon der kerk niet tevens vorst was, die uit Rome geene bevelen met onderwerping had te ontvangen in strijd met de regten van zijn land. Juist dit was de vraag waarop het aankwam.

Notariele akte, betreffende het huwelijk van den Prins van Oranje met Anna van Saksen⁽¹⁾.

(ms. rijks-archief te dresden.)

JM nahmen der heyiligen vntzurteilten Dreifaltigkeit, Gottes Vaters, Gottes Sones vnnd Gottes heyiligen Geistes Amen. Nach der Geburt vnsers ainigen Heylandes vnd Seligmachers Jesu Christi. Im funfftzehenhundert vnd ain vnd sechtzigsten Jare, der virden Römer tzinstzal, zu latein Indiction gnant, Bey Regirung des aller durchlauchtigsten grosmechtigsten fursten vnd herren hern Ferdinanden erwelten Romischen Kaisers, zeu allen zeiten mehrern des Reichs, In Germanien zu Vngern Behem Dalmacien Croacien vnd Sclavonien Königk vnd Infant zu Hispanien, Ertzhertzog czu Osterreich Hertzog czu Burgundt czu Steier, Kernten, Krain vnnd Wirttenbergk Graffen czu Tiroll vnd vnsers allergnedigsten Herren, seiner Kay Mt. Regirung der Römischen, 31. vnd der andernn jm 35., Sonntags am tage Bartholomei Apostoli, welcher war der 24 monatstag Augusti, nach beschehnem Stadtlichem einzog, vff das furstlige beylager zwüschen den durchlauchtigen hochgebornen fürsten vnd fürstin, Hern Wilhelmen Printzen czu Vranien, Graffen zw Nassau Katzenelnbogen Vianden vnd Titz, Hern zu Bredau, Gubernator in Burgundie, Hollandt, Selandt vnd Vtricht, als des Breutigams, vnd freulein Anna, Geborne Herzogin czu Sachsen vnd Churfurst Moritz hochloblicher gedechtnus einigen tochter, als der Braut. Seint zu Leiptzig vfm Rathaus vffm Obersten Sal in einer Ecker Stuben zwüschen vier vnd funff horen nach Mittag in meiner offenbaren Notarien, vnd zu ende benanten gezeugen Kegenwart erschienen. Die obbemelten zwee fürstlichen personen, Als der Breutigam vnd Braut, vnd doneben die Durchlauchtigsten Hochgebornen Fürsten vnd Fürstin, Her Augustus Hertzog czu Sachsen, des heyiligen Rö. Reichs Ertz-Marschalh vnd Churfurst, Landtgraff jn Düringen, Marggraff czu Meissen vnd Burggraff czu Magdeburgk sampt Frauen Annen gebornen aus koniglichem Stam czu Denmarken Herzogin vnd Churfurstin zcu Sachsen vnd Vnnd het aldo Hochgedachter Churfurst, Hochgedachtem printzen als dem Breutigam diese muentliche anzceigung thun lassen. Sein Furstliche gnad wurden sich freuntlich wissen zu erjnnern, Das in vorlauffener Heuradtshandlung zwüschen S.F. gl. hochermelt Fraülein als derselbigen kunftigen ehegemahl bey dem reinen lautern wort Gottes, auch dem brauch der hochwirdigen Sacrament Jnhalts der heiligen Apostolischen schrift vnd jn sunderheit wie solche Christliche lehr in der Augspurgischen Confession vorfasset, [dorinne auch jre f.g. ertzogen, vnd durch vorleihung des Almechtigen bestendiglich zuvorharren gedenkt.] jder zzeit vnvorhindert sollen bleiben lassen, vnd von solcher jrer Cristlichen Relligion der Augspurgischen Confession, weder mit gewalt bedraung noch

(1) Behoort bij blz. 171 en volg.

beredung abfuren oder wendig machen, Jrer F.G. auch vorstatten vnd freuntlich nachlasse das sie zu jrer selbst notdurfft vnd gelegenheit, die Bücher dorinne solche Christliche Relligion der Augspurgischen Confession vorfasset vngescheucht lesen moge. Do auch jre F.G. die hochwurdigen Sacramenta nach einsetzung vnsers Seligmachers des Hern Christi gebrauchen wollen, das s.f.g. so offte solchs jm jare begert würde, jre F.G. an die orte bringen wollen lassen do si das Sacrament des leibs vnd bluts vnsers Hern Cristi nach desselben einsetzung, vnd also vnder beider gestallt sicher vnnd one gefahr gebrauchen vnd entpfahen könne. Vnnd do jre F.G. mit leibs schwachheit befele, oder in kindesnöten were, das s.f., g. vff denselben fall, einen Evangelischen predicanten zu jren F.G. wollen fordern lassen, der jre F.G. mit Gotes wort tröstet vnd das heilig Sacrament, wie obgemelt, jn jrem zimer reiche, Auch die kinder so s.f. gl., mit hochermeltem Fraulein, zzeugen wurden, jn solcher Lahr der Augspurgischen Confession treulich sollen vnderwiesen werdenn Alles ferners Innhalts einer Nottel So. s.c.f. gl. vnder dem Dato Dresden den vrtzehenden Aprilis dieses laufendenn ein vnnd sechtzigsten jares dem Herren printzen zugeschickt. Weil aber s.f.g., aus etzlichen vorgewantenn vrsachenn bedenken gehapt, Solchs in Schrifften vorfassen zcu lassen, vnnd es entlich dohin vorglichen, das s.f.g. solchs Alles also festiglich zu halden Hochgedachtem Churfursten czu Sachsen vnd als des Fräuleins nechst bluts vorwantem Vettern vnnd Vater vor der vortrewung vnd beysetzung, ju kegenwertikeit des Frauleins vnd anderer beiderseits jrer Chur vnnd Furstlichen gnaden Redten vnd dienere zcusagen solten. Deme allem nach, vnd weil es durch gnedige Schikunge des Almechtigen so weit khommen, das hochgemelt Fräulein jtzunt hochgedachtem Printzen offentlich Ehelich vertrauet vnd beygesetzt sol werden als stellet Hochgedachter Churfurst in keinen zweiffel S.F.G. werden solche zcusage [nemlich das sie das Fraulein von der waren Christlichen Relligion, wie dieselbige in der Augspurgischen Confession vorfasset vnd dorinne jre F.G. erzcogen vnd vnderwiesen würden, wider mit bedraung noch berhedung, abhalten, sundern bey derselbenn vnvorhindert bleiben, auch die bücher dorinnen solche Cristliche Relligion vorfasset, vngescheucht zcu lesen vorstatten desgleichen so offte es jre F.G. begern an die orte bringen wollen lassen do sie das hochwirdige Sacrament, nach der einsetzung des Seligmachers vnsers Hern Jesu Christi, entpfahen moge, vnd do sie mit leibs schwachheit befele J.F.G. einen Evangelischen predicanten vorschaffen wollen, der sie mit gotes wort, vnd reichung des Sacraments, nach des Hern Cristi einsetzung tröste, Das auch s.f.g. die kindere, so sie nach dem willen des almechtigen mit dem Freulin erzeugen werden jn solcher Christlichen Relligion der Augspurgischen Confession treulich wollen vnderweisen lassen.] jtzundt allhier jn beisein des freuleins vnd der Churfurstin Hoffmeisterin Frauwen Soffien von Miltitz witwen, auch beiderseits Redte, als nemlich auf des Churfursten teil Hans von Ponika vff Pomsen, Her Vlrich Mordeisen vff Woltersdorff der Rechtenn Doctor vnd Ordinarius zu Leiptzick, vnd vff des Hern Printzen seite der Wolgeborne Her Johann Graff zu Nassaw vnd Heinrich von Wiltperg Hoffmeister, sein churfurstlichen Gnaden, mit hand vnd munde zcu thun vnbeschwert sein vnnd demselbigen auch fürstlich vnd treulich nachsetzen. Solchs gereicht zu forderst den Almechtigen Got zu Ehren, vnnd S.F.G. thun

doran derselbten vortrantem hochgedachtem Freulein Anna, ein freuntlich angenehmes gefallen. Vnd Sein Churf Ge. weren es hinwider umb S.F.G. freuntlich zubeschuldenn gantz geneigt vnnd willigk. Vff solch beschehen muntlich vorhalten hat hochgedacter Printz sich mit diesen Worten vnd antwort vornehmen lassen vnd selbst müntlich also geredt: Gnediger Churfürst Ich kann mich des schreibens das mir e.g. diesersachen halben vnder obebemeltem dato getan freuntlich vnd wol erjnnern, das alle die punct so der her doctor itzunt erzelt dorinne begriffen, vnd thu eur. g. hirmit zeu sagenn das ich solchs alles furstlich wil halden vnd dem nach khommen, vnd hat solchs hirauf S.Ch.G. mit hant gebenden treuen bewilligt vnd zugesagt.

Hirauß s. ch. g mich Wolffen Seideln alsbalde Amptswegen requiriren lassen, vnd gnedig gesonnen, das ich hirüber eins oder mehr offene Instrumenta vorfertigen solle, hirumb ich dan die edlen ernuesten vnd hochgelartl Hansen von ponika vff pomsen und hern Vlrichen Mordeissen vff woltersdorf der Rechten doctor vnd Ordinarien zu Leiptzig, beide hochermelts Churfürsten geheimpfte Camerredte zu gezeugen requirirt vnd erbetten. Geschehensein diese ding alle, Im Jar, Monat, tag, stunde vnd stelle wie oben vormeldet. Vnd ich Wolff Seidell von Sanct Annaberge Meisnischen Bischtums Clericus von beiden gewalten offenbar Schreiber erkunde das ich bey solchem vortragen vnd dorauf ervolgtter antwort vnd beschener zusage, zwuschenn obgemelten chur vnd furstlichen personen selbst personlich gewest vnd solchs also geschen vnd angehört, hirumb ich dan dis offen Instrument zum Zeugnus der warheit vorfertigt vnnd mit meiner eigenen hant geschriben, Auch mit vnderschreibung meines namens vnd zunahmens, vnd meines gewöhnlichen Notariatzeichens auctorisirt vnd becreftiget. Zcu dem allem ich in Sunderheit requirirt wurden.

Deze akte, behoorlijk van stempel en zegel voorzien, is geschreven op een groot stuk perkament, ongeveer drie voet in 't vierkant.